

Николай Слатински

„Измерения на сигурността“

София, Издателство „Парадигма“, 2000 год.

Научни рецензенти проф. д.т.н. Евгений Гиндев, проф. д.ф.н. Петко Ганчев

Научен редактор доц. д-р по философия Петър Иванов

Редактор Елеонора Петрова

На моите родители, с признателност

Пояснение:

На книгата направих последна редакция 24 години след публикуването ѝ. С други думи – това е нейният ОКОНЧАТЕЛЕН ВАРИАНТ. При тази редакция не съм променил нищо от съдържанието, опитах се да осъвременя някои от препратките към цитираните публикации. Поправих основно забелязаните от мен правописни (пръстописни) грешки. Установих, че не малко от използваните руски материали са „изчезнали“ от интернет пространството, в значителна степен защото редица институти и списания са закрити – фалирали или ликвидирани като „чуждестранни агенти“. Същевременно, огромна част от европейските и американските текстове се намират и днес. И то със същите линкове.

28.03.2024 г.

ПРЕДГОВОР

Сигурността, националната сигурност, международната сигурност – това са все понятия, с които нашето общество напоследък все по-спокойно и по-често си служи. То привикна към тях, започна да разглежда повечето, да не кажем всичките си проблеми, пречупвайки ги през тяхната призма.

Далеч съм от мисълта да твърдя, че след футбола вече всеки у нас разбира и от сигурност. Нито пък искам сигурността да бъде върната обратно в научните лаборатории на кръг посветени нейни изследователи. Истинското място на сигурността е там, където са нейните главни потребители – отделните индивиди, общностите от хора, обществото и крехката черупка, която със сетни сили се опитва да им осигури условия и надежди за заедност и задружност – държавата.

И все пак, за да могат те без риск за самите себе си да вкусват от този удивителен плод – познанието за сигурността (далеч съм от мисълта, че обитават рая; при днешния живот, който българският народ влачи, никакво изгонване от това, което му описват като демократичен рай не го стряска и никакъв друг ад не го плаши); за да могат възможно най-добре да вникнат в нейната същност, основните потребители на сигурността се нуждаят от неспокойния и вечно съмняващ се размисъл, от интелектуалните усилия на странната порода изследователи на тази научна категория. Някой трябва да ожъне, да преработи тоновете (гигабайтовете) информация, за да извлече от тях трочици знание.

Знанието за сигурността, за националната и международната сигурност е знание за самите нас – българите, за българското общество, за българската държава, която е на ръба, на предела, на дъното.

И понеже някакъв неочакван ураган ни изхвърли от изглеждащия толкова устойчив, стабилен и сигурен презокеански кораб на двуполусното блоково противопоставяне и ни запрата сред цунами-то на еднополусния геополитически модел, то никакви анализи на сигурността не могат да бъдат пълноценни, без да се разгледат сравнително подробно сегашният безспорен световен лидер – САЩ и тази драматична, велика и отчаяна нещастница – Русия, без да се видят техните достойнства, недостатъци и шансове.

Настоящата книга има четири основни цели:

- **Първата** ѝ цел е да помогне на нейния автор да подреди в съзнанието си и върху нейните страници огромния обем от факти, съмнения и разсъждения, които се натрупаха у него за последните десет (всъщност – за първите десет) години работа над разнообразния кръг от проблеми, свързани със сигурността.

- **Втората** ѝ цел е да помогне, доколкото позволяват силите на автора, на студентите (най-симпатичната и най-обещаваща част на българското общество; слабостта на автора към тях е разбираема – само сред тези млади души човек може да се чувства наистина все още млад, все още можещ, все още търсец) – да си спестят те някаква част от времето и средствата в търсенето на литература по проблемите на националната и международната сигурност, да видят една вечно съмняваща се, но с чувство на собствено достойнство гледна точка по тези проблеми. А защо не – и да бъдат спечелени някои от младите за сериозната научна работа, макар че днес у нас това е възможно най-неблагодарната кауза.

- **Третата** ѝ цел е да помогне на сериозните изследователи на сигурността в България с идеи (дори спорни), с въпроси (дори без повишена трудност), с несъгласия (дори личен проблем на пишещия) и с предизвикателства (дори преодолими) – да се замислят колко важно е да бъдем заедно, да се събираме и дискутираме, да правим мозъчни атаки, вместо мозъчни инсулти, да бъдем истинска общност на сигурността, да докажем, че ако не утре, то в други ден и българи могат да напишат най-сетне, дявол го взел, книга по националната и международната сигурност, която да е на европейско ниво. На автора му е болно, когато сравнява нашата българска продукция по тези проблеми с написаното от руски и американски автори. Да не би ние да сме по-слаби, по-незнаещи, по-неможещи?

- **Четвъртата** ѝ цел е да помогне на всички хора, интересувани се не професионално (не казвам – непрофесионално) от сигурността и нейните проекции и измерения в националното и международното пространство и време, с пособие, в което авторът непрекъснато се е стремил да излага мислите си на достъпен, нормален, говорим език, дори с риск да предизвика сбърчване на веждите у някой теоретичен ас. В това тежко време на борба за личното

оцеляване, всеки, който си позволява лукса да мисли за сигурността на страната, региона, континента и света, да чете за тях – той е достоен за уважение. Тази книга е жест на уважение към такива хора.

Накрая, аз се чувствам морално задължен да благодаря на всички, които съпреживяха с мен писането на тази книга – в семейството, сред най-скъпите ми роднини и най-близките приятели. Наистина човешка е благодарността ми към колегите от Катедра „Международни отношения и политология“ към Факултет „Административни и политически науки“ във Варненския свободен университет, и сред тях преди всичко към ръководителя на катедрата доц. Нина Дюлгерова, към проф. Дойно Дойнов, проф. Петко Ганчев, доц. Мария Чавдарова, доц. Владимир Чуков, д-р Кирил Шопов. Без доброто отношение към мен отстрана на ръководството на Факултета, начело с доц. Петко Петков, както и на ръководството на ВСУ, с ректор проф. Анна Недялкова, аз не бих имал нито възможността, нито подкрепата да напиша тази книга.

30.06.2000 г.

Николай Слатински

ГЛАВА ПЪРВА СИГУРНОСТ И МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ

Когато казват: Мир и безопасност! Тогава ще ги постигне внезапно погубление, както болките на непрадна жена; и никак няма да избегнат.
Първото послание на Апостол Павел към солунците, 5:3

Сигурността е като кислорода – не я забелязваш, докато не започнеш да я губиш. Ала тогава вече ти не можеш да мислиш за нищо друго на света, освен за нея.
Джоузеф С. Най

Необходимо е да осъзнаем, че всички ние сме част от фантастична космическа шега, и все пак да се чувствуваме велики в нея.
Алвин Тофлър

I.1. Работни определения

Сред понятията, с които оперира теорията на международните отношения, има първични, вградени в нейните основи, напр. интерес, конфликт, сила, сигурност. Те съдържат в себе си нещо аксиоматично, в смисъл че без тях е практически невъзможно да се изгради стройна логическа конструкция. При употребата им, обаче, се виждат две крайности. От една страна, взети сякаш от самия живот, те изглеждат очевидни на интуитивно равнище и често се използват без пояснения, като подразбиращи се. От друга страна, години наред нови и нови автори дават собствени дефиниции за тях, броят на които в отделни случаи е необозримо голям.

И двата подхода имат значима слабост – те „консервират“ и опростяват идеята за всяко едно понятие. То е само или главно онова, което без туй всеки от нас не се съмнява, че то е. Няма го дебатът – доколко това наистина е така. Липсва анализът на същината. Намалява възможността понятието да бъде погледнато и осмислено от повече страни. Остават недокоснати цели пластове, губи се усещането за взаимозависимост, глъхне връзката с важни сфери на социалните отношения, опит, памет и дейност. Затова далеч по-ефективни са други подходи, които дирят „златното“ сечение между двете крайности, обсъждат понятията, особено ключовите, от различни, понякога парадоксални гледни точки и така постигат неочаквани нюанси, задълбочаващи разбирането за тези понятия.

В работните определения, които ще приведем, интересът е целта, конфликтът – механизмът, силата – средството, сигурността – мярата.

Интересът е осъзната потребност, стояща високо в скалата на приоритетите. Той е импулсът на международните отношения, тласкащ ги чрез „свещения егоизъм на нациите“ към вечно движение, само на пръв поглед изглеждащо брауново. Всичко в системата за международна сигурност е центрирано **около** и фокусирано **в** интересите на основните актьори (*actors*), които нямат друга цел, освен защитата на своите жизненоважни (и не само такива) интереси.

Конфликтът е другото име на международните отношения; **във, със и чрез** него техните субекти налагат интересите си. Той е сблъсъкът на интереси, механизъм за най-ефективното им отстояване. Конфликтът е отношение между двама или повече участници в системата за международна сигурност, възпроизвеждащо в остра форма лежащите в основата на това отношение противоречия между тях [1].

Силата е ключът, главният аргумент, основното средство в международните отношения. Силата – това са ресурсите, с които участниците в системата за международна сигурност преследват и отстояват интересите си в конфликтите.

Сигурността е критерият, мярата за успешния изход от конфликта, в който действащите лица в системата за международна сигурност с цялата си налична сила отстояват своите интереси. Целта на тази глава е да подири допълнителни пътечки

именно към това „базисно“ понятие, с надеждата, че така ще допринесе за осъзнаването на това – колко сложно, изменчиво, важно и потребно е то.

I.2. Сигурността като базисно понятие

Изборът ни се спира на сигурността, защото тя е главната стока, която се търгува на пазара на международните отношения. С каквито принципи да се обосновава една външна политика, в края на краищата тя се оценява по това, дали в резултат от нея сигурността на държавата, обществото и хората нараства или поне не намалява. В противен случай нещо основно е сбъркано в самата стратегия. Това твърди и Георги Стефанов: „Сигурността е най-общ показател за ефективността на външната политика“ [2]. А съгласно чл. 24, ал. 2 на нашата Конституция националната сигурност е основна цел на външната политика на страната [3]. Джон Стюарт Мил определя сигурността като интерес от висш порядък, задължаващ към защита на това, което е необходимо за благосъстоянието на гражданите на държавата [4]. За Васил Проданов: „Националната сигурност е основно морално и политическо право на всяка държава, висше благо и цел, една от най-важните категории при вземането на политически решения“ [5]. А Джон Херц „разгръща значението на сигурността от гледна точка на общата интерпретация на международните отношения като „security game“ – игра на [за] сигурност [6].

Да обърнем внимание на случайната (и закономерна) раздвоеност в българския език на понятието „сигурност“. Езикът ни борави с две думи за означаването му – „сигурност“ и „безопасност“. Филолозите ще посочат редица различия между тях. И в науката за сигурността се търсят разграничения. Сигурността днес се разбира като повече от „без-опасност“. Г. Стефанов формулира две нива на сигурност: безопасност и гарантирана надеждност [7]. Илия Пеев сочи някои „измерители на сигурността“: отсъствие и липса на опасност, гарантирана безопасност и сигурност, защитеност, застрахованост, неприкосновеност [8]. Но не е пресилено да кажем, че при преводите от и на английски и руски се използва двупосочният преход:

безопасност = безопасность = security = сигурност.

Ала да беше дуализмът само филологически! Сигурността ни е фатално раздвоена и в действителността. Чрез релацията „безопасност-безопасность“ тя живее с носталгията по вече отишлото си минало и гаранциите на Варшавския договор; чрез релацията „сигурност-security“, тя таи надеждата за още не дошлото бъдеще и гаранциите на Северноатлантическия договор, като само за настоящето си няма нищо – нито спомени, нито вяра, нито гаранции на някакъв Договор.

На пръв поглед случаен, този дуализъм става закономерен, ако решим да си изясним каква безопасност/сигурност дири нашият народ – **безопасность** или **security**!? И дали въобще е възможно да имаме само едната от двете, без да платим за нея като държава-сателит – с огромна жертва на суверенитет.

I.3. Сигурността като комплекс

Изследването на обект като сигурността трябва да отговаря на четири условия:

- **Първо**, това е разглеждането на свързаните с обекта явления и свойства в **система**. По този начин те няма да бъдат анализирани разпокъсано и хаотично;
- **Второ**, обектът трябва да бъде възприеман като **процес**. Така ще се изучава развитието му във времето, вместо някакво негово моментно състояние;
- **Трето**, във всички действия, връзки и отношения, на които обектът е функция, в които той встъпва и които поражда, е нужно да се търси съдържащата се в тях **логика**. Това гарантира, че в оптимална степен ще се отчитат взаимната зависимост и обвързаността на обекта с други обекти в материалния свят; и

- **Четвърто**, необходима е определена степен на **абстракция**, т.е. известно отделяне на същественото от несъщественото, откъсване от емпириката и конкретиката, с цел чрез аналогия, хомоморфизъм (защо не и хомология) и т.н., да се хвърлят мостове към други области на познанието и да се ползват идеи от тях.

Хомоморфизъм – биол. Съответствие по форма или външна прилика, но не по типа на структурата (строежа) и по произход. („Речник на чуждите думи в българския език“, София, Издателство на БАН, 1993 г., стр. 969).

Хомология – биол. Сходство на органи, които имат общ строеж, развиват се от сходни зародиши, но могат да изпълняват различни функции. (пак там).

Ще използваме понятието „**система**“: интегрирана общност от взаимосвързани елементи [9]. Интерес предизвикват системи, чиито характеристики (или свойства) са синергетичен резултат от съответните характеристики (или свойства) на съставните им части. Най-просто казано, синергетичен ефект е налице, когато величината, с която се измерва резултатът от взаимодействието на няколко елемента е по-голям от механичния сбор на техните величини. Ако означим със **S(X)** сигурността на системата **X**, то синергетичният ефект, при който сигурността на системата **C=A+B** е по-голяма от сбора от сигурността на системата **A** и тази на системата **B**, се записва така:

S(C)>S(A)+S(B).

Цветан Семерджиев пояснява, че същността на синергетичния ефект „е в спонтанната самоорганизация на сложните системи, възникваща в резултат на взаимодействието на техните структурни звена, при което системите като цяло придобиват качествено нови свойства, невъзможни за постигане от отделните им части“. [10]

Система, която не желае да е жива или да се бори да е жива, е неотличима от неживата система. Смисълът да си жив е да желаеш да живееш и да се бориш да живееш. А да си жив, това извън биологичния смисъл означава да имаш интереси. Да се бориш да си жив, означава да се бориш за защитата и осъществяването на тези интереси. Система, която няма интереси или не се бори да ги защити и осъществи е неотличима от неживата. Това означава, че или сама се е изолирала от другите системи, или фактът на съществуването ѝ може да се пренебрегне, защото тя не е в състояние да играе каквато и да е роля в междусистемните отношения, нито пък да накара някой да се съобразява с нея. Например, Албания през Студената война – незначима и ненужна, загубена във времето и пространството. Поуката за България е – да не допусне ситуация, при която геополитическата ѝ ценност да стане практически равна на нула. Това може да я сполети, ако тя няма визия за сигурността си и следва сляпо политиката на някоя външна [велика] сила. Колкото повече една система взема решенията си по интуиция [без да отчита началните и граничните условия и промените в средата по време на самия процес] или по внушение от вън, толкова повече нараства вероятността, тя да вземе решение с разрушителни за самата нея последици.

Казахме „визия за сигурността“, защото сигурността на системата е състояние, при което е гарантирано нейното съществуване и са надеждно защитени жизненоважните ѝ интереси. Съществува ли заплаха за тези интереси, системата изпитва дефицит на сигурност, т.е. тя се намира в състояние на несигурност. За защита на жизненоважните интереси се жертват огромни ресурси – винаги, когато само по този начин системата може да гарантира своето съществуване и развитие.

I.4. Сигурността като потребност

Много ефективна метафора: сигурността е като бременността – както една жена не може да бъде частично бременна, така една държава не може да бъде частично сигурна.

Според Арнолд Уолфърс, сигурността, подобно на благосъстоянието, е сред основните социални ценности [11]. За Джон Бъртън сигурността е сред базисните индивидуални и групови потребности, и то такива, които се отстояват независимо от цената [12].

Широко известна е йерархията на потребностите на Абрахам Маслоу. Сред тях на второ място е нуждата от „safety“ и „security“ – преведени като „безопасност“ и „сигурност“. Тази нужда е непосредствено над физиологичните потребности – глад, жажда, сън, отопление, секс и др., „които веднъж задоволени, повече не влияят върху поведението на човека“ [13] и отразяват (ако изобщо отразяват), в крайно слаба степен индивидуалността на личността. Нуждата от сигурност е първата, в която зримо се проектира човешката индивидуалност и поражда у човека стимул за взаимодействие с другите хора и подбуди за себеизява и творчество. Ил. Пеев описва сигурността като доминираща категория за определяне на психическото здраве на човека. „Без да се удовлетвори потребността от сигурност – пише той, – човекът и човешките маси не могат да удовлетворяват потребностите от висш ранг. Такива висши потребности не могат да бъдат мотиватори в дейността на хората, без да се гарантира тяхната сигурност!“ [14]

За всяка жива система е естествен стремежът към повече сигурност. Затова за В. Проданов: „Сигурността е характеристика на всяка система и тя е в нейната способност да се съхрани при промяна на средата, условията и обстоятелствата, от които зависи; да функционира и се развива оптимално, т.е. при най-малък разход на ресурси да осъществява заложените в нея закономерности и цели“ [15]. А Г. Стефанов сравнява сигурността с температурата на тялото – „първостепенен и генерализиращ показател за състоянието на организма и за наличието или отсъствието на някакво болестно състояние“ [16].

I.5. Сигурността като равновесие

Ако дадена система е в неравновесие или в такова неустойчиво равновесие, при което най-малкото въздействие върху ѝ може да я извади необратимо от него, логично не може да се говори за сигурност на тази система, по-скоро сигурността ѝ достига своя минимум, а несигурността ѝ – своя максимум. Ако обаче системата е в устойчиво равновесие, така, че при всяко въздействие тя, дори да се отклони от равновесното си положение, след кратки колебания отново се връща в него, то тогава сигурността ѝ е в своя максимум, а несигурността ѝ – в своя минимум.

Максималната несигурност може да се онагледи с топче, закрепено на върха на параболично изпъкнала повърхност. Най-лек тласък е достатъчен, за да се търкулне топчето в непредвидима посока. Съответно, аналогия на максималната сигурност се постига чрез топче, лежащо на дъното на параболично вдлъбнатата повърхност. Дори отклонено нанякъде, след кратки колебания то застива в равновесното си положение. Колкото по-дълбока е вдлъбнатината, толкова по-силни тласъци няма да попречат на топчето след известно време пак да се укроти на дъното.

Друга илюстрация е махалото. Ако бъде закрепено в най-горното си положение, при най-лек тласък ще се люшне надолу. А ако е в най-долното си положение, дори да бъде отклонено, то ще се полюлее и пак ще спре в това положение.

В този смисъл сигурността е мяра за устойчивостта на равновесното положение на системата. Една система е в състояние на сигурност, когато:

- а) няма въздействия, които могат да я извадят от равновесното ѝ положение.
- б) системата има ресурси да предотврати възникването на въздействия; които могат да я извадят от равновесното ѝ положение;
- в) ако такива въздействия възникнат, системата има ресурси с които да ги управлява и неутрализира, така че да запази равновесното си положение.

В случая а) се подразбира, че не съществуват никакви въздействия върху системата, или ако съществуват, то те от гледна точка на сигурността ѝ са незначителни: както като моментна величина, така и като тенденция за развитие във времето. Подобна сигурност, може да бъде наречена „пасивна“, защото до голяма степен тя е гарантирана без прякото участие на системата, а е повече резултат от стеклите се обстоятелства. За разлика от нея, сигурността в случаите б) и в), може да бъде наречена „активна“, защото за да бъде тя гарантирана, от системата се изискват определени, а понякога големи („извънредни“) усилия.

В случая б) става дума за въздействия, носещи в себе си потенциал за значително нарастване, ала системата е в състояние да блокира това развитие или да го държи под контрол, така че критичната точка, след която тя излиза от равновесното си положение, да не бъде достигната.

Г. Стефанов нарича сигурността, описана в а) и б) – „безопасност“. Условно ще наречем сигурността в тях съответно „абсолютна [идеална]“ и „относителна“.

В случая в), сравнително сходен с това, което Г. Стефанов нарича „състояние на гарантирана надеждност“, въздействията са над критичната точка, но системата извършва такава трансформация (затова – отново условно – ще наречем тази сигурност „трансформационна“), чрез която усилва потенциала си и съумява да ги парира и управлява успешно. Например една държава може да постигне това като:

- предприема извънредни усилия, неприсъщи за нормалното ѝ функциониране: рязко нарастване на военния бюджет; превъоръжаване на армията; минаване на икономиката на военни релси; обща мобилизация; извънредно законодателство;

- сключва двустранни договори с други страни (дори в ущърб на суверенитета си);

- влиза в съюз, система за сигурност или във федерация с друга държава.

На базата на казаното току-що, най-общо, можем да приемем, че сигурност има, когато основните потребности, ценности и интереси на нацията не са застрашени от такива въздействия, които нацията да не може да управлява и неутрализира.

I.6. Сигурността като динамическа устойчивост

Равновесието е идеалният вариант – на статуквото, на отсъствието на промяна, т.е. на „не-промяната“. Реалният живот носи в себе си динамиката, която не познава пълната неподвижност. Какво тогава означава „не-промяната“?

Ако величина (характеристика, явление) се променя за период, значително по-дълъг от живота на един човек, то за самия човек тя практически не се променя. Той не може „усети“ промяната. Най-много да живее с някакви смъртно-неспокойни предчувствия и чувства, че нещо става, че нещо сякаш се изнизва като пясък през пръстите. Затова за този човек твърде бавната промяна е всъщност „не-промяна“,

Всяка система има вградена в себе си единица за време, с която се оразмерява многообразието от жизнените ѝ процеси. Ако размахът на вълната на промените надхвърля значително тази времева единица, то докато тези промени протичат, системата също няма да ги „усети“, т.е. в интервала, определен от времевата единица, те няма да преведат системата в качествено ново състояние, няма да предизвикат у нея необратими трансформации и разкъсвания на функционални и структуроопределящи връзки. Ето защо може да се каже, че за една система, „не-промяна“ – това е всъщност промяна, последствията от която не се усещат от системата. Точно така сигурността е несигурност, която нараства толкова бавно, че системата не може да „усети“ нито самото нарастване на несигурността, нито последствията от него за самата нея.

Засега съзнателно оставахме в по-лекия дял на механиката – статиката. Така следвахме духа на добрия стар функционализъм (Емил Дюркем, Толкът Парсънс), според когото социалната система „се саморегулира и има тенденция към равновесие и

хомеостазис“, а както самият Т. Парсънс твърди: „социалното равновесие е първият закон на социалната инерция“ [17]. Но тъй като сигурността трябва да се разбира не толкова като състояние, а като процес, включим ли елементи от динамиката, аналогията ще изглежда далеч по-ефект(ив)на.

Хомеостазис – процес на динамично уравнивяване на системата, при което се запазват нейните основни черти при променяне на външната среда (Георги Стефанов).

Нека вземем не някакво веднъж завинаги определено равновесно положение на системата, а една траектория на движение, която тя [е избрала да] следва. В духа на горните твърдения, за сигурност ще говорим, ако при всяко въздействие, което се стреми да я отклони от нейната траектория, системата запазва способността си да се завърне към нея или поне да се движи с минимални колебания от нея.

Да си представим космически кораб със строго определена от наземния център траектория (орбита). Движението на кораба е устойчиво, ако каквито и смущения да възникват в резултат на вътрешни или външни въздействия, той продължава да следва с голяма степен на точност предначертаната си траектория.

Картината би се усложнила, ако допуснем, че системата се движи не по веднъж завинаги предначертана траектория, а може във всеки момент от време да внася корекции в нея. Сигурността ѝ и в този случай е запазване на способността тя да се придържа към така променяната по нейна воля траектория. Или продължавайки с нашия пример – нека в компютъра на космическия кораб е вградена програма за избор на оптимална траектория, съгласно която той сам определя посоката си на движение. Тогава това движение е устойчиво, ако въпреки въздействията, корабът следва координатите, зададени от неговата програма. Един динамичен процес може също да бъде определен като устойчив, ако преминава през серия от равновесни състояния, всяко от които е устойчиво.

I.7. Лема и Дилема на сигурността

Лемата на несигурността гласи: „При сходни състояния на [повишена] несигурност различните системи реагират по сходен начин“.

В несигурност хората си приличат, в смисъл, че състоянието и реакциите им са подобни: стрес, страх, отчаяние, чувство за безизходица, повишена мнителност, раздразнителност. Колкото повече се задълбочава несигурността, толкова по-малко значение има каква е била първопричината за нея – дали е влошаване на здравето, финансови затруднения, емоционален срив, или нещо друго. Човекът губи мотивация, ръцете му се отпускат, всичко изглежда напразно, без смисъл.

Обратното – при сигурност всички хора са различни. Тогава е твърде важна първопричината – какво именно е направило този или онзи човек по-сигурен. Вникнем ли в твърдението „по-сигурен“, ще се окаже, че при гарантирана сигурност то означава вече по-здрав, или по-богат, или по-уверен, или по-влюбен и т.н. Подчертава се най-често тъкмо онова, което е липсвало преди на човека и го е карало да се чувства несигурен. В отличие от несигурността, където различните ѝ източници от един момент нататък въздействат еднакво, при сигурността различните ѝ източници въздействат всеки по-своему. Рязко подобрявайки едно от измеренията на сигурността, даден източник може да окаже благотворно влияние и на някои други измерения (например, професионалната сполука, може да породи стремеж за емоционални завоевания), но това не винаги е задължително. Даже при изключително добре гарантирана сигурност някои неща у човека могат да вървят отлично, някои – едва-едва. Подемът в едно отношение рядко води към подем във всички други отношения, за разлика от

несигурността, когато рухването на една опора повлича целия психологически градеж.

В голяма степен горните съждения важат и за общности от хора (групи, племена, народи). Независимо от различията им (политически, икономически, културни, етнически, религиозни), при несигурност за тях са характерни сходни реакции. За Даниел Бел: „Индивидите не могат да понесат прекалено голяма несигурност във всекидневния си живот, а най-плашещите измерения на несигурността са бързото и флукутиращо обезценяване на парите ... и флукутиращата безработица. Тъкмо при тези обстоятелства традиционните институции и демократични процедури в обществото се пукат по шевове и се надигат ирационалните вълни на недоволство и на копнеж по политически спасител“ [18]. За всяка общност от хора, според Роналд Инглхарт, при повишена несигурност, неувереността поражда остра потребност от предсказуемост, ред, ясни правила и сработва т.нар. „авторитарен рефлекс“, приемащ обикновено едната и/или другата от следните форми [19]:

- отрицание и съпротива срещу промените, вяра в непогрешимостта и отстояване на собствения културен модел;

- преклонение пред лидер с желязна воля, който да преведе общността през трудностите към по-сигурни времена.

Според Р. Инглхарт една от ключовите функции на религията е „да дава чувство за надеждност в невнушаващо чувството за сигурност среда“ [20]. Подобна роля за снемане на неопределеността на настоящето и бъдещето и постигане на предсказуемост играят и повечето идеологии.

Психологията е богато поле за търсене на примери, потвърждаващи Лемата на несигурността. Има и други, по-частни наблюдения, които говорят за сходност на реакциите и последствията от тях в условията на повишена несигурност.

Самюъл Хънтингтън определя опитите за военни преврати като актове на отчаяние от слабото икономическо развитие и „без изпадане в абсолютен икономически детерминизъм“, въвежда чрез Брутния вътрешен продукт (БВП) на глава от населението „полезен икономически критерий“ за успеха им – в страни с БВП от 1000 дол. или повече, превратите не успяват; в страни с БВП от 3 хил. дол. или повече няма опити за преврат, успешните преврати са в страни с БВП под 500 дол. на човек [21].

Може да се приеме, че при гарантирана икономическа сигурност, независимо от цивилизационните им характеристики, обществата (с изключение на маргинални групи в тях) са удовлетворени от статуквото и не предприемат опити за преврат, т.е. опити – в определен смисъл – за промяна със сила на статуквото. С понижаване на сигурността, започвайки постепенно да изпитват недоволство от статуквото, обществата се опитват понякога да го променят силово. В тези случаи като правило не се отива докрай или вложената енергия е недостатъчна, защото все още са значими прослойките, боящи се, че ще загубят малкото, което имат и затова предпочитат сигурността на оскъдното настояще пред несигурността на неизвестното бъдещето. Накрая, в състояние на рязко повишена икономическа несигурност (напр. крайна бедност) и при наличие на съответни условия, обществата успяват в своя „акт на отчаяние“.

Да вземем друг пример на С. Хънтингтън: „Почти всички анализи посочват, че едно общество се натъква на големи затруднения, когато възрастовият дял на 15-24-годишните надхвърля 20% от общото население. Не ще да е съвсем случайно, че дялът на младежите в Иран е достигнал 20% в края на 70-те години и че иранската революция избухна през 1979 г. Или че определената цифра от 20% бе надмината в Алжир в началото на 90-те години, т.е. в момента, в който Фронтът за ислямско спасение бе на път да получи подкрепата на населението и да грабне победата в изборите“ [22]. Този пример също е разбираем. Когато дялът на младите хора стане твърде голям, обществото се дебалансира, редица процеси променят своя естествен ход. Младите са

винаги непокорни, често – безотговорни (защото все още имат малко отговорности). На тях трябва да се даде шанс за по-добър живот, да им се осигурят работа и жилище. Те носят със себе си огромна енергия, която, ако не бъде поне отчасти овладяна, придобива деструктивен потенциал. Където порасналите вече деца са достигнали взривоопасна численост, но няма кой да им предложи дори надежда, защото властта е склеротизирала, а икономиката – немощна, там настъпват социални сътресения, които повишават рязко несигурността на обществото и раждат воля за смяна на режима.

Суровата реалност на живота дава най-очевидни аргументи в полза на Лемата на несигурността. Без значение къде по света се намират хората от една общност, те реагират еднакво: при агресия отвън (готовност за саможертва, консолидация, всеотдайност, идеализъм); при висока безработица (стачки, социални вълнения, саботажи, индивидуални актове на насилие); при остър ръст на престъпността (мерки за защита на живота и собствеността – личните и на най-близките хора); при стихийни природни бедствия (солидарност, взаимопомощ, загърбване на вражди).

Затова несигурността е колкото величина, характеризираща състоянието на човека, толкова и наша насъщна черта. Тя е общото между нас хората, което ни прави еднакви в нещо съкровено и лично. Несигурността много повече от сигурността е базисната, изходната, водещата величина. В нея, за разлика от сигурността, преобладава не статиката, а динамиката. Тя ражда импулси и мотиви за действие, тя се съпротивлява срещу статуквото. Както казва Иля Пригожин: „В равновесието материята е спяпа, а извън равновесието тя проглежда“ [23].

Карл Дойч пише за своеобразен закон на Паркинсон за националната сигурност: чувството за несигурност на една нация нараства успоредно с нейната сила/мощ [power] [24]. Колкото повече мерки за да гарантира сигурността си предприема тя, толкова по-несигурна се чувства. Като всеки друг „закон“, и този е парадоксална интерпретация на познат факт. Чувството за несигурност зависи както от реалните въздействия, така и от начина по който системата ги възприема и оценява. Арнолд Уолфърс различава субективна и обективна сигурност. Субективната сигурност се свързва с отсъствието на страх от заплаха, обективната сигурност – с отсъствието на заплаха. За да има истинска сигурност и обективната, и субективната сигурност трябва да са налице [25].

Щом сигурността е субективно усещане, колко сигурност е потребна, за да се чувства нацията сигурна? С манипулации, заплахи, внушения може да се понижи рязко усещането за сигурност. Как тогава да се определи кога обществото е настина сигурно? То лесно може да бъде тласнато в грешна посока – да търси повече сигурност, отколкото му е необходима. Или да преглътне всичко с мисълта – да става каквото ще, да правят каквото щат, само мир да е! С други думи – единственото, което запазва своята ценност тогава е мирът. Мирът като съгласие да се живее в по-малко сигурност, само и само да се избегне войната.

Споделянето на хляба прави залька по-малък. Споделена, информацията не се променя – остава си същата. Споделянето на сигурността с другия я увеличава. Като малки дъщерите ми слизаха – всяка самичка – в мазето със страх и несигурност (но слизаха). Заедно обаче, изобщо не се бояха и бяха абсолютно сигурни в себе си. Макар че ако там имаше върколак, таласъм, каракоднжул, който да „изяде“ едната, той нямаше да има изобщо никакви проблеми и с двете заедно.

При изучаване на сигурността винаги е бил изследван нейният долен праг, под който започват необратими промени в системата или структурни деформации с разрушителен потенциал. Някои тревожни симптоми в общества с абсолютна (твърде висока) сигурност, напр. в Скандинавия, изискват изследването на горния праг на сигурността, над който могат да бъдат наблюдавани аналогични промени и деформации. От

прекалена сигурност се губи мотивът за развитие, за борба с обстоятелствата, за самоусъвършенстване и системата започва да деградира, да се разяжда без цели и без стимули, дори – да се разпада. Макар далеч от това състояние, Швеция се замисля над опасни явления в тази насока – самоубийства и наркомания; все по-чести, с опасност да се превърнат в тенденция, сексуални връзки вътре в семейството – на майка със син, на баща с дъщеря. Те навярно са резултат от затварянето на хората в много тесен кръг, най-често в семейния; средата извън него се възприема като агресивна или абсолютно безинтересна – няма стимули за контакт с нея, загубват с уменията да се общува с нея.

Можем да преминем към **Дилемата за сигурността**. Смисълът ѝ е следният:

Нека **A** и **B** са две държави и нека предположим, че държавата **A** оценява (подчертаваме – „оценява“ – това е субективното усещане на **A**) своята сигурност като недостатъчна в сравнение със сигурността на **B**, т.е. по отношение на **B**, **A** се чувства в несигурност. Изхождайки от вероятността за най-лошия сценарий, тя влага определени ресурси за да постигне паритет на сигурността с **B** [или дори известен запас от повече сигурност]. **B** обаче отказва да допусне, че целите на **A** са изцяло със защитен характер, оценява новия баланс като нарушен в нейна вреда и пристъпва към укрепване на своята сигурност, за да постигне паритет [или дори известен запас от повече сигурност]. Като резултат и двете държави са изразходвали повече усилия за укрепване на сигурността си, отколкото в началото, без всъщност да са станали по-сигурни, защото срещу всяка от тях стои противник, чиято мощ междувременно е нараснала. Нещо повече – спиралата се завърта за втори път. Отново е ред на **A** да отделя средства за сигурността си, защото смята, че **B** е променила едностранно баланса в своя изгода. Сетне **B** прави същото. После пак **A**, и отново **B**. Стъпка след стъпка се пълзи нагоре по спиралата на недоверието. Разходите на държавите растат, а сигурността им – намалява, защото противникът им става все по-силен. Така се получава абсурдът, съставляващ същността на Дилемата за сигурността – всяка от държавите се стреми да повиши своята сигурност, но ненадеждността на каналите за комуникация или изобщо – отсъствието на такива канали, чрез които те да съобщят една на друга истинските си намерения и страхове, води до ситуация, когато и двете се чувствуват много по-несигурни, отколкото в началния момент.

Дилемата за сигурността е взета на въоръжение от представителите на школата на политическия реализъм. Според тях „несигурността е универсална и неизменна черта на международния ред“ [26], защото те разглеждат системата от международни (всъщност, много повече – междудържавни) отношения като анархистична. В смисъл, че при нея, за разлика от държавата, липсват задължителни норми на поведение (законали) и институции, които да гарантират спазването им и да наказват за всяко тяхно нарушение. Горният вариант на Дилемата е в лабораторно чист вид. Ала и в действителността съвсем по Гойя сънят на разума ражда чудовища. И ако не чудовища, то поне страхове, водещи до преразход на материални и морални ресурси за защита от заплахи, които или не съществуват, или не са в толкова краен вид, като могат да бъдат урегулирани чрез добра воля, мирни средства и с помощта на международни структури и процеси.

Главното, което ражда несигурност и превръща взаимните страхове и подозрения в самосбъдващо се предсказание, е липсата на доверие. Сър Едуард Грей, бивш британски външен министър, пише за причините, довели до Първата световна война: „Въоръжава ли се едната страна, същото е длъжна да прави и другата. Когато една от държавите трупа оръжие, останалите не могат да остават беззащитни и така да я изправят пред съблазните на агресията... Огромното нарастване на въоръженията в Европа, чувството за несигурност и страх, които те пораждаат – това е, което прави войната неизбежна“ [27] Да припомним и думите на С. де Мадаряга, председател на

Комисията по разоръжаване на Обществото на Народите: „Народите не изпитват доверие един към друг не защото, че са въоръжени, те са въоръжени защото, че не изпитват доверие един към друг“ [28].

I.8. Несигурността като ентропия

С цел да осмислим по-добре същината на несигурността, ще предложим поглед към нея, свързан с аналогия, взета вече не от механиката, а от физиката (по-скоро от термодинамиката и статистическата физика). Ще разглеждаме несигурността в системата на международните отношения като величина, аналогична на **ентропията** във физическите процеси.

Ентропията е функция на състоянието на една система, с която се измерва безпорядъкът в нея [29]. Теорията на вероятностите и теорията на информацията също използват понятието „ентропия“ [30].

За физическия свят, от който сме частици и ние, са в сила т.нар. Първи и Втори закон на термодинамиката. Далеч по-известен и разбираем е Първият закон – за съхраняването на енергията (**E**):

$$E = \text{const.}$$

Всеки помни нещо от това, че енергията не се създава и не се унищожава, а само преминава от един вид в друг.

Вторият закон е за нарастването на ентропията (**S**). Ако обозначим с **dS** промяната на ентропията, то Вторият закон на термодинамиката се записва така:

$$dS \geq 0 \text{ [31]},$$

което ще рече, че ентропията е величина, която никога не намалява. Това неравенство е валидно за всяка изолирана система, т.е. система, не обменяща с околната среда нито вещество, нито енергия, [да добавим – и нито информация]. Ако процесите в системата са обратими, имаме равенство

$$dS = 0$$

и ентропията е постоянна; а ако те са необратими, каквито всъщност и за жалост са реалните физически процеси, имаме неравенство

$$dS > 0,$$

т.е. ентропията винаги нараства.

По нечия воля – на Бога, на външен за този свят Разум (което може би е едно и също), или като резултат от нелепа Случайност, нашата Вселена е обречена ентропията ѝ да нараства, т.е. да нараства хаосът в нея. Драмата на Вселената ни е, че тя неизбежно ще се стреми към онова състояние на последното равновесие и най-големия безпорядък, при което ентропията достига своя максимум [32]. Краят на нашата Вселена изглежда предопределен. Като ентропийни създания, ние, хората, носим в себе си същата орис на предопределения край. И животът ни е път към финалния акорд на последното равновесие и максималната ентропия.

Неизбежността на съдбата не означава примирение с нея. Нашият свят не може да спре растежа на ентропията (а значи на хаоса), но може да направи този растеж много по-бавен и да отдалечи в необозримото бъдеще вещания си разпад.

През Студената война, сянката на ядрения сблъсък няколко пъти надвисваше над човечеството. Най-зловеща бе тя през 1962 г., по време на Карибската криза. Подобен сблъсък би довел до взривно нарастване на хаоса на Земята и нейната ентропия. Тогава само разумът и търпението на Никита Хрущов и Джон Кенеди предотвратиха настъпването на планетарната катастрофа.

Нека посочим лъч надежда в този ентропиен апокалипсис. Все пак в горния си вид Вторият закон се отнася за изолирани системи. Ако една система **A** е неизолирана и заедно с друга система **B** образуват изолираната система **C=A+B**, с ентропия, равна на

сумата от ентропиите на двете системи:

$$dS_C = dS_A + dS_B,$$

тогава Вторият закон за C се записва по познатия начин:

$$dS_C \geq 0.$$

За промяната dS_A на ентропията на системата A , обаче, нищо определено не може да се каже, тя зависи от промяната dS_B на ентропията на системата B . Не се изключва възможността дори dS_A да е отрицателна, т.е. ентропията на системата A да намалява и в нея да нараства редът. Принципът на компенсацията на ентропията гласи: „Ентропията на системата може да бъде намалена само когато системата взаимодейства с друга или с други системи така, че в процеса на взаимодействието протича компенсиращо увеличение на ентропията“ [33].

Ето защо, ако съществува друга Вселена освен нашата, и ако контактът с нея се окаже възможен, то тогава има надежда, че чрез този контакт общата ентропия и хаосът в родната Вселена ще започнат да намаляват, а нейният безпорядък – ще започне да се превръща в ред.

А ако този лъч надежда ни се стори твърде безнадежден, то тогава можем да се насочим към идеите на големия учен и хуманист Иля Пригожин. Чрез своя синтез на науката и философията той се стреми да докаже, че дори да изглежда обречена, за всяка една система има шанс чрез върховно усилие на самоорганизация, тя да избегне края на ентропийния максимум (наричан още „топлинна смърт“) и да премине към ново структурно състояние, позволяващо ѝ да оцелее. Така че при определени условия от хаоса може да се роди нов ред [34] !

Приемем ли, че несигурността е ентропията в системата на международните отношения, то при протичащите в тази система процеси тя ще нараства, или поне няма да намалява. Тази теза е спорна и песимистична, но тя се доказва от цялата човешка история, чийто вечен спътник са конфликтите и войните. Въръжени с такъв възглед за несигурността, ние ще се опазим от леката вяра в периодически издигани възторжени или лицемерни призови за вечен мир, основан ту на всеобщата любов, ту на комунистическата идея, ту на силата на правото, а не на правото на силата, ту на общочовешките ценности на Михаил Горбачов. Подобна еуфория разтърси света при падането на Берлинската стена, когато на изтормозените от блоковата конфронтация народи бе обещан един примамлив, многообещаващ, мирен „нов световен ред“.

Тези, които твърдяха, че еуфорията е временна, че държавите все така имат не малко различни интереси, които ще отстояват на всяка цена, че абсолютната сигурност си остава химера, бяха наричани скептици, песимисти, „изкопаеми“ и как ли не още. Със своя реализъм за пореден път те се оказаха прави. Голямата несигурност на блоковото противопоставяне се разпада на десетки и стотици малки несигурности, чийто сбор започва да я надвишава многократно. А несъстоялата се Трета Световна война се взриви на неизброими конфликти и войни (етнически, религиозни, социални и др.) и ежедневно се смее зловещо от екраните на телевизорите. Светът стана неустойчив, многовариантен и многоизборен. Това бе неизбежно, защото Системата за международна сигурност е сложна, самоорганизираща се, с нелинейна динамика, под въздействието на съвкупност от фактори, които умножават експоненциално нестабилността и неравновесието ѝ и я правят недетерминирана и непредсказуема.

Както с ентропията, илюзия е да се надяваме, че можем да спрем нарастването на несигурността. Това, към което трябва да се стремим е да полагаме максимални усилия нейното нарастване да бъде с възможно най-бавни темпове.

Това важи в пълна сила за (не)сигурността на България. Колкото и несигурност да се генерира от системата ни за национална сигурност, ако страната ускори процесите на интеграция, т.е. продължи отварянето си за сметка на своята изолираност, тя ще

увеличи възможността чрез „обмен на вещество, енергия, информация с друга отворена система“, да си „прелее“, да си имплантира сигурност отвън, и като резултат да намали общата си несигурност, да спре нарастването на собствената си ентропия, т.е. несигурност и да предотврати така свличането си във всеобщия социален хаос. Само да не се забравя, че България попада в гравитационното поле на различни държави и системи, всяка със свои интереси и цели. Такава чиста схема, когато ние се обединяваме с една държава или с група държави в рамките на система, от която да си имплантираме сигурност, та да намалим своята несигурност, може да се окаже практически неосъществима. При неразумна външна политика, съществува голям риск да си привнесем не сигурност, а несигурност с което още повече да влошим нашия общ баланс.

I.9. Дефиниране на други понятия чрез сигурността

Процесите на интеграция в международните отношения ще се задълбочават, противопоставяйки се на другата водеща тенденция – на дезинтеграция. К. Дойч въвежда понятието „**security community**“ – общност за сигурност. Характерни свойства на такава общност са следните: интегритет, споделена сигурност, чувство на сплотеност и готовност за съвместно отстояване на интересите; договореност, че всички спорове между участниците в нея ще се решават само с мирни средства и чрез преговори; механизми, институции и традиции за преодоляване на заплахите и конфликтите [35].

Следвайки К. Дойч, ще различаваме два типа такива общности [36]:

- **Амалгамни:** в тях отделните единици, макар и съхранявайки някои елементи от собствените си системи за сигурност, изграждат обща система за сигурност в рамките на общността. Нейните институции за планиране, управление и контрол стоят над всички членуващи и поемат изцяло гаранциите за индивидуалната сигурност на всяка една от тях. САЩ са пример за такава общност на своите щати. Донякъде това важеше за Варшавския договор, въпреки че доброволността на участието в него може да бъде оспорвана. А и Доктрината „Брежнев“ (на ограничения суверенитет, на социалистическия интернационализъм), едва ли даваше най-обективни критерии за заплахи за сигурността на отделните държави.

- **Плуралистични:** в тях отделните единици запазват в значима степен самостоятелността на системите си за сигурност, но в същото време прехвърлят не малка част от функциите по гарантирането ѝ към общността и нейните институции за планиране, управление и контрол. В тези институции всички членуващи участват на равноправни начала и могат да защитават своите интереси. Пример за такава общност е НАТО.

Амалгамните общества за сигурност са като тъкан, платно, от което където и каквото парченце да се отреже, то от гледна точка на сигурността ще бъде едно и също, хомогенно, съдържащо напълно свойствата на цялото (Тексас и Тенеси). При плуралистичните обаче, всяко отрязано от тъканта, от платното парченце, има и своя собствена идентичност в сигурността, може, ако се скъса връзката с центъра да мине на функциониране в автономен режим (Гърция и Турция).

Всяко участие в система за колективна сигурност за малките държави е покупка на сигурност и ограничение на националния суверенитет. То води до стрес и дори психологически шок от допира с друга среда; до риск от въвличане в конфликти, в които техните интереси не са засегнати. Размяната на суверенитет със сигурност се плаща осъзнато от обществото, само когато то има условия за свободен избор, когато разполага с достатъчно знание, за да калкулира рационално всички възможни активи и пасиви от решението си да предприеме подобна размяна.

Членството в такава система влияе върху стратегическото планиране на политиката за сигурност. Тя губи самостоятелността си, принудена е да се съобразява с не малко ограничения. Страната се лишава от ред възможности за многовариантно поведение в кризисни ситуации, за маневриране и предприемане на усилия за намиране на решения на проблемите си на базата на сепаративни споразумения.

Силно влияние оказва неравнопоставеността на участничките в системата за колективна сигурност. И най-съвременните процедури за съгласуване на решения пораждаат напрежения между отделните държави. Според своята реална мощ и финансов ангажимент за ефективно функциониране на системата, страните имат различни възможности за въздействие върху партньорите си. Независимо от декларираните намерения, едни страни са много повече производители, а други – много повече – консуматори на сигурност и това автоматически отрежда на втория род страни по-задно място в скалата на тежестта на гласовете. Влиянието на по-силните върху по-слабите партньори в системата за колективна сигурност е както неофициално, проявяващо се в ежедневния процес на съвместна дейност, така и фактически институционализирано – чрез срещи на високо равнище или специални комисии (групи, инициативи) с ограничен брой участници.

Договореностите в системата за колективна сигурност имат по-висш приоритет пред вътрешните цели и задачи на страната-членка. Присъединявайки се към тях за да бъде гарантирана при екстремни обстоятелства, тази страна се подчинява на максимата, че нейната сигурност е само част от сигурността на системата, която стои над всичко. Т.е. заплахата за сигурността на страната (според системата) има само тогава, когато от нея произтича заплахата за сигурността на системата. Малките страни много по-трудно съобщават тревогите си по локални проблеми: напр. гранични спорове, малцинствени или религиозни напрежения – вътрешни или със съседите. На такива проблеми се гледа като на психологически, породени от изостаналостта. Дори в системите за колективна сигурност, където всички са равноправни и вземат решенията с консенсус, малък брой държави имат право на по-глобални интереси.

Поставяйки в центъра на анализа сигурността, можем да се доближим по-плътено до смисъла на редица други понятия. Да вземем двойките изолационизъм-интервенционизъм, милитаризъм-пацифизъм.

- **Изолационизъм** – това е политика за сигурност, при която системата се стреми да увеличава собствената си сигурност, опазвайки я от контакти с външния свят, за да не си внесе (имплантира) от неговата несигурност. Системата сочи нормите, принципите и ценностите, които ѝ гарантират висока степен на сигурност, като образец на другите, за да ги стимулира чрез следването им и те да увеличават своята сигурност. При тази политика се засилва влиянието, за сметка на въздействието.

- **Интервенционизъм** – това е политика за сигурност, при която системата се стреми да увеличава собствената си сигурност чрез повишаване на сигурността на заобикалящия я свят, като му изнася (трансплантира) сигурност. Системата налага на другите нормите, принципите и ценностите, които ѝ гарантират висока степен на сигурност, за да ги стимулира чрез изповядването им и те да увеличават своята сигурност. При тази политика се засилва въздействието, за сметка на влиянието.

Не бива да се бъркат изолационизъм (политика за сигурност) и затворено общество (характеристика на режима). Отворено общество (напр. САЩ) може да води политика на изолационизъм, а затворено общество (напр. Китай) – политика на интервенционизъм. Освен това една и съща държава може да провежда едновременно политика на изолационизъм към един регион на света и политика на интервенционизъм – към друг (напр. САЩ към Европа и Африка).

- **Пацифизъм** – това е политика за сигурност, при която системата абсолютизира

мира за сметка на войната. Тя поставя на преден план в регулиране на конфликта стремежа към помирение, защото смята мира, ненасилието, като най-ефективното средство за преодоляване на противоречията и защита на интересите. Основен критерий за нея е не военният потенциал, а декларираните принципи на опонента. Главното е мирното разрешаване на спора, всичко друго – морал, принципи, чест – има по-малко значение, защото няма нищо по-важно от човешкия живот и затова и един убит е твърде висока цена за победата. Най-дълбоки корени има сред интелигенцията и духовенството, но не рядко и сред настроени космополитично кръгове със силно присъствие в политическия елит.

- **Милитаризъм** – е политика на сигурност, при която системата абсолютизира войната за сметка на мира. Тя поставя на преден план в регулиране на конфликта военната мощ, защото смята войната, насилията, като най-ефективното средство за преодоляване на противоречията и защита на интересите. Основен критерий за нея са не декларираните принципи, а военният потенциал на опонента. Главното е военното разрешаване на спора, всичко друго – морал, принципи, чест – има по-малко значение, защото няма нищо по-важно от националните интереси и затова и хиляди убити не са твърде висока цена за победата. Най-дълбоки корени има сред военните и специалистите от ВПК, но не рядко и сред настроени крайно националистически кръгове със силно присъствие в политическия елит.

Не бива да се смята, че държава, изповядваща пацифизъм е без армия (без армии са само две държави в света – Исландия и Коста Рика); както и че държава, изповядваща милитаризъм е задължително милитаристична държава.

Анализът на понятието „сигурност“ не би бил пълен, ако не се спрем на задълбочаващите се нейни различия с две други архиважни понятия – „мир“ и „отбрана“, с които сигурността доскоро се смяташе за почти идентична.

В Устава на ООН съчетанието „мир и сигурност“ се употребява 105 пъти [37]. На практика в този исторически документ мирът и сигурността са синоними. Трудно би могло да бъде другояче, след като светът все още е в развалини след най-унищожителната война в своята история. Днес обаче има ли сигурност, има и мир, но обратното вече не е вярно. Сигурността е много повече от мира. Дори с магическа пръчка да бъдат овладени непрекъснато избухващите конфликти и в един миг да настъпи мир на планетата, все едно – тя още дълго време няма да се радва на сигурност, защото остават активни проблеми, чиито последствия могат да направят дните на човечеството преброени в буквалния смисъл на думата.

Отбрана и сигурност също все повече се отдалечават една от друга по смисъл и съдържание. В управлението и защитата на държавата сигурността е преди всичко приоритет на политиките, а отбраната – на военните (разбира се, самата отбрана вече не е само военен въпрос, тя все повече се превръща в политически проблем). Сър Джеймс Еберле пише: „Политиката за сигурност преследва политически цели; отбранителната политика – военни цели. Сигурността включва процесите на политически диалог. Отбраната включва структурата и действието на въоръжената сила. Сигурността включва рискове и предизвикателства, които са извън полето на военната компетентност. Отбраната в крайна сметка почива върху способността на въоръжените сили да вземат връх по време на война“ [38]. Отбранителната недостатъчност днес все по-успешно може да се компенсира с мерки за укрепване на сигурността.

Проблемите на сигурността са почти винаги екзистенциални, а решенията им са най-често политически. Говорейки за тези проблеми, трябва да отчитаме, че те могат да се управляват сравнително успешно и до определен момент, само докато водят до количествени, и много по-трудно, когато водят до качествени промени. Един проблем

на обществото става проблем на сигурността, или както се казва в западната литература – секюритизира се, когато като резултат от него могат да възникнат качествени промени, когато обществото не може да го абсорбира без структурни трансформации.

I.10. Видове сигурност

Съществуват различни класификации на отделните аспекти на сигурността, т.е. на видовете сигурност. Ние ще приведем накратко три от тях.

- **Първата** класификация дава основните компоненти на сигурността. Свързана е със спектъра на рисковете и заплахите към нея. В този случай сигурността бива военна, икономическа, социална, етническа, екологическа, информационна и др.

- **Втората** класификация слага акцента върху способа, по който се „атакува“ сигурността – дали чрез материално въздействие, т.е. твърда сигурност (*hard security*) или чрез нематериално влияние (*soft security*). При твърдата сигурност се работи с измерими величини/потенциали – сила, натиск, армия; това са *sticks* – тоягите, санкциите, наказанията и др.; докато при меката сигурност имаме идеи, манипулация, дезинформация; това са *carrots* – морковите, поощренията, наградите). При първия случай заплахата е по-пряка, по-откровена и по-груба, а при втория – по-индиректна, по-префинена и по-коварна [вж. също глава III.].

- **Третата** класификация се прави според посоката, от която идват заплахите и предизвикателствата към сигурността: дали от фактори, източници, субекти извън националната държава или в нея; тя дели сигурността на външна и вътрешна.

В исторически план сравнително доскоро основен обект на изучаване и защита бе външната сигурност. Водеща за нея бе опасността от военно нападение срещу територията, суверенитета и независимостта на държавата. Вътрешната сигурност бе преди всичко сигурност на властта (монарха, диктатора), т.е. – на режима. Едва след нея бе опазването на обществения ред и сигурността на отделния човек.

При тоталитарната държава сливането на сигурността на режима и сигурността на страната е пълно, а сигурността на индивида се принася в тяхна жертва. Чрез насилие, промиване на мозъците и пропаганда, обществото в такава държава много често е карано да идентифицира сигурността си със сигурността на режима.

Нека със Σ_d – обозначим разходите, които демократичното общество отделя за сигурност. В тях влизат, например: същински разходи – за издръжка на хората и институциите от системата за национална сигурност; разходи, свързани със ситуацията в региона, отчитащи регионалните особености; разходи, определени от членството в система за колективна сигурност и др. Нека Σ_T са разходите на тоталитарното общество за сигурност. Тогава, в общия случай, при прочие равни условия, за двата типа общества е в сила следната зависимост: $\Sigma_T = \Sigma_d + \Sigma_c$; като сумата $\Sigma_c (\geq 0)$, с която разходите за сигурност на тоталитарното общество надвишават тези на демократичното, това са средствата, които тоталитарният режим инвестира за укрепване на собствената си сигурност (преторианска гвардия, политическа полиция, тайни служби). Тази формула е само илюстрация, че тоталитарното общество като правило влага повече средства за сигурност от демократичното, сигурността при него излиза „по-скъпо“ на народа. Появата на Σ_c в общество, претендиращо, че е демократично, е критерий за превръщането на режима в недемократичен. Той става и аморален, защото използва парите на поданиците, за да укрепва властта си над тях.

Привидното противоречие, че САЩ, определящи се за най-демократичната държава, имат най-големи разходи за сигурност, се обяснява с това, че те гледат на себе си като на страна (Страната) с глобални отговорности. Всеки проблем на сигурността по света САЩ възприемат като проблем на собствената си сигурност, като свой ангажимент.

Висше умение на властта е с по-малко средства да постига повече сигурност. И обратното – знак за неуспешно управление е ако с повече средства, инвестирани в сигурността, то постига по-малко сигурност. В нестабилна ситуация потребностите от сигурност се надценяват, а възможностите на държавата да я обезпечи се подценяват от обществото. При стабилна ситуация има склонност потребностите от сигурност да се подценяват, а възможностите на държавата да я обезпечи – да се надценяват. Обикновено надценените потребности и подценените възможности водят до излишен психологически дискомфорт. И до преразход на материални ресурси преди заплахата изобщо да е възникнала. Надценените възможности и подценените потребности възможности водят до излишен психологически комфорт. И до преразход на финансови ресурси когато заплахата се осъществи.

Главна причина за възникването на държавата е потребността да се гарантира сигурността (отбраната и общественият ред) на обществото (рода, племето, клана, полиса). Държавата е функция на стремежа на обществото за повече сигурност и както пише Роман Херцог: „Сигурността по отношение на враговете винаги е била великолепен мотив за основаване и укрепване на държави“ [39].

През вековете се е смятало, че **повече** държава означава **повече** сигурност. И най-често това е било така. От един момент нататък обаче, **повече** държава престава да значи винаги **повече** сигурност, дори води до **по-малко** сигурност. Защото освен сигурността и понякога наравно с нея, се появяват други ценности и блага – напр., свободата и човешките права. И преди всичко – демокрацията.

С развитието на демокрацията, сигурността изживява многопосочна еволюция. Тя бе свалена от пиедестала на абсолютната ценност; демокрацията сне ореола ѝ на абсолютно благо и я направи относително благо. Обществото не е съгласно вече да стои покорно в построената от властта златна клетка на сигурността.

Много остро възниква проблема що е Сигурност на Държавата. На **Държавата** като история, като пространствена и времева духовна протяжност, която даденият народ населява и обитава с векове, заедно с традициите, вярата и идеалите си. И на **Държавата** като власт, като конкретен режим на управление. Държавата-Власт се стреми да представи своята Сигурност, като Сигурност на Държавата-История. И от това да черпи легитимност и подкрепа, несъизмерима с конкретните ѝ дела.

Пълноценната демокрация отделя сигурността на обществото от сигурността на управляващото мнозинство, сигурността на управляваните – от сигурността на управляващите. Приоритет за сигурността е само сигурността на обществото, на управляваните. Сигурността на управляващото мнозинство, на управляващите не може да е самоцел за държавата, а следствие от нормалното ѝ функциониране. Иначе картината е позната – силовите структури се натоварват с функции по опазване на режима, а не по опазване на обществения ред.

Демокрацията е изключително сложна форма на управление от гледна точка на постигането на оптимална сигурност за обществото. Тя е разделение на властите, дебат, дискусия, баланс на лични, групови, партийни, корпоративни, национални интереси. Това не е най-добрият механизъм за действие в кризисни ситуации, когато са нужни категорични и бързи решения за укрепване на сигурността.

При демокрацията, свободата може да се изроди в свободия, да се снемат всякакви обществени и лични задръжки. При нея се сблъскват компетентността и изборността, интересите на управляващото мнозинство (то носи статиката, защото е получило властта от съотношението на силите към определен момент – денят на изборите, но скоро това съотношение може да се промени и най-често се променя) и интересите на обществото (то отразява динамиката на непрекъснатата промяна).

Сигурността е не само резултат от състоянието на обществото, негова функция – тя

самата поражда процеси в обществото. Демокрацията в теоретичен план най-добре знае интересите на обществото (защото държи ръката си на неговия пулс) и затова, пак теоретично, най-добре може да планира средствата за сигурност. При тежки социални проблеми и негативно развитие на икономиката, обществото лесно става готово да размени повече демокрация срещу повече сигурност. И все пак, едно от най-ефективните средства за укрепване на сигурността е укрепването на демокрацията, нейната консолидация. Това лекарство е спасително – проблемите на сигурността могат да се лекуват с повече демокрация, но не формална, а истинска (граждански и парламентарен контрол, прозрачност, отчетност, независима съдебна власт, будни структури на гражданското общество). Като всяко лекарство, и при това дозата е много важна, за да не се превърне то изведнъж в отрова. Най-важният въпрос е – колко сигурност е нужно на обществото, за да се съхрани то като демократично и колко демокрация е нужна, за да не се разпадне сигурността му.

Както обикновено се случва, махалото залитва от едната крайност в другата. Виждаме тенденция на абсолютизиране на демокрацията. За общества, свикнали със сигурността като извечна, полагаща им се привилегия, демокрацията става главна, единствена ценност и те налагат този си възглед на останалите държави, където сигурността е в остър дефицит. Напразно. Идва време за реабилитация на сигурността. Тя става коректив срещу абсолютизирането на демокрацията. И така ѝ отмъщава за отнетия си статут. Двете са само относителни, не абсолютни блага.

Съществуват два полярни възгледа за релацията Държава-Сигурност. Според първия, държавата трябва да съхрани максимално монопола си върху опазването на сигурността, върху обезпечаването – ресурсно и кадрово – на системата за национална сигурност. Според втория, държавата трябва да се изтегли максимално от функциите си по сигурността. Истината отново е някъде в средата, в баланса, отчитащ спецификите на обществото. Все пак, последните права и задължения, които Държавата ще бъде принудена да отдаде, трябва да са тези, свързани със сигурността. Не само защото друг освен нея не може да има (по Макс Вебер) правото на легитимна употреба на сила, а защото при бягство ѝ от тази мисия е трудно да се прогнозира нито докъде ще се стигне с раздържавяването на нейните правомощия, нито какво изобщо ще остане тогава от държавата, дали обществото няма да се върне в Хобсовото състояние на война на всеки срещу всеки и от единно, сплотено цяло, да се изроди в сива маса от спасяващи се по единично индивиди. Пълното оттегляне от отговорностите, свързани с националната сигурност, ще означава край на държавата.

I.11. Определения за национална сигурност

За първи път понятието „национална сигурност“ е употребил президентът на САЩ Теодор Рузвелт в обръщение към Конгреса прези 1904 г., обосновавайки присъединяването на зоната на Панамския канал с интересите на националната сигурност [40]. А първото определение на националната сигурност в категориите на „националните интереси“ е дадено от Уолтър Липман:

„Държавата се намира в състояние на сигурност, когато не ѝ се налага да принася в жертва своите законни интереси, за да избегне войната и когато тя е в състояние да защити при необходимост своите интереси чрез водена война“ [41].

Речникът на военните термини на Министерството на отбраната на САЩ, издаден от Комитета на началник-щабове, придава на националната сигурност ярък проамерикански дух и американоцентричност, определяйки я като „Сфера на прилагане на съвместните усилия на военната и външната политика на страната и като желано условие за нейното развитие, обезпечавано преди всичко чрез американско военно и отбранително превъзходство над всяка чуждестранна държава

или група държави, чрез благоприятна позиция в международните отношения, а също чрез способност за отбрана. Съвкупността на тези фактори позволява успешно да се противостои на враждебни или разрушителни, явни или скрити действия на други страни, включително на прилагане от тях на военна сила“ [42].

В Закона на Руската Федерация „За сигурността“, националната сигурност е „Състояние на защитеност на жизнено важните интереси на личността, обществото и държавата от вътрешни и външни заплахи“ [43].

В руския „Кратък речник на специалните термини за ръководящия състав на Въоръжените сили на Руската Федерация“, националната сигурност е дефинирана така: „Състояние, при което се обезпечават защитата на жизнено важните интереси на държавата и гражданското общество в икономическата, политическата, военната, екологическата, хуманитарната и други области“ [44].

В Концепцията за национална сигурност, приета от кабинета на Жан Виденов през 1995 г. и негласувана от парламента, е дадено определението:

„Националната сигурност е динамично състояние, при което за държавата и обществото не съществува пряка опасност от въоръжена агресия, политически диктат или икономическа принуда, или ако такава се появи, те ще бъдат надеждно защитени“ [45].

По-рано, в приетата от същото правителство и неodobrena от Народното събрание Военна доктрина се казваше, че:

„Националната сигурност се счита за гарантирана, когато държавното ръководство прецени, че не съществува заплаха за националните интереси или заплаха от всякаква форма на насилие и принуда, или, че тази заплаха може да бъде компенсирана, неутрализирана или управлявана“ [46].

И накрая, според официално приетата през 1998 г. Концепция за национална сигурност:

„Национална сигурност има, когато са защитени основните права и свободи на българските граждани, държавните граници, териториалната цялост и независимостта на страната, когато не съществува опасност от въоръжено нападение, насилствена промяна на конституционния ред, политически диктат или икономическа принуда за държавата и е гарантирано демократичното функциониране на държавните и гражданските институции, в резултат на което обществото и нацията запазват и увеличават своето благосъстояние и се развиват. Сигурността е гарантирана, когато страната успешно реализира националните интереси, цели и приоритети, и при необходимост е в състояние ефективно да ги защити от външна и вътрешна заплаха“ [47].

I.12. Национална и Международна сигурност

За да си изясним какъв е обхватът и къде се разполагат Националната и Международна сигурност, нека да подредим в една опростена (понеже служи за онагледяване и включва само най-съществените връзки и взаимоотношения), но разбираема схема отделните нива на сигурността:

- **Първото** ниво е **сигурност на индивида** [на личността, на отделния човек] – наричана различно: лична, индивидуална, персонална сигурност; съответно human/individual/personal security. Тя излиза все повече на преден план, защото е свързана пряко не просто с правото на живот, а с правото на по-добро качество на живот, с другите основни човешки права и задължения, свободи и отговорности.

- **Второто** ниво е **сигурност на групата** [от хора] – групова сигурност, group security. Групата може да се обособи по различни признаци: етнически, религиозен, социален, професионален, сексуален. Напр., такива групи са малцинствата. Тук се включват

различни обществени прослойки, като краен вариант – самото общество. Групата носи в себе си материални и духовни ценности, идентичност, памет, език, традиции, обичаи. Опазването и зачитането им е важен аспект на сигурността ѝ.

Когато се говори за цивилизационните противоречия Запад-Изток, под „Запад“ се разбират демократичните общества, а под „Изток“ – недемократичните. Тук ще се спрем на друга гледна точка. Редица автори определят Западните общества като индивидуалистични. И обратното – Източните общества според тях са колективистични. Тогава релацията Запад-Изток придобива нови измерения, също свързани със сигурността. На Запад с много повече основание се смята, че една група от индивиди е в състояние на сигурност, когато всеки от нейните индивиди е в такова състояние. Водещата ценност тук е сигурността на индивида, а сигурността на групата е следствие от индивидуалната сигурност на всички нейни членове. На Изток далеч по-правдиво е твърдението, че един индивид е в състояние на сигурност, когато групата, на която принадлежи е в такова състояние. Съответно, водещата ценност тук е сигурността на групата, а сигурността на всеки от изграждащите я индивиди е следствие от нея.

При подобно тълкувание на различията Запад-Изток, като че ли ние, българите, особено що се касае до възгледите и възприятията ни за сигурността на индивида и групата, сме от т.нар. *in-between* общества, между-общества, т.е. не сме нито отляво, нито отдясно на тирето, а сме самото тире или поне част от него. Даже когато най-много държим на индивидуалната сигурност, едното ни око винаги гледа към груповата, за да се мушне на завет под крилото ѝ. И обратното, дори най-дълбоко стаили се в групата, нещо от нас мисли преди всичко за себе си, без да си прави сметка понякога какви могат да се окажат последствията от това за цялата група.

Акцентът на групата, на общността изобщо не пренебрегва интересите на най-голямата общност в рамките на държавата – обществото. Не само сигурността на обществото е функция на сигурността на групите в него, но и сигурността на групите в едно общество е безспорна функция от сигурността на обществото. За да се самоорганизира и съхранява една система като общност, неотменимото демократично право на самоорганизация за защита на индивидуални и групови интереси не бива да носи в себе си дезинтеграционен потенциал.

- **Третото ниво е сигурност на държавата** – държавна сигурност [Терминът „държавна сигурност“ е натоварен с много негативно съдържание по названието на съответната тоталитарна институция и това ни кара да усложняваме систематизацията, само и само да избегнем прекомерната му употреба – бел. авт.], *state security*. Тя е свързана е със защитата на изконни ценности: териториална цялост, независимост, суверенитет, конституционен ред и др.

- **Четвъртото ниво е сигурност на общността** [от държави] – т.е. колективна, коалиционна сигурност, или *collective/community/alliance/coalition security*. Терминът „общност“ обхваща различни форми на сдружаване на държави: двустранни и многостранни договори и пактове, общности за сигурност, коалиции, съюзи и др.

- **Петото ниво е сигурност на света** [на планетата] – т.е. глобална, универсална, обща, всеобща сигурност, съответно *global/common/cooperative security*. При нарастващата взаимообвързаност, проблемите на глобалната сигурност постепенно излизат на преден план. Ръководената от **Улоф Палме** Независима комисия по въпросите на разоръжаването и сигурността към ООН първа разработи в началото на 80-те години концепцията за обща сигурност [*common security*], съгласно която не може да има трайна сигурност, ако тя не бъде споделена от всички и че обща сигурност може да бъде постигната само чрез сътрудничество, основано на принципите на равенството, справедливостта и реципрочността [48].

Първите три нива на сигурността – на човека, на групата, на държавата определят **националната сигурност**.

Последните три нива на сигурността – на държавата, на общността, на света определят **международната сигурност**.

Сигурността на държавата е сечението на националната и международната сигурност. Държавата е основен, но не и единствен актьор на националната сцена, затова няма знак за равенство между държавна и национална сигурност. Схемата отчита важността на сигурността на различните общности от хора за националната сигурност и, не на последно място, тя е в крак със засилващото се човешко измерение на сигурността като ключов елемент на националната сигурност.

Тази схема отразява възгледа, че държавите са основни, но вече не единствени актьори и на международната сцена. Отдава се дължимото на сложната плетеница от организации, наречена архитектура за сигурност и се отчитат глобалните процеси, които превръщат света в обща за всички лодка и придават трансграничен и наднационален характер на много повече заплахи за сигурността, така че опазването на общата сигурност става все по-основен и жизненоважен приоритет.

В либералната трактовка държавата обезпечава колективния интерес, в т.ч. и сигурността, а индивидът – частния. Днес, смята Татяна Алексеева, съотношението „сигурност на държавата/международна сигурност“ е изоморфно и възпроизвежда в същата трактовка, но на по-високо равнище, съотношението „сигурност на индивида/сигурност на държавата“, т.е. държавата е в качеството на индивида, обезпечаващ „частните“ интереси, а международната общност обезпечава колективния интерес на всички представители на земната цивилизация [49].

Международната сигурност може да се определи като сигурност на Системата за международни отношения, т.е. на ***International Relations System***. По аналогия, националната сигурност може да се определи като сигурност на Системата за във-държавни/вътрешно-държавни (във-национални/вътрешно-национални) отношения, или с гъвкавостта на английския език – на ***Intranational Relations System***.

Нарастващата взаимозависимост размива границите между различните нива на сигурността. Проблеми, характерни за системата за национална сигурност придобиват аспекти, присъщи на системата за международна сигурност и обратно. Многократно сигурността на отделна личност става въпрос на международната сигурност – да си спомним съдбата на Андрей Сахаров по време на Перестройката. Ами пословичният случай как т.нар. възродителен процес на българите с турско етническо самосъзнание от проблем на груповата им сигурност прерасна (от гледна точка на нашия регион) в проблем на международната сигурност.

Има не малко примери за „движение“ в другата посока. Да вземем НАТО – класическа „общност за сигурност. Без да сме неин член, разширяването ѝ отдавна от проблем на колективната сигурност на тази общност, се превърна в проблем на нашата национална сигурност. Докато аварията в Чернобил, от заплаха, свързана с глобалното ниво на сигурността, за броени дни стана пряко предизвикателство към здравето на българските граждани, а значи и към националната ни сигурност.

*
* *

За сигурността – национална и международна, за различните ѝ аспекти и измерения, обекти и субекти са изписани стотици хиляди страници. Задаването на опция „търсене“ по Интернет за думата „сигурност“ може да хвърли в дълбоко отчаяние всеки човек, даже този с най-здрави нерви, защото връща грамада от източници – книги,

изследвания, доклади, статии, материали от конгреси, конференции и семинари. Науката от надмисляне, започва да се превръща в надчитане. Избързва напред, а понякога дори смайва със „знание“ не този, който има по-дълбока мисъл, а този, който пръв и колкото се може за по-дълго време единствен е успял да изнамери в морето на информацията нещо оригинално.

И понеже в надчитането поне теоретично всички са равни и с равни шансове, то отварянето на науката за международните отношения и сигурността към другите науки, обогатяването ѝ с идеи от тези науки, по-смелото ѝ навлизане в смятани доскоро за чужди обители на знанията, ще ѝ дадат нови стимули и тласъци, които да върнат живецата, умността и оригиналността на монографиите и статиите, посветени на нейните проблеми. Защото каквито и различни да са отделните клонове на познанието, те така или иначе са само ъгли, от които човекът се опитва да погледне материалния и духовен свят, който все още обитава.

Остана само да споделим надеждата, че горният абзац е възприет като епилог на тази глава и в никакъв случай не като убеденост, че тя е сполучила да постигне поне малко от това, което този епилог си пожелава.

Литература към ГЛАВА ПЪРВА

1. АН СССР, Авторский коллектив, „Современные буржуазные теории международных отношений (критический анализ)“, М., „Наука“, 1976, стр. 332.
2. Георги Стефанов, „Международната сигурност“, С., „Сиела“, 1997 г., стр. 9.
3. Конституция на Република България, „Държавен вестник“, бр. 56, 13.07.1991 г.
4. Татьяна Алексеева, „Дилемма безопасности: американский вариант“, „Полис“, No. 6, 1993 г., 16 – 28, стр. 19.
5. Васил Проданов, „Вътрешната сигурност и националната държава“, „Военен журнал“, No. 2, 1995, 8 – 17, стр. 8.
6. Jef Huysmans, „Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier“, „European Journal of International Relations“, Vol. 4, No. 2, June 1998, 226 – 255, p. 234.
7. Георги Стефанов, „Международната сигурност“, 11 – 16.
8. Илия Пеев, „Военнопсихологическите измерения на сигурността и предизвикателствата на времето“, „Военен журнал“, No. 5, 1995, 62 – 67, стр. 62.
9. Вж. също Н. Абъркромби, Ст. Хил, Б. С. Търнър, „Световен речник по социология“, Бургас, „Делфин прес“, 1993 г., стр. 290.
10. Цветан Семерджиев, „Стратегически ръководител и колектив“, „Военен журнал“, No. 3, 1999 г., 16 – 26, стр. 16.
11. Jef Huysmans, „Security! What Do You Mean? ...“, p. 233.
12. John W. Burton, „Conflict Prevention as a Political System“, 115 – 127, in: John A. Vasquez, James Turner Johnson, Sanford Jaffe, Linda Stamato (eds.), „Beyond Confrontation. Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era“, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1995, p. 120.
13. Райна Стойнешка, Илия Пеев, „Икономическа психология“, Варна, „ТедИна“, стр. 55.
14. Илия Пеев, „Военнопсихологическите измерения на сигурността ...“, с. 63.
15. Васил Проданов, „Вътрешната сигурност ...“, тук стр. 8.
16. Георги Стефанов, „Международната сигурност“, стр. 9.
17. Дж. Тернер, „Структура социологической теории“, М., „Прогресс“, 1985 г., стр. 45, 83.
18. Даниел Бел, „Културните противоречия на капитализма“, С., „Народна култура“, стр. 347.

19. Рональд Инглхарт, „Постмодерн:меняющиеся ценности и изменяющиеся общества“, „ПолИс“, No. 4, 1997, 6 – 32, 17 – 18.
20. Ibid., стр. 20.
21. Самюъл П. Хънтингтън, „Реформиране на гражданско-военните отношения“, „Демократически преглед“, брой 6-7, 1996 г., 241 – 249, 247.
22. Самюъл П. Хънтингтън, „Западът и сблъсъкът на цивилизациите“, 8 – 13, във: „Войната и мирът ХХI век (Някои политически аспекти)“, С., Издателство на МО „Св. Георги Победоносец“, стр. 11.
23. Илья Пригожин, „Философия нестабилности“, „Вопросы философии“, No. 6, 1991 г., 46 – 52, стр. 50.
24. Karl Deutsch, „The Analysis of International Relations“, New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1968, here p. 88.
25. Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, „Security. A new Framework for Analysis“, Lynne Rienner Publishers, Boulder London, p. 30.
26. Франсис Фукуяма, „Краят на историята и последният човек“, С., „Обсидиан“, 1993 г., стр. 277.
27. Пол Кенеди, „Стратегия и дипломация 1870-1945“, С., Издателство на МО „Св. Георги Победоносец“, 1998 г., тук стр. 145.
28. Камалудин Гаджиев, „Геополитика“, М., „Международные отношения“, 1997 г., 201 – 202.
29. Фредерик Рейф, „Статистическая физика“, Том 5, М., „Наука“, 1977 г., стр. 147.
30. „Математическая энциклопедия“, т. 1, М., Издательство „Советская Энциклопедия“, 1977, колони 1003 – 1004.
31. С. де Гроот, П. Мазур, „Неравновесная термодинамика“, М., „Мир“, 1964 г., стр. 19, 27 – 28.
32. Ф. Рейф, „Статистическая физика“, стр. 280.
33. Ibid., стр. 282.
34. Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс, „Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой“, М., „Прогресс“, 1986 г.
35. АН СССР, Авторский коллектив, „Современные буржуазные теории ...“, тук стр 273.
36. Karl Deutsch, „The Analysis of International Relations“, p. 103.
37. Георги Стефанов, „Международната сигурност“, стр. 9.
38. Сър Джеймс Еберле, „Интересите на Западна Европа в областта на сигурността“, 139 – 151, във: „Информационен политически сборник“, БАН, ИПИ, брой 1, С., 1991 г., стр. 143.
39. Роман Херцог, „Държавата през ранните времена. Произход и форми на управление“, С., „ЛиК“, 1997, стр. 87.
40. Ю.И.Аверьянов, общ. ред. и сост., „Политология: Энциклопедический словарь“, М., Издательство Коммерческого института, 1993, стр. 197.
41. Владимир Петровский, „Доктрина „Национальной безопасности“ в глобальной стратегии США“, М., „Международные отношения“, 1980, тук стр. 323.
42. Ирина Жинкина, „Фактор силы в системе американских стратегических целей“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1995 г., 50 – 57, стр. 52.
43. Камалудин Гаджиев, „Геополитика“, стр. 374.
44. М. П. Колесников, „Краткий словарь специальных терминов для руководящего состава Вооруженных сил Российской Федерации“, М., Военное издательство, 1994 г., стр. 9.
45. Концепция за национална сигурност на Република България, „Международни отношения“, No. 3, 1995 г., 98 – 124, стр. 98.

46. Military Doctrine of the Republic of Bulgaria, „Bulgarian Military Review“, No. 3-4, 1994, 3 – 15, p. 8.
47. Концепция за националната сигурност на Република България, „Държавен вестник“, брой 46, 22.04.1998 г., 1 – 5.
48. The Commission on Global Governance, „Our Global Neighbourhood“, Report, 1994, <https://www.gdrc.org/u-gov/global-neighbourhood/chap3.htm>.
49. Татьяна Алексеева, „Дилемма безопасности ...“, стр. 20, 24.

ГЛАВА ВТОРА

САЩ – ЕДИНСТВЕНАТА СУПЕРСИЛА В СИСТЕМАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНА СИГУРНОСТ

II.1. Фар и Кръстоносци

След края на Първата Студена война имаше кратък период на надежди, че светът върви към многополюсна система на споделени ценности и успоредени цели, към баланс на интересите, а не на силите. Твърде скоро навлязохме в еднополюсен модел с единствена суперсила и системата за международна сигурност трябваше да се приспособява към нова, пирамидална и йерархична структура, на върха, на която, далеч изпреварили останалите държави, са САЩ. 1.

САЩ много бързо и естествено, без капка съмнение и без каквато да било скромност, усвоиха тази нова роля. Причина за това е вградената в съзнанието им увереност, че те са общество-месия с мисия („безмилостни мисионери“ [1]). Американските лидери говорят директно с историята – винаги, когато се стремят да подчертаят величието на своята нация, призиването ѝ да ръководи света. Абрахам Линкълн заявява: „Ние сме народ, който не може да избегне историята, защото сме последната най-сигурна надежда на земята“ [2]. След Втората световна война Хари Труман е убеден: „Искаме ли ние или не, но сме длъжни да признаем, че удържаната от нас победа възложи на американския народ бремето на отговорността за по-нататъшното ръководство на света“. В този дух са думите на Дуайт Айзенхауер: „Постоянна база на ръководството на света в името на достигането на човешките стремления – мир и справедливост в условията на свободата – трябва да бъдат САЩ“ [3] и на Уорън Кристофър: „Американското лидерство – това е нашият първи принцип и главният урок от това столетие. Ако ние не ръководим, то никой няма да ръководи“ [4]. А Мадлин Олбрайт нарича САЩ „необходима“, „незаменима“ (*indispensable*) нация [5]. Всъщност, става дума за млада нация, за държава-тиинейджър, за общество-акселерат, изживяващо своя пубертет и затова в наивността си смятащо, че всичко му е ясно, че всичко е много просто, че щом си силен, значи си прав.

Под влиянието на Самюъл Хънтингтън стана модна тезата за Сблъсъка на цивилизациите (религиозно-идентичностни общности) и почнаха да се чертаят апокалиптични сценарии за конфликти, породени от „лоши“ религии, чиито възгледи са несъвместими с „добрата“ религия на Запада. Всъщност, най-вдъхновеният кръстоносен поход днес се води от САЩ. На знамената им са записани колкото демократични норми, толкова религиозни лозунги в крайния калвинистко-провиденциалистски вариант на протестантството: за разделението на хората на предназначени и непредназначени за Спасението, за вярата в земния успех като единствено доказателство за богоизбранността. Те са в основата на целеустремеността и високото самочувствие, на самолюбието и енергията, с които американските пуритани градят своето човешко царство и световно господство [6].

Стремещът за превръщане на Америка в нова Обетована земя е формулиран още през 1630 г. от пастора Джон Уинтроп, който в проповед, произнесена на палубата на кораба „Арбела“ (или „Арабела“), говори за необходимостта да се построи *City upon a Hill*, Град на хълма – образцов, и чрез примера си осветяващ пътя на другите, фар, показващ им какво може да бъде истински благочестивото общество [7]. От тази реч води нишката на неистовия до фанатизъм порив – Америка да стане опора на демокрацията, да бъде фар, притеглящ вредом със светлината си онеправданите, нещастни и страждущи хора.

Това е единият основен възглед, проникнал дълбоко в американската политическа мисъл – за моралното влияние, за привличането като мисия на САЩ. Другият е за

материалното, физическото въздействие, за САЩ като кръстоносец на демокрацията, който, ако трябва, налага демократичните си ценности с твърдост. Уилям Фулбрайт пише: „Любимото добро дело на американците, в което се усещат най-вещи, е насилственото преподаване на уроци по демокрация“. Разсъждавайки за „арогантността на силата“ [може би по-точно е да се каже „високомерието на силата“? – Н.Сл.] като психологическа потребност на народите да доказват, че са по-велики, по-добри и по-силни от другите, той заключава: „Щом една нация разполага с най-голямата военна сила, тя е убедена, че това е и доказателство колко и хората ѝ са по-добри, и институциите, и принципите, а в крайна сметка и че тя представлява по-добрата цивилизация. Всяка могъща власт е склонна да бърка себе си с добродетелта; всяка велика нация се поддава на самовнушението, че силата ѝ е знак за Божие благоволение, на което приписва и своята специална отговорност – да направи и други нации по-богати, по-щастливи и по-мъдри, всъщност да ги прекрои по своя модел. Когато силата се отъждествява с абсолюта, тя бива обзета от мисионерската идея, че Бог ѝ възлага да свърши Неговата работа“ [8].

Самюъл Хънтингтън пише, че американският национализъм се обосновава „не с налагането на превъзходство на американския народ над останалите, а с твърдението за превъзходство на американските идеали“ [9]. Идентифицирайки се с единствено правилните морални норми, САЩ определят противниците си като противници на свободата [10]. Те забравят колко мъчителен е процесът на демократизация и че на самите тях, след като са станали независима държава през 1776 г., са им били нужни 11 години, за да изработят конституция, 89 – да отменят робството, 144 – да дадат изборно право на жените и 188 – да обхванат с пълна конституционна защита всички свои граждани [11].

II.2. Принципи на външната политика

Разкъсвана „между носталгията по първичното минало и жаждата за съвършено бъдеще“, американската мисъл се люшка „между изолационизма и ангажираността“ [12]. Въоръжена с просветен егоизъм, тя пречупва всеки външнополитически ход през призмата на своите интереси. Опазвайки свободата за маневриране и вземане на максимално изгодни решения, от основаването си САЩ съблюдават основните принципи на външната политика, завещани им от бащите-основатели: Принципът на невъвличане и Принципът на използване на противостоянията между враждуващите държави. Първият президент Джордж Вашингтон предупреждава, че „би било неразумно да се ангажираме чрез изкуствени връзки в постоянните превратности на нейната (европейската) политика или в обикновените комбинации и сблъсъци на нейните дружби и вражди“ [13], а Джон Куинси Адамс, тогава (1821 г.) държавен секретар, и по-късно президент, заклева Америка да не излиза навън, за да търси чудовища, които да унищожи; сърцето, нейните благословии и молитви да бъдат – сега и в бъдеще – там, където се вее знамето на свободата и независимостта; да е доброжелателка на свободата и независимостта на всички, но да бъде поборник и бранител само на своята свобода и независимост [14].

Към тези два принципа без съмнение трябва да добавим още един, чиито корени са в разработките на силната школа на американските геополитици: Принципът на недопустимост една-единствена държава да доминира на Евразийския континент [15].

Такава политика е възможна благодарение на уникалните исторически, географски и геополитически, икономически, ресурсни и социални дадености на САЩ: обширна територия, допускаща постоянна експанзия на населението и икономиката; богатство на полезни изкопаеми и слаба зависимост от внос на суровини, особено на нефт; преобладаване на умерени зони, благоприятни за селско стопанство; свободен достъп

до два незамръзващи океана; отсъствие на съседи, способни да застрашат сигурността и интересите на страната [16]. От 1814 г., когато англичаните слизат на източното крайбрежие и подпалват столицата им, САЩ не познават чуждо нахлуване на собствена територия [17].

В личния, в обществения и международния живот американците са смес от ярки противоречия. Те изхождат от идеалистични подбуди, а са абсолютни материалисти. Агресивни борци за правата на човека, понякога причиняват ужасни, немотивирани страдания на цели народи: бомбардировките над Япония през последните 5 месеца на войната отнемат живота на повече от 900 хил. японски граждани, като само през нощта на 9 срещу 10 март 1945 г., 334 американски суперкрепости В-29 хвърлят 1 167 тона запалителни бомби над Токио. В останките на 267 171 разрушени сгради са открити 83 793 овъглени тела, а ранените са над 40 хиляди [18]. Да добавим най-голямото зверство, някога извършвано от *homo sapiens* – разпоредените от президента Труман атомни бомбардировки над Хирошима и Нагазаки, 6 и 9 август 1945 г., чиито жертви са над 500 хиляди, без да се броят последствията от радиацията за поколения напред. В своите мемоари Уинстън Чърчил пише, че „никога не е имало каквото и да било обсъждане на въпроса, дали атомната бомба трябва да се използва, или не“ – това е било отдавна решен въпрос. „Британското съгласие за използване на оръжието по принцип бе дадено на 4 юли, още преди да се състои изпробването му“ [19]. Грижата да се опази животът на „милион американци и на половин милион британци“ в случай на конвенционална война с Япония е трогателна. За разлика от Истината, която е прозаична и жестока. Цялата трагедия има прозрачни цели – да бъде надигран, надхитрен, изпреварен СССР; да остане той без каквито и да е шансове при определянето на следвоенната уредба на Япония; да се покажат силата и величието на САЩ като единствен притежател на ядрено оръжие.

САЩ хвърлят над Виетнам три пъти повече експлозив отколкото е използван през Втората световна война. 365 хил. виетнамци загиват в резултат от тази жестокост [20]. По време на войната във Виетнам върху 1.2 млн. хектара САЩ разпръскват 50 млн. литра отровна субстанция. Жертва на химическия геноцид (96 хил. тона хербициди, 7 хил. тона отровни вещества) са 1.6 млн. души, поразени са 44% от тропическите гори и 40% от посевните площи [21].

Европа тачи паметта на св. Августин Блаженный (354 – 430 г.), създал учението за справедливите и несправедливите войни, според което справедливата война има за цел възстановяването на мира, нарушен с въоръжено нападение [22]. Още по-далеч в разбиранията за войната отиват богомилите (X век) – те я обявяват за престъпна, защото по време на нея се убиват живи същества. Справедливи за тях все пак са войните, когато народът трябва да се защити от злосторници или завоеватели, ала даже в справедливата война – и това е техен удивителен принос – те обявявали за престъпни действията, свързани с неналагащи се от военната необходимост убийства и мъчения [23]. А ето, че 10 века по-късно, през 1996 г., държавният секретар М. Олбрайт коментира така смъртта на половин милион иракски деца при войната в Залива и след това, в резултат на наложените над Ирак санкции: „Много тежък избор, но смятаме, че цената си заслужава“ [24].

Всъщност, държава като САЩ е обречена (или осъдена?) да обича и цени единствено себе си, да смята, че което е добро за нея, е добро за света. В прощалното си обръщение към нацията Джордж Вашингтон, изрича знаменателни слова: „Страна, която практикува в отношенията си към друга превърнала се в привычка ненавист или превърнала се в привычка привъзаност, е в някаква степен роб. Тя е роб на своята враждебност или на своята привъзаност, всяка от които е достатъчна, за да я отклонят от нейния дълг и нейния интерес“ [25].

Погрешно е да се надценява фактът, че променените обстоятелства след края на Втората световна война принуждават САЩ в известна степен да отстъпят от указаните принципи на външната им политика и да се включат във военни блокове, с които да обкръжат СССР.

Юридическата възможност за подобна „революционна“ стъпка от страна на САЩ е приетата през юни 1949 г. резолюция, носеща името на нейния основен инициатор, сенатора Артър Ванденбърг. Тя открива пътя за създаването на **НАТО** (04.04.1949 г.), а след това и на **СЕАТО** (Организация на договора за Югоизточна Азия, създадена 06.09.1954 г., прекратила съществуването си през 1974 г.) – с членки САЩ, Великобритания, Франция, Австралия, Нова Зеландия, Пакистан, Тайланд, Филипините; и **СЕНТО** (Организация на централния договор, създадена 19.08.1959 г., разпусната на 26.09.1979 г.) – с участници САЩ (като асоцииран член), Великобритания, Иран, Ирак, Пакистан и Турция.

Да се смята, че Вашингтон губи свободата на целепологане, маневриране и действие с влизането в тези съюзи е преувеличение. Те са изцяло под негово лидерство и гласовете в тях наистина не се броят, а се претеглят. Шарл де Гол бе обяснил така съществуването на НАТО: „НАТО е академия на празните думи. Това е организация, която отслабва отбранителните ни способности, насажда идеята, че отбраната е немислима без НАТО, като по този начин вцепенява чувството ни за национална независимост. НАТО всъщност е измама, камуфлаж за превземането на Европа от САЩ“ [26].

II.3. Противоречивият образ

Макар да диктуват световния дневен ред (или поради това), САЩ са обект на сериозни критики към самата същност на функциониране на обществото им. Суперсилата, „единствената истинска глобална свръхсила“ [27], не е в състояние да наложи на човечеството своята собствената представа за себе си. Бившият френски премиер Жорж Клемансо смята, че „Америка е единствената нация в историята, която загадъчно е преминала от варварство направо към дегенерация без обичайния период на цивилизация“ [28]. Нашумелият покрай аферата Уотъргейт журналист Карл Бърнстейн твърди, че „Америка като нация е едно голямо токшоу, което тъне в собствената си тривиалност и идиотизъм“ [29]. Проникновеният Жан Бодриар е безпощаден: „Също като примитивните общества Америка живее безсъзнателен живот, пълен с митове и символи... В Америка ценностите са на елементарно, примитивно равнище... Единственият контекст на Америка е собствената ѝ митична баналност“ [30]. Ето и самият гуру Збигнев Бжежински: „Широко пропагандираният по света американски либерализъм кънти на кухо и е напълно лицемерен, когато става дума за морал... Как може обществото ни да представи морална алтернатива на света, когато самото то е разядено от себеугодничество, сребролюбие и хедонизъм... За нас нравствените ценности сякаш са поредният продукт по щандовете на кварталния супермаркет“ [31]

II.4. Новият световен ред

Победата в Студената война позволи на САЩ да формулират парадигмата за „Новия световен ред“. По време на кризата в Залива, на 11.09.1990 г., Джордж Буш в обръщение пред двете камари на Конгреса говори за „свят, в който върховенството на закона ще замени закона на джунглата; свят, в който народите ще признават споделената отговорност за свободата и справедливостта; свят, в който силният ще уважава правата на слабия“ [32]. Свят на засилване на ООН и на мирно разрешаване на споровете, на намаляване на военните арсенали и солидарност срещу агресията.

Роберт С. Макнамара смята, че новият световен ред трябва да служи на шест цели: 1. Да обезпечи всички страни с гаранции срещу външна агресия; 2. Да оформи юридически правата на малцинствата и етническите групи в държавите и да обезпечи средства за защита на тези права; 3. Да създаде механизъм за решаване на регионалните конфликти без едностранни действия на великите държави; 4. Да задължи великите държави да прекратят военната подкрепа на конфликтите между другите страни и на конфликтите между противостоящите си политически партии вътре в тези страни; 5. Да увеличи обема както на техническата, така и на финансовата помощ за развиващите се страни с цел да способства за ускорението на техния социален и икономически прогрес; 6. Да обезпечи опазването на околната среда в глобален мащаб като основа за развитието на всички [33]. Репликата на Франсис Фукуяма към подобна визия обаче е сурова: „Изразът „нов международен ред“ беше изкован от Джордж Буш, за да оправдае войната в Залива от гледна точка на глобалната стратегия. На американците не им беше приятно техните морски пехотинци да бъдат изпратени в Кувейт само заради петрола“. [Пояснение: Този цитат е взет от моя архив. Убеден съм, че съм записал цитата точно, но не съм отбелязал, за съжаление, откъде той е взет – Н. Сл.] Може би подобна мисъл е твърде разголваща, ала САЩ трябваше да дадат философска плънка на новата стратегическа ситуация в духа на моралните си императиви. За сериозността на предизвикателството пред тях говори въпросът на Рабит Ангстръм, героят на Джон Ъпдайк: „Без студената война какъв е смисълът да бъдеш американец?“. Продължавайки този въпрос, С. Хънтингтън пита: „Ако да бъдеш американец означава да си обвързан с принципите за свобода, демокрация, индивидуализъм и частна собственост и ако не съществува зла външна сила, която да застрашава тези принципи, какво всъщност означава да бъдеш американец и какво става с американските интереси?“ [34].

II.5. Националните интереси

Постепенно стигаме до ключовото понятие в политиката за национална сигурност на САЩ – „националният интерес“. От научна гледна точка това е сравнително ново понятие. Приоритет в разработването му се отдава на двама американци: протестантския теолог Райнхолд Нибур и историка Чарлз Бърд. През 1935 г. то е включено в Оксфордската енциклопедия на социалните науки [35].

Ред автори търсят отговор на въпроса за националните интереси. Според Хенри Кисинджър: „Американците винаги са изпитвали неудобство да признаят открито егоистичните си интереси. Все едно дали участват в световни войни, или в локални конфликти, американските лидери винаги заявяват, че се борят за принципи, а не за интереси“ [36]. Самюъл Хънтингтън съветва: „Преди да разберем своите интереси, трябва да знаем кои сме“ [37].

Американците са народ преимуществено с протестантска вяра и либерално верую. За протестантството стана дума. Следването на либералния катехизис – конституционализъм, човешки права, свобода, равенство, демокрация, правителство с ограничени правомощия, частна собственост и частна инициатива, конкуренция, минимум държава в икономиката, отделяне на църквата от държавата, – е другата страна на американската идентичност, обобщена от Ричард Хофстетер така: „Нашата съдба като нация не е да имаме идеология, а сами да бъдем идеология“ [38].

Общоприета класификация на американските външнополитически интереси ги градира по следния начин: 1. Жизненоважни интереси; 2. Важни интереси; 3. Периферни интереси [39].

- **Жизненоважни** са такива интереси, засягането на които заплашва пряко сигурността, свободата и просперитета на САЩ: нападение срещу територията,

границите и въздушното пространство на САЩ; посегателство срещу живота и благосъстоянието на американците в страната и чужбина; парализираща атака срещу критически необходимата инфраструктура, вкл. енергийната, банковата, финансовата, телекомуникационната, транспортната и водната системи, както и срещу службите за действие при извънредни обстоятелства; агресия срещу държавите от Западна Европа, Персийския залив, Източна Азия, Северна Америка, които имат жизнено важно значение за сигурността на САЩ; враждебна намеса на външна сила в Западното полушарие; обезпечаване на непрекъснат достъп до външната търговия, глобалните ресурси и свободното корабоплаване. При нарушаването на такива интереси, САЩ няма да се спрат пред самостоятелното и решително прилагане на военна сила, за да ги защитят.

- **Важни** са такива интереси, които не са свързани пряко с оцеляването на САЩ, но засягането им ще окаже влияние на тяхното благосъстояние и на обкръжаващия ги свят, ще създаде пряка заплаха за жизненоважните им интереси. Те включват: съхраняване на общата стабилност в Европа, Близкия Изток и Източна Азия, в региони, в които САЩ имат значими икономически интереси или ангажименти към съюзниците си; насърчаване на свободната търговия, на демокрацията и икономическите реформи зад граница; борба с тероризма и наркотиците; опазване на глобалната природна среда от сериозен ущърб; кризи с деструктивен потенциал, напр. такъв, че да предизвика силно дестабилизиращи потоци от бежанци (Хаити, Босна, Косово) и др. Важните интереси са достатъчно значими и изискват сериозни дипломатически и икономически усилия или ограничена военна интервенция, но използването на военна сила за защитата им се разглежда само като последно средство.

- **Периферни** са такива интереси, засягането на които само индиректно заплашва жизненоважните и важните интереси. Те са сравнително ниско в скалата на интересите, изискващи прилагане на военна сила, т.е. решението им рядко е военно – такава действие ще се наложи, ако го изискват американските ценности. Включват: политическа стабилност и икономически напредък в развиващия се свят; насърчаване на демокрацията, върховенството на закона и гражданския контрол над въоръжените сили; подкрепа на устойчивото развитие; обезвреждане на зони с противопехотни мини; разрешаване на хуманитарни проблеми – особено защита на човешките права при сериозното им нарушаване и предотвратяване на хуманитарни бедствия; преодоляване на екологични катастрофи, породени от природни стихии или човешка дейност. Тези интереси се разглеждат като моралната компонента на американската външна политика.

II.6. Малцинствени проблеми

Територията на САЩ е 9 363.5 хил. кв. км, а населението (към 1998 г.) – 270 млн. души.

На съвестта на бяла Америка лежи съдбата на туземното население, ехидно синтезирана от генерал Шеридън, че единственият добър индианец, който той някога е виждал, е мъртвият индианец. Жестокото избиване на червенокожите е осъществено не в първите, в дивите години на усвояване на огромните американски пространства, а по времето на Батак, Шипка и Сливница: „Етноцидът, ако не и истинският геноцид, на американските индианци се извършва не за 250-те години между Джеймстаун [Първото британско селище в Северна Америка, изградено от капитан Джон Смит през 1607 г. във Вирджиния] и Апоматок [Appomattox, селище във Вирджиния, където на 9.IV.1865 г. капитулира армията на Юга под ръководството на генерал Робърт Лий, с което се слага край на Гражданската война], а в разстояние на 25 години между 1865 и 1890 г.“ [40]

Сериозни проблеми за САЩ ще породят промените в етническия им състав. Доскоро печелившата за силна политическа кариера, още повече – за президент бе формулата **WASP** (W – бял/white; AS - англосаксонец; P – протестант). Рано или късно кожата на президента или на вицепрезидента ще потъмнее. Не напразно политическият елит грижливо подготвя за висш държавен пост ген. Колин Пауъл. „Преди следващият век да приближи своя край, Съединените щати ще имат президент с испанска фамилия (който няма да говори испански) или пък президент от Ориента (който няма да има никакви спомени от Азия)“ [41].

Американското общество постоянно се нуждае от свежа кръв, подмладяване и евтина работна ръка – първо за груб физически труд, сетне постепенно за удовлетворяване и на интелектуални потребности на обществото. През XVIII век хиляди африкански негри на сила са принудени да водят скотски робски живот. През XIX век основната маса емигранти е от Ирландия, Италия и скандинавските страни; в края на XIX век и началото на XX век това са пришълци от Източна Европа и Китай. Сега вълните преселници идват главно от Азия (виетнамци, корейци, китайци, филипинци и др.), Латинска Америка (мексиканци и пуерториканци), Близкия Изток (евреи, араби) и бившите социалистически държави [42].

Табл. II.1. Етнически състав на населението на САЩ [43].

	1980	1990	2000*	2020	2050**
С испански произход	14 869	22 553	31 166	51 217	88 071
<i>В проценти</i>	6.5	9.0	11.3	15.7	22.5
Неиспански произход, от тях:					
Бели	181 140	188 580	197 872	208 280	205 849
<i>В проценти</i>	79.7	75.6	71.6	63.9	52.5
Черни	26 215	29 370	33 741	42 459	56 346
<i>В проценти</i>	11.5	11.8	12.2	13.0	14.4
Амер. индианци, ескимоси, алеути	1 336	1 801	2 055	2 641	3 701
<i>В проценти</i>	0.6	0.7	0.7	0.8	0.9
Азиатски и тихоокеански произход	3 665	7 087	11 407	21 345	38 064
<i>В проценти</i>	1.6	2.8	4.1	6.5	9.7
Общо, млн.	227 225	249 391	276 241	325 942	392 031

* За 2000, 2020, 2050 г. – прогнозни данни по умерен (middle) вариант.

** Президентът Бил Клинтън заяви в своето обръщение към нацията на 27.02.2000 г.: „След малко повече от 50 години никоя раса в САЩ няма да има мнозинство“ („In a little more than 50 years, there will be no majority race in America“) [44].

Табл. II.2. Етнически състав на населението на САЩ, 1990 г. [45]

Етническа група*	Хил. души	%	Етническа група	Хил. души	%
1. Европейци	210 311	73.8	3. Азиатци	5 904	2.1
Немци	57 947	20.3	Китайци	1 505	0.5
Ирландци	38 736	13.5	Филипинци	1 451	0.5
Англичани	32 652	11.4	Японци	1 005	0.4
Италианци	14 665	5.1	Други	1 943	0.7
Французи	10 321	3.6	4. Северноамериканци	50 740	17.7
Поляци	9 356	3.3	Афроамериканци	23 777	8.3
Други	46 634	16.6	Индианци	8 708	3.0
2. Испаноезични	18 979	6.6	Американци	12 396	4.3
Мексиканци	11 587	4.1	Франкоканадци	2 167	0.8
Пуерториканци	1 955	0.7	Бели	1 800	0.6
Кубинци	860	0.3	Други	1 862	0.7
Други	4 577	1.6	Всичко	285 934	100.0

* Определен брой граждани на САЩ са указали повече от една група като свой етнически произход.

Табл. П.3. Емиграцията в САЩ, по региони на раждане, 1971 – 1992 г. [46]

Регион	Хиляди души			% от общия брой		
	1971-1980	1981-1990	1991-1992	1971-1980	1981-1990	1991-1992
Общо	4493.3	7338.1	2801.1	100.0	100.0	100.0
Европа	801.3	705.6	280.6	17.8	9.6	10.0
Азия	1633.8	2817.4	715.5	36.4	38.4	25.5
Северна Америка*	1645.0	3125.0	1595.0	36.6	42.6	56.9
Южна Америка	284.4	455.9	135.2	6.3	6.2	4.8
Африка	91.5	192.3	63.3	2.0	2.6	2.3
Други	37.3	41.9	11.5	0.9	0.6	0.5

* Вкл. от страните от Карибския басейн и Централна Америка, както и от Канада.

Табл. П.4. Малцинствата в САЩ като процент (%) от децата под 18 г. [47]

Година	САЩ	Калифорния	Флорида	Ню Йорк	Тексас
1990	30.7	46.6	46.4	39.9	47.1
2000	34.0	51.4	48.6	45.8	51.9
2010	38.2	56.9	53.4	52.8	56.9

Америка дълго време се гордеше, че е плавилен котел, претопяващ народностите в ново национално качество – американец. Според Майкъл Лайнд американската култура вече премина през първите две фази – англо-американска (1789 – 1861 г.) и евро-американска (1875 – 1957 г.), за да навлезе, „вървейки към разединение, несходство, мултикултура, етническо и расово разделение“, във фазата на мултикултурната Америка (от 1972 г. и досега) [48]. САЩ се превръщат в мултикултурна държава, в която малцинствата отказват да се претопят, пазят съкровената си идентичност [49], и дори агресивно я бранят от външни въздействия, пишат собствена история, създават собствена култура. С. Хънтингтън твърди, че ако миналото заселниците се чувстваха засегнати, ако не им се разрешава да участват „в хода на събитията“, то сега те се смятат дискриминирани, когато не им е разрешено да стоят настрана от него [50]. Той подчертава факта, че „Бил Клинтън е първият президент, подкрепящ разнородността повече от единството на държавата, която управлява. Етническата идентичност придобива по-голямо значение, сравнена дори с националната идентичност. Ако мултикултурата победи и съгласието по отношение на либералната демокрация се разпадне, САЩ могат да се присъединят към СССР на бунището на историята“ [51].

Артър Шлезинджър пише с тревога за подхранващите предубежденията и поражаващите антагонизъм твърдения на борците за етничност, че образованието има за главна цел да защитава, укрепва, възхвалява и съхранява етническия произход и идентичността, че историята и литературата трябва да се преподават не като интелектуални дисциплини, а като терапии, чиято функция е да повиши себеуважението на малцинствата. В отговор на идеите САЩ да бъдат разделени на ясни и неизменими етнически и расови общности, всяка обучавана да цени своята обособеност от останалите, той (се) пита дали плавилният котел няма да се превърне във Вавилонската кула? [52]

За нарастващото отчуждение между етносите Шлезинджър обаче вини не само малцинствата, но и бялото население. „Не само *те* трябва да искат асимилация и интеграция, но и ние трябва да искаме асимилация и интеграция също. Бремето страната да бъде обединена лежи също толкова върху самодоволното мнозинство,

колкото и върху намусените и негодуващи малцинства“ [53]. А колко силно е недоверието, той илюстрира с резултатите от проучване, направено сред жителите на Ню Йорк през 1990 г., съгласно което 60% от чернокожите са склонни да вярват, че правителството прави наркотиците достъпни в техните квартали за да им навреди, а 29% допускат, че вирусът на СПИН е открит от конспиратори-расисти за да ги убият [54]. Шлезинджър смята, че идеологиите, базирани върху идентичността превръщат САЩ в по-сегрегирано общество. „Те правят всичко възможно да обърнат поколението от колежите срещу Европа и традицията на Запада; налагат етноцентрични, афроцентрични и двуезикови учебни програми в обществените училища. Те учат младите хора от малцинствените групи, че западната демократична традиция не е за тях, окуражават малцинствата да гледат на себе си като на жертви. Те запълниха въздуха с взаимни обвинения и злоба и забележително напреднаха с фрагментацията на американския живот“ [55]

Промяната на акцента от правата на човека към правата на малцинствата, убеждава колко прав е Владимир Легойда, като твърди, че „Днес в опасност нерядко се намират не плурализмът и светският характер на държавата, а религията, религиозните убеждения на индивида, не правата на „унижените и оскърбените“, а свободата на мнозинството. Популярна шега рисува портрета на американеца, намиращ се в най-голяма безопасност: чернокожа жена, лезбийка, особено ако при това е инвалид, изповядващ исляма“ [56].

С намаляване на относителния дял на хората с европейски произход, ще отслабват и връзките на САЩ с Европа. Ред автори виждат бъдеща Америка по-азиатски и/или по-латиноамерикански ориентирана във външната политика. САЩ имат заложен традиция в това отношение. Независимо от силните думи за националните интереси, за единството на нацията и политическия ѝ елит, в критични моменти видни политици си спомнят за своя етнически произход и за гласа на кръвта, устоял на плавилния котел и заемат позиции в унисон с него. Без значение какъв е самият той, всеки политик ухажва компактните етнически маси от своя електорат и гласува според предпочитанията им. Силно влияние върху политиката на САЩ играят организации, изградени на етническа основа. С. Хънтингтън говори дори за „триумф на интересите на диаспората над националните интереси в американската външна политика“, сочейки многобройни случаи за въздействие на диаспорите върху политиката на САЩ спрямо Гърция, Турция, Закавказието, Македония, Хърватско, Южна Африка, Хаити, Куба, Северна Ирландия, в отношенията между Израел и арабите [57].

В САЩ има над 9 млн. души с полски произход. Полският американски конгрес наводни Вашингтон с над 100 хил. писма в подкрепа на разширяването на Алианса и включването на Полша в него [58]. „Общо с произход от Централна Европа в САЩ са около 20 млн. американци, концентрирани преимуществено в 14 щата, даващи 194 електорални гласа – над две трети от нужните за мнозинство в президентските избори. Повечето от тези щати – като Мичиган, Охайо, Ню Джързи са сред ключовите „бойни полета“ на американската политика“ [59]. Не е странно, че наложеното през 1996 г. от САЩ решение за разширяване на НАТО бе съобщено на страните-членки в единствената предизборна реч на Бил Клинтън по проблемите на международните отношения, пред експерти по външна политика в центъра „Фишер“ в Детройт – район с многобройно население, чиито корени са от Централна Европа и Прибалтика.

Въздействието на чужди държави и институции върху американската политика също е сериозно, а понякога пряко – чрез плащане комуто и колкото трябва. Надпреварата за място в Камарата на представителите струва 1 млн. долара, в Сената – 5 пъти повече. „На американските политици са необходими гласове, пари, известност и те се вслушват в думите на тези, които могат да им ги дадат“ [60]. Пак според С. Хънтингтън:

„Усилията на чужди институции да въздействат върху американското вземане на решения се увеличават значително. От актьор САЩ все повече се превръщат в сцена. Японските разходи достигат до 150 млн. годишно. Като правителства, изхарчили страхотни суми, за да въздействат на американски правителствени решения, може да се посочат тези на Саудитска Арабия, Канада, Южна Корея, Тайван, Мексико, Израел, Германия, Филипините, а отскоро и на Китай“ [61].

II.7. Социални проблеми и престъпност

Въпреки растежа и мощта на икономиката, обществото на САЩ си остава силно поляризирано. Под официално определената черта на бедността живеят 35.6 млн. души или 13.3%. Президентът на Фонда за защита на детството Мариан Райт Еделман описва „дикенсов свят, по-близък до оскотяването на Третия свят, отколкото до този на една свръхсила“ – 15 млн. деца са под прага на бедността, 10 млн. са лишени от помощи, 13 млн. не се хранят както трябва; всеки ден умират средно 2.7 деца от немотия, 3 – от малтретиране, 15 – от огнестрелни рани [62]. Броят на децата, занимаващи се с проституция е 300 хил. В Ню Йорк всяка нощ 20 хил. деца и юноши предлагат „секс за оцеляване“, т.е. проституират срещу храна и подслон. В същото време 0.5% свръх богати хора в САЩ владеят 40% от националното богатство; горните 20% от американците притежават 50% от това богатство, а долните 20% – само 5% [63]. 40 млн. американци са без здравна осигуровка. Лестър Търоу се пита дали Америка има истаблишмънт или олигархия: „Когато журналистите описват латиноамериканските страни, думата, която те неизменно използват за да опишат лидерите им е „олигархия“. Те описват много малка шепа извънредно привилегировани хора, които живеят много добре и планират да продължат да живеят много добре, и на които не им пука изобщо за факта, че останалата част от страната е много зле. Фактически, олигархията вярва, че може да е благополучна даже когато останалата част от страната е неблагополучна. Което е причината тези нации да си остават така неблагополучни. И това е системата, към която ние вървим“ [64].

13 млн. души или 6% от американците злоупотребяват с наркотици [65]. Броят на убийствата на 100 хил. души нараства от 5 през 1960 г. до 8 през 1970 г., 9 през 1978 г., за да приближи 10 през 1991 г. и да намалее до 9 през 1994 г., 8 през 1995 г., 7 през 1997 г. и малко над 6 през 1998 г. В затворите на страната лежат над 1.25 млн. души (над 460 на 100 хиляди; 400 хил. от тях – за престъпления, свързани с наркотици), с приблизително равенство между белите и черните, т.е. процентът на затворниците от общия брой на населението при черните е четири пъти по-голям [66].

Афроамериканците, които са 12% от цялото население, съставляват около 60% от арестуваните за грабеж или за убийство, около 40% – за незаконно притежаване и използване на оръжие, за изнасилване и за продажба на наркотици, около 30% – за кражби [67], а частта от тях сред загиналите от куршум американци е 45%. В сравнение с белите, 3 пъти повече чернокожи живеят под чертата на бедността. Всеки четвърти негър на възраст 20-25 г. е бил в затвора [68].

Чернокожите заемат едва 2% от изборните постове. Към средната класа принадлежи всеки трети негър, а при евреите един от всеки четирима не принадлежи на нея. Продължителността на живота на белите мъже е 74 г., на черните – 65 г. Всеки втори негър, достигнал 70-80 години, е сред функционално неграмотните 30 млн. души [69].

Пада възрастта на престъпниците. Малолетните понякога са много по-опасни от възрастните. Експертите говорят за „появата на ново свръхагресивно поколение“, което не зачита човешкия живот и е готово да убива без причина и угризения. За сенатора Джоузеф Байдън „причините за нарастването на детската престъпност са увеличаващата се употреба на наркотици и лесният достъп на подрастващите до

огнестрелно оръжие“ [70] Според „Медикъл джърнъл“, докато навърши 18 години, американското дете е успяло да види по телевизията и в кината около 200 хил. акта на насилие и 40 хил. убийства. В частни лица има около 200 млн. пушки и пистолети [71].

В САЩ отчитат т.нар. „индексови“ престъпления – осем вида тежки умишлени престъпления, опасни или по своя характер или по честотата и броя си. Четири от тях са свързани с насилие: убийство, изнасилване, нападение при утежняващи обстоятелства (вкл. опит за убийство), грабеж; а четири – с посегателства към собствеността: взлом с цел извършване на тежко престъпление или кражба, кражба, отвлечане на моторно превозно средство, палеж.

Броят на тези престъпления се движи по години така:

1960 г. – 2 014 600;
1980 г. – 13 408 300;
1985 г. – 12 431 400;
1990 г. – 14 475 600;
1991 г. – 14 872 900 – връхната точка, след която започва бавен, но непрекъснат спад;
1992 г. – 14 438 200;
1993 г. – 14 144 800;
1994 г. – 13 989 500;
1995 г. – 13 862 700;
1996 г. – 13 493 900;
1997 г. – 13 194 600;
1998 г. – 12 475 600 [72].

Убийствата и изнасилванията са съответно:

1995 г. – 21 610 и 97 470;
1996 г. – 19 650 и 96 250;
1997 г. – 18 210 и 96 150;
1998 г. – 16 910 и 93 100.

През 1998 г. е извършвано престъпление на всеки 2.5 секунди; престъпление, свързано с насилие – на всеки 21 сек.; престъпление, свързано със собственост – на всеки 3 сек.; убийство – на всеки 31 мин.; изнасилване - на всеки 6 мин.; грабеж – на всяка 1 мин.; нападение при утежняващи обстоятелства – на всеки 29 сек.; кражба на превозно моторно средство – на всеки 25 сек.; кражба – на всеки 4 сек.; кражба с взлом – на всеки 14 сек. Общо през 1998 г. в борбата с престъпността са извършени 14 528 300 ареста [73].

Смъртното наказание се налага в 38 от 50-те щата, а 80% от американците го поддържат [74]. За периода 1977-1997 г. са изпълнени 432 смъртни присъди.

II.8. Военна мощ

Външната политика и националната сигурност в САЩ е поле на сериозна изява за политици, експерти и учени. Това е област, в която се инвестират сериозни средства, в нея са заети десетки хиляди правителствени чиновници, експерти, политолози. С обхвата на американските интереси и стремежа за контрол над всяка точка върху земното кълбо, наистина американските специалисти по национална сигурност са вече глобални мениджъри [75].

САЩ излизат от Студената война с огромна военна мощ. Според С. Хънтингтън „нуждата да се намери сила, която да служи на американските цели, се заменя от нужда да се намерят цели, за да бъде използвана американската сила“ [76]

Табл. II.5. Военни разходи на САЩ в млн. дол., в текущи цени [77].

година	1989	1990	1991	1992	1993	1994
разходи	304 085	306 170	280 292	305 141	297 637	280 059
година	1995	1996	1997	1998	1999	1989-99
разходи	278 856	271 417	276 324	269 763	270 000	(!) 3 139 744

Табл. II.6. Военни разходи, млн. дол., в постоянни цени от 1995 г. [78]

	1989	1990	1991	1996	1997	1998
САЩ	373 618	356 994	313 647	263 727	262 159	251 836
Русия	240 000	203 000	...	23 400	24 900	11 200
България	1 026	1 098	695	253	211	217
Турция	4 552	5 502	5 655	7 402	7 704	7 920
Гърция	5 001	5 059	4 797	5 359	5 712	6 211
Румъния	1 411	1 401	1 362	694	664	546
Светът, млрд. дол.	1 050	1 004	...	709	721	696

Табл. II.7. Военни разходи, % от БВП [79]

	1989	1990	1991	1995	1996	1997
САЩ	5.6	5.3	4.7	3.8	3.5	3.4
Русия	14.2	12.3	..	4.0	3.7	4.0
България	3.3	2.5	2.2	2.2
Турция	3.3	3.5	3.7	3.8	4.3	4.1
Гърция	4.6	4.7	4.3	4.4	4.5	4.6
Румъния	3.6	3.5	3.6	2.1	1.8	1.9

От Табл. II.6. се вижда, че световните военни разходи през 1989 г. (цени от 1995 г.) са възлизали на **1 050** млрд. дол., а през 1998 г. – на **696** млрд. дол., т.е. намалели са с **354** млрд. дол., или с **34%**. За САЩ военните разходи през 1989 г. са **373.6** млрд. дол. (36% от световните), а през 1998 г. – **251.8** млрд. (отново 36% от световните), т.е. намаляването им е със **121.8** млрд. дол. или с **33%**.

През периода 1994 – 1998 г., световните военни разходи възлизат на **3 611** млрд. дол. (цени 1995 г.), от които на САЩ се падат **1 352.7** млрд, или **37.5%**. Далеч зад тях, втора е Япония – 253.4 млрд. дол., или 7%, а трета е Франция с 237.6 млрд. дол., т.е. 6.6%. За 1989 – 1999 г. САЩ са изразходвали за военни нужди близо 3 140 млрд. дол. [80].

От приведените таблици става ясно, че макар в постоянни цени от 1995 г. военният бюджет на САЩ да намалява, в абсолютните числа на текущите долари и цени той показва стабилизиране и дори обръщане на тенденцията, като се вземе предвид, че бюджетът за 2000 г. е с близо 20 млрд. по-голям от този през 1999 г. При това към тези разходи трябва да се прибави и дялът на Пентагона в изплащането на процентите по държавния дълг на САЩ (167 млрд. дол.), изплащането на военните пенсии и пособията на ветераните от войните (56 млрд. дол.), разходите по ликвидацията на последствията от надпреварата във въоръжаването и др. С отчитане на всички пера сумарният военен бюджет достига астрономическа величина – почти 500 млрд. дол. [81]

Военната мощ на САЩ превъзхожда съвкупната военна мощ на десетте разположили се след тях държави. За създаване на нови образци военна техника САЩ изразходват годишно над 36 млрд. дол., или 2/3 от световните средства, а всички европейските страни от НАТО отделят общо 11.2 млрд. дол. [82] САЩ заделят 50 млрд. дол. годишно за закупуване на въоръжения и военна техника [83]. За модернизация на въоръжените си сили САЩ ще отделят през 2001 г. над 60 млрд. дол. – 1.5 пъти повече, отколкото през 1998 финансова година. [84]

Табл. II.8. Военни разходи през 1998 г., като % от военния бюджет на САЩ, в постоянни цени от 1995 г. [85]

Държава/организация	Военни разходи, млн. дол.	% от военния бюджет на САЩ
Русия	11 200	4%*
СС на ООН без САЩ: 4 държави	106 398	42%
НАТО без САЩ: 15 държави	184 053	73%
Г-8 без САЩ: 7 държави	209 469	83%

* По руски данни – 7-9% [86].

Табл. II.9. Числен състав на въоръжените сили в хил. [87]

Място	Държава	Редовни войски	Резерв
1	Китай	2 840.0	1 200.0
2	САЩ	1 447.6	1 711.7
3.	Русия	1 240.0	2 400.0
4.	Индия	1 145.0	528.4
5.	КНДР	1 055.0	4 700.0
6.	Южна Корея	672.0	4 500.0
7.	Турция	639.0	378.7
...	Гърция	168.3	291.0
...	Румъния	227.0	427.0
...	България – към 2004 г.	В мирно време – 45.0	При мобилизация – 250.0

Към 30.09.1998 г. личният състав на въоръжените сили на територията на САЩ е бил 1 146 959 души, извън нея – 349 871 (главно в Европа – 116 444, и в азиатско-тихоокеанския регион - 95 680, от тях в Япония – 40 364 и Южна Корея – 36 890), общо из целия свят – 1 406 830 [88].

Ако числеността на редовните въоръжени сили в света е намаляла след края на Студената война от 28.5 млн. на 23.0 млн. души [89] (с около 20%), то ВС на САЩ са намалели за този период от 2.3 млн. на 1.4 млн. души (с около 40%), а ВС на Русия – от 4.4 млн. (общо за СССР) на 1.8 млн., според данни на МО на Руската Федерация (с около 60%).

Някои от причините, заради които САЩ са разгърнали такава мрежа от бази и военни части в десетки (между 60 и 80) държави са следните:

- Всяка свръхсила с имперски амбиции очевидно минава през етапа на големия размах, на глобалния обseg, на стремежа да присъства навсякъде, да определя за зона на свои стратегически интереси всеки регион на света.

- САЩ са нагледен пример за физическо тяло с огромна маса, което със закъснение във времето „осъзнава“, че във външната среда са настъпили сериозни промени и продължава да се носи напред по инерция.

- В някои случаи за САЩ е по-изгодно да запазят своите военни зад граница, напр. 46 хил. в Япония, 36 хил. в Южна Корея, отколкото да ги приберат у дома или да им изплатят обезщетения, ако ги съкратят. Япония отделя 4 млрд. дол. на година – 70% от разходите за войските на САЩ на нейна земя, а Южна Корея поема 1/3 от тези разходи, като заедно със стойността на инфраструктурата и земята, безплатно предоставяни за използване на американските войски, разходите на Сеул за съвместна отбрана достигат 2.6 млрд. дол. годишно [90].

- При крах на единия полюс от биполярния модел, винаги възникват обширни зони на вакуум и победителят инстинктивно или съзнателно се стреми да се настани в тях, да ги постави под свое влияние и своя воля.

- Главна черта на глобалния икономически модел е стремежът за контрол върху невъзстановимите (особено енергийните) земни ресурси и за безпрепятствено функциониране на снабдяването с тях. Това според САЩ изисква сериозни усилия за глобално присъствие.

Американски бази има в десетки страни – някои от страните проспират, в други народът влачи мизерно съществуване. Тези бази априорно не са нито добро, нито зло. Те не са цел, а средство в геополитическата игра и имперската експанзия. Край базите инфраструктурата е отлична. Но освен плюсове има и минуси – там на населението понякога се гледа като на прислуга; рязко пада моралът; проституцията, отчасти и наркоманията процъфтяват; чести са случаите на побоища, убийства и изнасилвания с участие на американски войници.

В Гърция също има бази. Но Гърция е добре икономически не заради базите, а заради милиардите, които Европейският съюз изсипва над нея. Гърция търпи базите, но ги мрази. Или най-малкото – никак не ги обича.

II.9. Производство и търговия с оръжие

Табл. II.10. дава най-успешните износители на основните видове оръжия (танкове, бронирани машини, големи артилерийски системи, самолети, вертолет, кораби, ракети и ракетни системи) за периода 1994 – 1998 г. по данни на СИПРИ. На първо място без конкуренция са САЩ. През тази петилетка те държат 48% от световния оръжеен пазар. След тях с едва 11% на огромно разстояние е Русия, а трета е Франция с 9%. В челната шестима са другите две постоянни членки на Съвета за сигурност на ООН – Великобритания с 8% и Китай – 2.5%, плюс Германия – 6%. Великите сили диктуват правилата на геополитическата игра и държат 85% от световния пазар на оръжия.

Табл. II.10. Държави, продали най-много основни видове оръжия за периода 1994-98 г., в млн долари, и по цени от 1990 г. [91]

Място	Държава	1994	1995	1996	1997	1998	1994 – 1998
1	САЩ	9 844	9 580	9 712	12 404	12 342	53 882
2	Русия	1 155	3 271	3 602	2 956	1 276	12 260
3	Франция	756	806	1 924	3 284	3 815	10 585
4	Великобритания	1 494	1 708	1 800	3 238	673	8 913
5	Германия	2 637	1 425	1 399	686	1 064	7 211
6	Китай	731	849	751	338	157	2 826
	Общо, 1994 – 1998	20 073	20 861	21 984	27 416	21 944	112 278

Да припомним – виж Табл. II.11., че при падането на Берлинската стена през 1989 г. съотношението СССР:САЩ на пазарните дялове на двете държави беше съвсем различно 37%:30%, за да достигне през 1998 г. до 6%(!):56%. Тези цифри са още една подкана към размисъл над екзистенциалните въпроси за смисъла и съдържанието на последните десет години, за същината и последствията от бурния край на Първата Студена война.

Табл. II.11. Пазарни дялове в световната търговия с основни видове въоръжения, в % [92].

Държава	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
---------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

СССР/Русия	37	34	18	12	14	6	16	16	11	6
САЩ	30	34	49	57	54	49	46	44	45	56

САЩ са основен доставчик на оръжия и за нашите южни съседки, като за периода 1994 – 1998 г. те са продали на Гърция оръжия на стойност 2 371 млн. дол., а на Турция – за 3 400 млн. дол. Другият основен доставчик за тези държави е Германия с продажби, съответно за 1 220 млн. дол. и 1 715 млн. дол. [93]

Значимо място в глобалната експазия на САЩ заема американският военно-промишлен комплекс. Той е уникален пример за ориентация в сложните условия след края на Студената война. Ако в световен мащаб продажбите на основните типове въоръжения падат от 123.5 млрд. дол. за периода 1987 – 1989 г., на 71.3 млрд. дол. за периода 1996 – 1998 г., или с близо 42% (т.е. с повече от 4/10), то продажбите на САЩ спадат за същите периоди от 37.2 млрд. дол. на 34.5 млрд. дол. едва със 7.5% (с малко от 1/10), т.е. практически остават на същото ниво – виж Табл. II.12.

Табл. II.12. Продажби на оръжие (цени от 1990 г.) [94].

	1987	1988	1989	1987-89	1996	1997	1998	1996-98	1996-98 в % към 1987-89
Свят	45 870	40 034	37 616	123 520	21 984	27 416	21 944	71 344	57.8%
САЩ	13 691	12 204	11 366	37 261	9 712	12 404	12 342	34 458	92.5%

Висшето ръководство на държавата улесни адаптацията на ВПК. То винаги е подпомагало военните фирми, но администрацията на Дж. Буш бе първата, която се превърна в истински техен лобист на международната сцена. Заместник-държавният секретар Лорънс Игълбъргър разпространи меморандум, съгласно който дейността на американските посланици се оценява и по това как те поддържат съхраняването на военно-промишлената база на САЩ и какви усилия те полагат за увеличаване на американския експорт на оръжие. Отделът за контрол над въоръженията при Държавния департамент се преименува на Център за военна търговия и това означаваше смяна на акцента – от контрола върху осигуряването на експорта. Военното министерство отпечата рекламен „Каталог на военното оборудване и услугите“ с подробно описание на последните образци на военната техника и технологии. На най-високо правителствено равнище бе оказан натиск върху чуждестранни партньори да се ориентират към покупка на американски оръжия. Така президентът Дж. Буш, вицепрезидентът Дан Куейл и министърът на отбраната Ричард Чейни имаха решаващ принос за сключването на контракт за доставка от „General Dynamics“ на 236 танка М1-А2 за Кувейт [95]. Скандална е историята за провала на голяма сделка между Франция и Саудитска Арабия през 1994 г. с усилията на държавни чиновници, вкл. хора от ЦРУ. Буквално на масата на преговорите между тези две държави е предотвратено подписването на пакет от договори за 6 млрд. дол. При срещата си с френския премиер, кралят на Саудитска Арабия отказва да подпише уговорената вече сделка, в която влизат доставка на военни кораби и ракети, военно-строителни работи и огромен дял на „Airbus“ (международен консорциум с френско участие) в модернизацията на държавните авиолинии на Саудитска Арабия. Отказът да бъде подписан контрактът става, след като официални американски лица довеждат до знанието на краля и висшите му чиновници неблагоприятни детайли от френската практика при сключване на военно-търговски сделки, включително подкупи на длъжностни лица (смята се, че набавянето на „детайлите“ е станало със системата „Ешелон“, за която ще стане дума по-долу). Не след дълго, значителна част от сделката е предадена на американски компании [96].

Виден френски военен деец твърди, че президентът Клинтън е „най-добрият продавач, какъвто някога е имала отбранителната промишленост на САЩ“ [97]. А вицепрезидентът Ал Гор не крие, че е въздействал върху Обединените Арабски Емирати (с население 2.3 млн. души) да закупят 80 изстребителя 80 F-16 и в момента, в който сделката за 6 млрд. дол. бе финализирана, той със специално изявление поздрави „Lockheed Martin“ и ОАЕ [98].

Правителство на САЩ отпуска кредити за покупка на американско оръжие и осъществява безвъзмездни доставки на оръжия за стратегически союзници или дружествени страни в рамките на Програмата за съдействие на чуждестранните военни доставки. Основни получатели са Израел и Египет [99].

Съществува обаче и друга гледна точка. Както често се случва, тя е на Ноам Чомски: „В деловите среди има ясни изказвания в полза на „системата на Пентагона“, т.е. на един гарантиран от държавата пазар за продукцията и прахосването на модерните технологии, комбиниран с обществено субсидиране на изследванията и развитието. В този случай привържениците на „свещената и неприкосновена частна собственост“ нямат нищо против кейнсианските методи на държавната поддръжка на т.нар. „частни“ предприятия (предприятията са „частни“, защото печалбите от тях са частни, докато американското общество се принуждава да плаща чрез бюджета цената на изследванията, откритията, развитието, защитата на външните пазари, достъпа до „нашите“ суровини и едно ниво на производство, най-вече на оръжия, достатъчно да компенсира спада на печалбите в периоди на икономически упадък, „рецесия“ или „стагнация“ и т.н.) Именно тази система на принудително субсидиране, ръководено от държавата е това, което западните идеологически речи наричат „свободно предприятие“. Компютърната индустрия бе субсидирана от гражданите в началната и експерименталната фаза чрез държавния бюджет. Когато изследователската работа, откритията и развитието отбелязаха съществен прогрес и гарантираха създаването на пазар, тази промишленост бе „изоставена“ в ръцете на частни печалбари. Това е така и сега. Когато по-мощните и бързи компютри станат рентабилни, „частната“ индустрия ще ги пусне на пазара, след като обществото е изпълнило „дълга си към отечеството“, субсидирайки скъпите начални етапи. Тази система е приложима и за останалите сфери на свръхтехнологииите“ [100].

Фирмите от ВПК не чакаха само държавна подкрепа. Те реагираха бързо на промените със серия от сливания, поглъщания и консолидации, чийто синергетичен ефект усили световното им господство и проникването на нови пазари:

- В началото на 90-те години „Loral“ закупи „Ford Aerospace“, „LTV Missiles“ и „IBM Federal Systems“; „General Motors Hughes Defense“ купи подразделенията по производство на тактически ракети „General Dynamics Missile Systems“; „Martin-Marietta“ купи „General Electric Aerospace“ и „General Dynamics Space Launch Systems“, а „Lockheed“- аерокосмическия отдел на „General Dynamics Military Aircraft“ за 1.5 млрд. дол. и започна да произвежда неговия тактически изстребител F-16; „Northrop“ и „Grumman“ се сляха през 1993 г. и закупиха „Vought Aircraft“.

- През 1994 г. „Loral“ закупи „Unisys Federal Systems“; „Lockheed“ и „Martin-Marietta“ се обединиха в първия световен военен концерн „Lockheed Marietta“ – най-голямата сделка в американската икономика, на сумата от 10 млрд. дол. Най-перспективният и бързорастящ играч на пазара военната електроника „E-Systems“ стана собственост на „Raytheon“ за 2.3 млрд. дол. [101]

- През 1995 г. „Northrop Grumman“ купи „Westinghouse Electronic Systems“ за 3.6 млрд. дол. [102]

- През 1996 г. „GM Hughes Defense“ закупи „Philips Magnavox Electronic Systems“; „Lockheed Martin“ купи заводите за военна електроника на „Loral“ за 9.1 млрд. дол. и

така достигна продажби на сума до 28 млрд. дол. [103]; а „Boeing“ закупи за 3.2 млрд. дол. космическия и военния комплекс „Rockwell Aerospace/Defense“ [104].

- През 1997 г. „Boeing“ сключи с „McDonnell Douglas“ договор за използване на неговите мощности и работници и срещу 13.3 млрд. дол фактически го погълна, за да се утвърди на второ място във военната индустрия на САЩ с продажби от 14 млрд. дол. „Raytheon“ купи „Crysler Technologies“, плати 9.5 млрд. дол. на „General Motors“ за „GM Hughes Defense“ и 3 млрд. дол. на „Texas Instrument Defense/Electronics“ за групата му военни заводи [105]; „Northrop Grumman“ се консолидира с „Logicon“ и закупи „Inter-National Research Institute“.

От приведените 26 компании в началото на 1990 г., към края на 1998 г. останаха четири: „Lockheed Martin“, „Boeing“, „Northrop Grumman“, „Raytheon“.

Табл. II.13. Най-големите компании за производство на оръжия, 1997 г. [106].

	Компания	Страна	Продажби на оръжие млн. дол.	Общо продажби млн. дол.	% на оръжейни продажби	Персонал, 1997
1.	Lockheed Martin	САЩ	18 500	28 069	66%	180 000
2.	Boeing	САЩ	14 500	45 800	32%	239 000
3.	British Aerospace	Великобрит.	10 410	13 996	74%	43 400
4.	General Motors, GM	САЩ	7 450	178 174	4%	...
5.	Northrop Grumman	САЩ	7 210	9 153	79%	52 000
...	Hughes Electronics (GM)	САЩ	7 100	17 726	40	...
6.	GEC	Великобрит.	6 030	18 180	33%	71 960
7.	Raytheon	САЩ	4 600	13 673	34%	119 150
8.	Thomson	Франция	4 220
...	Thomson-CSF (Thomson)	Франция	4 220	6 602	64%	44 840
9.	TRW	САЩ	3 800	10 831	35%	79 700
10.	General Dynamics	САЩ	3 650	4 062	90%	29 000

Табл. II.14. Регионален/национален дял от продажбите на оръжие [вкл. продажби вътре в страната и за експорт] за компаниите, заемащи първите 100 места, 1997 г. [107].

Регион/държава	Брой на компаниите	Продажби, млрд. дол.	% от общите продажби
САЩ	41	86.8	55.7
ОИСР* – Зап. Европа	37	55.7	35.6
ОИСР – други държави	11	7.9	5.0
Страни извън ОИСР	11	5.7	3.5
Общо	100	156.1	100.0

* – Организация за икономическо сътрудничество и развитие.

Табл. II.15. Спад на производството на оръжие в 6-те водещи държави, 1990-1996, индекс 1990=100 (постоянни цени) [108].

Държава	1996 г., 1990 = 100%
Русия	10%
Германия	45%
САЩ	60%
Франция	70%
Япония	90%
Великобритания	90%

За разлика от американската, европейската отбранителна индустрия се приспособява по-трудно към промените. Макар че американският пазар е два пъти по-голям от европейския и в американските оръжейни фирми работят 2.2 млн. души, а в тези от Западна Европа – 1 млн. души, страните от ЕС имат 10 производители на бойни самолети и хеликоптери срещу 5 американски; 10 производители на бронирани машини срещу 2; 7 на бойни кораби срещу 4; 11 на ракети – срещу 4; 4 на танкове – срещу 1 [109]. Европа конструира и произвежда 3 нови изстребителя, 3 нови бойни танка и две ядрени противолодъчни подводни лодки, докато САЩ разработва само по един вид от тях. В ЕС фактически няма общ оръжеен пазар; твърде често всяка държава тегли към своите фирми и се стреми те да получат най-добрите поръчки; прекалено много дейности се дублират, дублира се и продукцията; нараства стойността на производството и научните изследвания. В производството на оръжия национализмът е прекалено силен. То е въпрос на патриотична чест и гордост, разглежда се като важен елемент от националната сигурност и символ на националния суверенитет [110]. Ако в САЩ военните предприятия са частни, в много от европейските държавата има солидна собственост.

II.10. Американската икономика

През май 2000 г., американската икономика отбеляза 110-и месец на устойчив ръст – най-дългият период в историята на САЩ. Средният годишен ръст на икономиката при Клинтън е 3.9% и е най-голям от времето на Линдън Джонсън (1963 – 1969 г.).

Брутният вътрешен продукт на САЩ е 9 трлн. долара (за сравнение, БВП на Европейския съюз е – 8.5 трлн. дол., при население на САЩ от 270 млн. души, а на ЕС – 375 млн. души). Годишната инфлация (ръст на индекса на потребителските цени) през 1998 г. е 1.6% – най-ниска през последните 30 години. Бюджетният дефицит намалява: след рекордния му обем през 1992 г. от 290.4 млрд. дол., 1998 г. завършва с профицит от 70 млрд. дол. или 0.9% от БВП. През 2000 г. се планира най-големият за историята на САЩ профицит от 167 млрд. дол.

Безработицата е най-ниска за последните 30 години – през април, 2000 г. тя е дори под „психологическите“ 4.0% – 3.9%. От януари 1993 г. насам са открити 21.6 млн. нови работни места – повече отколкото при всеки друг президент; 19.7 млн от тях са в частния сектор – най-голям дял от времето на Хари Труман (1945 – 1953) [111]. Заетостта е най-голяма за всички времена – над 65% от населението в трудоспособна възраст. Нивото на бедност е най-ниско през последните 20 години – 12.7%.

Философията на тази блестяща икономическа програма се състои в 3 точки: 1. Фискална дисциплина; 2. Инвестиране в технологиите и хората (ако през 1993 г. за обучение и подготовка са били заделени 25.5 млрд. дол., то през 2000 г. те са 49.1 млрд. дол.); 3. Борба за отваряне на световните пазари и за лидерство в глобалната икономика [112].

Това е първата администрация след 1945 г., която извади икономиката от депресия, без да прибегне до сериозно разгръщане на военната машина и до активна военна политика. За това спомагат множество фактори: края на Студената война, донесъл на САЩ „мирен дивиденд“ от 500 – 700 млрд. дол., развалът на СССР, позволил съкращаването на американския военен бюджет, падането на световните цени на нефта и др. [113] Плюс уникалното място на САЩ в международните отношения – светът се превръща постепенно в придатък на една феноменално функционираща икономика; негова основна грижа сякаш става да провери докъде тя може да стигне в своя напредък.

Доларът е най-активно използваната валута в света. През 1996 г. 50% от операциите на валутния пазар са извършвани с долари. Далеч назад са били немската марка и японската йена – съответно 15% и 10%. Сумарният обем на акумулираните средства от институционалните инвеститори е бил 10 трлн. дол., от които към 60% са принадлежали на инвеститори от САЩ. Обемът на капитализация на американския пазар през декември 1996 г. е бил около 8.5 трлн. дол. или 42% от световния пазар. За сравнение, делът на Русия се е равнявал на 0.03 - 0.05% [114].

Делът на САЩ в световния БВП е 21%, на ЕС – около 21%, Япония – 8%, Китай – 7%, Русия – 1.7% [115]. В американската икономика промишленото производство е 15%, услугите – 80% [116]. Общият обем разходи за научни изследвания и опитно-конструкторски работи (НИОКР) в САЩ през 1997 г. е около 206 млрд. дол (2.6% от БВП) – рекорд за цялата история на страната. При това гражданските НИОКР съставят 2.2% от БВП – най-високата стойност за ХХ век. Делът на САЩ в НИОКР на развитите държави е около 46%, като втора е Япония с 20% [117].

През 1994 г. САЩ са продали 444 хил. патента и лицензии, Германия – 160 хил., Япония – 129 хил., Русия – 4 хил. [118] Числеността на заетите в науката за последния четвърт век в САЩ се е увеличила 2 пъти. На американски автори се падат 1/3 от всички научни публикации [119]. Разходите за образование – държавни и частни през 1997 г. са 564 млрд. дол., или около 7% от БВП., много повече от военния бюджет, който е 270 млрд. дол., или 3.3% от БВП. Като добавим до 150 млрд. дол. за „образованието на възрастни“, обхващащо десетки милиони (над 70 млн.) души, както и всички други разходи за образование (подготовка и преподготовка на работната сила), ще получим разходи за образование от 800 млрд. дол. [120]

В средата на 90-те години на САЩ се падат повече от 41% от всички работещи компютри в света [121]. Информационните технологии са свързани с 8% от общия брой работни места, а дават 1/3 от икономическия ръст на САЩ. През 1997 – 1998 г. в средните и началните училища на САЩ има 8 млн. компютри, 1 компютър се пада на 6 ученика. Броят на класните стаи, свързани с Интернет нараства от 4% през 1994 г. на 63% през 1999 г. [122] Повече от половината потребители на Интернет в света живеят в САЩ – 50 млн. души, като 40 млн. от тях се свързват с мрежата у дома [123].

Следват данни за дялове във високотехнологични сфери на производството и търговията [124]:

- В световното авиокосмическо производство: САЩ „държат“ 55–56% от продажбите, Япония – 2 .%, Германия – 3%, Китай – 12% (Русия – 1.5% [125]);

- В производството на компютърно оборудване: САЩ – 34%, Япония – 27%, Германия – 4%, Китай – 1%;

- В производството на медикаменти и биопрепарати: САЩ – 30%, Япония – 19%, Германия – 9%, Китай – 2%;

- На световния пазар за авиокосмическа техника: САЩ – 33% от общия обем от световната търговия, Франция и Великобритания – по 15%;

- На световния пазар на компютърни технологии: САЩ – 20%, Япония – 12%.

Американски стандарти, традиции, програми доминират във всички области на знанието. Най-престижните университети са американски. САЩ имат повече нобелови лауреати, отколкото Русия, Япония, Германия, Великобритания, Франция, Италия взети заедно. Американските ценности, начин на живот и култура са като Деветата вълна – помитат всичко пред себе си.

Без американска воля и натиск, пари и спецслужби, моркови и тояги днес не може да се намери отговор на нито един значим въпрос: проблемите на Босна се решаваха в Дейтън, Охайо, между Израел и Палестина – в Уай Плантейшън, Мериленд, между Израел и Сирия – в Шепърдстоун, Западна Вирджиния.

Табл. II.16. Населението на САЩ като процент от населението на света.

Година	% от населението на света	Население на света, млрд. души
1950	6.1	2.5
1970	5.5	3.7
1994	4.6	5.6
2000	4.5	6.2
2025	4.0	8.3

Табл. II.17. БВП: Прогноза на Международната банка за възстановяване и развитие, млрд. дол. [126]

Страна	1995 г.	2020 г.
1. КНР	3 205	20 004
2. САЩ	6 920	13 470
3. Япония	2 595	5 052
4. Индия	1 320	4 802
5. Индонезия	666	4 157
6. Ю. Корея	547	3 412
7. ФРГ	1 380	2 687
8. Тайланд	382	2 384
9. Франция	1 109	2 159
10. Бразилия	916	2 113

Табл. II.18. Основни икономически показатели [127].

Показател	Светът, общо		САЩ		Русия		България	
	1990	1997	1990	1997	1990	1997	1997	1997
Население, млн.	5 220.0	5 885.0	249.9	269.5	148.0	147.2	9.0	8.3
БВП, млрд. дол.*	26 720	34 425	6 000	7 075	990	580	43	30
Дял в световния БВП, %	100.0	100.0	22.5	20.6	3.7	1.7	0.16	0.09
БВП на глава, хил. дол.*	5.10	5.85	24.00	26.25	6.70	4.00	4.80	3.65

* В цени и по паритети на покупателната способност на валутите за 1993 г.

II.12. Критерии за използване на военна сила

Би било логично да се предполага, че изграждането на новия световен ред ще съкрати обхвата от задачи и функции на въоръжените сили (ВС) на САЩ. Ала по думите на бившия министър на отбраната Лес Аспин, ако при Студената война САЩ са имали готовност да използват своите ВС в два случая – за защита на своята сигурност и защита на своите интереси, сега те са готови да сторят това в трети случай: за защита на своите ценности [128].

Това е новата философска рамка за мисиите на американската военна мощ. Продължава обаче дискусията за критериите за нейното прилагане. През 1984 г. министърът на отбраната Каспър Уайнбъргър формулира 6 принципа (критерия) за използване на въоръжените сили на САЩ: 1. За защита на жизненоважните американски интереси; 2. При ясно намерение да се победи; 3. Ако има ясно дефинирани политически и военни цели; 4. Постоянно да се анализира и привежда в съответствие, когато е необходимо, връзката между силите и целите; 5. Ако е налице подкрепата на американския народ и неговите представители в Конгреса; 6. Само като последно средство [129].

През 1992 г. ген. Колин Пауъл, председател на Съвета на началник-щабове,

формулира нови критерии, отразяващи новата ситуация след края на Студената война. За да се определи кога се налага използване на ВС на САЩ, трябва да се даде отговор на следните шест въпроса: 1. Достатъчно важна, ясно определена и добре разбрана ли е политическата цел? 2. Провалили ли са се всички ненасилствени политически средства? 3. Ще бъде ли постигната целта с военна сила? 4. На каква цена? 5. Анализирани ли са ползите и рисковете? 6. Как би могла да се развие ситуацията, след като я променим с военната си сила, и какви ще бъдат последиците? [130] По убеждението на ген. Пауъл, за да бъде употребена военна сила и да се постигнат поставените пред нея цели, тя трябва бъде с подавяваща, съкрушителна мощ – така, както това бе продемонстрирано във войната в Персийския залив [131].

През 1996 г. помощникът на Клинтън по проблемите на националната сигурност Ентъни Лейк дефинира седем критерия, оправдаващи използването на сила, като към нея трябва да се прибегва, когато са опитани всички мирни средства, но те са се провалили: 1. За отбрана при пряка атака срещу САЩ; 2. За противодействие на агресия; 3. За защита на ключови икономически интереси; 4. За опазване на демокрацията; 5. За предотвратяване разпространението на оръжия за масово поразяване, тероризъм или трафик на наркотици; 6. За поддържане на надеждността на САЩ като международен партньор; 7. За хуманитарни цели [132].

Също през 1996 г., в годишния доклад до президента и Конгреса, министърът на отбраната Уилям Пери определи три типа операции, в които ще се използват американски ВС – жизненоважни, важни и хуманитарни.

- **Жизненоважните** операции възникват когато са застрашени американските интереси или някой съюзник е заплашен с конвенционална военна сила, икономическо задушаване или с оръжия за масово поразяване.

- **Важните** операции, вкл. военна интервенция в етнически конфликти или граждански войни, изискват обсъждане на определен брой критически фактори, сред които: дали интервенцията укрепва американските интереси; дали тя ще изпълни американските цели; дали рисковете и разходите са съвместими с интересите на САЩ, които са подложени на риск; дали всички други средства за постигане на американските цели са били изчерпани.

- **Хуманитарните** операции се осъществяват дори при отсъствие на пряка заплаха за американските национални интереси и прилагането на военна сила в тези операции може да бъде подходящо когато: хуманитарната криза надхвърля възможностите на гражданските агенции да ѝ дадат отговор; потребността от помощ е неотложна и само военните могат да отреагират бързо; отговорът изисква ресурси, които само военните притежават и рисковете за американските военнорслужещи са минимални [133].

Уилям Пери и Аштън Картър предложиха неотдавна нова градация на рисковете за националната сигурност на САЩ [134]:

* Списък „А“ включва заплахи от мащаба на тази, която представляваше СССР за оцеляването на САЩ;

* Списък „В“ включва надвиснали заплахи за американските интереси, но не и за оцеляването на САЩ – като Северна Корея и Ирак;

* Списък „С“ включва важни непредвидени случаи, които индиректно въздействат върху сигурността на САЩ, но не застрашават американските интереси: кризи, подобни на Косово, Босна, Сомалия, Руанда, Хаити.

Преобладаването понастоящем на заплахи от третия списък се свързва и с всесилното присъствие на медиите, способни да фокусират вниманието на обществеността върху дадено събитие. Подчертава се ролята на CNN, наречена шести член на Съвета за сигурност на ООН.

В глобален мащаб се прокарва нов възглед: правата на индивида стоят над правата на

обществото. Това е идеологическа плънка на идеята за **хуманитарната интервенция**, която не зачита границите, суверенитета, независимостта, идентичността и при всеки сблъсък слага на подсъдимата скамейка мнозинството, а толерира малцинството. За нея избиването на хора от малцинството е варварски акт, а на хора от мнозинството – нещастен случай. Това е стратегия за господство, а не за морал и просперитет. Тя е лицемерна, а не универсална; кредото ѝ е експанзионизъм, защото е насочена само навън и не важи за греховете на силните. Нейният кинжал се забива в обществата втори сорт. Нали се изключва хуманитарна интервенция срещу САЩ за погромите над негрите в Калифорния или срещу Великобритания за тероризирането на католиците в Северна Ирландия? „Узаконяването“ на хуманитарната интервенция може да се окаже равнозначна на революция в международните отношения. Ако след Втората световна война системата за международна сигурност бе центрирана върху суверенната национална държава и тази държава бе издигната в абсолютен, сега Западът (предимно по отношение на народите с ограничени възможности и ресурси) налага система за международна сигурност, центрирана върху индивида, практически издигаща го в абсолютен. С новата си стратегическа концепция НАТО включи хуманитарната интервенция в безусловния арсенал от действия, запазвайки си правото да пристъпва към нея дори без санкцията на Съвета за сигурност на ООН (както в Косово).

Хуманитарната интервенция е свързана с действия в агресивна, ожесточена среда, сред враждуващи лагери, които са готови да платят много висока цена за постигането на своите цели, докато САЩ и особено техните поддръжници на Запад имат много по-ниско ниво на търпимост и допустимост на човешки жертви. По този начин слабият може, без да щадя човешките си ресурси, да води война на живот и смърт, да причинява неприемлив ущърб на силния и така да се налага над него, да го накара да се оттегли, без да е постигнал целите си. Пример е безславно прекратената интервенция на САЩ в Сомалия (1992 г.), когато озверели сомалийци влачеха телата на мъртви американски войници из улиците на Могадишо и тези кадри обиколиха целия свят.

Войната в Косово показва колко решителен, въпреки съпротивата на военните е преходът от доктрината „Пауъл“ за масирана употреба на сила, към концепцията „на ограничените цели“, чиито привърженици са в Държавния департамент, цивилните сред външнополитическата бюрокрация и експертите в областта на отбраната и сигурността. Есенцията ѝ е чрез военна принуда страните в конфликта да бъдат накарани да поемат по пътя на вътрешнополитически промени (т.е. осъществяване на ограничени политически цели с ограничени военни средства), което би означавало рутинизиране на използването на ВС на САЩ в регионални конфликти и кризи [135].

Теоретичният дебат оказва влияние слабо върху практическите действия на американското ръководство. То прибегва към употреба на военна сила когато преследва и чисто тактически цели: наказание на опърничава държава, демонстрация на единството на НАТО, отклоняване на вниманието от вътрешни проблеми и скандали (напр. около президента). Свидетелства за това през последните години са бомбените удари срещу Судан и Афганистан (август, 1998 г., като възмездие за терористическите взривове срещу американските посолства в Кения и Танзания), Ирак („Пустинна буря“, януари-февруари, 1991 г. и „Пустинна лисица“, декември, 1998 г.) и Югославия („Съюзническа сила“, март-юни, 1999 г.).

От 1945 г. до 1991 г. САЩ са използвали своите ВС в силови операции 48 пъти (17 от тях – за евакуация на американски граждани) [136]. След края на войната във Виетнам, САЩ са разполагали бойни части или са използвали военна сила в Камбоджа, Иран, Гранада, Панама, Ливан, Либия, Саудитска Арабия, Кувейт, Турция, Сомалия, Хаити, Босна и Херцеговина, Южнокитайско море, Либерия, Македония и Албания и цитираните вече Судан, Афганистан, Ирак и Югославия [137]. Само за първите седем

години на 90-те, САЩ са изпращали военни части с различни мисии зад граница 25 пъти, и това им е струвало 15 млрд. дол. [138].

II.12. Ядреният паритет

Военият аспект, при който се запазва паритет между САЩ и Русия е ядреното оръжие. Благодарение на него Русия си остава единствената държава в света, в състояние да нанесе разрушителен удар на САЩ. Историческо събитие е споразумението, подписано през януари 1994 г. от САЩ и Русия, съгласно което ракетите с наземно и морско базиране на всяка двете държави вече не са насочени срещу другата, т.е. супермощните ядрени заряди вече не „гледат“ към довчерашия враг, готови да му нанесат страшен удар. По-късно Русия подписа подобни споразумения и с Великобритания и Франция.

Русия наследи от СССР не само неговото място в Съвета за сигурност на ООН и външния му дълг, но и неговия ядрен статут. При разпадането на СССР из необятните му територии бяха разположени 27 000 ядрени бойни глави: 77% от тях – в Русия (1064 междуконтинентални балистични ракети с 4280 бойни глави, 62 преместими комплекса с 940 ракети и 2800 бойни глави, 69 тежки бомбардировача, способни да доставят към целите около 800 крилати ракети с голям обсег и ядрени авиобомби [139]), 3% – в Беларус, 5% – в Казахстан, 15% – в Украйна [140].

Отношенията между САЩ и Русия в тази сфера се регулират от договорите СТАРТ-1, СТАРТ-2 и ПРО.

Договорът между СССР и САЩ за съкращаване и ограничаване на стратегическите нападателни въоръжения, или СТАРТ-1 (Strategic Arms Reduction Treaty), съответно СНВ-1 (Стратегических наступательных вооружений) – установи тавани за общия брой ядрени бойни заряди – по **6 000**, и за общия брой на носителите им, междуконтинентални балистични ракети (МБР), балистични ракети изстрелвани от подводни лодки (БРПЛ) и носещи ядрени заряди тежки бомбардировачи (ТБ) – по **1 600**. Договорът е подписан от Дж. Буш и М. Горбачов на 31.07.1991 г., влиза в сила от 05.12.1994 г., след като преди това, на 23.05.1992 г. в Лисабон външните министри на четирите бивши съветски ядрени държави – Русия, Беларус, Казахстан и Украйна, подписаха в присъствието на държавния секретар на САЩ Джеймс Бейкър т.нар. Лисабонски протокол, с който всяка от тях стана страна по договора СТАРТ-1.

Лисабонският протокол към СТАРТ-1 всъщност осигури изпълнението на договора в новите условия след разпадането на СССР. Беларус, Казахстан и Украйна се задължиха да се присъединят към Договора за неразпространение на ядреното оръжие [ДНЯО, Nuclear Non-Proliferation Treaty, NPT] и в течение на седем години да унищожат цялото ядрено оръжие на своята територия. На 01.10.1992 г. Протоколът получи съгласието на Сената на САЩ, а влезе в сила от 05.12.1994 г., когато президентите на САЩ, Беларус, Казахстан, Украйна, Русия си размениха ратификационните документи. Междувременно Беларус (22.09.1993 г.), Казахстан (14.02.1994 г.) и Украйна (05.12.1994 г.) вече се бяха присъединили към ДНЯО, като неядрени държави.

Съгласно Договора между САЩ и РФ за по-нататъшно съкращаване и ограничаване на стратегическите настъпателни въоръжения (СТАРТ-2, СНВ-2), към 01.01.2003 г. общото количество ядрени бойни глави на стратегическите нападателни оръжия на Русия и САЩ (на МБР, БРПЛ и ТБ) трябва да се съкрати до 3 000 – 3 500. С корекциите, договорени от Б. Клинтън и Б. Елцин в Хелзинки, 20-21.07.1997 г., и зафиксирани в подписания на 26.09.1997 г. в Ню Йорк от министъра на външните работи на Русия Е. Примаков и държавния секретар на САЩ М. Олбрайт Протокол по договора СТАРТ-2, срокът за ликвидация на стратегическите носители на ядрено оръжие е продължен до 31.12.2007 г., а за тяхното деактивиране чрез демонтаж на

ядрените бойни глави или за предприемане на други съвместно съгласувани стъпки – до 31.12.2003 г.

СТАРТ-2 бе подписан от Дж. Буш (в самия край на мандата му) и Б. Елцин на 03.01.1993 г. Ратифициран е от Сената на САЩ на 26 януари 1996 г. (87 „за“ срещу 4 „против“). Руската Дума, независимо от конкретния си състав отказваше да го ратифицира, с което забавяше съкращаването на стратегическите въоръжения. Всъщност, тя на три пъти бе посягала към ратификацията – 1995 г., 1998 г. и 1999 г. но войната в Чечня, ударите на САЩ срещу Ирак и казусът „Косово“ пресичаха нейния „ентузиазъм“.

С 288 гласа „за“ и 131 „против“ (от 450), на 14.04.2000 г., Думата най-сетне ратифицира СТАРТ-2 и целия пакет съпътстващи го договорености от 1997 г. Вдъхновен от високия пост – президент на велика Русия, Владимир Путин бързо натрупа точки пред Клинтън, който вече бе навлязъл в постепенно доизживяване на мандата. Малко по-късно СТАРТ-2 бе ратифициран и от горната камара – Съветът на федерацията. Всъщност, ратификационният процес на СТАРТ-2 в САЩ не е завършен, защото Сенатът трябва да ратифицира Протокола и останалите договорености по СТАРТ-2, подписани на 26.09.1997 г. в Ню Йорк.

В речта си пред Думата Вл. Путин каза, че в края на 2007 г. Русия ще разполага с 1400 ядрени заряда. Условието, които съвсем в духа на американския Сенат (руският превод на резолюцията на Сената за ратифициране на СТАРТ-2 е от близо 15 страници, от които 14 са с уговорки, поправки и условия [141]) бяха приети от Думата, са свързани с обстоятелствата, при които Русия може едностранно да излезе от СТАРТ-2: нарушение от американска страна; нарушаване на Договора за ПРО от 1972 г.; увеличаване на ядрения арсенал на държави, неучастващи в СТАРТ-2; решения на САЩ и НАТО, които биха създали заплаха за националната сигурност на Русия, вкл. разполагане на ядрено оръжие на територията на държави, приети в НАТО; разработване на оръжия, които биха попречили на руската страна за противоракетно оповестяване, извънредни икономически и технически обстоятелства [142].

Табл. II.19. Стратегически настъпателни оръжия [143].

Категория	САЩ	СССР
<i>Към подписването на СТАРТ-1</i>		
Пускови установки*	2 246	2 500
Количество бойни глави	10 563	10 271
<i>Към 1 януари 1998 г.</i>		
Пускови установки	1 486	1 484
Бойни глави	7 986	6 680

* Пускови установки – МБР, БРПЛ, ТБ.

САЩ приеха през 1991 г. програмата „Съвместно снижаване на заплахата“, повече известна като „Нън-Лугър“ (по имената на сенаторите Сам Нън и Ричард Лугър). Нейната основна цел е формулирана изключително благородно – да спомога на Русия и ядрените републики от ОНД при съкращаването на ядрените арсенали и да намалява възможността ядрени технологии и материали да попадат в трети държави. След приемането ѝ, с нейна помощ на територията на бившия СССР са ликвидирани 2 600 бойни глави, унищожени са 378 пускови установки за МБР в шахти, 212 пускови установки за БРПЛ, 25 бомбардировача и 1331 балистични ракети [144]. Това е крайно ефективна програма, която постига уникални резултати – унищожаване на ядрени въоръжения на довчерашия стратегически враг и отслабване на неговата свръхтехнологична индустрия, срещу нищожно ниска за САЩ цена от 1.7 млрд. дол. за

1994 – 1999 г. (от които Русия е усвоила над 300 млн. дол., 754 млн. дол. обаче по препоръка на Конгреса са изплатени на американци, участващи в програмата [145]), и намерения за още 2.7 млрд. дол. през следващите 6 години, като за периода 2000 – 2001 г. на Русия са отпуснати повече от 260 млн. дол. [146].

По думите на заместник-министъра на отбраната Уолтър Слоукъмб, тази програма е „най-добрият способ да се използват ресурсите на националната сигурност за унищожаване на ядреното оръжие на бившия противник и за конверсия за мирни цели на неговата отбранителна промишленост”. Според помощника на Клинтън по националната сигурност Ентъни Лейк тя позволява на САЩ да икономисват ежегодно до 20 млрд. дол. за допълнителни разходи за американските ядрени програми“. Военният министър Уилям Пери я наричаше „отбрана с други средства“ [147].

Макар че Русия съхранява до 7 хил. стратегически ядрени бойни глави, чрез които поддържа равновесие със САЩ, а при тактическите ядрени оръжия дори има известно превъзходство, острата икономическа криза и оскъдният военен бюджет оказват крайно негативно въздействие върху състоянието на руския ядрен комплекс и изключват каквато и да било мисъл за сериозно модернизирание, макар че 70% от руските стратегически системи са преминали разчетните срокове за експлоатация.

За поддържане на ядрените оръжия, САЩ отделят годишно 35 млрд. дол., а Русия – едва 3 млрд. дол. При сегашното ниво на финансиране, към края на 2010 г. стратегическите ядрени сили на Русия ще се съкратят 2-3 пъти, за да паднат до около 1 000 бойни глави. За да компенсира донякъде последствията от този процес на стареене и износване, Русия се нуждае от колосалните за нея 50 млрд. дол. [148], но тя няма „пари нито за надпревара във въоръжаването, нито за надпревара в разоръжаването“ [149].

Взаимоотношенията между Москва и Вашингтон по въпросите на ядрените оръжия могат да се определят като „партньорство и неравенство“. Времето работи за САЩ. Те могат спокойно да наблюдават как Русия се мята като птица в клетка и търпеливо да чакат деня, когато руският ядрен комплекс ще падне като презрял плод под нивото на и до днес виртуалния договор СТАРТ-3. СТАРТ-3, това е постигнатото в Хелзинки 1997 г. съгласие между президентите Клинтън и Елцин за съкращаване на стратегическите бойни заряди до 2000 – 2500 за всяка от двете държави. Той е от интерес – по принуда – главно за Русия – тя предлага дори 1500 ядрени глави (виж по-горе казаното от Вл. Путин пред Думата). Статутът на велика сила, символизиран главно от ядрената мощ, се поддържа не просто с пари, а с колосални пари.

Аналогично между впрочем е състоянието на руската космическа програма. Половината от бюджета на Русия в тази област се обезпечава от американски средства, в рамките на програмата за създаване на международната космическа станция „Алфа“ [150]. Отново на сравнително ниска цена САЩ получават достъп до специалисти, знания и конструкторски талант на уникално равнище. Освен НАСА, с руската космическа програма взаимодействат „Lockheed“, „Boeing“ и други асове на американския авиокосмически бизнес. От 48 изстрелвания на космически спътници, проведени от Русия през 1997 г., 18 са осъществени по поръчка на американски фирми. Всеки такъв старт носи 60 – 100 млн. дол. на Руската космическа агенция [151]. Великолепните руски спътници са някакъв особен тип космическо транспортно такси за американския бизнес и наука.

През октомври 1995 г. американският Сенат игнорира настоятелната подкана на президента Клинтън за ратификация на Договора за всеобща забрана на ядрените опити, ДВЗЯО (Comprehensive Test Ban Treaty, СТБТ), аргументирайки отказа си с твърдението, че договърът не дава възможност да се контролират ефективно докритическите ядрени опити, а така също взривовете на свръхмалки ядрени

устройства (до 1 килотон) [152]. Поредният удар срещу авторитета на Клинтън бе фактът, че седмица, след като ратифицира СТАРТ-2, руската Дума стори същото и с ДВЗЯО.

ДВЗЯО е безсрочен, подписан от 155 държави. Съгласно чл. 1, „всяка държава-участник се задължава да не осъществява какъвто и да е изпитателен взрив на ядрено оръжие и всеки друг ядрен взрив“, а също и „да се въздържа от подбуждането, поощряването или каквото и да е участие в провеждането“ на ядрени опити. ДВЗЯО предвижда създаване на режим за контрол, състоящ се от Международна система за мониторинг (МСМ), която ще покрие света с мрежа от 50 основни и 120 спомагателни сеизмични станции, 80 станции за измерване на радионуклидите в атмосферата, 11 станции за хидроакустичен мониторинг, 60 инфразвукови станции. Информацията от обектите на МСМ ще постъпва в Международен център за данни, където ще се събира, обработва, анализира и архивира, а също ще се предоставя на държавите-участници. Договорът влиза в сила при ратификация от 44 държави, членки на Конференцията по разоръжаване, притежаващи, според данните на МАГАТЕ ядрени, енергетически и изследователски реактори, като сред тях е „ядрената петорка“, а също и държавите, неподписали Договора за неразпространение на ядреното оръжие и не обхванати от гаранциите на МАГАТЕ – Израел, Индия, Пакистан.

На заключителния етап от изработването на ДВЗЯО, Индия създаде сериозни пречки и заяви, че няма да го подкрепи, защото той „ограничава политическия избор“ на страната по отношение на ядреното оръжие. За да бъде спасен договарът, се предприе безпрецедентна маневра – той бе поставен за разглеждане на 50-та сесия на ОС на ООН. Съответната резолюция бе гласувана на 10.09.1996 г. и одобрена със 158 гласа „за“; „против“ бяха Индия, Бутан и Либия; въздържали се – Танзания, Сирия, Куба, Ливан, Мавриций. ДВЗЯО е открит за подписване в ООН на 24.09.1996 г., като в първия ден го подписват 71 държави, в т.ч. всички от ядрената петорка [153]. По-късно, през 1998 г., Пакистан и Индия проведоха ядрени изпитания, с които *de facto* влязоха в клуба на ядрените държави.

В специално изявление, Бил Клинтън изрази огорчението си, че сенаторите са пренебрегнали съветите на петимата последни председатели на Съвета на началник-щабове и на 32 носители на нобелова награда по физика и много други видни учени, че САЩ могат да поддържат значителни ядрени сили без ядрени опити. Клинтън декларира, че САЩ ще продължават политиката, която администрацията му следва от 1992 г., на мораториум на ядрените опити. Такава политика водят също Русия, Великобритания и Франция (ратифицирали ДВЗЯО) и Китай (не ратифицирал ДВЗЯО). Огорчението на Клинтън идва и от начина, по-който Сенатът демонстрира неуважителното си отношение към ДВЗЯО. За две години опонентите на договора отказваха да проведат каквото и да било парламентарно слушане посветено на него, след това му отделиха една седмица, с три дни на слушания и един за дебати с предрешен краен резултат. „Никога по-рано – заяви Б. Клинтън, – към сериозен договор, свързан с ядрените оръжия не са се отнасяли по толкова безразсъден и крайно партизански начин“ [154].

Сред острият проблеми в руско-американските отношения е Договорът за противоракетна отбрана (ПРО) – за ограничаване на системите за противоракетна отбрана (Anti-Ballistic Missile Treaty, АВМ). Той е подписан от Ричард Никсън и Леонид Брежнев на 16.05.1972 г., в сила е от 03.10.1972 г. Според Договора, страните се договарят, че могат да разгърнат по два района със системи за ПРО, които отстоят един от друг на не по-малко от 1300 км и във всеки от тях може да има не повече от 100 прехващача със стационарно наземно базиране. С подписването на Протокола към Договора за ПРО (ДПРО) от 1974, районите, разрешени за разгръщане на системи за

ПРО са сведени до един. За Русия това е Москва, за САЩ – Гранд Форкс, Северна Дакота, където се намира най-голямата им военна база. Целта на Договора е разрешените за разгръщане системи да не могат да осигурят или да бъдат основа за общонационална система за ПРО. Създаде ли се такава система, държавата става (практически) неуязвима за ядрен удар и тогава нейният ядрен потенциал не може да бъде възпиран и сдържан, тя получава възможност да нанесе безнаказано разрушителен удар срещу противника. Ако, обаче, и двете страни останат в границите на уязвимостта, съблазънта да се нанесе първи ядрен удар изобщо не гарантира победата в подобна безумна война, защото насрещният удар ще бъде мълниеносен и също така унищожителен.

С иницирираната от Роналд Рейгън Инициатива за стратегическа отбрана (ИСО) – т.нар. „Звездни войни“, кризата между САЩ и СССР се задълбочи, безумната надпревара във въоръжаването се разгоря с още по-голяма сила, докато гръбнакът на съветската икономика окончателно се пречупи и с това допринесе за рухването на социалистическата система. Накратко щепомним, че идеята на ИСО бе за създаване на глобален „космически щит“ – непроницаем „купол“, основан на най-ново поколение лазерни оръжия, способен да унищожи балистическите ракети, изстреляни срещу САЩ и техните съюзници от всяка точка на планетата (каквото е максималният вариант за реализация на системата за ПРО при осъществяване на ИСО). На 13.05.1993 г. министърът на отбраната Лес Аспин официално обяви за прекратяване на работата над проекта за ИСО [155]. За целите на противоракетната отбрана, откакто Р.Рейгън обяви инициативата ИСО, САЩ са изразходвали над 50 млрд. дол.

САЩ се стремят към създаване на противоракетна отбрана, не само с локално значение, т.е. нестратегическа, на театъра на военните действия, но и – това за тях е най-важното – с общонационално значение, т.е. стратегическа (*national missile defense*) система за национална противоракетна отбрана. Нестратегическите системи са изведени извън действието на Договора чрез руско-американската договореност за разграничаване на нестратегическите и стратегическите системи за ПРО, подписана в Ню Йорк, 1997 г. Разгръщането на стратегически системи в САЩ и Русия се забранява от Договора за ПРО. Специалистите сочат, че всъщност ще бъде все по-трудно двете системи за ПРО да бъдат отличени една от друга.

САЩ са решени твърдо да излязат от ограниченията на ДПРО, за да се окажат в бъдеще единствената практически абсолютно защитена от ядрено оръжие държава „и да получат по този начин възможност безпрепятствено да диктуват своите условия на международната арена“, както пише Дмитрий Горностаев, напомняйки освен това, че САЩ съхраняват ядрено оръжие и извън пределите на националната си територия [156].

Сред аргументите на САЩ за необходимостта от промени в ДПРО е напредъкът в разработването на ракети с голям обсег на действие от страни, които традиционно изправят на нокти американския политически елит: Либия, Иран (с изстрелването на ракетата *Shahab 3* с обсег 1 300 км и разработването на *Shahab 4*, с обсег поне 2 000 км) и Северна Корея (изстреляла през август, 1998 г. *Taepo Dong 1*, която прелетя над Япония и разработваща *Taepo Dong 2*, която може, макар и с не висока степен на точност, да удари САЩ) [157]. Само желанието да не се използват остри думи по повод на подобни „аргументи“, ще спести оценката за тяхната сериозност.

Намеренията на САЩ са на първата фаза (до 2005 – 2006 г.) на Аляска да бъдат разгрънати 100 противоракети с наземно базиране, предназначени за отразяване на ограничен ракетен удар от Северна Корея срещу САЩ (няколко десетки бойни глави, без сложни устройства за пробив на ПРО). Освен това, се предвижда разгръщане на радар за ПРО на Аляска, усъвършенстване на съществуващите радари за ранно

сигнализиране SBIRS-High. На следващата фаза (2010 – 2011 г.) се планира разгръщане на втория етап от националната система за ПРО, способна да защити всичките 50 щата от едновременен удар от Северна Корея и блискоизточна държава. Ще бъде създаден още един район на базиране на системата за ПРО с нови противоракети и радиолокационни станции за ПРО [158].

Министърът на отбраната Уилям Коен следва подхода на администрацията на Клинтън от първия мандат и отделя огромни средства за изследване и развитие на създаването на национална система за ПРО. На 20.01.1999 г. той заяви, че предстоящото разгръщане на „ограничена“ национална противоракетна отбрана ще изисква поправки в Договора за ПРО и даже, възможно, излизане на САЩ от него, ако преговорите за внасяне на такива поправки не се увенчаят с успех [159]. През март 1999 г. сенаторите, а след тях и конгресмените с огромно мнозинство одобриха законопроект, предвиждащ създаване на териториална противоракетна отбрана „веднага щом това бъде технически осъществимо“. Клинтън не наложи вето на закона и на 23.07.1999 г. го утвърди [160]. Министър Коен възнамерява през 2000 г. да приеме окончателно решение за разгръщане в пълен мащаб на разработването на такава система в сроковете, поставени му от Конгреса (до 2002 – 2003 г.), а това ще доведе до увеличаване на разходите за целите на противоракетна отбрана - от 3.5 млрд. дол. през 1998 г. до повече от 4 млрд. дол. годишно през следващите пет години, от които 1.5 млрд. дол. годишно за национална ПРО [161]. Да припомним, че именно Коен дефинира така същността на американската политика: „Ние не искаме да бъдем въввлечени във война на равни условия. Искаме да доминираме по целия спектър на конфликта, та ако ни се наложи да влезем във война, да я спечелим при наши условия“ [162].

Коментирайки това, което САЩ възнамеряват да разположат на Аляска и Северна Дакота, Вахтанг Чкуасели пише на страниците на „Независимая газета“: „Истинска дреболия – всичко на всичко за 10.4 милиарда долара! И ще ги разположат. А ние нямаме с какво да цакаме, тъй като назованата сума в долари е точно половината от разходната част на руския бюджет“ [163].

Позицията на Русия по възможността САЩ да нарушат ДПРО е остра и изключително твърда. Още повече, че Русия, колкото и да упорства, няма достатъчно материални и военни възможности да опонира на едно решение на САЩ да излязат от ДПРО. След ратификацията на СТАРТ-2 Путин заяви, че ако САЩ едностранно излязат от ДПРО, то Русия си запазва правото да излезе от всички други съществуващи договорености по разоръжаването: СТАРТ-1 и 2, РСМД [164].

Да поясним: РСМД, или Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, е Договор между СССР и САЩ за ликвидиране на ракетите със среден и по-малък обсег, съгласно, който страните се договарят да унищожат и забранят всички балистични ракети с наземно базиране и крилати ракети с радиус на действие от 300 до 3 400 мили, т.е. 500 – 5 500 км (малък обсег – 500 – 1000 км; среден обсег – 1000 – 5500 км); „първи договор, съдържащ норми на фактическо ликвидиране на някои видове ядрено оръжие“ [165], ликвидирани са 2695 ракети [166]; РСМД е подписан на 08.12.1987 г., в сила е от 01.06.1988 г., цялостното му изпълнение приключва към 01.06.1991 г.

По думите на руския външен министър Игор Иванов, разпадането на ДПРО „би имало разрушителния ефект на доминото за съществуващата система ключови споразумения по разоръжаването. Светът ще бъде въввлечен в бездната на стратегически хаос и непредсказуемост, ние отново ще се върнем в епохата на подозрителността и конфронтацията“ [167]. Иванов говори за нова „настъпателна външна политика“ на Русия и обвинява САЩ, че фактически изповядват политика на национален егоизъм и възнамеряват да пожертват глобалната стабилност и успеха в

общото дело на разоръжаването заради моментни преимущества в ядрената сфера [168].

Даже генералният секретар на ООН Кофи Анан дръзна да нарече настойчивостта на САЩ в разгръщането на национална система за ПРО „предизвикателство за всички нас в сферата на ядреното разоръжаване ... [което] заплашва Договора за ПРО, наречен „крайъгълен камък на стратегическата стабилност“ и може да доведе до нова надпревара във въоръжаването“. На сесията на Общото събрание на ООН през 1999 г., Русия, Беларус и Китай внесоха резолюция „За съхраняване на Договора за ПРО“. За нея гласуваха 80 държави, против бяха 4 – САЩ, Израел, Албания и Микронезия.

Реакцията на европейските партньори по НАТО е показателна, макар че САЩ планират да разположат елементи от националната система за ПРО дори на територията на някои от тях. Великобритания и Франция се опасяват от обезценяване на своите ядрени арсенали, ако САЩ, а после и Русия пристъпят към разгръщане на стратегическа ПРО [169]. Гневът и объркването на САЩ от загубената инициатива след ратификацията на СТАРТ-2 и ДВЗЯО се подклажда и от убеждението им, че с тази ратификация Русия е целяла преди всичко да окаже политически натиск върху САЩ [170].

В отговор на плановете на САЩ, Русия предложи създаването на Глобална система на контрол над разпространяването на ракети и ракетни технологии. Така Русия постави на тясно САЩ, които уж на думи се борят именно за такъв контрол. И спечели много позитиви. На страните членки от НАТО президентът Путин предложи създаването на нестратегическа (разрешена от договора за ПРО) европейска система за ПРО с участието на Русия, ЕС и НАТО [171]. Посещението на Б. Клинтън в Москва през юни, 2000 г. не донесе никаква промяна на ситуацията – и двете държави останаха на своите изходни позиции пъ ДПРО.

II.13. Войни и технологии

САЩ са единствената държава, която може да изпрати военна сила във всяко кътче на Земята. Те налагат днес волята си с модерни конвенционални средства, напр. високоточни далекобойни оръжия – първообраз на бъдещите войни от шесто поколение. Подготвената през 1998 г. от Обединения комитет на началник щабовете на ВС „Единна перспектива 2010“ е стратегическа концепция за водене на войните именно от това поколение. Чрез идеите на ген.-майор Слипченко, началник на научноизследователския отдел на Академията на ГЩ на Русия, ще систематизираме шесте поколения войни [172].

- **Първо поколение:** използване на пехотата и кавалерията, без да се употребяват огнестрелни оръжия.

- **Второто поколение:** използване на барута и гладкостенните оръжия.

- **Трето поколение:** използване на оръжията с нарезни цеви и нарезната артилерия.

- **Четвърто поколение:** използване масово на автоматични оръжия, танкове, военни самолети, свързочни средства и мощни нови средства за транспортиране на оръжието.

- **Пето поколение:** използване на ядрените оръжия.

- **Шесто поколение:** използване на авангардни процеси с бази данни и системи за управление, свързка и разузнаване. Чрез интелигентни оръжия ще се унищожават трудни за разкриване обекти, като се нанасят мощни информационни удари с цел военен и политически разгром на икономическия потенциал на противника и смяна на политическия му режим, при много ниска цена и загуби в средства и жива сила („война без сълзи“), без да е необходимо да се окупира територията на противника.

Според ген. Слипченко, през XXI век в арсеналите ще влязат енергийни оръжия, автоматични и автоматизирани системи високоточни оръжия, по-мощни експлозиви,

боеприпаси с дълбокопробивни възможности и супербързи системи за обработка на данни и радиоелектронна борба. Ако в предходните поколения воденето на военните действия е ограничено на земната повърхност с вертикална координата въздухът, играеща предимно спомагателна роля, в бъдеще ударението ще падне върху третото, вертикалното измерение. Въздушно-космическото пространство ще бъде главният театър за воденето на военните действия, а съпътстващите земни военни операции ще са със спомагателна роля.

Следователно, основните оръжия във войните ще бъдат конвенционални, високоточни и с висока разрушителна способност. И според Валерий Алексин стратегическите космическо-въздушни настъпателни операции ще бъдат насочени към безусловно поразяване на обектите на икономиката на противника и към лишаването му от възможност да нанася ответни удари и да се съпротивлява организирано. С други думи – това са войни, чиито опитни образци бяха войната в Залива през 1991 г. и войната в Югославия през 1999 г. В първата се водеше 38-дневна въздушно-настъпателна операция срещу Ирак, която бе решена с 300 крилати ракети „Томахок“ с въздушно и морско базиране (КРВБ и КРМБ). Във втората, за 78-те дни на въздушно-морска настъпателна операция, НАТО извърши над 26 хил. бойни полета, изстреля повече от 1 000 крилати ракети от типа „Томахок“. Освен това, от бомбардировачите В-2А за пръв път бяха изстреляни управляеми авиобомби JDAM с насочване по сигнали на космическата навигационна система (КНС) НАВСТАР [173]. Това доведе до разрушаване на цялата икономическа инфраструктура на Югославия и ѝ нанесе щети на стойност 100 млрд. дол.

В бъдеще ни очакват именно такива войни – да сумираме техните елементи: 1. Високоточно оръжие, въздействащо масирано и непрекъснато върху противника; 2. Всеобхватна отбрана и защита, включваща многоешелонирана система за въздушно-космическа (противовъздушна, противокосмическа, противоракетна и противокрилаторакетна) отбрана на територията на страната; 3. Всестранно и непрекъснато обезпечаване на военните действия през целия период на войната; 4. Система за управление на всички видове и способности на военните действия и информационното противоборство [174].

Основен акцент ще се поставя върху максимално подобреното събиране и анализа на разузнавателни сведения, ще се прилагат съвременни методи на обработка на информацията, навигацията, управлението и контрола. Военното ръководство на САЩ нарича тази концепция „Всеобхватно господство“ и се смята, че към 2010 г. САЩ ще са в състояние да водят това поколение войни.

Главното е, че по възможности за поразяване, обикновеното високоточно оръжие ще бъде съизмеримо с ядреното, а по гъвкавост на прилагането ще го надмине. Новото оръжие ще изисква сериозно навигационно обезпечение. Затова на базата на изкуствени спътници са създадени радионавигационни системи, които минаха успешно апробирането в Залива и Югославия. Американската космическа навигационна система НАВСТАР се справи с изпитанията в условията на бойните действия като система за управление на високоточните средства за поразяване. Нейните приематели са монтирани в най-съвременните високоточни крилати ракети с въздушно и морско базиране. При това точността на стрелбата на ракетното оръжие през периода 2010-2015 г. ще нарасне поне 30 пъти [175]. Това е надпревара във въоръжаването, която, както отбелязва С. Рогов, Вашингтон води сам със себе си [176].

Особено важната роля на модерните технологии в съвременните тенденции за водене на война, даде повод на Елиът Коен да въведе термина „революция във военното дело“ [177]. Вече се убедихме, че: „Бъдещата война ще бъде по-скоро гигантски дуел с употреба на „умни“ боеприпаси, вместо да напомня шахматна игра с маневриране и

заемане на позиции. Доминиращите в наше време „платформи“: кораби, самолети, танкове, бойни машини на пехотата, бронетранспортъори, ще загубят своето значение. Важна роля ще започне да играе качеството на оборудването и въоръженията, оборудвани със сензори и електроника от всички видове (т.нар. „черни кутии“ [178]). Обаче само САЩ могат напълно да използват резултатите от тази революция“ [179].

II.14. Меката сила

Макар по военна и икономическа мощ, т.е. на твърдата, грубата сила/власт, „*hard power*“, САЩ да превъзхождат всички, те отдават голямо внимание на меката сила/власт („*soft power*“ – термин, въведен от Джоузеф Най) – културата, идеологията, образованието, институциите, технологиите, умението да се манипулира глобалната взаимозависимост – като ново, съвременно и изключително важно измерение на силата и влиянието на една държава. Чрез „меката власт“ може фино и с кадифени ръкавици да правиш нормите си приемливи и легитимни в очите на другите и те да следват желанията ти с минимално съпротивление [180]. „Меката власт“ е „способността да се постигат желаните резултати в международните отношения не чрез насилие, а чрез привличане. Това става, като се убеждават другите да следват дадени норми и институциите, които градят желаното поведение. „Меката власт“ се основава на привличането на нечии идеи или на способността да се създаде такъв механизъм, който да формира предпочитанията на останалите“ [181]. Макар и твърдата, и меката власт да са способност да постигаш целите си контролирайки поведението на другите, твърдата власт се стреми чрез принуда да промени това, което другите *правят*, а меката власт – се стреми да формира това, което другите *желаят* – чрез атрактивността на собствените си ценности [182]. При първата слабият прави това, което силният иска; при втората слабият иска това, което силният прави.

В документ на МО на САЩ се съдържа брилянтен пример как новите технологии могат да се използват за акции срещу човешката психика в името на глобалното господство: в него официално е формулирана доктрината на информационната война, включваща така наречените психологически операции. Те са въздействия върху хората с цел да се променят в желаното направление техните възгледи, мнения, ценностни ориентации, установки, стереотипи на поведение. Обект на атаката могат да станат и групови поведенчески норми, масови настроения, ориентири на общественото съзнание на потенциалния противник [183].

„Интернет“ е не само американско оръдие за господство в информационното пространство, той е и американско изобретение. Праобразът му, „Арпанет“ е създаден през 1969 г. от Управлението за перспективни разработки на Пентагона. Целта на създаването е да се съхрани в случай на война с комнистическия блок непрекъснатостта на военните и държавните комуникации. От 1983 г. мрежата се нарича „Интернет“. За военни цели е отделена мрежата „Милнет“ [184].

Тримата най-големи потребители на комуникационните технологии са въоръжените сили, деловият свят и организираната престъпност [185].

Като лидери на информационното общество, САЩ са изложени на нови рискове. Наред с познатите оръжия за масово поразяване – ядрени, химически, биологически и психотронни, вече може да се говори и за електронни. В документа „Съхраняване на тайната и сигурността на Америка в следващото столетие. Стратегия за Америка в Киберпространството“, министрите на отбраната, правосъдието и търговията Уилям Коен, Джанет Рино и Уилям Дали, и директорът на Службата за мениджмънт и бюджетиране Джейкъб Лю говорят за опасностите на Киберпространството.

- Сред основните потребители на информационните технологии са наркотрафиканти, които си комуникират чрез тях; враждебни държави и транснационални организации,

които предприемат усилия за кибервойни срещу американската инфраструктура чрез компютърни атаки; хакери, които разрушават киберсобствеността чрез обезобразяване на web-страниците и злостно манипулират частната информация; педофили, дебнещи нищо неподозиращи деца при компютърния им чат.

- По Интернет тече информация за създаването на взривни вещества, химически и биологически оръжия. Мошеници нахлуват в бизнес компютри и крадат финансови средства директно или изнудват пари от фирми, които се боят от още по-скъпо струващи поражения. Обидени служители с достъп до системите на техните компании могат да провалят търговски операции или да крадат информация, която се отнася до собствениците или е деликатна или финасова. И личните данни са подложени на риск да бъдат незаконно прехванати и прочетени от зловни и отмъстителни личности, без знанието на тези, за които те се отнасят или на ведомствата, които ги съхраняват.

- Кодирането на информация ще се използва от мнозинството потребители напълно законно, но и терористите, педофилите и наркотрафикантите ще използват кодирането и шифрирането за да скрият своята дейност. Това прави кодирането на информацията сериозно предизвикателство през следващото десетилетие.

- Американската нация е нарастващо зависима от компютрите и телекомуникациите. Новите технологии създават огромни възможности за лична изява и електронна търговия, но създават нови рискове за обществената безопасност и националната сигурност. Компютрите и телекомуникациите зависят от отворени протоколи и ултра-достъпност, което прави думите и делата на хората и организациите уязвими за външни лица по нови и потенциално опасни начини. Затова първият стълб в новата парадигма трябва да бъде повишаването на сигурността и тайната на информацията – да се гарантира сигурност и поверителност на съхранените и разпространяваните данни от неоторизиран и незаконен достъп.

Авторите на горесцитирания документ привеждат пример с Министерството на отбраната. Ако преди 20 години то оперираше главно чрез собствени комуникационни системи по притежавани от правителството канали, а неговите технологии бяха вътрешни и стриктно контролирани, днес Пентагонът има повече компютърни ползватели от всяка друга организация по света – 2.1 млн. компютърни достъпа по 10 000 мрежи средно в работен ден. Нещо повече, 95% от комуникациите му стават през обществени канали или чрез комерчески софт- и хардуеър [186].

Убедени, че “както преди първенството в ядрените оръжия бе ключът към лидерството в коалицията, така сега, във века на информацията, това ще бъде информационното превъзходство”, Джоузеф Най и Уилям Оуънс говорят за “информационен чадър”, който САЩ могат да разпрострат над всеки партньор, с което да му предоставят адекватно ситуационно познание в случай на кризи и конфликти и така да създадат предпоставки за по-голяма склонност към сътрудничество със САЩ. “Информацията е новото завоевание на световната арена и САЩ по-добре от всички други държави са в състояние да умножат потенциала на своята “твърда” и “мека” власт чрез информацията.” [187]

Определена връзка с тези мисли имат публикациите за мощната система за космически шпионаж на САЩ под кодовото название „Ешелон“ – 120 спътника, работещи денонощно – паяжина, оплела планетата, за чиято дейност пръв алармира преди повече от десетилетие шотландският журналист и телевизионен продуцент Дънкан Кемпбъл. „Ешелон“ може да прехване всеки телефонен разговор, всяко съобщение, предавано по каналите за връзка, да разшифрова всяка закодирана информация – за денонощие се улавят, превеждат на английски и анализират повече от два милиарда разговори и съобщения, предадени по телефон, факс, e-mail, Интернет и т.н.; всичко това се обработва, сортира и разпраща според степента за важност до

президента на САЩ, до съответните служби, заинтересованите предприятия и фирми.

Когато благодарение на уникалните възможности на „Ешелон“ за подслушване, американците успяват да прехванат под носа на европейски фирми няколко крупни сделки, Западна Европа започва да чувства интересите си засегнати. Например, фирмата „Томсон“ води конфиденциални преговори с Бразилия за доставката на радарни, но американците имат пълна представа за всички детайли на готвения се контракт по управление на тропическите гори и въздушния транспорт на Бразилия и в един момент съблазняват бразилците с по-изгодни условия, така че поръчката от 1.4 млрд. дол. отива за „Raytheon“. Същата история се повтаря при споменатата по-рано продажба на голяма партия аеробуси за Саудитска Арабия: прехващането на конспиративното обсъждане на контракта и друга специфична информация, позволява сделката да се спечели от „Boeing-McDonnell Douglas“. Това принуди Европейският парламент да пристъпи към обсъждане на създалата се ситуация в два аспекта: какво представлява тази система за шпионаж и какво може да ѝ се противопостави.

Ето каква е приблизително предисторията на този конфликт.

Глобалното прослушване на комуникациите има корени в Студената война – за проследяване на събитията в комунистическите държави. Тогава е създадена съществуващата и до днес Националната агенция за сигурност (NSA) – 38 хил. служители, 4 млрд. дол. годишен бюджет [188]. След разпадането на СССР, нейното творение „Ешелон“ започва да следи своите съюзници-конкуренти в различни области – търговско-икономическа, финансова, банкова, промишлена, научно-изследователска, политическа. САЩ не действат сами. В Европа се говори за англосаксонски заговор – САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Нова Зеландия имат секретно споразумение за сътрудничество в рамките на „Ешелон“ (докато САЩ и Великобритания не бяха принудени да признаят наличието на „Ешелон“, всичките тези държави упорито отричаха съществуването ѝ). Само във Великобритания на базите по обслужване на спътниците и обработката на подслушаните съобщения работят 15 хил. души. Опорните пунктове – станции за следене – са разположени в 20 страни и територии, напр. Гибралтар, Кипър, Оман, Турция, Япония. Най-деликатна (меко казано) е ролята на Великобритания като член на ЕС и в същото време нанасяща вреда на своите европейски партньори [189].

Бившият директор на ЦРУ Джеймс Улси фактически опроверга твърденията на американското правителство, че „Ешелон“ не е използвана за търговски цели: данни за европейски компании са събирани, заради ... противодействие на корупцията. Английското правителство защити легитимността на „Ешелон“, позовавайки се на необходимостта да се гарантират не само националната сигурност и предотвратяването на престъпления, но и икономическото благоденствие на страната. Според италианския вестник „Република“ това означава, че везните се наклоняват към „тезата на онези, които твърдят, че „Ешелон е играл“ (и може би още играе?) роля в международната конкуренция сред компаниите, облагодетелствайки тези от петте споменати страни“ [190].

II.15. Кой загуби Русия ?

Водеща геополитическа тенденция е стремежът – открит, обясним – на силните на деня да поддържат Русия в насипно и евтино състояние на суровинен придатък и да я изтласкат от ключови зони и пространства.

Провалилата се руска „шокова терапия“ бе проведена по съветите на Харвардския институт за международно развитие (ХИМР) с директор Джефри Сакс – гуру-то на екипа на Егор Гайдар, „първият архитект на икономическите реформи“, бащата на шокотерапията. Член на консултантската група, експериментирала върху Русия е и ...

студентът в Харвардската школа по право Джонатан Хей! Милиони долари западна помощ минават през частен приватизационен център, създаден с участието на ХИМР. Председател на Съвета на директорите му е Анатолий Чубайс – тогава председател на Държавния комитет по имуществото. „Nation“ пише: „В условията на руския капитализъм от типа на Клондайк, който самите те помогнаха да се създаде (а Чубайс и тимът му уж регулираха), съветниците от ХИМР използват тесните си връзки с Чубайс и правителството, и както се твърди, се занимаваха с бизнес за лично обогатяване“ [191].

Друг подобен пример е публикацията на „Washington Post“ „Кой ограби Русия?“. Тя се опира на статията „Кой загуби Русия?“ в „New York Sunday Magazine“, с автор Джон Лойд, бивш ръководител на московското бюро на „Financial Times“. „Той [Лойд] неопровержимо доказва, че като позволиха на олигарсите – в името на свободния пазар – да завземат ресурсите на Русия и да прехвърлят всичко ценно на собствени сметки в офшорни банки, САЩ отровиха Русия във времето на нейния преход от комунизма. В умовете на обикновените руснаци, капитализмът се отъждествява с грабителство“. „Washington Post“ цитира бившия началник на политическия отдел на посолството в Москва Томас Грем, как са унищожавани телеграми, описващи ролята на корумпираните банкери в Русия в средата на 90-те от страх, че това може да огорчи хората във Вашингтон. Вестникът пише: „Случаят с Русия става особено печален с това, че администрацията на Клинтън, вероятно, пропиля едно от най-драгоценните достояния, които можем да си представим – идеалите и добрата воля на народа на Русия, който можа да излезе от 70-годишното управление на комунистите. Падението на Русия може да ни преследва в течение на поколения“. Във връзка с ролята на вицепрезидента Ал Гор като съпредседател на комисията „Гор-Черномирдин“, статията заключава: „Гор изигра в този страшен процес ключова роля и на него му предстои да обясни много“ [192].

Руско-американските пътища се пресичат на неведоми и най-удивителни кръстовища. BONY – това не е Бони-М, световно известната група, чиито грамофонни плочи бяха така желан подарък за съветските приятели в годините на младостта ми. Става дума за Bank of New York – банката, свързана с една голяма и с неизяснен край история на прането на руски пари в американски банки. Подозренията са, че през BONY руската организирана престъпност, със съдействието на високопоставени отечествени и американски фактори, е превъртала огромни суми – около 10 млрд.дол. заеми за Русия от МВФ и друга външна икономическа помощ за руските реформи [193].

II.16. За двойните стандарти

Най-честото обвинение срещу САЩ е политиката на двойни стандарти. С.Хънтингтън отново е най-убедителен: „Лицемерието, двойните стандарти и „да, ама не“ са цената на универсалистките претенции. Демокрацията бива поощрявана, но не и когато довежда ислямските фундаменталисти на власт; проповядва се неразпространяване на въоръжаването [с ядрени оръжия] по отношение на Иран и Ирак, но не и на Израел; свободната търговия е еликсир за икономическия растеж, но не и по отношение на селското стопанство; спазването на човешките права са проблем в отношенията с Китай, но не и в отношенията със Саудитска Арабия; агресията срещу богатия на петрол Кувейт предизвика масирана реакция, което не се случва с агресията срещу лишената от петролни залежи Босна“ [194]. САЩ подкрепят с всички възможни средства Саудитска Арабия – техен стратегически партньор, макар че там никога не са провеждани избори, дори и фалшифицирани и гражданите могат да бъдат арестувани по волята на всеки от стотиците принцове [195].

Вина за успеха на двойните стандарти имат не само САЩ, но и тези управленчески елити и информационни магнати в различните държави, които усърдстват в пропагандата на светлата страна от действията и помислите на САЩ.

И в България от вниманието на обществото често се крие **другата** гледна точка по редица важни процеси – като свързаните с НАТО, например. Следват някои мисли на видни американци в тази насока.

- Ърл Равенал: „Алиансът представлява остаряло, неизползвано лекарство на рафта. Шишенцето си стои там, надписът е същият, но съдържанието отдавна се е изпарило или е станало негодно за употреба“ [196].

- Джон Линдър, конгресмен: „Време е да признаем, че НАТО издъхна през август 1989 г.. Време е да му направим прилично погребение, с всичките военни почести“ [197].

- Джеръми Роснър, говорейки за слабото внимание, което американското общество отделя на външната политика, привежда удивителния факт, че през Студената война между 40 и 50 процента от американците не са знаели дали Русия е член на НАТО [198].

- Николас О. Бери: „Подкрепата за разширяването на НАТО идва също от доставчиците на оръжие, очакващи постъпването на нови поръчки за въоръжение от новите членки на НАТО. По предварителна оценка, шестте най-големи доставчици на оръжие са изразходвали за последните две години [статията е от края на 1998 г. – б.а.] 51 млн. дол. за лобирането на своите интереси в Конгреса“ [199].

Същото се отнася и за ударите срещу Сърбия. Не става дума за критики на американската политика като Ноам Чомски, който пише: „В Косово САЩ избраха път на действие, който доведе до ексалация на зверствата и насилието; път, който нанесе още един удар срещу международния ред, даващ поне някаква защита на слабите държави от хищните“ [200]. Даже Хавиер Солана, генерален секретар на НАТО и говорител на „ястребите“ признава, че тази стъпка ще бъде изключение от правилото, а не опит да се създава нов международен закон [201]. Герхард Шрьодер също твърди, че игнорирането на СС на ООН бе изключение и не трябва да стане правило. А Йошка Фишер отбелязва растящата тенденция в американската политика да се избягват многостранните решения и това се възприема от Европа като предизвикателство към нейната политическа власт [202].

Джордж Сорос пише: „Ние нарушаваме един от основополагащите принципи на отвореното общество. Никой няма монопол върху истината, но ние се държим така, сякаш притежаваме този монопол. Готови сме да нарушаваме суверенитета на други държави в името на универсалните принципи, но се обявяваме против посегателствата върху нашия собствен суверенитет. Готови сме да хвърляме бомби върху други държави, но не желаем да подлагаме своите хора на риск. Отказваме да се подчиняваме на каквото и да е международно управление. Ние дори не плащаме вноските си към ООН. Подобно поведение не ни дава правото да твърдим, че сме лидерите на свободния свят“ [203].

Американската администрация направи рязък завой в отношението си спрямо Армията за освобождение на Косово. Ако на 23 февруари 1998 г. специалният представител на Държавния департамент Робърт Гелбърд нарече АОК „извън всяко съмнение терористична група“, подчертавайки, че САЩ рязко осъждат терористичната дейност в региона, то на 12 март, пред конгресмените той вече говореше, че макар АОК да носи отговорност за редица терористични актове, „правителството на САЩ официално не разглежда тази организация като терористична“ [204]. Не кой да е, а Ричард Холбрук, тогава специален пратеник на американския президент, се срещна с лидерите на АОК, предостави им място сред албанските участници в преговорите и

така ги легитимира – и тях, и техните насилия. Макар че по това време отказа да се срещне с един от моралните лидери на сърбите – владиката Артемие.

Освен правителството на САЩ, превърнало НАТО във въздушната ръка на АОК, или АОК в „сухопътни сили на НАТО“, а войната в Косово в „чудато американско шоу“ [205], каналите, чрез които САЩ помага на косовската кауза са още много. За преговорите в Рамбује косоварите наеха топ юридически съветници като Мортън Абрамовиц и Пол Уилямс [206]. В пропагандната кампания срещу Сърбия в САЩ ключова роля изигра официалният агент на „правителството“ на „Република Косово“ „Ruder Finn Global Public Affairs“. През ноември 1992 г. в Министерството на правосъдието на САЩ е регистриран контракт (No. 4315) между „Ruder Finn“ и „правителството на Република Косово“, подписан от президента на фирмата Джим Харф и „премиер-министърът“ на правителството на косовските албанци в изгнание Б. Букоши. Първото мероприятие в тази насока на „Ruder Finn“ бе опитът да се осигури присъствие на делегацията на „Република Косово“ на инаугурацията на президента Б. Клинтън, януари 1993 г. През 1994 г. около две трети от всички средства, спечелени от „Ruder Finn“ за бивша Югославия, постъпиха от „правителството на Косово“. По-късно към разгръщането на косовската тема в американските средства за масова информация се включи и престижната юридическа кантора „Arnold & Porter“. В същото време правителството на Сърбия, в условията на икономическите санкции не можеше да сключва договори с които и да е американски фирми [207].

Освен това, трябва да се отбележи ролята на албанската диаспора в САЩ (до 400 хил. души, като само в Ню-Йорк живеят поне 100 хил.), която има няколко организации със свои вестници. Основаната през 1998 г. организация на американските албанци „Родината зове!“ официално събираше средства за АОК (общата сума на събраните средства от тази организация през 1998 г., по нейни оценки е около 10 млн. дол., а по оценки на независими експерти – около 5 млн. дол.). През април 1999 г., след началото на военната операция на НАТО срещу Югославия, с парите на албанската диаспора в САЩ бе формиран първият батальон в подкрепа на АОК и войските на Алианса. Свои организации има и далеч по-малката сръбска диаспора, но активността ѝ не може да се сравни с американско-албанското лоби [208].

II.16. Новият възглед за Конфликта

В глобален мащаб се променят коренно мисленето и отношението към Конфликта – междудържавен или между етносите в една държава. Доскоро Конфликтът бе нежелано явление, разкъсвашо тъканта на системата от международни отношения. Опитът от участие в конфликти се оказваше изцяло негативен, с унижения на великите сили (Виетнам, Афганистан), кръвопролития и деградация на обществата, хората и околната среда.

Днес, главно чрез САЩ се налага визия – за инструменталния характер на Конфликта. Конфликтът се превръща в средство за тласкане на събитията в нужната посока. Преди целта бе конфликтът да бъде урегулиран, разрешен, ликвидиран, преодолян, сега той трябва да бъде управляван, контролиран, манипулиран, утилизиран. С други думи, конфликтът днес е нужен жив, под похлупак; т.е. дезактивиран, но ако се наложи – и активиран, в съответствие със стратегическия интерес. Така се увековечава необходимостта от външно присъствие (на проектиращия конфликта или на желаещия в максимална степен да се възползва от него) в зоната на кризата. Косово беше абсолютно активиран конфликт, избухнал в точното време и на точното място.

Най-страшна в зациклянето на региона в кризи и конфликти е опасността те да бъдат „азиатизирани“, в смисъла на Доктрината Никсън – за боядисване на войните в

Югоизточна Азия в жълто. От САЩ оръжието, от местните народи – пушечното месо, т.е. в битката за американските интереси едни дръпнати очи да вземат на мушка други дръпнати очи. Съвсем реално е сблъсъкът край нас [и у нас] да се обалкани изцяло, а арбитърът да наблюдава отгоре и където трябва и доколкото трябва да премества тежинката на везните.

II.18. Критически реализъм

На конференция в Харвард през 1997 г., учени изнасят данни за това, че елитите на страни, обхващащи 2/3 от световното население (китайци, руснаци, индуси, руснаци, араби, мюсюлмани, африканци) виждат САЩ като най-голямата външна заплаха за обществата им. Те възприемат САЩ като опасност за техния интегритет, автономия, просперитет и свобода на действие. За тях САЩ са натрапваща се, интервенционистка, експлоататорска, хегемонистична, лицемерна, прилагаща двойни стандарти държава, която практикува „финансов империализъм“ и „интелектуален колониализъм“, а греховете ѝ са „власт, високомерие и алчност“. Нелсън Мандела казва, че страната му отрича правото на друга държава да има „арогантността да ни казва накъде трябва да вървим или кои страни трябва да бъдат наши приятели. Ние не можем да се съгласим, че една страна може да си присвои ролята на световен полицаи“ [209]. А Пат Бюканън отхвърля намесата на САЩ във вътрешните работи на други страни, като „най-опасният полог за излюпване на международни терористи“ [210].

САЩ са държава, чийто поглед е както глобалистки, така и прагматичен, свързан с реални величини – БВП, военен бюджет, численост на въоръжените сили. Ако те са значителни, тогава опонентът е достоен за внимание. Ако обаче са пренебрежимо малки, сработва високомерието, преминаващо в арогантност. Много трудно САЩ разбира как един беден народ може да бъде горд, да брани своето достойнство, да иска да бъде самостоятелен.

Според Бжежински, САЩ са безспорни лидери в „четирите решаващи области на глобалната мощ“ – военната, икономическата, технологическата, и културната, затова те са „единствената истинска глобална свръхсила“ [211].

Основна цел на САЩ е контролът над стратегическите суровини – уран, нефт, газ, и др., а техен глобален стратегически интерес – безпрепятственото снабдяване с тези суровини. Стремешът им е присъствие и лидерство в трите свръхразвити региона – северноамериканският, европейският и азиатско-тихоокеанският (най-големият търговски партньор на САЩ – с 40% от външната им търговия). Още в края на XIX век държавният секретар Дж. Хей пише: „Средиземно море е океанът на миналото, Атлантическият океан е океанът на настоящето, Тихият океан е океанът на бъдещето“ [212].

При острата криза на финансовите пазари в Източна Азия, американските притежатели на акции загубиха около 30 млрд. дол. Тази криза увеличи и дефицита на външната търговия на САЩ. За стабилизирането на ситуацията в региона, Конгресът на САЩ одобри предоставянето на допълнителни 18 млрд. дол. за МВФ, които бяха насочени за оказване на финансова помощ на страните от региона. МВФ, където дялът на САЩ е 18%, предостави общо 58.2 млрд. дол. на Южна Корея, 36.6 млрд. дол. – на Индонезия, 17.1 млрд. дол. – на Тайланд [213]. В същото време, в разгара на азиатската финансова криза (1997 г. – първата половина на 1998 г.) от „развиващите се пазари“ към САЩ се насочиха повече от 700 млрд. дол.“ [214].

II.19. Перспективите пред американското лидерство

В самия край на Студената война излязоха две симптоматични книги за перспективите на американското лидерство. Даже със заглавията си те отразяват

противоположни възгледи: „Възход и падение на Великите сили“ на Пол Кенеди (преведена у нас) [215], и „Обречена да води“ на Джоузеф Най [216].

Многото публикации след тях, осцилират от едната крайна теза – че всяка империя в края на краищата се пренапряга в стремежа за глобално превъзходство и глобален контрол; до другата – че днешният шанс на човечеството е наличието на държава като САЩ, която е лидер не само по право, но и по задължение – в името на световната сигурност и спокойния ден на всички.

Съществуват важни аргументи в защита и на двете тези.

„**Оптимистите**“ за бъдещето на американското лидерство смятат, че:

- Огромната мощ на САЩ ще задълбочи тяхното превъзходство и чрез обратната връзка ще генерира такива процеси, които да правят това превъзходство още по-неизбежно и важно за международната сигурност. САЩ са натрупали такава критична маса, сила и енергия, че са в състояние да правят непосилни за когото и да било крачки, в невъзможно за поддържане от останалите темпо.

- САЩ в технологично, научно и комуникационно отношение са изпреварили не количествено, а качествено другите народи и държави и тази дистанция ще нараства. САЩ ще продължат да изсмукват сивото вещество на планетата и това прави лидерството им в тази област, а значи и като глобална сила още по-силно, още по-всеобхватно.

- Потребителското отношение към богатата и културата ще продължи да нивелира, да „изглажда“ съзнанието. То е кока-колонизация в действие и поражда масови вкусове, които се прилепват бързо, стават самоцел и убиват националните духовни специфики. Заразен от американски ценности и нрави, светът едва ли ще може да оспори американското лидерство, едва ли ще намери мобилизационни ресурси за съпротива и конкуренция на САЩ.

- Развитите държави са заинтересовани САЩ да си останат лидери, да носят основното материално и морално бреме и основната отговорност за световните дела, за глобалните и регионални конфликти. Уникалната позиция на САЩ се дължи и все повече ще се дължи на отказа на богатите им и самодоволни партньори да се лишат от уюта на сегашната си второстепенна роля в системата за международна сигурност.

„**Песимистите**“ за бъдещето на американското лидерство смятат, че:

- Страна с такива сериозни проблеми: престъпност, наркотици, порнография нито може, нито има морално право да бъде световен лидер. Иначе съществува реалната опасност тя да поквари света, облъчвайки го с тези пороци.

- Значението на военната сила постепенно се изчерпва, т.е. намаляват ресурсите на САЩ да властват и подчиняват с груба сила, така както съветваше президентът Джеймс Монро (1817 – 1824): „Дружеският тон на разговора не освобождава САЩ от задължението да държат зад гърба си тежка сопа“ [217]. Световната надпревара от бокс се превръща в канадска борба, а за нея вече има смелчаци, които, макар да отстъпват засега, наваксват, намаляват различията, знаят, че все още не могат да надделеят, но са в състояние дълго време да издържат на натиска, напругайки всичките си жили.

- Ще възниква съпротива срещу ценностната експанзия на САЩ, срещу унификацията на мисленето, срещу лишаването на народите от парадигма на съществуването – какви са, за какво живеят, към какво се стремят. „Трябва да приемем горчивия урок, че демокрацията индивидуализмът и капитализмът нямат в други култури онова позитивно звучене, както при нас. Ние сме шокирани, когато някой ни казва: „Ние не искаме да живеем като вас“. Ние проповядваме на хората: Чуй, ние ще те спасим! В твой интерес е! Добре ще е за теб да възприемеш нашите ценности. Като че ли пазарната икономика сама по себе си е ценност? Ние просто трябва да разберем, че не всичко, което е добро за нас е добро и за другите“. [218] Още по-суров в оценките

е Ноам Чомски: „Правото да се граби и експлоатира ... е централно ядро в доктрината на американската външна политика“ [219]. Детайл – през втората половина на ХХ век говорещите английски език в света са намалели от 9.8% на 7.6%, докато делът от световното население, говорещо на всички диалекти на китайския език е 18.8%. Анатолий Уткин пита: „Може ли да бъде управляван света от страна, чийто език е неразбираем за 92% от световното население?“ [220]

- С нарастваща сила ще се топи моралното лидерство на САЩ. Бедните, които знаят вече колко са бедни, лесно могат да насочат стрелите си към този, който държи нехуманно висок жизнен стандарт (според тях – за тяхна сметка). Със САЩ все повече ще се свързват и заплахи, до голяма степен изхождащи от техния хедонистичен начин на живот, от ненаситното потребление (със само 4% от световното население, потреблението им на нефт е 1/4 от световното производство [221]; те консумират 27 пъти повече енергия от Африка). На САЩ все повече ще се гледа като огнище на разврат и СПИН, като на основен замърсител (27%) на атмосферата.

Бедните ще отмъщават на богатите с тероризъм – евтино средство за постигане на скъпи последствия. Особено опасен, в резултат на обедняването и радикализирането на населението е ултралевият тероризъм. Той отказва на другите това, от което е лишен самият той – живот, бъдеще, държава. Както учи историята, при безизходица и отчаяние левият тероризъм върши индивидуални актове на насилие, стреля на посоки и слага бомби под куполите на църквите.

Американският елит търси в ислямския фундаментализъм заместител на комунизма като световно страшилище, демонизира богатия саудитец и радикален ислямист Осама Бин Ладен, за когото се смята, че въоръжава готови да разтерзаят САЩ терористи. Мнозина от тях са сред 45 хил. мюсюлмански бойци, обучени от ЦРУ по време на афганската война на СССР. Рамзи Ахмед Юсеф, взривил на 26.02.1993 г. микробус, пълен с експлозив в подземния гараж на Световния търговски център в Ню Йорк (терористичен акт в сърцето на Америка, причинил смъртта на шест души и различни наранявания на хиляда), е бил обучаван в палестински лагер, организиран от спецслужби на САЩ през 80-те години. Да се смята обаче, че всеки терористичен акт е дело на ислямист, значи да се подцени опасността на тероризма като феномен. Да припомним атентата в Оклахома сити на 19.04.1995 г., когато американец, взриви камион-бомба пред сграда с федерални офиси и уби 168 души. Първата и абсолютно погрешна реакция бе: работа на ислямски терорист!

Парадоксалното е, че „оптимистите“, убедени в трайното американско лидерство, гледат на този факт песимистично – „колкото по-добре, толкова по-лошо“. Защото за тях увековечаването на това лидерство, умножено от неумението (и нежеланието) на САЩ да работят с другите съвместно, на равни начала и без да се стремят непрекъснато да налагат волята си, означава продължаване и засилване на американския ангажимент с всяко що-годе важно събитие по света, означава глобално присъствие, прекомерни разходи и пренапрягане, покана към несъгласните и обречените – за мъст и възмездие.

В същото време „песимистите“ за американското лидерство въздъхват с облекчение – „колкото по-лошо, толкова по-добре“. Нищо страшно, че това лидерство отслабва – така САЩ ще се разтоварят от много непосилни тегоби, ще дирят общи усилия във взаимозависимия свят, ще обърнат внимание на самите себе си, на острите си социални и етнически проблеми, а не на последно място и на застаряването си – до 2030 г. съотношението на работещото население (от 18 до 64 г.) към възрастното население (65 и повече години) в САЩ се очаква да спадне от днешното 3:1 до 2:1 [222]. САЩ ще бъдат първи сред равни и това ще изисква от тях много сложна, многопланова и многовекторна политика, за да прокарат възможно най-успешно интересите си.

И „песимистите“, и „оптимистите“ са единомислени, че днес САЩ съвсем заслужено са колосална, велика сила. Но едните смятат, че дните на този ѝ статут са преброени, а другите – че са неизборими.

Американските избори са непредсказуеми. Да си припомним огромният рейтинг над 90% – най-висок в историята на САЩ, който имаше президентът Дж. Буш по време на войната в Залива и загубата от Б. Клинтън не дълго след това. Но ние имаме право да се надяваме, че в Белия дом ще дойде по-разумна, по-мъдра и по-морална администрация от сегашната.

*
* *

Ще завършим с две сходни и поучителни мисли на големи американци:

Джон Кенеди, Президентът, предупреди през 1961 г.: „Трябва да приемем факта, че САЩ не са нито всемогъщи, нито всезнаещи, че ние сме само 6% от световното население, че не можем да налагаме нашата воля на останалите 94%, че ние не можем да оправяме всички злини по света и следователно не може да има американско решение за всеки световен проблем“.

Джордж Кенан, Патриархът на външната политика: „Нека ние най-сетне, се опитаме да разберем границите на нашите национални възможности и цената, които сме длъжни да платим за нашите свободи. Нека признаем, че в този свят има проблеми, които ние не можем да решим, дълбини, в които е нито полезно, нито ефективно да се гмуркаме, дилеми в други региони, които ще намерят своето решение без нашата намеса“ [223].

Дано новият президент има воля и интелект да си спомни, да се вслуша и осмисли тези съкровени думи. Това би било добре за САЩ. Ала и за света, чието бъдеще не ни изглежда никак розово, но съвсем не ни се струва безнадеждно.

Литература към ГЛАВА ВТОРА

1. Интервю на Роналд Стийл, „Защо САЩ са мишена на тероризма“, „Щерн“, 01.08.1996 г., БТА-МИНФ, „Анализи и прогнози“, бр. 151, 1996, стр. 10.
2. Колин Пауъл, „Предизвикателствата пред въоръжените сили на САЩ?“, „Форин афеърс“, 1992/1993 г., във: „БТА-Военни проблеми“, бр. 16, 20.08.1993 г., 3 – 9, бр. 17, 05.09.1993 г., 3 – 8, тук бр. 16, стр. 3.
3. Камалудин Гаджиев, „Геополитика“, М., „Международные отношения“, 1997 г., стр. 183.
4. Warren Christopher, „America's Leadership, America's Opportunity“, „Foreign Policy“, No. 98, Spring, 1995, 6 – 27, p. 8.
5. Michael Hirsh, „At War with Ourselves“, „Harper's Magazine“, July, 1999, 60 – 69, p. 64.
6. Наталия Нарочницкая, „Чем сильнее и самостоятельнее Россия, тем важнее она для Запада“, „Международная жизнь“, No. 3, 1998 г., 80 – 85, стр. 81.
7. George Brown Tindall, David E. Shi, „America. A Narrative History“, Third Edition, W.W.Norton & Company, New York, London, p. 58.
8. Миряна Башева, „От Олбрайт към Фулбрайт – дългият път на нощта към деня?“, в-к „Сега“, 1 май 1999 г., стр. 15.
9. Самюъл Хънтингтън, „Войникът и Държавата: Теория и политика на гражданско-военните отношения“, С., Издателство на МО „Св. Георги Победоносец“, 1998 г., 140 – 141.
10. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, „Военен журнал“, No. 4, 1998 г., 104 – 114, стр. 105.

11. Strobe Talbott, „Democracy and the National Interest“, „Foreign Affairs“, Vol. 75, No. 6, November/December, 1996, 47 – 63, p. 63.
12. Хенри Кисинджър, „Дипломацията“, С., Книгоиздателска къща „Труд“, 1997 г., стр. 10.
13. Ibid., стр. 22.
14. Ibid., стр. 25.
15. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, С., „Обсидиан“, 1997, стр. 8.
16. Андрей Аникин, „Економика США на изходе века: итоги и проблеми“, „МЭиМО“, No. 11, 1998, 27 – 46, стр. 27.
17. Андрей Кокошин, „США в системе международных отношений в 80-х годов. Гегемонизм во внешней политике Вашингтона“, М., „Международные отношения“, 1984 г., стр. 68.
18. Walter Russell Mead, „The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy“, „The National Interest“, No. 58, Winter 1999/2000, 5 – 29, p. 5; Alvin and Heidi Toffler, „War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century“, Boston et al.: Little, Brown and Company, 1993, p. 44.
19. Уинстън Чърчил, „Втората Световна война“, Том 6, „Триумф и трагедия“, стр. 599.
20. Walter Russell Mead, „The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy“, p. 5.
21. Ради Радев, „Екологични проблеми във военното дело“, „Военен журнал“, No. 2, 1995, 42 – 52, стр. 45.
22. Иван Вл. Иванов, „Международно публично право“, Варна, „ТедИна“, 1993 г., стр. 15.
23. Емил Александров, „Богомилските схващания за мира и войната“, „Международни отношения“, No. 7, 1992 г., 47 – 50, 49 – 50.
24. Ноам Чомски, „САЩ нагло нарушават международния ред“, в-к „Сега“, 5 юни 1999 г., стр. 12.
25. Washington's Farewell Address 1796, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp.
26. „Charles de Gaulle on the US, NATO and the Dollar“, <https://uwidata.com/26237-charles-de-gaulle-on-the-us-nato-and-the-dollar/>.
27. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, стр. 32.
28. Майкъл Айзнър, „Световните развлечения“, 207 – 211, във: „Новият световен ред“, С., Книгоиздателска къща „Труд“, 1999, стр. 210.
29. Даниъл Бурстин, „История на образите: от псевдосъбитията до виртуалната реалност“, 190 – 200, във: „В края на века“, стр. 191.
30. Жан Бодрияр, „След утопията: примитивното общество на бъдещето“, 178 – 183, във: „В края на века“, стр. 179.
31. Збигнев Бжежински, „Немощният бастион на снизходителния Запад“, 40 – 49, във: „В края на века“, 43 – 48.
32. Richard B. Bilder, „Adjudication. International Arbitral Tribunals and Courts“, 155 – 189, in: I. William Zartman, J. Lewis Rasmussen, Edts., „Peacemaking in International Conflict. Methods and Techniques“, USIP Press, Washington, D.C., 1997, p. 184.
33. Адам Даниел Ротфелд, „Введение: Параметри на промените“, 11 – 21, във: „Международна безопасност и разоружение. Ежегодник СИПРИ 1993 г.“, М., „Наука“, 1993, 17 – 18.
34. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, стр. 105.
35. Камалудин Гаджиев, „Геополитика“, стр. 260.
36. Хенри Кисинджър, „Дипломацията“, стр. 710.
37. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, стр. 104.

38. Ibid., 104 – 105.
39. The White House, „A National Security Strategy for a New Century“, December 1999, <https://clintonwhitehouse4.archives.gov/media/pdf/nssr-1299.pdf>, 1 – 2; Н.Лебедев, „Мир и Россия глазами Ричарда Никсона“, „МЭиМО“, No. 12, 1992, 114 – 124, 117 – 118; John Hillen, „America's Role in Global Security: The Mayo Clinic, Not The Emergency Room“, National Defense University Symposium „Strategy and the Formulation of National Security Policy“, October 7-8, 1996.
40. Патрик Кенън, „Залезът на демокрацията“, С., „Обсидиан“, 1995 г., 89 – 90.
41. Ibid., стр. 364.
42. Виктор Кременюк, „США и окружающий мир: уравнение с многими неизвестными“, „США, Канада – ЭПК“, No. 1, 1999, 5 – 19, стр. 15.
43. „The American Almanac“, 1994 – 1995, p. 18.
44. The White House, „President William J. Clinton State of the Union Address“, Office of the Press Secretary, January 27, 2000, U.S. Capitol Washington, D.C., <https://teachingamericanhistory.org/document/state-of-the-union-address-2000/>.
45. Александр Парканский, „Внутренние региональные аспекты формирования внешней политики США“, „США-ЭПИ“, No. 11, 1997 г., 13 – 29, стр. 25.
46. Ibid., стр. 23.
47. Mark J. Eitelberg, Stephen L. Mehay, „Demographics and the American Military at the End of the Twentieth Century“, 82 – 102, in: „U.S. Domestic and National Security Agendas“, Sam C. Sarkesian, John Mead Flanagan, eds., Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 1994, here p. 87.
48. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, 104 – 106.
49. Adda B. Vozeman, „U.S. Conceptions of Democracy and Security in a World Environment of Culturally Alien Political thought: Linkages and Contradictions“, 41 – 61, „U.S. Domestic and National Security Agendas“, 44 – 45.
50. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, стр. 107.
51. Ibidem.
52. Arthur M. Schlesinger, Jr., „The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society“, W. W. Norton & Company, New York-London, 1992, 17 – 18.
53. Ibid., p. 19.
54. Ibid., p. 111.
55. Ibid., p. 130.
56. Владимир Легойда, „Главная опасность нашего времени“, „Pro et Contra“, Том 3, No. 4, 1998, Осень, 99 – 114, напр. <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/305>.
57. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, 109 – 110.
58. Robert D. Blackwill, Kristin Archick, „The domestic contexts of the transatlantic relationship“, Task Force on the Future of Transatlantic Relations.
59. Jeremy Rosner, „The American public, Congress and NATO enlargement“, „NATO Review“, No. 1, Jan. 1997, 12 – 14, p. 13.
60. Николас О. Берри, „Почему американскую внешнюю политику так трудно понять“, „Международная жизнь“, No. 11-12, 1998 г., 33 – 49, стр. 34, 47.
61. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, 112 – 113.
62. Джани Перели, „Еспресо“, 20.06.96.
63. Мартин Медем, „Камбио16“, 19.08.1996 г., „Болнавата държава“, БТА-МИНФ, „Анализ и прогнози“, бр. 166, 1996 г., стр. 6.
64. David Halberstam, „The Next Century“, William Morrow and Company, Inc. New York, 124 – 125.
65. Александр Яковенко, „ООН и система контроля над наркотиками“, „Международная жизнь“, No. 2, 2000 г., 49 – 58, стр. 55.

66. Андрей Аникин, „Экономика США на исходе века ...“, стр. 44.
67. С. А. Червонная, „Расовые взаимоотношения в свете президентских выборов в США“, „США-ЭПИ“, No. 4, 1996 г., 28 – 39.
68. Эдуард Нитобург, „Афроамериканцы и американские евреи: от общности интересов к конфликту“, „США-ЭПИ“, No. 10, 1996, 32 – 44.
69. Ibidem.
70. Брижит Дюсо, АФП, 02.01.96.
71. Данни от СКИАД-МВР, 1994 г.
72. „The World Almanac and Book of Facts“, 2000, p. 905; Владимир Николайчик, „Решительные меры“ проблему преступности не решают“, „США-ЭПИ“, No. 5, 1996 г., 91 – 103, стр. 101.
73. The World Almanac and Book of Facts”, 2000, p. 908.
74. Кристофър Макдугъл, АП, 05.07.96.
75. Анатолий Уткин, „Американская стратегия для XXI века“, „США*Канада – ЭПК“, No. 7, 1999 г., 17 – 28, стр. 18.
76. Самюъл Хънтингтън, „Ерозията на американските интереси“, стр. 108.
77. Elizabeth Sköns, Agnès Courades Allebeck, Evamaria Loose-Weintraub, Petter Stålenheim, „Appendix 7.a. Tables of military expenditure“, in: Stockholm International Peace Reserch Institute, „SIPRI Yearbook 1999 – Armaments, Disarmament and International Security“, Oxford University Press, 1999, here p. 304.
78. Ibid., 311 – 313.
79. Ibid., 318 – 321.
80. Ibid., 311 – 313.
81. Сергей Рогов, „Американское государство накануне третьего тысячелетия“, „США-ЭПИ“, No. 11, 1998 г., 3 – 20, стр. 14.
82. Анатолий Уткин, „Американская стратегия для XXI века“, стр. 18.
83. Рачик Фарамазян, Виктор Борисов, „Военная экономика Запада и России после холодной войны“, „МЭи МО“, No. 11, 1999, 47 – 55, стр. 47.
84. Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО на пороге XXI в.“, „МЭиМО“, No. 6, 1999 г., 16 – 24, стр. 17.
85. „SIPRI Yearbook 1999“, 311 – 313.
86. Сергей Рогов, „Ядерное оружие в многополярном мире“, „США-ЭПИ“, No. 8, 1998 г., 3 – 18, стр. 15.
87. „The World Almanac and Book of Facts“, 2000, p. 215.
88. Ibid., p. 214.
89. „Военная реформа в России (Научная конференция)“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1997 г., 51 – 55, стр. 51. [89]
90. Александр Сергунин, „В поисках новой американской стратегии в Азии“, „США-ЭПИ“, No. 6, 1996 г., 16 – 27, стр. 22; Joseph S. Nye, Jr., „The Case for Deep Engagement“, „Foreign Affairs“, 1995, vol. 74, No. 4, July/August, 90 – 102, 90 – 91.
91. „SIPRI Yearbook 1999“, p. 424.
92. Ibidem.
93. Ibid., p. 432.
94. „SIPRI Yearbook 1992“, Oxford University Press, 1992, 254 – 268; „Международная безопасность и разоружение. Ежегодник СИПРИ 1993“, М., „Наука“, 1993, 130 – 167, 276 – 296; „Международная безопасность и разоружение. Ежегодник СИПРИ 1994“, М., „Наука“, 1994, 199 – 250; „SIPRI Yearbook 1999“, p. 424.
95. Тимур Латыпов, „Новая стратегия военно-промышленных фирм США“, „США-ЭПИ“, No. 7, 1994, 116 – 125, стр. 124.
96. Сергей Толкачев, „Экспортная стратегия американского ВПК: Взаимодействие

корпораций и госаппарата“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1995, 121 – 127.

97. Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО“, стр. 21.

98. Statement by the Vice President, „Vice President Gore Lauds Lockheed Martin Sale of F-16s to the United Arab Emirates“, The White House, Office of the Vice President, March 5, 2000.

99. Сергей Толкачев, „Экспортная стратегия американского ВПК“, 121 - 127.

100. Аврам Ноам Чомски, „Петата Свобода или Власт и Идеология“, С., „Агато“, 1998 г.

101. Сергей Толкачев, „Консолидация военных финансово-промышленных групп“, „США-ЭПИ“, No. 5, 1996, 3 – 11, 5 – 8.

102. Ивета Танчева, Валентин Костов, „Гигантите преразпределят оръжейния пазар“, в-к „Пари“, 22.06.1995 г., стр. 15.

103. Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО“, стр. 20.

104. Ibidem.

105. Ibidem.

106. „SIPRI Yearbook 1999“, p. 413.

107. Ibid., p. 410.

108. Ibidem.

109. „American monsters, European minnows“, „Economist“, 13.01.1996, p. 66.

110. Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО“, 22 – 23.

111. „Unemployment Rate Breaks 4 Percent Barrier for the First Time in over Three Decades“, The White House (Office of the Press Secretary) May 5, 2000, https://clintonwhitehouse4.archives.gov/textonly/WH/New/html/20000505_1.html.

112. The White House, Office of the Press Secretary, „President Clinton and Vice President Gore: Helping to build the new economy“, February 24, 2000, <https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/New/html/20000225.html>; Виктор Супян, „Американская экономика: особенности современной модели“, „США*Канада-ЭПК“, No. 3-4, 1999 г., 56 – 67, стр. 56.

113. Александр Дейкин, „Экономика США после „эпохи бюджетных дефицитов“, „США*Канада – ЭПК“, No. 1, 2000 г., 16 – 37, стр. 20.

114. И. Доронин, „Положение на фондовых и валютных рынках“, „МЭиМО“, No. 8, 1998 г., 14 – 25, стр. 16, 18.

115. Алексей Арбатов, „Национальная идея и национальная безопасность“, „МЭиМО“, No. 5, 1998 г., 5 – 21, No. 6, 1998 г., 5 – 19, тук No. 6, стр. 15.

116. Кристиано Герман, „Победители и побежденные в информационном мире“, „Международная жизнь“, No. 10, 1997 г., 44 – 50, стр. 45.

117. Виктор Супян, „Американская экономика ...“, стр. 59.

118. Анатолий Ракитов, „Наука и устойчивое развитие общества“, „ОНС“, No. 4, 1997 г., 5 – 11, стр. 10.

119. Сергей Рогов, „Американское государство накануне третьего тысячелетия...“, стр. 16.

120. Виктор Супян, „Образование в США: состояние и приоритеты развития“, „США*Канада-ЭПК“, No. 1, 2000 г., 80 – 93, стр. 82.

121. Виктор Супян, „Американская экономика...“, стр. 61.

122. The White House, Office of the Press Secretary, ..., February 24, 2000.

123. Виктор Супян, „Образование в США...“, стр. 85.

124. Виктор Супян, „Американская экономика...“, стр. 60.

125. Михаил Бендигов, Игорь Фролов, Евгений Хрусталеv, „Российская космонавтика на мировом космическом рынке“, „МЭиМО“, No. 4, 2000 г., 73 – 84, стр. 76.

126. Вадим Луков, „Проблемы международной безопасности России”, „Международная жизнь“, No. 11-12, 1996, стр. 14.
127. Б. Болотин, „Международные сравнения: 1990 – 1997 гг.“, „МЭиМО“, No. 10, 1998, 113 – 138.
128. Les Aspin, „Challenges to Values-Based Military Intervention“, 1 – 10, in: „Keynote Addresses from the Managing Chaos Conference“, USIP, Peaceworks No. 3, 1 – 2.
129. Sam S. Sarkesian, „The Strategic Landscape, Domestic Imperatives and National Security“, 3 – 23, „U.S. Domestic and National Security Agendas“..., p. 15.
130. Колин Пауъл, „Предизвикателствата пред въоръжените сили на САЩ?“..., бр. 16, стр. 9.
131. Daniel J. Kaufman, „The Role of the Military in Preventing Deadly Conflict“, in: Gail W. Lapidus, Svetlana Tsalik, eds., „Preventing Deadly Conflict. Strategies and Institutions. Proceedings of a Conference in Moscow, Russian Federation“, A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Carnegie Corporation of New York, https://media.carnegie.org/filer_public/16/e3/16e36da1-2281-4b4a-a6a3-87f727e7d620/ccny_report_1998_strategies.pdf.
132. Ibidem.
133. Douglas E. Lute, „Improving National Capacity to Respond to Complex Emergencies. The U.S. Experience“, Foreword by General George Joulwan, April 1998, A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Carnegie Corporation of New York, https://media.carnegie.org/filer_public/0f/66/0f66536a-cf15-4140-aa85-f42dd491215d/ccny_report_1998_emergencies.pdf.
134. Jozeph S. Nye, Jr., „Redefining the National Interest“, „Foreign Affairs“, July/August 1999, Vol. 78, No. 4, 22 – 35, p. 26.
135. Московский Центр Карнеги, „Косово: международные аспекты кризиса“, 1999 г., https://www.studmed.ru/trenin-d-stepanova-e-kosovo-mezhdunarodnye-aspekty-krizisa_1d27c474139.html.
136. А. Богатуров, „Стратегия перемаливания“ и глобальная безопасность“, „МЭиМО“, No. 4, 2000 г., 120 – 123, стр. 121.
137. Walter Russel Mead, „The Jacksonian Tradition“, p. 7.
138. Юрий Мельников, „Становление и развитие современных российско-американских отношений“, „США*Канада – ЭПК“, No. 12, 1999, 3 – 19, стр. 15.
139. Владимир Белоус, „Ядерное оружие и концепция сдерживания“, „Власть“, 38 – 42, стр. 38.
140. Йордан Баев, „НАТО и въоръжените сили в бившия Съветски съюз“, „Военен журнал“, No. 5, 1993 г., 129 – 138, стр. 132.
141. Владимир Батюк, „Вопрос соблюдения договореностей в российско-американских отношениях“, вв: „Россия и международные режимы безопасности“, Московский общественный научный фонд, М., 1998.
142. Владимир Гавриков, „Россия ратифицировала договор, дело за США“, „Международная жизнь“, No. 5, 2000 г., 21 – 30, стр. 27.
143. Владимир Батюк, „Вопрос соблюдения договореностей в российско-американских отношениях“; Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“, „Международная жизнь“, No. 10, 1998 г., 97 – 112, стр. 109.
144. Георгий Корсаков, „Договор ПРО в контексте российско-американских отношений“, „Международная жизнь“, No. 2, 2000 г., 37 – 54, стр. 52.
145. Сергей Картунов, Сергей Викулов, „Внешиполитическое измерение военной реформы“, „Международная жизнь“, No. 9, 1997 г., 69 – 79.
146. Владимир Гавриков, „Россия ратифицировала договор, дело за США“, стр. 27.
147. Юрий А. Ушанов, Олег Н. Медведев, „Иностранные инвестиции и конверсия

- российских оборонных предприятий“, „США-ЭПИ“, No. 1, 1997 г., 62 – 71, стр. 63.
148. Сергей Рогов, „Ядерное оружие в многополярном мире“..., 15 – 16.
149. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“..., 108 – 109.
150. Генрих Трофименко, „Национальный интерес США в отношении России“, „Международная жизнь“, No. 9, 1996 г., 76 – 85, стр. 79.
151. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“..., стр. 100.
152. „США*Канада-ЭПК“, No. 1, 2000 г., стр. 126.
153. Григорий Берденников, „Договор о запрещении ядерных испытаний“, „Международная жизнь“, No. 3, 1997, 23 – 33, 25 – 32.
154. Bill Clinton, „Statement by the President“, The White House, Office of the Press Secretary, October 13, 1999.
155. Григорий Хозин, „Прощай СОИ“, „США-ЭПИ“, No. 11, 1993, 33 – 44, стр. 33, 35.
156. Дмитрий Горностаев, „Россия против национального эгоизма США“, „Независимая газета“, Номер 75 (2137), https://www.ng.ru/world/2000-04-25/1_egoizm.html, 25 апреля 2000 г.
157. Michael O’Hanlon, „Star Wars Strikes Back“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 6, November/December 1999, 68 – 82, p. 78.
158. „США*Канада-ЭПК“, No. 1, 2000 г., стр. 126.
159. Владимир Белоус, Виктор Донцов, „Миф об „ограниченной обороне“, „НВО“, Номер 47 (170), https://nvo.ng.ru/concepts/1999-12-03/4_myth.html, 3 декабря 1999 г.
160. Ibidem.
161. Michael O’Hanlon, „Star Wars Strikes Back“..., p. 74, Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО ...“, стр. 17.
162. Николай Михайлов, „Настало время учредить коллективную ответственность за стратегическую безопасность“, „НВО“, Номер 4 (177), https://nvo.ng.ru/concepts/2000-02-04/4_strategic.html, 4 февраля 2000 г.
163. Вахтанг Чукаели, „Военная доктрина России: смена акцентов. Дружеский тон не мешает США хранить за спиной увесистую дубинку“, „Независимая Газета“, Номер 47 (2109), https://www.ng.ru/politics/2000-03-16/3_change.html, 16 марта 2000 г.
164. Дмитрий Горностаев, „Россия против национального эгоизма США“.
165. И. Н. Арцибасов, Ю. Н. Жданов, „Правовая основа военной доктрины государства“, „Военная мысль“, No. 12, 1992, 2 – 7, стр. 5.
166. Владимир Шустов, „Российско-Американская договоренность важна и для Европы“, „Международная жизнь“, No. 5, 2000, 31 – 38, стр. 35.
167. Дмитрий Горностаев, „Россия против национального эгоизма США“.
168. Дмитрий Горностаев, „Генсек ООН излагает российские аргументы“, „Независимая газета“, Номер 76 (2138), https://www.ng.ru/world/2000-04-26/1_oon.html, 26 апреля 2000 г.
169. [Круглый стол], „Договор по ПРО и позиция России“, „МЭМО“, No. 4, 2000, 46 – 53, стр. 48.
170. Дмитрий Горностаев, „Генсек ООН излагает российские аргументы“.
171. Марина Волкова, Сергей Старцев, „Путин предложил создать общеевропейскую систему ПРО“, „Независимая газета“, Номер 103 (2165), https://www.ng.ru/world/2000-06-07/6_euro_pro.html, 7 июня 2000 г.
172. Мери Фицджералд, „Руската военна стратегия за подготовка и водене на военни действия от „шесто поколение“, „Военен журнал“, No. 4, 1995, 64 – 78, 64 – 65.
173. Валерий Алексин, „В Третьем тысячелетии мир ожидают совсем другие войны“, „НВО“, Номер 8 (181), https://nvo.ng.ru/concepts/2000-03-03/4_newwars.html, 3 марта 2000 г.

174. Ibidem.
175. Мери Фицджералд, „Руската военна стратегия за подготовка ...“, 64 – 65; Валерий Алексин, „В Третъем тысячелетии мир ожидают совсем другие войны“.
176. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“, стр. 109.
177. Eliot A. Cohen, „A Revolution in Warfare“, „Foreign Affairs“, Vol. 75, No. 2, March/April, 1996, 37 – 54.
178. „American monsters, European minnows“.
179. Михаил Грешнев, „Реструктуризация ВПК стран НАТО ...“, стр. 18.
180. Joseph S. Nye, Jr., „Bound to Lead. The Changing Nature of American Power“, BasicBooks, A Division of HarperCollinsPublisher, 1990, p. 32.
181. Джоузеф Най-младши, Уилям Оуънс, „Информационното острие на Съединените щати“, „Военен журнал“, No. 3, 1996, 56 – 65, стр. 56.
182. Joseph S. Nye, Jr., „Bound to Lead ...“, p. 267.
183. Вахтанг Чкуасели, „Фундамент безопасности. Стратегический пакет для новой России“, „Независимая газета“, Номер 74 (2136), https://www.ng.ru/ideas/2000-04-20/8_fundament.html, 22 апреля 2000 г.
184. Кристиано Герман, „Победители и побежденные в информационном мире“ ..., 46 – 47.
185. Ibid., стр. 46.
186. William Cohen, Janet Reno, Jacob J. Lew, William Daley, September 16, 1999, „Preserving America's Privacy and Security in the Next Century: A Strategy for America in Cyberspace“, <https://irp.fas.org/news/1999/09/990916-crypto-wh.htm>.
187. Джоузеф Най-младши, Уилям Оуънс, „Информационното острие на Съединените щати“ ..., 59 – 63.
188. Емил Драгнев, „Европа дръпна глобалните уши на Чичо Сам“, в-к „Сега“, 26.02.2000 г., стр. 12.
189. Владимир Катин, „Старый свет под колпаком США“, „Независимая газета“, Номер 35, https://www.ng.ru/world/2000-02-25/6_usa.html, 25 февраля 2000 г.
190. „Repubblica“, „Окото на Ешелон и прозрачното общество“, в-к „Пари“, 12.04.2000 г., стр. 15.
191. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“ ..., 102 – 104.
192. CityCat, „Кто ограбил Россию? Знал ли Ал Гор о крупных хищениях?“ (Вашингтон пост), „Русский Журнал. Политика“, 25 Август 1999 г.
193. (Edts.), „Foreign Loans Diverted in Monster Money Laundering? The Mafia, Oligarchs and Russia's Torment“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 10, No. 4, August, 1999, 11 – 13, стр. 11.
194. Самюъл Хънтингтън, „Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред“, С., „Обсидиан“, 1999 г., 260 – 261.
195. Edward Luttwak, „Kofi's Rule“, „The National Interest“, No. 58, Winter 1999/2000, 57 – 62, p. 58.
196. Ърл Равенал, „НАТО е отживял етап“, 157 – 184, във: Румен Кънчев, съст., „НАТО - Предизвикателството на промяната“, С., Ун. Изд-во „Св. Климент Охридски“, 1996 г., стр. 161.
197. Jeremy D. Rosner, „NATO Enlargement's American Hurdle“, „Foreign Affairs“, Vol. 75, No. 4, pp. 9-17, here p. 15.
198. Ibid., p. 13.
199. Николас О.Берри, „Почему американскую внешнюю политику так трудно понять“ ..., стр. 35.
200. Ноам Чомски, „САЩ нагло нарушават международния ред“.
201. Javier Solana, „NATO's Success in Kosovo“, „Foreign Affairs“ Vol. 78, No. 6,

November/December 1999, 114 – 120, p. 118.

202. Анатолий Уткин, „США-НАТО-ЕС (Вашингтон проводит реформу НАТО)“, „США*Канада-ЭПК“, No. 10, 1999, 13 – 28, стр. 25, 23.

203. Джордж Сорос, в-к „Московские новости“, „Капанът за свръхдържавата“, в-к „Монитор“, 22.06.1999 г., стр. 18.

204. Московский Центр Карнеги, „Косово: международные аспекты кризиса“.

205. Ivo H. Daalder, Michael E. O’Hanlon, „Unlearning the Lessons of Kososvo“, „Foreign Policy“, Fall, 1999, p. 136, 128.

206. Michael Hirsh, „At War with Ourselves“..., p. 63.

207. Московский Центр Карнеги, „Косово: международные аспекты кризиса“.

208. Ibidem.

209. Samuel P. Huntington, „The Lonely Superpower“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 2, March/April 1999, 35 – 49, p. 43.

210. Пат Бюканън, „Новият световен ред“, в-к „Труд“, 8 януари 2000 г., 24 – 25.

211. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, стр. 32.

212. Камалудин Гаджиев, „Геополитика“, 210 – 211.

213. Георгий Кунадзе, Михаил Носов, „Политика США в Восточной Азии“, „США-ЭПИ“, No. 12, 1998 г., 3 – 19, 16 – 18.

214. Виктор Супян, „Американская экономика...“, стр. 57.

215. Пол Кенеди, „Възход и падение на Великите сили. Икономически промени и военни конфликти XV – XX век“, С., Изд-во на МО „Св. Георги Победоносец“.

216. Joseph S. Nye, Jr., „Bound to Lead. The Changing Nature of American Power“, BasicBooks, A Division of HarperCollinsPublisher, 1990.

217. Вахтанг Чкуасели, „Военная доктрина России: смена акцентов“.

218. Интервю на Роналд Стийл, „Защо САЩ са мишена на тероризма“..., стр. 10.

219. Аврам Ноам Чомски, „Петата Свобода или Власт и Идеология“..., стр. 15.

220. Анатолий Уткин, „Мир в XXI век“, „США*Канада-ЭПК“, No. 4, 2000 г., 3 – 23, 15 – 16.

221. Пол Кенеди, „В подготовка за Двадесет и първи век“, С., „Обсидиан“, 1995 г., 51 – 52.

222. Робърт Дж. Самюелсън, „Нюзуик“, „Великата илюзия или докога ще просъществува Американският век“, в-к „Монитор“, 01.02.2000 г., стр. 19. [222]

223. George F. Kennan, „American Diplomacy“, Expanded Edition, The University of Chicago Press, Chicago and London, 178 – 179.

ГЛАВА ТРЕТА ОГРАНИЧАВАНЕ НА РОЛЯТА НА РУСИЯ В СИСТЕМАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНА СИГУРНОСТ

„Америка и Русия не са обречени да бъдат противници, но ние не сме обречени да бъдем и съюзници.
Отношенията ни ще зависят от нашата по-нататъшна съвместна работа“.
Бил Клинтън, слово пред Държавната Дума [1]

III.1. Калейдоскоп и пъзел

Даже когато СССР беше в апогея си като една от двете велики сили, Западът често го наричаше Русия. На бившия германски канцлер Хелмут Шмит се приписва фразата за Русия – „Горна Волта с ядрени ракети“.

А какво всъщност е Русия днес? Непосилно е да се отговори на този въпрос в рамките на глава от тази книга. За да могат българските политици и експерти, а защо не – и учени (притихнали пред политическата говорилня и обикалящи заради къшея хляб ВУЗ-овете из страната) да изработят прилична концепция за отношенията с Русия, те трябва да бъдат адекватно информирани за процесите в тази страна. А това е нереалистична задача, защото Русия днес има много лица и тенденции. Можеш да се плъзнеш по повърхността им и да се разминеш с тяхната същност. Затова ще припомним до калейдоскопа – позната от детството играчка. Завъртайки го натам-насам, с помощта на факти, детайли и цитати, ще се опитаме да покажем неимоверно сложното и противоречиво битие на великата Руска държава. Тази глава би била поне отчасти полезна, ако нареди няколко от хилядите парченца на сложния пъзел – Русия.

Двойният аршин, с който боравят наши политици, политолози и журналисти е достоен за почуда. Когато Западът ни налага унизителни процедури и строги ограничения, условия и безусловия, квоти и мита – това за тях е нормално и демократично. Макар на България да са позволени единствено силата на слабия и достойнството на падналия на колене. Но реши ли Русия да постави отношенията на принципите на пазара и да ни продава стратегически суровини по международни цени, веднага у нас започва единоглас вопъл срещу руските имперски амбиции, недемократичност и коварство. А би трябвало еднакво и независимо от географската посока (Запад, Изток) да ни боли, когато България е онеправдана, ощетена, губи и надплаща. И също така еднакво да ни радва, ако е защитен успешно националният интерес.

Подобно поведение е лесно обяснимо. То е следствие както от манталитета и морала на политиците ни, от готовността им да стоят с подвит гръбнак пред всеки нов Голям брат, така и от еднopolюсността на света след края на Студената война. Силата в момента е една – САЩ. Без значение дали това изобщо се нрави някому или не. САЩ са супер богати, с титанична икономика, дипломация, военна машина, разузнаване. Друга страна с такъв глобалистки поглед, планетарни амбиции за присъствие и господство няма. Те неотстъпно, настойчиво провеждат своята стратегия (разработена с участието на водещи политически кръгове, аналитични центрове и специални служби), без да се съобразяват с Русия, дори я игнорират – малко лекомислено и самонадеяно – смятайки я днес за колос с глинени крака. Наистина – какво да предложи Русия в това състояние? Ценности, пари, минало, бъдеще, осмислена външна политика? Американският поглед е твърде рационален. Всякакви емоционални аргументи, исторически аналогии, ирационални понятия като душа, дух, памет се разбиват пред строгата логика на числата, пред сухия език на фактите.

III.2. Темата „Русия“ и публичното пространство

Темата „Русия“ е сред основните теми в българското медийно пространство. Анализът на обилните вестникарски статии, ТВ и радио коментари през периода 1997 – 2000 г., позволява да бъдат направени следните изводи:

- Темата „Русия“ често попада под влиянието и контрола на управляващите. По отношение на Русия, медиите се съобразяват със силните на деня, скланят, понякога със скърцащи зъби, понякога лесно, да „разплитат“ угодни за властта версии, да следват нейната гледна точка по този ключов за нацията проблем.

- Темата „Русия“ е силно политизирана. Начинът, по който тя се коментира, изразните средства, патосът дори в по-безобидните ѝ подтеми, носят остър политически заряд, с присъщите му черно-бяла двуцветност и митингова страст – когато не е важно да убедиш опонента си; важното е да го надвикаш, да го победиш с аргументите на силата, вместо със силата на аргументите.

- Темата „Русия“ не е подкрепена с познаване на детайлите, с актуална информация, с експертна дълбочина. Коментиращите я трудно влизат надълбоко в същината, рядко търсят пресечните ѝ точки с националните интереси, мъчно надрастват констатацията на откъслечни факти, стари знания и интуитивни съображения. Има много примери как не би трябвало да се пише за Русия [2]: анализи, статии, интервюта – сръчни, с клишета, с преднамереност с подмяна на действителността. В тях се долавят късчета от Русия, но липсва тя самата – такава, каквато е. Начетени политолози я гледат с очите на Запада, атакуват я с изсмукани от пръстите тези, изпробват върху ѝ жлъчта си, изгарят от желание да кажат ефективна, жестока фраза. Част от тях го правят искрено, други – заради потупване по рамото от властта и/или парична похвала от външни спонсори.

- Темата „Русия“ е без съпричастността и съчувствието на самата Русия.

Да вземем САЩ. От началото на промените те полагат усилия да обръщат в своята вяра и да печелят на своя страна нови и нови наши политици, експерти, неправителствени организации. Безброй депутати, министри и кметове са били (някои – по няколко пъти) зад океана. Чрез пътувания, организирани от USIA (Информационната агенция на САЩ) не малко обещаващи личности обиколиха на дълъг и шир страната. Перфектно организирани програми, възможности за лични контакти, немалки за българските стандарти пари в брой за „джобни разходи“ – това наистина впечатлява и изкушава. Трудно може да се каже колко наши фондации съществуват благодарение на проекти, спонсорирани от САЩ.

В същото време Русия се скъпй на триците, за да се окаже, че е евтина на брашното. За редовия гражданин и учен не е по джоба да си купува руски вестници и списания. Предадена „без бой“ бе руската телевизия, от училищата без милост се изхвърля руският език, руските песни изчезнаха от ефира. По нечие чиновническо хрумване бе съхранена инерцията да се разчита на видни кадри на БСП – да бъдат те емблемата на руско-българските отношения в най-сложния им период. Допуснато бе – заради неясно формулирани държавни и ясно осъзнати частни интереси – едни от най-съмнителните персони в СДС да сложат ръка върху безценни българо-руски икономически отношения.

Непознаването на Русия, неразбирането на нейната стратегическа роля е в основата на кокошата слепота, от която страдат повечето български политици. В плен на подобно неведение е и президентът Стоянов. Податлив на слабостта на политическия елит да взема желаното за действително, той няколкократно се опита да играе ролята на приносител на добри новини от Русия за България, оказващи се после *science fiction*. Когато президентът казва, че обича Русия, но повече от нея обича България, дали си дава сметка колко куха е тази фраза. Та нима е възможно да се допусне обратното! С подобни фрази се печелят аплодисменти от наминали в Пленарната зала в Страсбург

евродепутати. Ала с тях не се дава политическа визия, не се проправя пъртина, не се разширява хоризонт.

Българските политици трябва да заемат национални позиции. Това е най-простото и първо правило за всеки държавен мъж, доколкото изобщо имаме такива. Но не са национални позиции, които не се съобразяват с обективните реалности. Дори патетични, словата, откъснати от живия живот имат грош цена.

На краековния кръстопът, предлагащ какви ли не магистрали, шосета, друми и пътечки, пред политиките ни има само два възможни пътя за отстояване на националните интереси и те са длъжни час по-скоро да тръгнат по единия от тях.

- Пътят „**Оптимална цел**“, означава те да се опитат да реализират максимално възможната цел, постижима с всеотдайното, смело и решително използване на всичките ни налични достойнства, възможности и ресурси (политически, икономически, географски, исторически, човешки, културни, интелектуални, суровинни и т.н.).

- Пътят „**Минимални разходи**“, означава те да си поставят реалистична, честна, национално отговорна цел и да се опитат да я постигнат с възможно най-икономичното изразходване на упоменатите наши достойнства, възможности и ресурси.

Първият път е рисков, изисква сложно политическо планиране, но при успех се възнаграждава щедро. Вторият е по-прагматичен, сигурен и изпълним, предпазва от стресове обществото, ала всяка негова стъпчица е твърде умерена и затова понякога позитивният резултат се постига прекалено бавно.

III.3. Драмата на геополитическото свиване

Русия бе носещата конструкция на съветската „империя“. Тя се ползваше със страха, респекта и авторитета на една от двете Велики сили. Нищо в света не можеше да се решава без нейната воля. Други бяха нейните геополитически мащаби, размах и влияние. Русия контролиреше едно от най-стратегическите геополитически Големи пространства, от което чрез взрив се родиха 15 (!) държави – безумен и неизбежен (дали е така обаче?) взрив на дезинтеграция на силно интегрирано пространство, при която се отдели чудовищна енергия. Спазмите на редуцирането на геополитическата роля на Русия, етапите на разпадането на родови, човешки, военни, културни, комуникационни, технологични и производствени връзки, са няколко:

- **Първият етап**, 1985 – 1989 г. (от идването на власт на Горбачов до падането на Берлинската стена): свиване на Русия и нейното влияние и въздействие от глобалния обхват до съветска Евразия и частта от Централна и Източна Европа, преградена от запад с невидимата Желязна завеса. Русия сякаш се оттегля от света.

- **Вторият етап**, 1989 – 1991 г. (от падането на Стената стена до края на СССР): свиване на Русия и нейното влияние и въздействие до границите на СССР. На 12.06.1990 г. е приета Декларация за държавния суверенитет на Русия.

- **Третият етап**, 1991 – 1994 г. (от края на СССР до началото на първата война в Чечня): свиване на Русия и нейното влияние и въздействие до границите на Руската Федерация (РФ). На 31.03.1992 г. е приет Федералният договор.

- **Четвъртият етап**, 1994 – 2000 г. (от началото на Първата Чеченска война до смяната на Борис Елцин с Владимир Путин): съпротива срещу вътрешни центробежни тенденции и мощни външни въздействия, които се стремят да свият Русия и нейното влияние и въздействие до границите на славянското ѝ население. На 26.03.2000 г. Вл. Путин е избран за президент на РФ.

Анализът показва, че Русия успя да се справи с четвъртия геополитически спазъм, да го овладее, да не се разпадне. Не съществуват гаранции обаче, че той няма да даде рецидиви и разсейки, че най-лошото се е разминало. Бъде ли Русия натикана в

границите на славянското ѝ население, автоматично ще започне нов етап на свиване, целта на което ще бъде свеждането на Русия до образуване, обхващащо само населените със славяни нейни европейски територии.

Руската Федерация, няма все още усещане за себе си като протяжност и граници, няма силни интергиращи елементи, демократични навици. Тя тепърва ще съгражда традиции – на баланс на властите и на гражданско общество, на либерален дух и на правов крепеж на държавата, в които да втъче изконната си същност. Все по-трудно ще ѝ бъде да доказва, че за нейния народ интересите и правата на колектива са над интересите и правата на човека, че „индивидът може да постигне духовно просветление единствено с всички останали“ [3].

Николай Бердяев размишлява „Защо най-бездържавният народ е създал такава огромна и могъща държавност, защо най-анархичният народ е така покорен на бюрокрацията, защо свободният по дух народ като че не иска свободния живот“ [4]. Навярно това е заради огромните пространства, заради вечната схватка с природата за оцеляване, заради агресивната външна среда, съдбоносните сражения за свобода и обединение, постоянните прегради пред модернизацията на обществото, вавилонското разноезичие – те са генерирали повече държава, но и повече власт, която да консолидира тази държава. Според Алексей Арбатов: „Съществуването както на царската, така и на съветската империи се опираше на четири неотделими един от друг стълбове. Първият – авторитарният или тоталитарен, сурово дисциплиниран политически режим, управляващ чрез натиск и сплашване. Вторият – колосалната военна мощ, значително превишаваща икономическите ресурси на страната и усилваща се в ущърб на всички останали функции на държавата и на благосъстоянието на народа. Третият – във висша степен централизираната и управлявана главно от държавата икономика, работеща за военната мощ и потребностите на бюрократичния истаблишмент. Четвъртият – месианската идеология, призвана да узаконява и оправдава останалите три стълба на имперското могъщество“ [5]

Русия преживява болезнено шока от загубата на Империята – с кавички или без, на великостта. Подобен катаклизъм е жесток удар за всяка държава. Но има специфики, които правят физическото и морално страдание на Русия още по-силно. Сред тях на първо място е присъщата (както на САЩ, така и) на Русия убеденост, че тя е държава-месия, държава с мисия – майка на страждущите, защитница на онеправданите, спасителка на Европейската цивилизация от нашествията на татаро-монголските племена. Хенри Кисинджър пише: „В Русия национализмът исторически се възприема като мисионерски и имперски“ [6]. Руската политика може да бъде ирационална, емоционална, да отстъпва от интересите си в името на лоялност, приятелство, подкрепа, съгласие и съчувствие. Тя възприема с такъв драматизъм новата си роля, защото смята, че след като е направила толкова за Европа, не заслужава да бъде просяк, парий, беден роднина. Драматизъм привнася и религията ѝ, православие, с характерните за него уединение, размисъл, съмнение, мистицизъм, вяра в ирационалното, готовност да се страда днес, в името на светлото бъдеще – някога, тук или на онзи свят. Докато САЩ имат ясни критерии за праведност, за богоугоден живот – материален успех, физическо здраве, лично щастие; то в Русия вярата множи терзанията – дали се живее смислено, човечно и праведно.

Русия се изживява като пространство на духовността, като огнище на духа, братството, справедливостта и социалната солидарност, като страна, чиито хора пренебрегват гордо, с достойнство излишните материални блага и черпят хранителни сокове от своя национализъм – жилав, неизтощим, въпреки niskия жизнен стандарт. За руския народ дългът към абстрактното човечество стои често над дълга към конкретните чужди кредитори. Това е народ, готов – по Михаил Салтиков-Шчедрин –

да изправя Кулата в Пиза, докато в двора му тоалетната се руши [7]. Странна, страстна общност от хора; „особен тип цивилизация, наследяващ и продължаващ хилядолетната традиция на Киевската Рус, на Московското царство, на Руската империя и на СССР“ [8]. „Държава“, която смята, че с приемането на православната вяра е станала „своеобразен мост между Източната и Западната култура“ [9] и е убедена, че нейната столица Москва е обречена като „Трети Рим“ да стане наследница на Рим и Константинопол.

Русия се опира на триадата, изкована по формулата на граф Сергей Уваров: „Православие, самодържавие, народност“ [10]. Тя тачи многовековната си история, извлича от нея чувство за отговорност, предопределеност, призваност, дори (спорно или не) за изключителност. Чрез своето многобройно, в различна степен талантливо, пишешо братство, тя не пести похвалите и възклицанията към самата себе си. Даже дълбокото и всеотдайно приемане на комунизма се обяснява с черти на руската душевност, морал, бит и култура. Както твърди Александър Флоров: „Руският феномен комунизъм се роди именно от сблъсъка между източния деспотизъм, руската община и западните социални теории“ [11].

Русия е твърде голяма, за да бъде само регионална държава и с твърде много проблеми, че да бъде суперсила. Русия не може да не е евро-Азиатска държава, защото 80% от нейната територия е в Азия. В европейската ѝ част живеят 85% от нейното население, така че с пълно право тя е Евро-азиатска държава. Но най-точното за нея е Евро-Азиатска – с ударения и върху двете геополитически съставки. Точно това разбиране за Русия безспорно е колкото сериозен недостатък, толкова и огромно предимство. То е много мощен извор за самочувствие и правота, защото черпи основания от науката Геополитика, опира се на предложената и обоснована от самия Дмитрий Менделеев идея за двойствения произход на руската държава. Той твърди, че Русия трябва да свърже и слее Европа с Азия: „Страната ни е особенна, стояща между чука на Европа и наковалнята на Азия, длъжна е така или иначе да ги помири“ [12]. За Александър Дугин: „Културно-исторически същността на Русия, нейното духовно самоопределение, нейната „идентичност“, безусловно се определя от формулата „нито Изток, нито Запад“ или „нито Европа, нито Азия, а Евразия“ [13]. На Русия се гледа като на „сърцевината и главната опора на евразийския континентален блок, интересите на който противостоят на хегемонистичните тенденции на „океанската държава“ САЩ и на атлантическото „голямо пространство“ [14]. Тъй като Русия заема така любимия на всички геополитици Хартланд, т.е. „сърцевинната земя“, нейната роля в международната сигурност е ключова. Класическият императив на класика на геополитиката Хилфорд Макиндер гласи: „Който управлява Източна Европа, господства над Хартланда; който управлява Хартланда, господства над Световния остров (т.е. над Евразия), а който управлява Световния остров господства над целия свят“ [15]. Ето защо е обяснимо следното разбиране за цивилизационната мисия на Русия: „На нея по волята на съдбата или Бога е отредена ролята на държател на равновесието между Източната и Западната цивилизации“ [16].

Православието играе базисна роля в руската идентичност. Но осъзнаването на ролята на Русия в глобалната политика и нейната отговорност като коректив на агресивни атлантически амбиции, може лесно да прерасне в твърдения за богоизбраност и изключителност на Русия и руския народ. Ето какво пише Ал. Дугин: „Фактът за принадлежност към руската нация трябва да се преживява като висше антропологическо достойнство. Пропагандата на тази национална изключителност (без най-малкия отенък на ксенофобия или шовинизъм) трябва да стане ос на политическото възпитание на народа. На народа следва да се внуши мисълта, че раждайки руско дете, всяко семейство участва в национална мистерия, попълвайки духовното и душевно

богатство на целия народ. Децата трябва да се разбират като общонационално достойствие, като физически израз на вътрешната енергия на великия народ. Руското дете трябва да се разбира най-напред именно като *руско*, а след това вече като дете“ [17].

Руският орел е двуглав – с едното лице гледа на Изток, с другото – на Запад. Въпреки че Русия е омагьосана от съдбата да дири себе си из огромните азиатски пространства, отношението на Европа също я тласка натам. Да чуем Иван Илин: „М. В. Ломоносов и А. С. Пушкин първи разбраха своеобразието на Русия, нейната особеност в сравнение с Европа, нейната „не-европейскост“. Ф. М. Достоевски и Н. Я. Данилевски първи разбраха, че нас Европа не ни познава, не ни разбира и обича“ [18]. След богатия опит на Русия от контактите ѝ със Запада, може да се разбере защо тя трудно ще загаси впилото се в душата ѝ недоверие към него, подозрението в егоистични подбуди и готовност да си осигури по-добър и защитен живот за нейна сметка. Но най-много обиди тя е натрупала от отношението му към нейната религия и етнос. Наистина е чудно колко леко, безотговорно и примитивно се насочват огнени речи и стрели към православие, как му се приписват намерения, произтичащи от останали далеч в миналото идеи и идеологии, каквато например е панславизмът. Зб. Бжежински не е единственият, който сочи православния свят като приоритетен геополитически противник на Западната цивилизация. Жалкото е, че в неговата кохорта се подреждат вкупом мнозина водещи политици у нас, обвиняващи нашия народ в цивилизационна непълноценност. Що се отнася до панславизма, ненавистта към него съвсем не е оригинална. Още Фридрих Енгелс го нарича „нелепо, антиисторическо движение, поставило си за цел да подчини цивилизования Запад на варварския Изток“. Енгелс смята, че славяните „никога не са имали своя собствена история“, че „само с помощта на чуждоземния ярем са били насилствено повдигнати на първото стъпало на цивилизацията“, че „навсякъде са били угнетители на всички революционни нации“ [19]

III.4. Разпадът на Съветския съюз

След опита за преврат в Русия през август 1991 г., министърът на отбраната на САЩ Ричард Чейни, казва: „Разпадането на СССР е в нашите интереси. Ако то е доброволно, е възможно някакво обединение на републиките. Ако демокрацията загуби, за нас е по-изгодно останалите след него парчета да бъдат по-малки“ [20]. През 1992 г., в доклад на Пол Волфовиц за американския конгрес се твърди, че „главна стратегическа задача за САЩ е да не допусне създаването на територията на бившия Съветски Съюз на крупно и самостоятелно стратегическо образувание, способно да провежда независима от САЩ политика“ [21]. От самото начало на промените САЩ не проявяват и най-малката загриженост за съхраняване на СССР, работят успешно по въпроса за наговия разпад, противодействат на реинтегрирането след това. Резултатът? Главният редактор на такова авторитетно списание като „Foreign Affairs“, Фарийд Закариа може спокойно през 1997 г. да определи Русия не като голяма сила, а като голям вакуум на сила, да нарече нейните усилия през последните години „политическо бръмчене, икономическо лутане и военно отстъпление“ [22].

Всъщност изказванията на Чейни и Закариа са скоби, в които се заключава провалът на велика държава, на уникален идеологически проект и социален експеримент, издигнал като лозунги вдъхновени цели, но дал им удивително противоречива, и от историческа гледна точка – кратковременна реализация.

На 08.12.1991 г., с подписването на т.нар. Беловежки споразумения, президентите на Русия, Украйна и Беларус – Борис Елцин, Леонид Кравчук и Станислав Шушкевич слагат край на СССР и създават ОНД – Общност на независимите държави. На 21.12.1991 г., в съгласие с декларацията от Алма-Ата, към ОНД се присъединяват

Азербайджан, Армения, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. От 15-те съветски републики, освен отлетелите завинаги „прибалтийки“ – Литва, Латвия и Естония, отсъства Грузия, но нейната опърничавост ще свърши скоропостижно, когато Едуард Шеварднадзе, за да спаси териториалната ѝ цялост, изпраща сигнала *SOS* към Русия и тихо-тихо, като блудния син, се приютява под заслона на ОНД.

Ето какво пише Михаил Горбачов за събитията в Беловежката гора край Минск: „Минава денят и никакви новини от Минск не достигат до мен, никому нищо не е известно... Позвъних на министъра на отбраната [Шапошников] и попитах какво става. Той се гърчеше като в тиган, но все пак каза, че са му звънели, питали са го как гледа на характера на въоръжените сили в бъдещето държавно образувание. Нищо, разбирате ли, повече не знаел. Откровено лъжеше. Най-накрая вечерта ми позвъни Шушкевич, комуто, оказва се, Елцин и Кравчук дали поръчение в тяхно присъствие да ми съобщи за приетите решения. Каза, че вече са разговаряли с Буш и той „подкрепил“. Помолих да даде слушалката на Елцин и му казах: „Това, което направихте зад моя гръб, съгласувайки го с президента на САЩ – това е позор, безсрамие!“ [23]

А ето и гледната точка на самия Буш за събитието. Елцин му позвънява, съобщавайки, че току що са подписали споразумение, с което разпускат СССР. Коментирайки обаждането, Буш пише, че тримата явно са искали да получат от него одобрение за решението. „Не исках преждевременно да изказвам нашето одобрение или неодобрение. Просто отговорих – разбрах ви“ – разказва той. Понеже отговорът на Буш не го устройва, Елцин му съобщава, че са решили да създадат Общност на независимите държави, „за да се освободят от глобалния център, който ни командваше повече от 70 години. Ние се надяваме на вашето разбиране ... скъпи Буш, аз завърших. Това е изключително, изключително важно“. Елциновата настойчивост поразява Буш: „Чувствах се малко неловко“ [24].

„Малко неловко“! А всъщност е прочетена смъртната присъда над самия СССР. Оттогава най-невъзможната политическа приказка започва така: „Имало едно време един Съюз на съветските социалистически републики...“. За някои тази приказка е весела измислица, за друга – смразяващ трилър, за трети – повод за злорадство, за четвърти – извор за поуки. Има и пети – обикновените руснаци, поколения от които останаха без минало, памет, корени и Родина. Оказа се, че са отдавали живота, здравето и мечтите си за нещо, което вече го няма; че са обичали изчезнала държава. Представяте ли си семейство, в което петте сестри живеят отскоро в пет различни (някои – враждебно настроени) държави и между тях са издълбани несъществуващи довчера граници?

В Беларус само един депутат – бъдещият президент Александър Лукашенко бе срещу Беловежските споразумения. В Русия за ратифицирането им гласуваха дори комунистите, но сетне години наред експлоатираха болката, обещавайки, че като дойдат на власт ще направят всичко възможно да възстановят СССР. Техният лидер Геннадий Зюганов през 1995 г. влезе на бял кон в парламента с лозунга „За нашата съветска Родина!“, а през 1996 г. изправи на нокти цялата държавна машина, спецслужбите, казионните медии и олигарсите, накара ги с неистови усилия, манипулации и проелцинова пропаганда да направят всичко позволено и непозволено, но да не допуснат избирането му за президент. Елцин дори се канел тогава да издаде указ за разпускане на Думата, за забрана на Комунистическата партия и отлагане на изборите [25].

Русия призна отделянето на другите републики „с разума, а не със сърцето си“ [26]. Напук на злите пророци, тя не се опита да спре със сила разпадането на СССР. Нещо повече, дори игра ролята на стабилизиращ фактор и спомогна за мирния път, по който

то се осъществи. Рядко империя така безкръвно и разумно е отпускала своите владения – да вървят, накъдето са се запътили макар още слепи котенца.

Нека отчитаме, подобно на Майкъл Манделбаум факта, че за разлика от Великобритания и Франция, които бяха отделени от своите имперски владения с големи разстояния, при Русия това не бе така, защото разширението ѝ протичаше по суша, а не по море [27]. Отпадналите територии са редом с Русия – на ръка разстояние. Тя ги „вижда“ пред себе си, преживява ги, „поглъща ги с очи“, страда по тях. Но не толкова господарски (макар в определени прослойки това да не се изключва), а като трескаво търсене на отговора на простичкия въпрос – защо се случи така, защо се разпадна по толкова нелеп начин „Союзът нерушим на републики свободни“, които уж бе скрепила навеки великата Русия. Още повече, че при референдума за съхранение на СССР участвалите републики отговориха с да – да бъде съхранен: РСФСР – 71.3%, Украинска ССР – 70.2%, Белоруска ССР – 82.7%, Узбекска ССР – 93.7%, Казахска ССР – 94.1%, Азербайджанска ССР – 93.3%, Киргизска ССР – 94.6%, Таджикска ССР – 96.2%, Туркменска ССР – 97.9% [28].

III.5. Отношението към Русия

С огромната си територия (17 075.4 хил. кв. км.) и немалобройно население (147 млн.), Русия е обречена да играе важна роля в международната политика. Както смята Алексей Пушкин, пред Русия има две възможности – или да се превърне в държава от среден мащаб, макар и многонаселена и достатъчно богата откъм ресурси (от типа на Бразилия и Индия, които не са свръхдържави и няма да бъдат, поради бедността на населението си), или да се съхрани като велика държава [29]. Гавриил Попов отива още по-нататък, твърдейки, че Русия „няма да може да се удържи като единна държава, ако не бъде велика; или велика държава – или разпадане на Русия на редица рускоговорещи страни“ – като говорещите испански държави в Латинска Америка [30].

Сочена – но отвън – за евразийска държава, Русия трябва да вижда в това само негативи – изостаналост, ограниченост, ариергард на световния прогрес, чийто авангард е протестантско-католическият Запад. Доста странна е тази протестантско-католическа връзка! Протестантството се асоциира със САЩ и ултралибералния им икономически модел. Католицизмът се приближава все повече до православието – двете религии са по-съзерцателни, романтични и лирични; по-социални, по-състрадателни към слабите, бедните, падналите. Тук не иде реч за чисто религиозни догми, а много повече за ценностната система, която те възпитават у своите народи. Нима испанци и португалци, бразилци и аржентинци са по-близо до яростния американски индивидуалист, отколкото до сантименталния руски мечтател, който постоянно се съмнява, вечно човърка в душата си, търси първопричината за ставащото, страда с болката на ближния?

Точно този проблем „се опитват“ да решат мощни геополитически интереси. Очевидно близките години ще бъдат изпълнени с усилията им да приключат с процеса на изтласкване-пропъждане на Русия от същинска Европа, да отнемат правото ѝ да се смята за страна с европейска идентичност. Ако тази велика държава и велика нещастница бъде натикана в Азия и нейното предверие, тя няма да има достатъчно жизнено пространство и жизнено време, за да се съхрани като единно цяло, няма да издържи на сгъстената атмосфера и ще се пръсне на парчета. Така ще се изпълни „детската мечта“ на Зб. Бжежински, споделена в книгата му „Голямата шахматна дъска“ – Русия да се превърне в „по-свободен вариант на Руска конфедерация – включваща Европейска Русия, Сибирска република и Далечноизточна република“ [31]. Книга, която с антируската си ожесточеност наистина го превръща в злодей за Русия. Ала само за Русия ли, щом тази мащабна личност в рецептата за запазване на

уникалната власт на САЩ и дългосрочното ѝ преобразуване в „добре институционализирано глобално сътрудничество“, следва „трите големи императива на имперската стратегия“ от „по-бруталната епоха на империите от древността“: „да се предотврати тайно споразумение между съперниците и да се държат васалите в зависимост по отношение на сигурността; сателитите да бъдат покорни и да се чувстват защитени; да се попречи на обединяването на варварите“ [32].

Империи са се разпадали и нека се разпаднат! Но в никакъв случай не бива да се разпаднат техните носещи конструкции. В противен случай ще се отпусти неконтролируемо насилие – в свят, в който хиляди етнически групи могат да си поискат своя държавица, както Еритрея, Източен Тимор и Косово. Американски учени вешаят в близките 15 – 30 години появата на повече от 100 нови държави. Ето един от възможните сценарии за Русия: 1. Разделяне на шест независими държавни образувания: Западна Русия, Урал, Западен Сибир, Източен Сибир, Далечен Изток, северни територии. 2. Получаване на държавна независимост на малките етнически анклави, такива като Татария, Башкирия, Северна Осетия, Чечня. 3. Отделяне на Карелия. 4. Придаване на отделни райони – на Калининградска област, Тува, Бурятия и др. на статус на практически независими автономни образувания [33]. Х. Хусейнов алармира „пишещите“ подобни сценарии: Западът трябва да помогне на Русия да запази целостта си, докато бившата империя не се е превърнала в политически Чернобил, заплашващ целия постимпериалистически свят [34]. Ако не бъде овладян ъвреме, процесът на свиване на Русия може да породи сили, които напирайки отвътре, ще взривят не само Русия, но и крехката стабилност на днешния свят.

Необходимото условие България да не бъде употребена – доколкото това е възможно – в подобен сценарий е тя да не се радва с детска наивност на всяко поредно обявяване на нова ера в отношенията с някой Голям брат, дружбата с когото е нужна както слънцето и въздуха за всяко (все още) живо българско същество, а да се опитва да обвърже дори запетайките от надутите декларации с определяне на приемлива цена на всеки наш жест, на всяко наше съгласие.

Краят на Студената война, подобно на края на всяка световна война доведе до преразпределяне на зоните на влияние и интереси. Русия е победена и териториалните ѝ отстъпки са неизбежни. Но поради спецификата си (като мирна, а не разрушителна, водена на бойните полета), Първата Студена война има и малко по-друг, специфичен завършек, така че победителите трябва да се съобразяват с интересите на Русия – защото нейните ресурси, воля, култура, човешки потенциал, военна машина и ядрена мощ – макар и ерозирани, със съпътстващ ги кадрови, финансов и морален колапс – са уникални. Пред велика сила вратата не се захлопва. Защото тя я отваря с ритник. Или изгражда стени. Стените се превръщат в барикади. Рано или късно барикадите ги събарят. И всичко започва отново, в безкрайна спирала. Европа не трябва да обижда и мамии Русия, а да се бори с нокти и зъби за нея.

Колкото и да недооценяват Русия, тя владее не малко средства, с които да дестабилизира сегашната европейската система за сигурност: като излезе от международни договори за конвенционалните и ядрените оръжия; като се опита да ускори процесите на реинтеграция в ОНД; като напрегне всички ресурси (исторически, суровинни, политическо влияние, персонални контакти, спецслужби) за създаване на източноправославна (славянска) общност.

Несъмнено Путин е името на новата руска надежда. Но промените – бавно-мъчителни – в поведението на Русия се зародиха по-рано, през 1996 г., с края на ерата на външния министър Андрей Козирев – „Мистър Да“ [за разлика от твърдолиция Андрей Громико – „Мистър Нет“]. Тогава външната политика на Русия бе мека, сговорчива, угодлива, проамериканска, без ясно формулирани национални интереси.

Дмитри Саймс разказва как Козирев отговаря на молбата на Ричард Никсън да очертае интересите на нова Русия: „Ако вие имате някакви идеи и можете да ни подскажите как да определим нашите национални интереси, ще Ви бъда много благодарен“. По-късно Никсън казва: „Когато бях вицепрезидент, а след това президент, исках всички да знаят, че съм „кучи син“ и за американските интереси ще се боря с всички сили. А този, когато Съветският съюз току-що се е разпаднал, когато нова Русия трябва да се защитава и укрепва, иска да покаже на всички какъв чудесен и приятен човек е“ [35].

С назначаването на Евгений Примаков за външен министър (януари, 1996 г. – септември, 1998 г.) и за премиер (септември, 1998 г. – май, 1999 г.) започна да се избистря нов, разумен, многовекторен и реалистичен подход („рационален прагматизъм“) на Русия в международните дела: защита на руските интереси, противопоставяне – в рамките на възможностите на Русия – на еднополюския свят и на господството на САЩ, търсене на корективи на този модел, при който съгласието е възможно само ако се постигне около позицията на САЩ [36].

Изводът за слабите шансове на Русия да води такава политика е правдив, но прибързан, защото е много повече количествена, а не качествена оценка за обективната реалност. Той е едната гледна точка, истината, но не цялата, защото не са взети под внимание цивилизационните специфики, различията в разбиранията за сигурността, същността и моралните императиви на руското общество, натрупаната през 70-те комунистически години енергия, умножена от стремежа най-сетне да се живее свободно, достойно и съвременно.

Русия е натикана в ъгъла. Тя преживява драматични, тъжни дни, дири начин да изглежда достойно, да се съобразяват с нея. В някакъв смисъл Русия е една много голяма България. Същите процеси, с далеч по-голям мащаб: наложена по външни рецепти реформа, довела обществото до упадък; прекомерно криминализирана икономика; прекалена посредственост и корупция в политическия елит. Но Русия има и други проблеми: загуба на идентичност; свиване до размери отпреди 3 – 4 века; мятане между Европа и Азия; изостаналост на огромни пространства; деморализирана и силно политизирана армия; практически приватизирани стратегически ресурси; слаби лостове за външно въздействие и като следствие – симулиране на активност и желание да се каже тежката дума, отколкото опит да се направи нещо значимо; министри, които водят политика в услуга на частни компании, вместо да отстояват държавните интереси. Нова Русия чака своя Франклин Делано Рузвелт, своя генерал Шарл де Гол, своята Маргарет Тачър. Без велики лидери, няма велики дела.

Достатъчно е човек да следи академичните и политическите издания, за да усети как Русия се чувства в днешно време – изолирана, унижена, охулена. Мнозина политици по света, информационни агенции, медии са възприели глумлив, неуважителен тон към Русия, виждат в нея бившия комунистически агресор, гладната сибирска мечка, мъртво пияния мужик. Винаги готови за внушения отвън, някои български политици с подчертано усърдие участвуват в този хор от недоброжелатели, затварящи очите си пред геополитическите реалности. Даже президентските избори през 2000 г. не накараха Западът да си даде изцяло сметка, че крещящото неуважение към Русия е равностойно на греблото, което в стария виц бледноликният брат настъпва втори път.

III.6. Новото пространство на Русия

Въпреки несъразмерността на европейската и азиатската части на СССР, между тях тогава бе намерен баланс. Сега Русия е изтласкана в северната и североизточната част на Евразия [37] – като кораб, накривен до преобръщане на едната си страна. Геополитическият център на Русия е силно изместен в източна посока, между нея и Запада има двоен „буферен заслон“ от нови републики и бивши соцстрани [38]. Иля

Могильовкин пресъздава тази драма: „Днешното геополитическо положение на Русия се характеризира със загуба на територии и акватории, загубване на влияние на много задгранични пространства и започнало отслабване на суверенитета на страната на останалите ѝ територии и акватории. След разрушаването на СССР, територията на страната като цяло намаля с една четвърт. При това европейската част на Русия се превърна практически във вътрешноконтинентална, полуизолирана територия. Крайните участъци на единната („светска“) система на сухопътни комуникации останаха на територията на новите независими държави. В резултат на това, транспортните, а следователно и икономическите връзки на европейската част на Русия с външния свят (Западна Европа, Северна и Южна Америка, Близкия и Средния Изток, Африка) зависят от транзита през териториите на Естония, Латвия, Литва, Белорусия, Украйна, Казахстан и други страни“ [39].

Слаба утеха за накърнения статус е тезата на Ал. Арбатов, че с разпада на СССР Москва спечелила в геополитически план, защото се освободила от непокорната, неверна и бедна периферия [40]. Големият писател Александър Солженицин, също гледа с недоверие към тази периферия и смята, че Русия е допуснала исторически грешки, прониквайки в Закавказието и Средна Азия. „Време е – пише той, – тези грешки да се коригират. Време е напълно да се изтеглим от Средна Азия и Закавказието. Средна Азия и Азербайджан с пълна страст вървят към мюсюлманския свят. Неизбежно са се определили към него. Мюсюлманският свят расте. Това ще бъде великото явление на XXI век“ [41] Ал. Солженицин многократно предлага Русия да се стреми към единен държавен съюз на трите славянски републики (Русия, Украйна, Беларус) и Казахстан.

У Русия дълго ще горчи споменът за нейната свърхдържавност. Паметта за миналата мощ не ѝ дава покой, миналото я боли, проектира се върху бъдещето и това прави руската външна политика без настояще. Такава болка се нарича фантомна – тъй, както у човека боли отрязаният вече крак [42]. Д. Фурман съветва: „Трябва да се успокоим и да престанем да заливаме другите с въпроса: „Ти признаваш ли ни за велика държава или не?“ [43]

Смята се, че терминът „ближне зарубежье“, или „близка чужбина“ е употребен най-напред от министъра на външните работи А. Козирев на 02.01.1992 г., в статията „Преобразената Русия в новия свят“ във в-к „Известия“. По-късно, президентът Б. Елцин предлага признаване от ООН и другите международни организации на особената роля на Русия на територията на бившия СССР при провеждане на миротворчески операции и оказване на хуманитарна помощ в зоните на конфликтите, при защитата на етническите руснаци, в политическото урегулиране с руско посредничество. Идеята е заложена и във военната доктрина от 1993 г. Терминът е деликатен спрямо бившите съветски републики. Но с изключение донякъде на Прибалтика, съхранила паметта за живота извън СССР и отрано отписана от реинтеграционните процеси, другите републики си остават зона на специални интереси на Русия, въпреки силната неохота на Запада да приеме подобен факт. В подписания на 14.09.1995 г. от Б. Елцин декрет, отнасящ се до руската стратегия на територията на бившия СССР, близката чужбина се определя като „приоритетна сфера“ за „жизнените интереси“ на Русия в областта на „сигурността, икономиката и защитата на руснаците, живеещи зад граница“ [44].

След края на СССР, като чужденци в довчерашната си родина, извън пределите на Русия остават 25 млн. руснаци (и рускоезично население). Например, в Украйна руснаците са 11.4 млн., или 22%. в Казахстан – 6.2 млн. и 36%, плюс 30% смесени бракове; в Узбекистан – 1.7 млн. и 8%, в Латвия – 1.2 млн. и 34%, в Киргизстан – 964 хил. и 21.5%, в Естония – 465 хил. и 31%, в Туркменистан – 426 хил. и 9.5%, в Литва – 360 хил. и 9% [45]. В повечето държави от ОНД руснаците са безценни кадри в армията

и промишлеността, без тях съответната република би колабирала. Повечето републики трудно биха оцелели без връзките си с Русия.

Ситуацията в Прибалтика е илюстрация как се възприема днес състоянието на Русия. И в трите републики рускоезичното население е подложено на тормоз – на мнозинството от него е даден абсурден статут на „неграждани“; руският език е дискриминиран. Създават се бодливи прегради пред интеграцията на руснаците в обществото, те се чувстват чужди, излишни, унижавани, без Русия да може да ги опази от този произвол. Хълцукаща от нервно разстройство за човешките права на други народи, Западна Европа проявява тук лицемерно безразличие. Над 10% от това население вече е напуснало Прибалтика [46].

В свят, в който военната мощ изобщо не е изгубила значението си, малката колкото мушица Естония има териториални претенции към Русия. А през юни 1992 г. моторизирана бригада на дребна Молдова нахлу в приденстровския град Бендери и безнаказано вилня, уби 620 и рани 3 500 руснаци! [47]

Милиони хора в бившия СССР страдат духом и телом по загубения СССР. За руския политически елит засилването на реинтеграционните процеси в ОНД е въпрос, ако не на живот и смърт, то на съхраняване на приличен държавен статут. Колкото и „излишна“ да изглежда приетата на 15.03.1996 г. от Думата, по инициатива на КПРФ резолюция, анулираща Беловежските споразумения, тя е отражение на свиващата сърцата носталгия, на умората на руския народ от промените, на горчивите спомени за близкото минало, на болките за унизеното достойнство. Поривът за реинтеграция на постсъветското пространство все повече се превръща за Русия в изтезаващо надбягване с времето, от което тя не може да се откаже, защото доразпадането на това пространство ще означава за нея само по-нататъшно маргинализиране и задушаване.

Първите реинтеграционни стъпки в сферата на сигурността бяха през 1992 – 1993 г.: Споразумение за миротворческите сили (Армения, Беларус, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Русия, Таджикистан, Узбекистан), Договор за колективна сигурност (Армения, Казахстан, Киргизстан, Русия, Таджикистан, Узбекистан), Меморандум за сътрудничество по охраната на външните държавни граници (Казахстан, Киргизстан, Русия, Узбекистан, Таджикистан) [48]. Безспорно най-важен е Договорът за колективна сигурност, подписан на 15.05.1992 г. в Ташкент. По-късно към него се присъединиха Азербайджан и Грузия – под натиска на вътрешни проблеми, а също и Беларус, докато Молдова, Украйна и Туркменистан така и не го подписаха. Договорът влезе в сила след приключването на ратификациите през април 1994 г.

Ташкентският договор носи политически, открит характер и не е насочен към създаване на военен блок. В съответствие с неговия чл. 4 се предвижда „в случай на извършване на акт на агресия срещу което и да е от държавите-участнички, всички останали държави-участнички да ѝ предоставят необходимата помощ, вкл. военна, а също да окажат подкрепа с намиращите се в тяхно разположение средства по реда на осъществяване на правото на колективна отбрана, в съответствие с чл. 51 на Устава на ООН“. Учреден е Съвет за колективна сигурност, в който влизат президентите, министрите на външните работи и министрите на отбраната на държавите-участнички. В Алма-Ата е приета Концепция за колективна сигурност на ОНД, подписана от Армения, Беларус, Грузия, Казахстан, Киргизстан, Русия, Таджикистан и Узбекистан. Узбекистан, Грузия и Азербайджан не проявяваха особен интерес към Договора и когато на 20.04.1999 г. неговият срок изтече, те решиха да не подписват документа за продължаването му [49].

Русия продължава да поддържа военно присъствие в някои бивши съветски републики. Тя изобщо не е извеждала войските си от Армения и е под силен натиск да изведе 14-а армия от Приднестровието, Молдова. Руските войски се завърнаха в Грузия

с влизането ѝ в ОНД през 1993 г., когато Ед. Шеварднадзе имаше остра нужда от помощта на Русия при спирането на разрушителната за страната ескалация на конфликтите в Абхазия и Южна Осетия. Въоръжените сили на Туркменистан са под съвместно руско-туркменско командване (в същото време Туркмения е единствената страна от бившия СССР, на която през 1995 г. ООН призна неутрален статут). Казахстан се съгласи през 1996 г. да се създаде обединена военна структура с Русия. Руските погранични войски охраняват границите на Казахстан и Киргизия с Китай и туркменската граница с Иран [50]. Руската 201-а мотострелкова дивизия и група гранични войски на Русия са интегрирани в системата за защита на Таджикистан от външна агресия [51]. Важна роля играе Обединената система за противовъздушна отбрана (създадена през 1995 г. – споразумението не е подписано от Азербайджан и Молдова). Русия, Беларусия, Казахстан, Киргизстан и Армения носят в нейните рамки съвместно бойно дежурство. Към тях ще се присъедини и Таджикистан [52].

Като противодействие на Русия и на суровинно-енергийната зависимост от нея, се кроят планове, подкрепяни главно от САЩ, за интеграция без Русия. Пример е ГУАМ – общност на Грузия, Украйна, Азербайджан и Молдова, прераснал в ГУУАМ с включването на Узбекистан. Създаването на ГУУАМ бе обявено през април 1999 г. във Вашингтон, по време на тържествата за 50-годишнината на НАТО.

Въпреки кризата, Русия е лидер сред страните от бившия СССР по жизнен стандарт. Отново, този път в условията на демокрация, тя може да бъде локомотивът на модернизацията, който ще изтегли икономиките на другите републики. Но ѝ липсват сили да обласкае всички и да въздейства в равна степен върху тях. Затова най-напред бе възстановена една малка частица – чрез създаване на съюз между Русия и Беларус. А защо точно Беларус?

Беларус е пътечката, която свързва Русия със Европа, след появата на кордон от държави, отделящи я от континента. Нейният народ е с най-близка (и позагубена) идентичност до руския събрат. Беларус е сред най-развитите постсъветски републики. За 1999 г. само Казахстан я изпреварва по БВП на глава от населението – съответно със 77% и 71% от показателя на Русия. Далеч назад са Грузия – 48%, Украйна – 45%, Узбекистан – 32%, Азербайджан и Туркменистан – по 28%, Армения – 26%, Молдова – 24%, Киргизстан – 18%, Таджикистан – 11% [53]. На Запад много се говори за режима на президента А. Лукашенко, по-малко е известно, че в Доклада за 1999 г. на ООН за качеството на живота в различните държави по ключови показатели – доходи на населението, здравеопазване, образование, очаквана продължителност на живота, Беларус е на 60-о място в света и първа в ОНД [54].

Относително добрата икономика на Беларус се дължи на безплатното потребление на голяма част от идващите от Русия енергийни ресурси и електроенергия. Заедно с Армения (руската помощ за нея е практически безвъзмездна) и Таджикистан, страната е сред републиките в ОНД, чието оцеляване без Русия е много трудно. На другия полюс са Азербайджан, Узбекистан и Туркменистан, които поради природните си ресурси все по-малко зависят икономически от Русия (но Туркменистан засега няма алтернатива за минаващите през Русия газопроводи). Казахстан, Киргизстан, Молдова, Украйна, отчасти Грузия заемат междинно положение – силна зависимост от Русия, но и доста добре диверсифицирани външноикономически връзки [55].

Беларус донякъде експлоатира страха на Русия от изолация, от окончателен разпад на постсъветското пространство. Някои руски политолози твърдят, че с напредването на интеграцията между двете държави, не кучето ще върти опашката, а опашката – кучето [56]. Но Русия наистина е зависима от Беларус – през нея преминават важни железопътни и автомобилни магистрали, въздушни линии, нефтопроводи и газопроводи. В резултат на 70-годишния задружен живот, Беларус е част от руската

система за сигурност. Тук бе разгърната най-мощната групировка на въоръжените сили на СССР; създадена е мрежа от летища, складове, пунктове за снабдяване на войските; изграден е първият ешелон на руската противоракетна отбрана – за да се построят аналогични обекти за ранно сигнализиране при ракетни нападения и за противовъздушна отбрана, на Русия ще са нужни 5-6 години и 15-20 трлн. рубли.

Договорът за създаване на Съюзна държава е подписан в Кремъл на 08.12.1999 г. от президентите на Беларус и Русия А. Лукашенко и Б. Елцин. В него е поставена задачата за поетапно създаване на обща държава при съхраняване на националния суверенитет на държавите-участници. На Съюзната държава се поверяват разработването и провеждането на единна икономическа политика, установяването на правовите основи на общия вътрешен пазар, регулирането на стопанската дейност, единната парично-кредитна, валутна, данъчна, инвестиционна и митническо-тарифна политика, функционирането на единни транспортна и енергийна системи, граничната служба и възможно – ръководството на съвместната групировка войски.

За съвместно провеждане от Съюзната държава и държавите-участници, т.е. в областта на тясна координация на действията без взаимно предаване на суверенните права, са отнесени външната политика, въпросите на отбраната и сигурността, демократичните норми, социалната сфера, развитието на науката, културата, образованието, охраната на околната среда. Призоваването в армията и службата във ВС на държавите-участници се осъществява на основание на техните конституции, обща армия не се създава. Висш орган на Съюзната държава ще бъде колегиалният Висш държавен съвет, в който ще влязат държавните глави и ръководителите на правителствата и на камарите на парламентите на двете страни. Председател на Съвета на ротационен принцип ще бъде един от държавните глави. Решенията в Съвета ще се вземат на принципа „1 държава – 1 глас“. Няма да има президент и вицепрезидент на Съюзната държава – очакваше се, че такива постове ще бъдат създадени за Елцин и Лукашенко. Главните решения ще се приемат от колективен орган. Законодателен орган ще бъде парламентът на Съюзната държава. Едната му палата ще се формира на паритетна основа – чрез делегиране на представители на палатите на парламентите на държавите-участници, а другата – на общи избори; от Русия ще има 75, а от Беларус – 28 депутати [57].

Ако издържи проверката на времето, Съюзът между Русия и Беларус може да стане пример за интеграция, в духа на процесите в ЕС. Засега чрез него Русия се мъчи да убеди света и бившите републики от СССР, че започва нова тенденция – на консолидиране, на събиране, съвместност и сътрудничество.

III.7. Има такава държава

Всичко, казано за Русия ще бъде непълноценно и постно, ако в него не е отделено подобаващо място за Украйна. Страната, която нашата система за национална сигурност, нашите действащи политици и всички пишещи и четящи братя тепърва трябва да открият и преосмислят.

Когато бях студент и аспирант в Украйна (гр. Харков, 1975-1979, 1982-1986 г.), два лозунга правеха силно впечатление – „Хай живе самостійна Україна!“ и „Вперед до перемоги комунізму!“. Първият от тях е още жив, дори повече от всякога. Във втория просто трябва да се смени „комунизму“ на „суверенітету“.

Украинците твърдят, че центърът на Европа минава през ... Украйна. Този факт неизменно поражда силен ефект – изглежда никой от нас не се е замислял над него. Щом Украйна е доста **по** на изток от България, то значи ние сме доста **по** на запад от центъра на нашия континент.

Западът и най-вече САЩ ухажват Украйна силно, а понякога неистово. Украйна е трета, след Израел и Египет, по помощи получавани от САЩ [58]. Участието ѝ в ученията „Sea Breeze“ на НАТО се заплаща от Алианса, докато Русия сама поема разходите си. Украйна отдаде под егидата на НАТО Яворивския полигон като международен учебен център. Тя е с особен приоритет във всеки пореден документ на НАТО, само с нея, освен с Русия НАТО подписа на 09.07.1997 г. специален документ – Харта за партньорство. Целта е разбираема – колкото се може по-силно Украйна да бъде откъсната от Русия. За Русия остава надеждата, че Украйна ще се опомни, ще си даде сметка колко неефективна е политиката на скрита и явна конфронтация с Русия. Засега обаче истината е друга. Отношенията между двете държави са хладни, изпълнени с огорчение от едната и подозрения – от другата страна.

През Украйна минават 90% от руския природен газ за Западна и Централна Европа. Украйна често отнема незаконно газ за своите потребители. Само за периода януари-май, 2000 г. тя е отнела 13 млрд. куб. м. газ на сума от 700 млн. дол. [59] „Газпром“ на няколко пъти в периода 1993 – 1996 г. прекратяваше подаването на газ за Украйна и в някои от случаите се подозираха политически мотиви. В последното си интервю като директор на Службата за външно разузнаване, Евгений Примаков призна, че ведомството му е използвало „всички възможни средства“, за да „способства за процеса на реинтеграция“ [60].

Украйна е може би най-голямата загуба за Русия. В Киев е родена първата руска държава. Кримският полуостров влиза в състава на Русия, когато Екатерина Велика го отнема от Отоманската империя през 1783 г. Тогава е основан Севастопол („свещен град“ от гръцки). Градът-герой се сражава с безпримерно мъжество през Кримската война (1854 – 1855 г.) и Отечествената война (1941 – 1942 г.). Днес в него се разполага уникалната военна база на Черноморския флот. Кримският полуостров и неговите курорти са част от младостта, любовта, романтиката и слънчевите спомени на милиони руснаци.

Полуостровът е предаден на Украинската ССР на 05.02.1954 г., по инициатива на Никита Хрущов. Решението е оформено с постановление на Президиума на Върховния Съвет на РСФСР „За предаване на Кримска област от състава на РСФСР в състава на Украинската ССР“. На 19.02.1954 г. Президиумът на Върховния съвет на СССР, приема съответния указ. Така – с трансплантиране на плът от Русия на Украйна, съветските ръководители отбелязват 300-годишния юбилей на доброволното присъединяване на Украйна към Русия [61]. Тогава този акт е бил замислен като символ на братската дружба между двата народа и никой не е могъл да си помисли, че някога СССР ще се разпадне и Крим ще стане ябълка на раздора между тях.

Украйна е с територия от 604 хил. кв. км и население – 51.4 млн. Украинците са 37.4 млн. или 73%, руснаците – 11.4 млн., или 22%. В Русия живеят 5 млн. украинци (от общо 6.8 млн. на територията на бившия СССР). В Европа, двете Америки и Австралия живеят още 7 млн. украинци (т. нар. западна диаспора) [62].

Украйна се състои от две, сякаш съвсем различни части:

- **Западна**, гледаща към Европа и настроена агресивно към Русия; със значително преобладаване на украинците: до 90 – 96%; украинскоговоряща, т.е. 77% предпочитат да общуват на украински, а 23% – на руски; и

- **Източна**, визираща се в Русия и отнасяща се с доверие към нея; със слабо преобладаване на украинците – до 51 – 61%, освен Крим (26% – украинци, 68% - руснаци, другите – главно кримски татари); рускоговоряща, т.е. 81.5% предпочитат да общуват на руски, а 18.5% – на украински.

Населението в Украйна е пъстро: украинскоговорящи украинци – 40%, рускоговорящи украинци – 33%, рускоговорящи руснаци – 21% и украинскоговорящи

руснаци – 1%. Останалите са евреи, поляци и др., вкл. 234 хил. българи. Руснаците са разположени главно в прилежащите с Русия региони. Границата на преобладаване на руския език минава по р. Днепър. Централната власт трябва да балансира между двата бряга на Днепър, между „крайните украинци“ от Западна Украйна, неутралните украинци от Източна Украйна и руснаците [63]. Регионалните различия в Украйна имат икономическо, културно-езиково и политическо измерение [64]. Властта решава тези нерешими проблеми с административни мерки от „мек“ репресивен характер. Руският език е ограничаван, в средните училища руската литература се преподава като чуждестранна. В Украйна да се чувстваш руснак вече означава дискомфорт. Крайно националистични среди говорят за дерусификация – въпреки зрялото, поведение на руснаците, които можеха да дестабилизируют страната и да повлияят при изборите за по-рязък курс към интеграция с Русия.

Черноморският флот (ЧФ) е уникално богатство, създадено наистина с усилията на целия съветски народ. Той е стратегически елемент от съветската, а след това – и от руската система за сигурност. ЧФ включваше над 1300 съединения, части и подразделения. Неговата операционна зона обхващаше акваторията на Черно, Азовско и Средиземно морета и част от Атлантическия океан, прикривайки южния фланг на СССР и неговите съюзници. След разпада на СССР обаче, Украйна реши да обяви този флот за свой собствен. Русия не можеше да приеме това абсурдно решение.

С няколко споразумения, след тежки и често прекъсвани преговори, двете страни се договориха за разделяне на Черноморския флот по равно, 50:50; и за временно базиране на руската част от ЧФ в Севастопол под аренда за 20 години с възможност за автоматично продължаване, като разплащането става за сметка на украинския дълг към Русия (6 млрд. дол.) [65]. Тези договорености са фиксирани в подписаните на 28.05.1997 г. от премиерите Виктор Черномирдин и Павел Лазаренко три междуправителствени споразумения за Черноморския флот – за параметрите на разделянето на ЧФ, за статута на пребиваването на руския ЧФ в Украйна и за взаимните разплащания, свързани с разделянето на ЧФ и пребиваването на ЧФ на Руската Федерация в Украйна.

Това откри пътя за подписване на 31.05.1997 г. в Киев от президентите Борис Елцин и Леонид Кучма на Договора за дружба, сътрудничество и партньорство, с който двете държави се задължават да уважават териториалната цялост една на друга; потвърждават ненарушимостта на съществуващите граници; приемат в своите отношения принципите на международното право – на взаимното уважение, на равноправието, на мирното разрешаване на споровете, на неприлагането на сила или заплаха за нейното прилагане. Съгласно Договора не се допуска територията на всяка от страните да се използва в ущърб на сигурността на другата; гарантират се културно-езиковите права на националните малцинства и равните възможности за изучаване на руския език в Украйна и на украинския език в Русия.

Украинската Върховна Рада ратифицира Договора през януари 1998 г., Думата – през декември 1998 г., а Съветът на Федерацията на РФ – през февруари 1999 г. Съпротивата на Съвета на Федерацията бе преодоляна, след обещанието на Е.Примаков Договорът да влезе в сила, когато Върховната Рада на Украйна ратифицира трите споразумения по Черноморския флот. Радата наистина ги ратифицира и историческият договор най-сетне влезе в сила [66].

Договорът е безпрецедентен. С него Русия прави драматични отстъпки - отказва се от 200-годишния си суверенитет над Кримския полуостров и от града-герой Севастопол, съгласява се на уреждане на проблема с Черноморския флот. За „украинските“ колизии в Русия говори следната хронология.

На 09.09.1996 г. руският Съвет за сигурност заявява: „Русия винаги е разглеждала

въпроса за Черноморския флот като част от единната програма за защита на своите законни интереси в Каспийско-Черноморския регион“. През октомври 1996 г. Думата приема резолюция, обявяваща, че Севастопол винаги е бил „руски град“, както и Закон за прекратяване разделянето на Черноморския флот, поради „отсъствие на договореност между страните по комплексното урегулиране на проблемите на ЧФ“ [67]. През декември 1996 г. Съветът на Федерацията призовава президента Елцин да не води преговори с Украйна относно Черноморския флот дотогава, докато специална комисия не изучи „статута“ на Севастопол [68]. През септември 1997 г. командващият ЧФ Виктор Кравченко обещава, че флотът ще направи всичко възможно, „Sea Breeze-97“ да бъдат последните учения на НАТО в региона: „Нашата задача е да изтръгнем Украйна от обятията на НАТО“. Самият Елцин заявява, что целта е да се осигури участие на Русия в защитата на Украйна [69]. Към тези декларации и изказвания могат да се добавят аналогични по дух становища, на видни политици – не само от типа на Жириновски, но и от мащаба на московския кмет Лужков – че Севастопол е и ще остане руски град [70].

III.8. Взаимоотношенията Център-Региони

От край време стабилността на Русия зависи от силата и влиянието на Центъра. В Русия векове наред станало е онова събитие, което се е случило в Центъра. Другото се е оказвало дребно, лесно за контрол и насочване в желана за Центъра посока. Както пише Алексей Зудин, „Държавата твърдо отстоява своите позиции и не позволява да разговарят с нея от позициите на силата“ [71].

И днес Москва е финансовият център, където са събрани 60% от стопанския оборот на страната и основна част от капитала. През последните години обаче, хватката на Центъра отслабна и започна тотална децентрализация на властта, съпроводена с консолидация на регионалните структури за съпротива срещу Центъра, за минимизиране на възможностите му да оказва натиск и присвоява ресурсите и брутният продукт на регионите. Възникват крупни междурегионални асоциации, поддържащи икономически връзки помежду си и договарящи се за създаване на преференциални режими, съгласуващи своите искания към Центъра.

Специално внимание заслужава Далечният изток. Той е съсредоточие на много въпроси към бъдещето на Русия и ролята, която тя би желала да играе в това бъдеще, стига разбира се да оцелее и съхрани в сегашните си граници.

Руският Далечен изток е огромна територия от над 4 милиона кв.км. Заедно със Сибир това безбрежие притежава 65% от нефта, 67% от горите, 85% от природния газ, 80% от златото, 95% от диамантите на Русия. Ресурси, чакащи своето усвояване, оценявани на невъобразимата сума от 29 трилиона долара [72].

Местните елити желаят цялата власт, за да държат под контрол огромните богатства на регионите. Задълбочават се тенденциите на дезинтеграция и икономическа (и често – културна и/или етническа) самостоятелност. Ресурсите на страната се превръщат в повод за конфронтация на различни интереси – на мощни западни компании, водещи държави от ислямския свят, проспериращи азиатски дракони. Иран и Турция разпространяват ценностите на исляма сред мюсюлманите от Северен Кавказ; Турция и Саудитска Арабия строят свои мостове към Татарстан и Башкортостан; Далай-лама разширява влиянието си в будистките републики Калмикия, Тува и Бурятия; Финландия се грижи за хората с фино-угорски произход (7.5 млн. души); Китай „овладява“ постепенно южната част на Далечния изток; даже малочислена Монголия лансира идеи за създаване на „Велика Монголия“, чрез включване на териториите, населени с монголоезично население – Бурятия, Тува и Читинска област [73].

През 1993 г. Севернобайкалският съюз на ветераните и първопроходците на Байкалоамурската магистрала (БАМ) предложи да се проведе референдум за създаване на Байкало-Амурска демократична република. Бурят-Монголската народна партия иска създаване на Велика Бурятия – от днешната Република Бурятия, Уст-Ординския Бурятски и Агинския Бурятски автономни окръзи и другите райони с бурятско население. В Иркутска област и Красноярския край се обсъждаше провъзгласяване на Средно-Сибирска (Енисейско-Ангарска) република, а в Далечния Изток – възстановяване на Далекотоизточната република от 1920 – 1922 г. [74]

Населението на Русия според преброяването от 1989 г. е 147 млн., от които 119.8 млн. или 81.5% са руснаци, а другите 130 национално-етнически групи са 27.2 млн., т.е. 18.5%. Най-многобройни сред неруското население са татарите – 5.9 млн., украинците – 5 млн., чувашите – 1.8 млн., башкирците – 1.4 млн. и др. Само в три от 20-те републики основната нация е преобладаваща с над 50% от населението. В повечето републики на Руската Федерация „коренното“ население е в малцинство – в Удмуртия то е 31%, а руснаците са 59%; в Коми – съответно 23% и 58%; в Адигей – 22% и 68%; в Хакасия – 11% и 79%; в Бурятия – 24% и 70% и т.н. Броят на неруското население в РФ продължава да намалява. Една трета от неговите 18.5% се пада на „външни“ народи – украинци, немци, казахи и др.; една трета са хора, които живеят извън границите на родните си републики, така че остава само една трета, дори по-малко, която е основна, „титулна“ нация в своите републики. Точно тези републики могат да претендират за самоопределение, стига обаче основната им нация да е в мнозинство спрямо останалото население. А това не е така да речем в Карелия, Коми, Саха-Якутия и Бурятия. Смята се, че по политико-географски и етнодемографски показатели имат основания да се надяват на отделяне само републиките от Северен Кавказ, Тува и, с известни уговорки, Калмикия. Но на тях се падат едва 2% от територията и 2.5% от населението на РФ [75]. Колкото и скромни за да заплашват разпада на Русия, да са тези числа, не бива да се подценява ефектът на доминото. Събитията в Чечня поражда конвулсии, които преминават по цялото тяло на Русия от Черно море до Тихия океан.

Ако в СССР руснаците бяха равнобройни с останалите, сега те са огромно мнозинство. Пред тях стои проблемът с адаптирането към тази ситуация. За Андраник Мигранян, традиционно доминиращото положение на държавата в живота на руския народ е способствало за формирането у него по-скоро не на етническа, а на държавна идентичност, в смисъл, че „чувството на принадлежност към държавата е било много по-силно, отколкото към етническата група“ [76]. Това уникално развитие се свързва и с характера на СССР, който, според Александър Мотил, дори да бе империя, то твърде специфична. „В тази империя – казва той, – „най-големият брат“, руснаците изобщо не живееха по-добре от останалите. Техният начин на живот бе разрушен в по-голяма степен отколкото на другите народи“. А Игор Клямкин смята, че в СССР съществуваше имперска власт без имперски народ [77]. У Александър Коновалов четем продължението на тази мисъл: „Нямайки практически никакви преимущества от своя псевдоимперски статус, руският народ в критическия момент не прояви желание да пролива своята кръв и да умира заради съхраняването на съветската империя“ [78].

Ал. Арбатов пише, че: „Руският/съветският управляващ елит бе открит за знатните от колониалните провинции и тази наистина „интернационална номенклатура“ заедно и жестоко експлоатираше, обираше и подтискаше всички народи в империята и нерядко постъпваше с етническите руснаци по-сурово, отколкото с другите етноси. За да заглади това третиране на най-голямата етническа група на империята, елитът винаги сипеше похвали за руския народ и на думи го поставяше над всички други нации“ [79].

Спорна теза, но в Русия нямаше резервати и се полагаха грижи към малките народи. Републиканските „князе“ бяха на почит във върхушката на КПСС. „Вице-кралете –

пише Константин Плешаков, – най-добри сред които се смятаха Шеварднадзе, Шчербицки и Алиев бяха „без ласкателство предани“ на Москва и отстояваха в Тбилиси, Киев и Баку общоимперското дело. Те възглавяваха местния компрадорски елит, събиращ доноси и данъци. През 1939 г. бе невъзможно да си представим индус като премиер-министър във Великобритания, а Сталин бе нещо като „индус“ в Кремъл. Последен министър на вътрешните работи на съветската империя се оказа Пуго, последен министър на външните работи – Шеварднадзе, но нито един китаец от Хонгконг още не се е изкачвал в британския Форин офис. В този смисъл съветската империя по-скоро прилича на римската, където варварите ставаха императори“ [80].

В Русия живеят 16 млн. мюсюлмани. Тя се нарежда сред големите ислямски държави. Игор Севостянов възкликва: „Велика религия, милиард вярващи, над 50 мюсюлмански страни, мюсюлмански общини в 120 държави. Таджикистан, където за първи път на постсъветското пространство се прави опит за ислямизация на независима държава. Прогнозира се даже разсичане на Русия на две с „мюсюлмански клин“ от субекти на Федерацията от Северен Кавказ до Волга, където са съсредоточени мнозинството мюсюлмани в Русия“ [81].

Русия е федеративно образувание, чието съществуване само по себе си е удивително. Съгласно Федералния договор от 31.03.1992 г. и Конституцията от 12.12.1993 г., страната асиметрично е разделена на 89 административни единици на етнически и териториален принцип: 21 етнически републики, 57 териториални края, области и градове на федерално подчинение (Москва и Санкт Петербург), 11 автономни окръга, вътре в републиките. В Конституцията е определена строго изключителната сфера на дейност, принадлежаща само на федералната власт: външната политика и международните отношения на РФ, въпросите за войната и мира, отбраната и сигурността, отбранителната индустрия, определянето на порядъка за продажба и купуване на оръжия, боеприпаси, военнотехническо и друго военно имущество, производството на радиоактивни материали, отровни вещества, наркотични средства и порядъка за тяхното използване.

След приемането на Конституцията, отношенията с Центъра се уреждат с двустранни договори. Първият от тях е за разделяне на компетенциите между правителството на Руската Федерация и правителството на Татарстан (15.02.1994 г.), подписан от президента на Татарстан Минтимер Шаймиев.

Татарстан не подписа Федералния договор и не разреши на своя територия провеждането на референдума за новата конституция. Това бе своеобразен отговор на заявеното от Елцин към републиките в началото на първия му мандат – да вземат толкова суверенитет, колкото могат да понесат, с което и започна „парадът на суверенитетите“. В конституцията на Татарстан се казва, че той е „суверенна държава, субект на международното право, в доброволен съюз с Руската Федерация“.

Договорът на Татарстан с Руската Федерация не съдържа клауза, че той е нейна съставна република, нито признание на приоритета на федералната конституция и закони над републиканските, както изисква Федералната Конституция. Срещу подписването на Договора, Татарстан получи нисколихвени заеми за въстановяване на индустриалния гигант КАМАЗ, значими средства за нуждите на селското стопанство, финансиране на ВПК, построяване на мост над р. Кама; бяха опростени дълговете му към хазната. В замяна, Татарстан прие да бъде член на Руската Федерация и започна да изплаща данъците си във федералния бюджет [82].

Договорът с Татарстан бе нарушение на равноправието и симетрията на Руската Федерация и даде знак за другите да действат аналогично. Примерът бе последван от Башкортостан и Саха-Якутия – също богати на ресурси републики, но не така радикални в исканията си. Договорите им фиксират, че те са съставни части от РФ и

признават върховенството на федералната конституция и закони над републиканските. Башкортостан подписа с резерви федералната Конституция, в противоречие с нея отразявайки в своята конституция, че отношенията му с РФ се уреждат единствено чрез двустранни споразумения. Той също като Татарстан се разпорежда сам с нефтодобива, нефтопреработката и енергетиката и създава свой златен запас.

В разрез с федералната конституция, според която определянето на данъците е в юрисдикцията на федералните власти, конституциите на Башкортостан и Саха, дават право на техните парламенти да определят размерите на данъците, които те ще издължават към държавния бюджет [83].

Саха, където се добиват 98% от диамантите в Русия, има монополно право на техния добив и продажба. Саха има външни граници, за разлика от другите кандидатки за отделяне, заградени от територии, влизащи в състава на Руската Федерация. Това важи и за Тува, ала тя няма големи природни ресурси. Тува до 1944 г. е била независима държава, а сега единствена в РФ, в противоречие с федералната конституция е включила в своята правото на отделяне от РФ [84].

Чечня (наричаша се Чеченска република Ичкерия) не подписа федералната Конституция. Според конституцията си тя е суверенна независима държава, равноправен член на световната общност от държави, а не субект на РФ [85].

Републиките си осигуряват в различна степен контрол върху природните ресурси, стратегическите предприятия и инфраструктурата, водят собствена данъчна и приватизационна политика, собствени външноикономически отношения [86]. Всяка република се стреми да си задели изгодното, другото прехвърля на федералната власт под мотото „повече права за републиките, повече задължения за Центъра“.

Подобна децентрализация е опасна за единството на държавата, но дали е възможно отишлите далеч процеси да бъдат овладени и върнати малко назад? Анатолий Уткин напомня: „Когато Бенджамин Франклин, Джордж Вашингтон и другите с тях видяха опасността от необратимата самостоятелност на щатите, те постъпиха не съвсем конституционно – свикаха във Филаделфия съвет на 55-те „мъдреци“ и зад закрити врати написаха новата Конституция, рязко усилила федералния център. Сега в американския национален пантеон няма по-славни герои – пред тяхната Конституция се прекланят нови и нови поколения американци“ [87].

Макар рискован, опитът на Вл. Путин да възстанови „властовия вертикал“ [88] изглежда спасителен – да иземе от местните феодали прекалената самостоятелност, да сложи ред в тази подвластна на ентропията страна, в която регионалните интереси са над националните, а президентите и губернаторите се изживяват като управляващи не частица от велика държава, а най-обикновена бащиния. От своя страна те, притеснени от обществената подкрепа за Вл. Путин, се разкъсват от желанието чрез бунт да отстоят *de jure* своите привилегии и от съблазънта с маневри и прегрупиране около властта да ги запазят *de facto*. Остава да се види какво разрешение ще намери сблъсъкът на интереси между тези местни ръководители и назначените от президента пълномощници (на мястото на неговите представители в 89-е региона) в новите седем федерални окръга, съответстващи, впрочем, на военните окръзи: Далекосточен (с център Хабаровск), Сибирски (Новосибирск), Уралски (Екатеринбург), Приволжски (Нижни Новгород), Северно-Кавказски (Ростов на Дон), Северозападен (Санкт-Петербург) и Централен (Москва).

Преводът на български език скрива сложния въпрос за „руското“ и „росийското“. Държавата е Россия, не Русия, „россиянин“ не е идентичен с „русский“. Руското е част от цялото, от „росийското“. Гражданинът на Русия може да бъде руснак, но може да бъде от друг етнос, тогава е „россиянин“. Първата принадлежност е етническа, втората – политическа [89]. „И в геополитическо, и в етническо, и в културно-цивилизационно

отношение – смята Сергей Кортунов руският народ е бил повече „росийски“, отколкото „руски“ [90]. А според Александър Ципко, „руското/росийското означава принадлежност към една култура, история, държава повече, отколкото към етнос“. В този смисъл Пьотр Струве цитира Сократ, който казва че „Елиняни са тези, които участват в нашата култура, а не само тези, които имат общ произход с нас“ [91].

III.9. Геополитически кръстопътища в Азия

Търсенето на плуралистична алтернатива на днешния едополюсен модел поражда виждане, че преодоляването на еднополярността би се облекчило от наличие на ос, около която да се консолидират недоволните от стремежа на САЩ да концентрират прекомерна мощ за контрол върху световните дела. За първообраз на такава ос може да претендира предричаното сътрудничество на Русия с **Китай**, стига да се намери достатъчно значимо сечение на техните множества от разнопосочни интереси. Ако такава сътрудничество се осъществи, водеща роля в него през близките десетилетия, ще играе Китай. Скоро Китай ще превъзхожда Русия по население 10 пъти, а по БВП – 5 пъти.

Табл. III.1. Сравнение на демографските показатели на Русия и Китай (по Stratfor [92]).

	Население, 2000 г., в млн.	Ръст на населението, 1999 – 2000, в %	Промяна в сравнение с предната година
Русия	145.5	- 0.54	- 784 500
Китай	1 300.0	~ 2.00	+ 25 000 000

Китайската ракета-носител е съблазнителна предпоставка за реванш за униженията, претърпени от Русия през последните години! Не бива да бъдат подценявани възможностите на такъв алианс, особено ако под понятието „Китай“ разбираме Голямото пространство, обхващащо Тайван и Сингапур, възврънатите Хонконг и Макао (Китай е единствената държава, която нараства териториално), плюс китайската диаспора из Азиатско-тихоокеанския регион; а под понятието „Русия“ се включи Голямото пространство на бившия СССР, без Прибалтика. Чрез консолидация върху тези Големи пространства е напълно вероятно да бъде обърнат векторът на глобалните процеси.

Джон Гървър, вижда три сходства между съюзите Русия – Китай (днес) и Русия - Германия (1922 – 1933 г.): 1. Участниците и в двата съюза, са отхвърлени от победилите в световния конфликт коалиции и са в положението на „държави-парии“; 2. Западният участник в съюза [преди Германия, сега Русия] е отслабен, заради загубите на територии и иска да компенсират позициите си чрез стратегическо партньорство с държава, намираща се на изток от него; 3. Източният участник [преди Русия, сега Китай] е отчужден идеологически от демократичната коалиция и се опасява от въоръжен конфликт с нея [93]. Според Александър Ломанов, аналогията безпокои с това, че връзките между Русия и Германия доведоха до 1939 г. (началото на Втората световна война) и 1941 г. (нападението на Германия срещу Русия). Той допуска, че стратегическото сътрудничество на „двамата борци за многополюсен свят“, може да се разпадне, ако единият от тях бъде приет в редовете на победилата коалиция. „От гледна точка на съответствието с цивилизационните и политическите стандарти на победителите, в това положение може да се окаже Русия, а от гледна точка на критериите за икономически потенциал и регионално влияние – Китай“ [94]

Между Русия и Китай възникват редица проблеми. Един от тях е свързан с политиката на „поднебесната империя“ за заселване на широки пригранични

пространства от руската територия с китайци. Както пише В. Н. Матяш, от 1990 г. насам Далечният изток губи своето руско население, защото милиони руснаци напускат този регион, отправяйки се главно към европейската част на родината. В същото време по законни и незаконни начини и пътища китайски търговци, работници и фермери се заселват в южните райони на Далечния изток. Неустановеният им засега брой варира от 500 хиляди до 2 милиона души. Ако тези тенденции се съхранят, след 20 години китайците ще бъдат мнозинство в регионите от РФ, които граничат с Китай – Читинска и Амурска области и Приморския край [95].

В документа „Политика за национална сигурност на Руската Федерация - 1996-2000 година“, се казва: „Факт е видимото отслабване на позициите на Русия в Азиатско-Тихоокеанския регион (АТР). Русия може да остане встрани от процеса на формиране на новия механизъм на европейско-азиатско сътрудничество, под въпрос е руското стратегическо присъствие в региона. Във връзка с това особена тревога предизвикват очерталото се инфраструктурно и икономическо откъсване на Далечния изток и Източен Сибир от европейската част на страната, отливът на руско население, икономическото преориентиране на тези региони към съседните държави. В този контекст най-голяма е заплахата, произтичаща от Китай, който вече започна да провежда икономическа и демографска експанзия в Далечния изток“ [96] С. Хънтингтън описва бъдеща цивилизационна война, при която през 2010 г. Китай започва военна интервенция, за да защити многобройните китайски заселници и окупира Владивосток, долината на р. Амур и други ключови райони от Източен Сибир [97]. В такъв дух са предупрежденията на „Newsweek“: през пролетта на 2005 г. Пекин ще изпрати към руския Далечен изток лековъоръжени подразделения на полицията за защита на заселилите се там китайци от местните жители, разгневени от огромните размери на владенията на тези китайци на юг от Хабаровск. Деморализираната и зависима от китайския бизнес руска армия там няма да може да изгони двата милиона жълтокожи мигранти, активно усвояващи горските, рибните и минералните ресурси на този край, който те назовават Бейхайшен (Северна приморска провинция) [98].

Към част от руския Далечен Изток Китай предявява легитимни (според него) териториални претенции, разглеждайки я като отнета му в миналото от експанзионистичната руска политика. Китай продължава да засилва позициите си и в републиките от Централна Азия.

Въпреки тези търкания, Русия и Китай преодоляват недоверието и разприте (ескалирали по времето на разиграната от САЩ под вещата диктовка на Хенри Кисинджър „китайска карта“). Вече са подписани важни документи между Русия, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан и Китай:

- **Шанхайското комюнике** (пролетта на 1996 г.) – за укрепване на доверието във военната област в района на общата граница, което предвижда уведомяване за близки до границата учения и предислокации на войските, обмен на делегации и други видове взаимодействие между военните. В него се казва, че въоръжените сили на подписалите го страни не могат да се използват едни срещу други – първи акт от този род в Азия [99].

- **Московското споразумение** (април, 1997 г.) за взаимно съкращаване на въоръжените сили в района на общата граница, което определя зона за сигурност от 100 км. Русия ще поддържа на 4250-километрова граница с Китай не повече от 3810 танка, 4500 бронирани машини и 290 самолета, т.е. длъжна е да направи 15% съкращения, които не се отнасят до ракетните части със стратегическо значение, стратегическата авиация, ракетните части на войските за ПВО и военно-морския флот [100].

Събитие, чието значение бе подценено от САЩ и техните партньори е **Декларацията**, подписана в Кремъл през април 1997 г. от Борис Елцин и Цзян Цзъмин.

В нея се казва, че РФ и КНР се ръководят от стремежа да развият отношения на (забележете! – Н.Сл.) *доверие и равноправно партньорство, насочено към стратегическо взаимодействие през XXI век*. И още:

- В духа на партньорските отношения двете страни ще полагат усилия да съдействат за развитието на многополюсен свят и за установяване на нов международен ред...

- Страните изразяват загриженост от опитите за разширяване и засилване на военни блокове, тъй като тази тенденция може да породи заплахата за сигурността на отделни страни и повишаване на напрежението в регионален и глобален мащаб...

- Миротворческите операции могат да се организират само по решение на Съвета за сигурност и само със съгласието на заинтересуваните страни, в строго съответствие с издадените пълномощия на Съвета за сигурност и под неговия контрол [101].

Макар че не бяха изрично упоменати, именно за САЩ ставаше дума, когато двете страни говореха срещу този, който води „силва политика“ и „монополизира международните дела“ [102]. Елцин направо заяви: „Някой ни тегли към еднополюсен свят, но ние искаме многополюсност“ [103].

Китай едва ли би се съгласил да върви прекалено близко до Русия, но не може да си позволи да играе срещу ѝ. За него тя е източник на високи технологии (особено военни и авиокосмически), на качествено и евтино съвременно оръжие. Руският ВПК традиционно е надежден партньор на Китай.

В Русия също не всеки споделя еуфорията от засилените контакти с Китай. Относно търговията с оръжия и технологии има опасения, че Русия въоръжава със собствените си ръце сериозен геополитически опонент, който има към нея териториални претенции. Министърът на отбраната Игор Родионов си позволи на 25.12.1996 г. да каже, че ръстът на китайската военна мощ застрашава Русия, но правителството го принуди да разпрати циркуляр с указание, че Китай е стратегически партньор на Русия, а президентът Елцин го изпрати за седмица в Пекин [104]. Наивно и неразумно е да сочиш така с пръст велик съсед, от който Русия се нуждае – огромен пазар, подходящ за руските стоки, чието качество ги прави по-масови, а цената им – по-достъпни. В знак на взаимно добра воля Русия следва относно Тайван политиката на един(ен) Китай, а по отношение на Чечня Китай е деликатен и съчувстващ. Двете страни имат тревожеш и сплотяващ ги фактор – ислям(ист)ският. Той нахлува в Средна Азия – изконна територия на влияние за Русия и може да дестабилизира Синцзян (Западен Китай). Където Китай пипа с железни ръкавици, но камерите на CNN ги няма и за света там сякаш нищо не се случва.

За Русия друга ключова азиатска държава е **Индия**, която вече е с над един милиард жители! Отношенията помежду им са жизнено важни и за двете страни. Те са тласкани една към друга обективно – от ситуацията на континента и поради общата им неизмерима потребност от сигурност. За Индия близостта с Русия се оказва безценна през втората половина на XX век. Все още трудно може да се състои жадуваният от мнозина стратегически триъгълник „Русия – Индия – Китай“, За него с патос пише Александър Панарин: „На стратегията на агресора, основана на принципа „разделяй и владей“, трябва да противопоставим стратегическия отбранителен съюз на трите евразийски гиганта – Русия, Индия и Китай. Изтокът е призван да възкреси убитата днес на Запад социална идея, свързана с ценностите за социална защита и солидарност с всички неуспели. Великите източни цивилизации – православната, индубудистката и конфуцианско-будистката ще противопоставят на вътрешния и външния расизъм и социал-дарвинизъм съборната и солидаристичната идея“ [105].

Друга хипотеза за стратегическо партньорство, с разполагането на която в координатната система на Хънтингтъновия сблъсък на цивилизациите, можем да отидем далеч в описанието на спорни, смътни, но и съвсем достоверно звучащи сценарии, са взаимоотношенията между Русия и **Иран**.

Русия не бива да допуска конфронтация с еманципиращия се Ислям. А при определени условия не е изключено тя да намери в негово лице стратегически съюзник срещу предизвикателствата и високомерието на Запада. Русия не може да си позволи да игнорира фактора Иран:

- **Най-напред**, заради огромното ѝ мюсюлманско малцинство и страха от радикалния ислямски фундаментализъм.

- **Сетне**, заради амбициите на Иран да доминира в Централна Азия.

- **След това**, като противодействие срещу бързото навлизане на Турция и Саудитска Арабия в тюркските и ислямските републики от бившия СССР.

- **Не на последно място**, защото двете страни са на сходни позиции по статута на Каспийско море и експлоатацията на природните му ресурси. Иран е на трето място в света по запаси на природен газ и това е огромно поле за работа и милиардни контракти с „Газпром“ [106]. И Русия, и Иран губят от игрите на САЩ, които подкрепят алтернативни на руските тръбопроводи и блокират разработката на иранските находища и технологичното укрепване на страната.

* **И накрая**, заради маршът към руската граница на НАТО, който стеснява европейския хоризонт на Русия и я кара да търси допълнителни стратегически дълбочини и опори, ако не за контранастъпление, то поне за контрабаланс.

Защо да не добавим отколешния стремеж на Русия за излаз към южните брегове на Азия, към топлите морета, към лелеяния Индийски океан. Иран и Индия са тези държави, които, разбира се, не пряко (далеч сме от мисълта на Жириновски, че руските войници трябва да мият ботушите си в този океан), а непряко, но гарантирано могат да обезпечат на Русия подобен излаз [107].

Въпреки някои различия във външнополитическите им приоритети, с просто око се вижда как Иран държи перфектна позиция по отношение на конфликтите в Закавказието и Таджикистан, маневрирайки между желанието да бъде лидер на онеправданите братя мюсюлмани и нежеланието да отдалечи от себе си Русия. Иран съзнава, че козовете на Русия за влияние в ислямските бивши съветски републики са безспорни. Дори да съзират опасността от агресивния краен ислямски фундаментализъм, руските управници не ще произнесат на глас резки осъдителни слова срещу радикалните режими в ислямския свят. С подобна пресметливост и гъвкавост Русия ще трупа стратегически плюсове, но ако интегризмът излезе извън контрол, това може да донесе сериозни заплахи за мира и стабилността както в принадлежащата ѝ азиатска територия, така и за приграничните региони в Закавказието и Средна Азия.

Тук някъде трябва да се спомене надеждата на руския ВПК да намери в лицето на Иран дългосрочен купувач на оръжие, след като САЩ се оттеглиха по политически и идеологически причини от този обещаващ пазар. Разбираемо е опасението, че заиграването с Иран и оказването – макар срещу отлично заплащане – на съдействие за модернизиране на неговата армия и програмите му за изграждане на ядрени електроцентрали (които, както показва практиката, лесно стават част от военни ядрени програми), може един ден да струва скъпо на Русия – от геополитическа, военна и екологична гледна точка [108].

В тази насока са предупрежденията на САЩ. През 1995 г., по повод сделката на руското Министерство на атомната енергия със съответното министерство в Иран за доставка на съоръжения за завършване на строителството на АЕЦ в Бушер (един или два 1000-мегаватни ядрени реактори на лека вода) и за начало на работата над два по-малки 440-мегаватни реактори, държавният секретар Уорън Кристофър заяви: „Русия е съсед на Иран. Тя ще проклина деня, когато започна да сътрудничи с тази терористична държава, ако Иран създаде ядрено оръжие, обръщайки в своя полза руските знания и

оборудване. Това е твърде опасно. Това не трябва да се допусне“ [109]. В отговор в-к „Техеран таймс“ провъзгласи: „Русия и Иран са естествени съюзници пред американската намеса във вътрешните им работи“ [110]. Ала САЩ успяха да постигнат немалко в натиска си срещу Русия. При разговори Клинтън – Елцин стана ясно, че руско-иранският контракт е имал и военна част – допълнителен протокол, предвиждащ подготовка на ирански специалисти по ядрено дело в Русия и продажба на Техеран на газова центрофуга, пригодна за производството на обогатен уран за военни цели [111]. След безпрецедентен натиск Русия се съгласи да не предава „чувствителни“ технологии и оборудване на Иран [112], отказвайки се както от продажбата на центрофугата, така и от доставката на реакторите на тежка вода [113].

Не по-малко важни за Русия са отношенията ѝ с **Япония**. В основата им е спорът за Курилските острови, който все още е далеч от разрешаването си.

СССР, а по-точно Сталин получава Курилските острови от Рузвелт срещу участието му във войната с Япония [114]. Тези острови са обект на национален престиж, но имат и стратегическо значение – разположени са на пътя на Русия от Охотско море към Тихия океан; позволяват отличен риболов, богати са на полезни изкопаеми – пирит, сапфир, полиметални руди. Тежкия живот и земетресенията принудиха жителите на островите да гласуват два пъти за отделяне от Русия и присъединяване към Япония с надежда за по-добро бъдеще или поне за възстановяване на щетите от земните трусове.

В обозримото бъдеще Русия трудно може да притегли в обятията си Япония, дори да пречупи собственото си гордост и да ѝ върне Курилите. Единствената работеща формула за островите навярно е ѝполитически в Русия, икономически в Япония. Ако Китай прилага в Хонконг формулата „един Китай – две системи“, защо тя с известни корекции да не работи и тук?

Япония може да „забележи“ Русия тогава и само тогава, когато реши да излезе из под опеката на САЩ, когато поиска повече самостоятелност в отбраната и сигурността, когато по-смело подкрепи усилията на всички, които смятат, че еднополюсният глобален модел е зло за човечеството.

Русия трябва да положи много усилия, за да стане равноправен участник в интеграционните процеси в най-динамично развиващия се регион – Азиатско-тихоокеанският. Макар и добър знак, приемането ѝ в Азиатско-тихоокеанското икономическо сътрудничество (решението е взето на форума във Ванкувър през ноември 1997 г., официално тя става член през 1998 г., на срещата на АТИС в Куала-Лумпур) е крайно недостатъчно. Русия не може да бъде просто редови участник в АТИС – наравно или след другите 20 държави и територии – Австралия, Бруней, Виетнам, Индонезия, Канада, КНР, Малайзия, Мексико, Нова Зеландия, Папуа-Нова Гвинея, Перу, Република Корея, Сингапур, САЩ, Тайланд, Тайван, Хонконг, Филипините, Чили и Япония. АТИС е изключително важна инициатива. На него се пада половината от световния БВП и световния експорт. Тук са три от страните-членки на СС на ООН [115].

III.10. Икономически потенциал

Светът не познава мащаби на срутване на такава огромна индустрия, както в Русия. Дали заради извънземни или задгранични сили, собствена глупост или олигархическа алчност – вече е слаба утеха да се намери кой е най-виновният. По-важното е отсега нататък накъде. *Quo vadis*, Русия?

Русия наследи 60% от населението и 76% от територията на СССР [116]. Тя е първа по територия с 1/8 от земната суша (1.8 пъти повече от САЩ), шеста по население с 2.5% от световното (след Китай, Индия, САЩ, Индонезия и Бразилия), с 4% от военните разходи и 6% от въоръжените сили; с 38 хил. км морски и 20 хил. км

сухопътни граници, с 11 часови пояса.

През 1990 г. БВП на СССР, по паритет на покупателната способност на рублията, бе равен на 1 150 млрд. дол. и СССР заемаше трето място в света, отстъпвайки само на САЩ [117]. През 1992 г. Русия получи 60% от съветския БВП, който пък бе 50-60% от този на САЩ, т.е. Русия тръгна по самостоятелния и независим път с 30 – 36% от БВП на САЩ. С разтварянето на ножицата между БВП на Русия (намаляващ непрекъснато) и този САЩ (нарастващ постоянно), сега БВП на Русия е на равнището до 9% от американския. Така Русия отиде на 16-о място в света, пропускайки пред себе си Индия, Бразилия, Индонезия, Мексико, Южна Корея [118]. През 1991 г. БВП на глава от населението за Русия е бил 3 220 дол. или 80% от средносветовното равнище и 14.5% от нивото на САЩ, което означава, че страната е била съизмерима с Унгария, Венецуела, Аржентина, Уругвай, Бразилия. През 1997 г. този показател е 2 740 дол. – едва 53% от средносветовния и 9.5% от нивото на САЩ и това нарежда Русия на 102 място в света (от 209 страни и територии) и я прави съизмерима с Албания, Доминиканска Република, Перу, Парагвай. По средногодишен темп на приръста на този показател тя е на 196-о място в света! [119]

От 1991 г. до 1998 г. обемът на промишленото производство в Русия се срива с 68%, докато при Великата депресия в САЩ (1929 – 1932 г.) свивът е с „цели“ 46% [120]. За 1990 – 1997 г. делът на Русия в световния БВП падна от 3.7% до 1.7%, в световното промишлено производство – от 4.6% до 1.8% [121]. Селскостопанското производство за 1995 г. е 54% от равнището през 1990 г. Рой Медведев пише: „Дори в годините на Отечествената война инфлацията никога не е стигала равнището на 1993 – 1994 г., а спадът на производството в страната през 1993 – 1994 г. беше много по-голям, отколкото през 1943 – 1944 година“ [122]. И. Гундаров прави печалния извод, че „вместо курс към построяване на цивилизовано общество, векторът на реформите се е обърнал в посока на цивилизационния регрес“, а „скоростта на антицивилизационните процеси е толкова голяма, че не гарантира спиране на регреса на стадия на развития феодализъм“ [123].

За да си възвърне БВП от времето на РСФСР, на Русия ще са нужни поне 15 години [124]. Дори да напрегне всичките си сили и радикално да промени сегашния икономически модел, като държи средногодишен ръст от 5 – 8%, нейният дял от световния БВП към 2015 г. ще бъде до 1.8 – 2.0%.

Табл. III.2. Дял в световния БВП в %, в постоянни цени от 1995 г., в долари - по паритетна покупателна сила на националните валути [125].

Държави	1950	1990	2000	2015
Развити страни на Запада	62.8	57.1	52.4	44.6
САЩ	29.8	21.5	20.7	18.0
Западна Европа	26.7	23.2	20.7	17.2
Китай	4.8	7.0	12.6	16.3
Япония	3.0	8.9	7.7	6.3
Бивш СССР	6.7	5.6
Русия	4.2	3.4	1.5	1.8

Русия пое като свой целия външен дълг на бившия СССР. Общият ѝ външен дълг по западни оценки към септември 1998 г. е 155 млрд. дол. Външните дългове на руските банки освен това са 30 млрд. дол. и търговските дългове на други руски компании са 25 млрд. дол. [126]

Преките чуждестранни инвестиции в Русия са нищожни: под 1% от световните – през 1998 г. те са около 2 млрд. дол. от общо 644 млрд. дол. в целия свят; напр. Полша е привлякла 5.5 млрд. дол., а Китай – над 40 млрд. дол. Както „Financial Times“ писа:

„Между 1947 и 1990 г. Западът изразходва над 10 трлн. дол., според сегашната инфлация, за нуждите на отбраната си срещу бившия Съветски съюз. Ако нещата се влошат безвъзвратно, Западът може да бъде принуден отново да изразходва подобни суми. При това положение да се изразява тревога поради възможността да бъдат прахосани няколко милиарда долара е направо абсурдно. В началото на 90-те години Западът имаше за кратко време шанса да помогне на Русия да се превърне в нормална демократична страна. Този шанс обаче бе пропуснат от политици и бюрократи с манталитет на обикновени счетоводители. И може би никога повече няма да се повтори. Но ако се повтори, Западът няма да заслужава такъв късмет“ [127].

Русия има законно основание да претендира за място в Парижкия клуб, тъй като освен длъжник, тя е един от гоемите кредитори на страни от Третия свят и от ОНД – на нея самата ѝ дължат над 120 млрд. дол. [128], по други данни – над 150 млрд. дол. [129] Надеждата Русия да получи нещо значимо от тези огромни пари е минимална, защото Западът няма никакъв интерес да сътрудничи на Русия в събирането на тези задължения – чужди пари, чужди проблеми.

Незаконното бягство на капитали от Русия стига апокалиптични мащаби. Според Института за икономика при РАН и Центъра за изследване на международните икономически отношения при Университета в Западно Онтарио, до 70 млрд. дол. са изчезнали само за 1992 – 1993 г. Други институции също сочат смайващи числа. Economist Intelligence Unit (EIU) от британската групировка „Икономист“ твърди, че през 1992 – 1996 г. от Русия са изтекли 60.9 млрд. дол. Институтът за международни финанси, Вашингтон, изчислявайки сумата на „чистите заеми, отпуснати в чужбина“, отчита така невръзващите се „грешки и пропуски“: 10.7 млрд. дол. през 1992 г., 10.3 млрд. дол. през 1993 г., 10.6 млрд. дол. през 1994 г., 3.8 млрд. дол. през 1995 г., 38.5 млрд. дол. през 1996 г., или общо за 1992 – 1996 г. 73.9 млрд. дол. Световната банка пресмята „необяснимия остатък“ на 88.7 млрд. дол. за приблизително същия период и това превишава от 2 до 4 пъти руските заеми от международните финансови институции [130]. Има още по-сурови оценки – че общото бягство на капитали през 1994 – 1998 г. е над 140 млрд. дол. и понастоящем то е повече от 15 млрд. дол. на година. Външният министър Евгений Примаков заяви, че ежегодно до 20 млрд. дол. напускат нелегално Русия [131]. Източници от американското разузнаване твърдят за „US News and World Report“, че от края на СССР поне 350 млрд. дол. са напуснали страната и една трета от тях са се утаили в САЩ [132].

Може ли Русия да затвори тези страшни пробойни? Цитираният вече директор на центъра за международни изследвания на ИСКРАН Ан. Уткин пише: „В годините на Великата депресия президентът Рузвелт бе принуден да „замрази“ банковата система, да въведе средства за държавно регулиране, за да съхрани доларите в страната. При сходни обстоятелства гордите Британия и Франция отказаха да изплащат международните си дългове (говорим само за демократични страни). И най-убеденият западен демократ, въвн от всяко съмнение, ще затвори националните граници, ако през тях износът на капитал е значително повече от вноса, което води към неизбежно изтощаване на финансовата система със съпътстващ крах на социалните устои на финала“ [133].

III.11. Шокове без терапия

В Русия има висока степен на консенсус за грешките, допуснати от изпълняващия длъжността (и.д.) премиер Егор Гайдар при шоквата терапия – Русия е с криминална икономика и заради „гайдаровата“ реформа. За нея знаменитият Георгий Арбатов пише: „Подготвена в бързина, зад затворени врати, от малка групичка слабо известни второразрядни икономисти“. „Реформата“ на Гайдар – продължава той, – няма нищо

общо с демокрацията или демократическите промени. Политиката на Гайдар – е най-лошото от това, което някога е било изобретено [134]. А неговият не по-малко знаменит син Алексей Арбатов твърди, че резултатът от гласуването на кандидатурата на Гайдар в парламента, бил публично обвързан от Запада с отпускането на поредния транш [135].

Русия е най-мощният механизъм, съществувал някога за трансфер на национални богатства в частни ръце. Александър Неклеса нарича подобна икономика „трофейна“, salvage economy – т.е. повтарящо се потребление и преразпределение на по-рано създадени ценности [136]. Както пише професорът от Мичиганския университет Владимир Шлапентох: „Руската постомунистическа бюрокрация мутира в гигантска мрежа от продавачи на държавни услуги, а самата бюрокралична мрежа дистрибутира привилегии към икономическата олигархия. Политическите кланове, които са най-големите продавачи на държавни отстъпки, са създали тесни връзки със „своята“ олигархия“ [137]. Допълня го Стивън Холмс: „Действащият в съвременна Русия обществен договор може да се охарактеризира като обмен на неподотчетна на обществото власт срещу необлагаемо с данъци богатство. Разбира се, това е договор между „елитите“, тъмна сделка между „свои“ в политиката и икономиката, така наречена криминално-номенклатурна симбиоза“ [138]. В Русия държавата остана в ръцете на все същата прослойка – номенклатурата. Но както казва Поел Карп: „Колкото и да се говори, че и „номенклатурната демокрация е все пак демокрация!“, ние знаем, че това е демокрация за номенклатурата“ [139].

Не е далеч от истината Ли С. Волоски (специалист по международните въпроси в знаменития Съвет по международни отношения), твърдейки, че „Контрола върху руския добив на нефт държат здраво в ръцете си мошеници, плутократи, които по обема на производствените фондове превъзхождат най-крупните картели на латиноамериканските наркобарони. Най-крупните нефтени компании в Русия не се отличават много от полукриминалните групировки, игнориращи международните норми на правово водене на бизнеса“ [140]. Той предлага с руските олигарси да се отнасят като с парии. „Международният капитал трябва да стане недостъпен за подконтролните им компании. Те не трябва да получават никаква подкрепа от федералните агенции – такива като Експортно-импортната банка на САЩ, Вашингтон, Уолстрийт и Лондон не само са длъжни да престанат да оказват вежлив прием на олигарсите и да им предоставят престижни зали за срещи, от които те така се нуждаят, за да се почувстват в законно положение, но и, очевидно, да прекратят да им издават визи за влизане на Запад с каквито и да било цели. Олигарсите са длъжни да останат в положението си на парии докато не започнат да се държат другояче или докато Путин отново не национализира намиращите се под контрола на мошениците нефтени компании на страната. В тази извънредна ситуация САЩ и международните организации, владеещи значителни пакети от акциите на тези компании, трябва всячески да поощряват и да поддържат новата национализация и приватизация, разглеждайки всеки конкретен случай“ [141].

Джордж Сорос пише: „Най-напред бе открадната собствеността на държавата, а после, когато държавата сама по себе си стана ценна като източник на легитимност, тя също бе открадната“ [142]. Несъмнено, повечето олигарси, впили се като кърлежи в Русия, са най-голямата заплаха за нея. Те контролират основните средства за масова информация и превръщат водещи журналисти в политически убийци – насъскват ги и оттук нататък – тежко и горко на този, който е попаднал на мушката им. Преди президентските избори през 1996 г., олигарсите се обединиха през м. февруари в Давос и подкрепиха с открито писмо Елцин. Чрез своите банки те му осигуриха толкова средства за кампанията, колкото бяха необходими, че и повече. Така Елцин бе реанимиран физически и политически, Кремъл се превърна за четири години в

мавзолей, зад гърба на чиято мумия (или с нейно знание?) олигарсите и Семейството се разпореждаха безсрамно с материалните блага и моралните терзания на руския народ, вземаха решения зад гърба на този народ и ги налагаха на Правителството и Думата [143]. Двама от тях, макар за кратко, дори бяха получили високи постове: Владимир Потанин – заместник министър-председател, а Борис Березовский – заместник-секретар на Съвета за национална сигурност и по-късно, изпълнителен секретар на ОНД!

Сериозен принос към грабежа на националното богатство, бе офертата на Владимир Потанин към федералното правителство – банките (на олигарсите) да отпускат кредити на правителството срещу дялове в промишлени предприятия. Елегантна схема. Кабинетът определя специални, „упълномощени“ банки да обслужват бюджета, проекти и програми на федерално и регионално ниво, насочвайки към тях огромни средства. Сетне тези банки му отпускат с тях кредити, срещу които получават акции в най-апетитни парчета от безценната промишлена баница [144].

Странно, че народ, изригнал през октомври 1917 г., съзерцава вяло грабежа на национално богатство. Дори „прозрачната сделка“ по продажбата на 25% от телекомуникационната компания „Связьинвест“, най-голямата продадена някога държавна собственост [145], прилича на измама, организирана с участието на властта. Търгът бе спечелен срещу 1.875 млрд. дол. от консорциум-офшорка „Mustcom Ltd.“, регистриран в Кипър от „ОНЭКСИМбанк“ на олигарха Вл. Потанин. В играта са още руската „Ренесанс-Капитал“, инвестиционният фонд „Quantum Fund“ на Дж. Сорос (Сорос твърди, че печели парите си на Запад, а ги харчи на Изток, но само с 1% от ударите си в Русия, може да създаде още десетина фондации „Отворено общество“), първоначалният консултант на руското правителство по сделката „Deutsche Morgan Grenfell“ (шефът ѝ е брат на собственика на „Ренесанс-Капитал“) [146]. Най-мразеният елцинов любимец Анатолий Чубайс и група правителствени чиновници бяха обвинени (скандалът „Съюз на писателите“), че са получили по 80 хил. дол. за написване на несъществуваща история на приватизацията в Русия, а парите е дала фирма, контролирана от ... „ОНЭКСИМбанк“. Нищо чудно – други двама олигарси – Борис Березовски и Владимир Гусински бяха бесни, изиграни при сделката [147].

На 17.08.1998 г. Русия изпадна в кошмарен финансов колапс. Преди него имаше поредица от събития, малки капки, които щяха неминуемо да препълнят чашата. Структурните деформации, които се натрупваха в руската икономика не можеха да не доведат до срив на руския валутен и фондов пазар, още повече след срива и заразния ефект на азиатските финансови пазари и падащите цени на нефта и газа. Младият 35-годишен премиер Сергей Кириенко наивно, без знанието на Елцин (?), посегна на „Газпром“ с идея да блокира сметките и имуществото му заради дължими данъци и да върне в държавни ръци дела акции, даден за доверително управление на Рем Вяхирев. Кириенко не можа да намери общ език с най-големите нефтени и газови компании, обвинили заедно кабинета, че под натиска на МВФ провежда политика, водеща до тежки социални последици през следващите месеци [148]. Но непосредственият импулс за черния 17 август бе писъмцето на Сорос във „Financial Times“ от 13 август с предложението да се наложи в Русия валутен борд.

Централната банка на Русия не можа да удържи курса на рублата, резервите ѝ паднаха до 15 млрд. дол., със скорост на стопяването 1 млрд. дол. на седмица. Стигна се до фактическа девалвация на рублата с 35%. Правителството суспендира за 90 дни плащанията по външния дълг, извършвани от банките и предприятията (но не и от държавата) и реструктурира пазара на ценни книжа, превръщайки краткосрочните съкровищни бонове (ГКО) в 3 – 5 годишни дългове (банките на олигарсите бяха инвестирали средно по 35% в ГКО и понесоха тежък удар от тази операция [149]). Централната банка помогна при ликвидните проблеми на 12 (политически най-здрavo

защитени) банки. Правителството на Кириенко бе уволнено и премиер отново стана Виктор Черномирдин. МВФ и Световната банка отпуснаха го-о-ляма глътка въздух – съвместен пакет от 22.6 млрд. дол. за подпомагане на руското правителство [150]. Сериозни загуби при руската криза претърпяха американските банки и инвестиционни фирми – близо 6 млрд. дол. Самият „Quantum Fund“ на Сорос загуби 2 млрд. дол. [151]

Този финансов трилър е още по-разтърсващ, при условие, че Русия е ресурсно най-богатата държава – ресурсният ѝ потенциал се оценява на 340 – 380 трлн. дол.; тя разполага с 28 – 30% от минералните ресурси и е единствената икономика, можеща да работи в автономен режим като ресурсно обезпечаване, докато зависимостта на Япония от чужди енергоресурси е 82%, на Германия и Франция – 50 – 52%, на САЩ – 23%. Ресурсното богатство на глава от населението в Русия е 2 пъти повече, отколкото в САЩ, 6 пъти – отколкото в Германия, 22 пъти – отколкото в Япония [152]. Министърът на външните работи Игор Иванов нарича Русия „велика енергетическа държава“ [153].

Русия владее 13% от световните прогнозни запаси от нефт, 28% - от газ, 43% - от въглища. Тя е на първо място в света по добив на природен газ (28% от световния добив), на второ – по добив на кафяви въглища (14%), картофи, мляко; на трето – по добив на нефт (11%), като пред нея са САЩ и Саудитска Арабия); на четвърто – по производство на стомана, чугун, електроенергия [154].

Огромната роля на суровините (45% от износа, до 70% от валутната печалба; нефтът и газът носят 40% от постъпленията в бюджета и 50% от валутната печалба [155]) е нож с две остриета за Русия. Вярно, че се осигурява гарантирано постъпление на валута, но държавата е прекалено зависима от световните цени и конюнктура. Перестроечният плам на М. Горбачов поутихна порядъчно, когато през 1986 г. СССР бе връхлетян от трикратно падане на цената на нефта. То трябваше да се компенсира с трескаво търсене на заеми – не напразно за последните години от съществуването на СССР неговият външен дълг е нараснал повече от два пъти – от 40 на 97 млрд. дол. [156]

Табл. III.3. Структура на руския експорт, в проценти (%) [157]

	1997 г.	1998 г.
Общо	100.0	100.0
Енергоресурси	53.8	48.1
Продукция от метали	16.1	17.5
Машини и оборудване	7.7	9.7
Химическа продукция	3.7	3.0
Дървопреработвателна продукция	3.1	3.4
Други	15.6	18.3

Фактите говорят категорично за превръщането на Русия в суровинен придатък на западните икономики. Русия не е приета в Световната търговска организация, където заедно с Естония и Латвия са вече и държави от ОНД с такива „развити“ икономики като Киргизстан и Грузия; там са и Бангладеш, Гвинея, Соломоновите острови. Все така съществуват ограничения за доставка в Русия на стоки на високите технологии, на изчислителна техника. Вредом, в ЕС, САЩ, Канада, Мексико, Бразилия, Чили, Турция, Индонезия, Тайланд, Тайван, Южна Корея – се възбуждат антидъмпингови процедури срещу руските стоки [158]. От дискриминационни мерки Русия губи ежегодно между 500 – 1000 млн. дол. като преки експортни загуби и пропуснати ползи [159]. Зад паравана на официалните декларации за партньорство стоят суровите реалности на егоистичния свят, където печалбата, възвращаемостта на инвестициите, зоните на присъствие и влияние са водещи мотивационни импулси.

В САЩ е в сила поправката Джексън-Веник от Закона за търговията, приет през 1974 г. Това е разделът „Свобода на емиграцията и търговията между Изтока и Запада“;

според който „всички стоки от страни, нямащи пазарна икономика, не могат да получават свобода от дискриминация, т.е така наречения „режим на най-голямо благоприятстване“, и тези страни не могат да разчитат на кредити и кредитни гаранции от правителството на САЩ ... в случай, че създават административни пречки на свободата за емигриране“. За Китай тази поправка не е влизала в сила, защото при намек за това през 1979 г. Дън Сяопин предлага на САЩ да им изпраща по 10 млн. китайци годишно [160].

Опасни размери взема емиграцията от Русия – особено на сивото вещество, а това е държава, която разполага(ше) с 12% от всички учени в света [161]. От всеки 100 най-талантливи руски учени в естествените науки, поне половината живеят и работят постоянно зад граница; сред водещите математици процентът е 75%. След 1990 г. от родината са си заминали около 40% от добрите физици-теоретици и 12% от физиците-експериментатори [162]. Оттокът на учени на възраст 31 – 45 г. зад граница ежегодно е 70 – 90 хил. През 1980 г. в Русия имаше повече от 3 млн. специалисти, заети в науката, сега те са по-малко от 1 млн. и броят им продължава да се топи [163]. Този стремеж за емиграция е разбираем. В Русия държавните разходи за наука падат постоянно като дял от БВП: 1991 г. – 1.85%, 1992 г. – 0.94%, 1993 г. – 0.91%, 1994 г. – 0.66%, 1995 г. – 0.54%. Докато за Германия и САЩ делът за 1995 г. е бил съответно, 2.8% и 2.6% от БВП [164].

Дирейки истината за Русия, може, съзнателно или случайно, да се открият добри приближения до нея. Има частица истина в следния тезис: „В Русия така и не се установява частна собственост върху земята. Няма независими прослойки, а личността се загубва под тежестта на държавната власт и контрола на административния апарат. Руската държава става основният икономически агент и най-големият предприемач в икономиката, а обществото остава пасивно по принуда. Руските реформи си останаха „перманентно незавършени“ и като резултат в Русия трайно се настанява модел на клиентелистки, държавнополитически капитализъм, в който пазарните отношения изпълняват изцяло подчинени функции и служат за легитимиране на спечелените финансови позиции“ [165]. Но частица от истината си е само частица от истината. Силно опростяване е да се търсят причините за руските неуспехи и недостатъци само по една или две оси – „Европа – Азия“ и „власт – собственост“. Къде остава корективът на външните въздействия, геополитическите интереси, неизпълнените обещания на Запада след края на Студената война? Нима е конструктивен и морален стремежът да бъде поддържана Русия в насипно състояние на евтин суровинен придагък? Русия е това, което е заради себе си (преди всичко), но и заради другите, особено заради развитите държави и САЩ.

Европейският съюз е най-важният търговско-икономически партньор на Русия. На него се падат 34% от руската търговия – повече отколкото на страните от ОНД – 22%. Русия заема пето място по импорт и шесто по експорт във външната търговия на ЕС. Но пазарът на ЕС е открит за Русия главно в областта на суровините – руският нефт удовлетворява 16% от нуждите на ЕС, а руският газ – 20%. В останалите направления има сериозни прегради и дискриминация, 13 антидъмпингови процедури и това носи загуби на Русия от 300 млн. дол. в година. Така антидъмпинговите мита, игнориращи конкурентни достойнства на Русия правят руските стоки непродаваеми [166]. Фактическата забрана за достъп на руски стоки до пазара на високите технологии [167], ограниченията за доставки в Русия на водещи технологии на основата на национални списъци на стоки с „двойна употреба“; използването на стандарти и технически прегради, процедури, изпитания и сертификации, не само усложняват, но в редица случаи правят невъзможни нормалните икономически отношения между ЕС и Русия [168]. И все пак председателят на Европейската комисия Романо Проди заявява: „Русия

е страната, в която си струва да влагате парите си“. По повод тревогите на Русия от разширяването на ЕС със страни от Централна и Източна Европа, ЕС предлага друга гледна точка: пред Русия ще се ширне огромен общ пазар от 500 млн. души от Естония до Португалия с един търговски режим! По време на преговорите в края на май 2000 г. между РФ и ЕС, президентът Путин настоя ЕС да продължи режима на преференции за Русия не само със статута ѝ на „пазарна икономика“, но и като развиваща се страна. За разлика от САЩ, ЕС вече прилага към Русия статута на най-облагодетелствана нация [169].

Русия даже в това насипно състояние, има какво да предложи на световно равнище. Отлично развита е авиокосмическата промишленост. Русия е лидер в услугите с изстрелване на спътници с ракети-носители „Протон“, „Союз“, „Молния“, „Зенит“, „Циклон“, „Космос“ и последните им модификации. ЕС се интересува от съвместна програма за създаване на глобална система за навигация и от други космически проекти. Русия има шансове и в електронната техника. Групата руски компании „Елбрус“ смята, че разработеният от тях процесор Е2К по технически решения и основни характеристики превъзхожда най-мощния западен процесор „Мерсед“, който „Интел“ планира да пусне на пазара, а неговите аналози „Пентиум III“ отстъпват на Е2К по скорост от 3 до 5 пъти. Силно развито в Русия е разработването на нейрокомпютри, които могат да извършат революция в информационната сфера [170].

Броят на ползващите Интернет в Русия е нараснал от 600 хил. през 1997 г. до над 1 млн. в 1999 г. Но това е скъпа услуга, скъпа е и компютърната техника. Прогнозите дават надежда, че през 2000 г. потребителите на Интернет в Русия ще достигнат 1.85 млн. души [171]. В същото време с тежък физически и неквалифициран труд се занимават 50% от работещите. Производителността на труда в Русия е 10 пъти по-ниска отколкото във водещите държави [172]. Ако според специализирани институции на ООН по социалните проблеми, часовото заплащане под 3 дол. е пределно и по-ниско от него изтласква работника зад праговата черта на жизнестойността му, в Русия то е 1 рубли [173]. Много силно в Русия е разслоението между богатите и бедните. Докато в САЩ съотношението между богатите и бедните слоеве е 10:1, в Русия то е 40:1 [174].

III.12. Генерали и барони

Тук ще стане дума за теми, централни за родните газови и нефтени терзания – Руското акционерно общество „Газпром“ [175] и Каспийският нефт [176].

„Газпром“ обхваща 95% от добива на газ в РФ и практически цялото му транспортиране. Това е най-голямата газодобивна компания в света – тя владее 25 – 40% от световните запаси от газ. Делът на „Газпром“ на европейския пазар расте, сега е 30 – 35%, към 2005 г. може да надвиши 50%. „Газпром“ е първата руска фирма, установила равноправни отношения с най-големите западни компании и банки и получава многомилардни кредити от тях. Тя притежава огромни задгранични активи – главно дялове в компании, владеещи газотранспортни и газоразпределителни системи – както съществуващи, така и строящи се; дялове във фирми, осигуряващи експорт на газа; съвместни предприятия с газови компании, в които „Газпром“ има паритетно участие: „Вингаз“ (с немската „Wintershall“), „Газум“ (със скандинавската „Несте“), „Прометей-газ“ (с гръцката „Korreluzos Group“), „Панрусгаз“ (с унгарската „МОЛ“). За 1999 г. „Газпром“ трябва да плати 200 млрд. рубли (около 7 млрд. дол.) данъци – 1/4 от приходите в бюджета [177].

„Газпром“ влага до 100 млн. дол. годишно в обработващата промишленост; има проекти с аерокосмическата индустрия – от свръхлеки вертолетни до тежки екраноплани. Собствен космически проект на „Газпром“ с руската Ракетно-космическа

корпорация „Енергия“ и американската компания „Lockheed-Martin“, предвижда създаване на система за спътникова връзка за полуостров Ямал.

Яков Паппе е прав: „Газовият елит е най-иерархичният и дисциплиниран сред икономическите елити. По тези параметри той е съпоставим с военния и рязко се отличава, напр., от нефтения. „Газовите генерали“ са образ много точен, докато нефтените са по-скоро „нефтени барони“ [178].

„Газовата дипломация“ на „Газпром“ дава положителни резултати. Ето някои полезни изводи, свързани с дейността на тази крупна руска компания:

- „Газпром“ има стандартни, изпитани и с доказана ефективност методи на разширяване на сферите си на влияние и пазари;

- Руското правителство стои зад основните дейности на компанията и е готово да съчетава икономическите действия с политически натиск;

- „Газпром“ никога не отива докрай в исканията си, защото синхронизира своите действията с политиката на Кремъл и се старее да не ѝ причинява ущърб; дори проявява готовност да поеме за своя сметка част от загубите, породени от съображения от по-висш геополитически порядък;

- Винаги е по-разумно да се търсят взаимни компромиси и разбирателство с „Газпром“, отколкото да се тръгне „твърдо“ и „патриотично“ на война с него;

- В противопоставянето с „Газпром“ може да се разчита на (частичен) успех само при сплотяване на общественото мнение и политическия елит, при покрит стратегическият тил от Запад, т.е. привличането на Запада към идеята за трайни и всеобхватни усилия за натиск срещу концерн в полза на България.

Ала „Газпром“ е и компания с проблеми, на принципа „вода газ, жаден ходи“.

- От една страна са международните договори с обем на експорта напр. за 1999 г. над 126 млрд. куб. м. – те трябва да се изпълняват, за да не страда федералният бюджет [179].

- От друга страна, намирането на нови ресурси за реконструкция на остарелите тръбопроводи е все по-трудно. За целта са нужни огромни средства. Ако не се обезпечат, дефицитът от газ ще нараства; по някои данни руският нефтено-газов комплекс се нуждае от ежегодни инвестиции от 15 – 17 млрд. дол.[180]

- От трета страна, „Газпром“ кредитира не само собствената си икономика, но и икономиките на съседните неплатежоспособни страни.

- От четвърта страна, добивът на газ в Русия става все по-труден, във все по-сложни географски и климатични условия и затова непрекъснато се съкращава. През 2000 г. той е намалял с 8 млрд. куб. м в сравнение с 1999 г. – от 553 на 545 млрд. куб. м, а може да падне и до 540 млрд. куб. м; през 2001 г. ще намалее с още 45 – 50 млрд. куб. м.[181] Смята се, че общият дефицит от газови ресурси в Русия през 2000 г. ще бъде 11 млрд. куб. м., през 2001 г. – до 36.6 млрд. куб. м., а през 2002 г. – 67 млрд. куб. м. Прогнозните руски запаси от газ са 230 – 240 трлн. куб. м. За да осигури вътрешните потребности и международните контракти, Русия трябва да добива до 2010 г. по 630 млрд. куб. м., а след 2010 г. – по 700 млрд. куб. м. [182] А запаси от газ в страната има само още за 75-80 години! Затова погледът е насочен навън – към Туркмения, където е непредсказуемият „баща на туркмените“, туркменбаши Сапармурат Ниязов, но тук пък САЩ се застъпват упорито основният газопровод да мине през Турция.

- И от пета страна, обществена тайна е преливането чрез империята „Газпром“ на фантастични държавни средства в ненаситни частни ръце. А това е източване в задгранични банкови сметки на средства, така нужни на задъхваща се Русия.

Б. Елцин нарече Каспийско море „вторият Персийски залив“ [183]. Различни проучвания показват, че запасите на Каспийския регион от нефт са до 100, дори до 200 млрд. барела, т.е. 1 – 2% от световните запаси, които са около 1000 млрд. барела. Към

2015 г. експортът на нефт от региона може да достигне 2 – 4 млн. барела в ден. Това означава от 3.5% до 7% от сегашния световен добив. Така че става дума за важен, ала не за най-важния нефтодобивен регион – той не може да се конкурира с Персийския залив, където Саудитска Арабия, Ирак, Кувейт, ОАЕ, Иран и Катар разполагат с 2/3 от разучените световни запаси. Но при интензивно разработване на залежите, Каспийският регион е в състояние да намали процентния дял на арабските страни и Иран в производството на нефт и да облекчи зависимостта на немалко държави от тях.

Запасите от природен газ в региона се оценяват на около 9 трлн. куб. м установени и, вероятно, още толкова потенциални. Световните запаси се изчисляват на 140 трлн. куб. м, а руските – на 48 трлн. куб. м. [184]

Основният проблем за Каспийско море е свързан с неговия статут. По този въпрос крайбрежните страни – Русия, Туркменистан, Казахстан, Азербайджан и Иран са разделени. Според Русия и Иран, Каспийско море не е открито морско пространство, върху него не се разпространяват нормите на Конвенцията на ООН по морското право от 1982 г. и то не може да се дели на национални сектори. То е общо достояние и неговите богатства принадлежат равноправно на всички граничещи с него държави. Туркмения също скланя към тази позиция.

Москва се опира на договорите на царска Русия с Персия от 26.02.1921 г. и на СССР с Иран от 25.03.1940 г., съгласно които морето е обща собственост на крайбрежните държави [185]. Русия често предупреждава, че всички едностранни действия по усвояване на ресурсите на Каспийско море са недопустими и направените за тази цел чуждестранни инвестиции нямат юридическа защита

Азербайджан и Казахстан твърдят, че Каспийско море е не езеро, а море и трябва да се подели на пет сектора – по един за всяка крайбрежна държава.

Регионът е зона на противоборство на Русия с Турция, полагаща усилия, както се спомена, да разпространи влиянието си в тюркоезичните републики от Средна Азия, Азербайджан и сред някои народи в Северен Кавказ. В същото време потреблението на природен газ в Турция може към 2015 г. да я превърне в най-големия негов купувач от Русия, изпреварвайки Украйна и Германия [186].

Русия няма достатъчно финансови ресурси за разработване на нефтените и газовите находища в Каспийския басейн. Но тя се стреми да участва активно и поне с блокиращи дялове в съответните проекти, за да съхрани решаващата си дума в региона. Когато трябва, тя не страда от излишни скрупули и чрез невидими за невъоръженото око механизми оказва въздействие върху вътрешнополитическия живот на бившите съветски републики.

Сбъдват се прогнозите, че Русия няма да успее да установи контрол върху тръбопроводите, които съединяват Каспийско море със световните енергийни пазари. Срещу това се противопоставят правителствата на развитите държави, водещите световни компании, клановете и бившите номенклатурни върхушки, които управляват в страните от региона. Интересите на всички съвпадат – да се изградят алтернативни трасета за нефта и газа от този регион. В острата надпревара за такива трасета България трябваше да намери способ за защита на своя интерес. Възможно най-дългият и най-неефективен маршрут бе да се разиграва антируската карта в Задкавказието и Централна Азия при многодневния воаяж на външната ни министърка по „пътя на коприната“.

По странен начин, Западът, който брани бурно човешките права, изведнъж спира да им придава голямо значение в региони със стратегически суровини. Американски корпорации участват в седем от осемте проекта на Азербайджан по разработване на въглеводородните ресурси – на обща стойност от 25 млрд. дол. [187] В Казахстан, където президентът Назърбаев контролира играта на избори и парламент, повече от

80% от стратегическите предприятия се управляват от чуждестранни фирми: добивът на хромова руда е даден на Япония, на уранова руда – на Белгия; в нефта са се настанили американски компании („Шеврон“, „Мобил“ и др.). „Правителството на Казахстан практически вече не контролира стратегическите отрасли на икономиката: добивът и експортът на нефт, уран, цветни метали, производството на зърно. Ръководството на страната е оставило в своята компетенция само въпроси, отнасящи се до съхраняването на властта и разпределението на получаваните от продажбата на ресурсите материални средства“ [188]. Страните от Закавказието и Средна Азия са новото Елдорадо. Една, най-много две от техните суровини се добиват на пълна мощ, цялата им икономика се завърта около тях, структурата на търговията се крепи върху тях. За останалото се мисли дотолкова, доколкото остават средства от експорта, след като са порядъчно присвоени от управляващите кланове. В Туркменистан и Казахстан „авангардните“ суровини са нефтът и газът, в Киргизстан и Узбекистан – уранът и златото, в Таджикистан – златото и алуминият.

Основните варианти за транспортиране на каспийския нефт са два (като изключим възможността за тръбопровод през Иран до Персийския залив, срещу който категорично възразяват САЩ).

- **Първият** е Баку – Грозни – Новоросийск (Грозни е столицата на Чечня, а Новоросийск – руско пристанище на Черно море). Тук тръбопроводите са практически налице. Ала Чеченската кървава баня е с мириз и на нефт. В деня, в който Москва се подписва протоколът за транспортирането на нефт по това трасе, главорезите на Шамил Басаев превзеха болницата в Будьоновск и взеха заложници [189]. Москва работи по маршрут, който заобикаля конфликтната зона през Дагестан. В разрез с интересите на Русия, съществува възможност и за алтернативен вариант до Черно море: Баку – Супса (в Грузия).

- **Вторият** е Баку – Тбилиси – Джейхан (турско пристанище на Средиземно море) – дълъг около 2000 км, с приблизителна стойност 3.5 млрд. дол. САЩ удрят силно рамо на този маршрут. Задействани са сериозни ресурси за влияние, три правителствени агенции – Агенцията по търговия и развитие, Експортно-импортната банка и Корпорацията за частни инвестиции зад граница участват в кредитирането и гарантиране на частните вложения. Те ще работят по проекта в рамките на специално създадена работна група по каспийското финансиране. Президентът на САЩ взе нещата под свой контрол. Работната група ще се отчети пред междуведомствената група по Каспийско море при Белия дом [190]. Когато в края на април 2000 г. делегациите на Азербайджан, Грузия и Турция постигнаха споразумение за юридическата рамка на този тръбопровод, президентът Клинтън (в чието присъствие на 18.11.1999 г. в Истанбул бе подписано споразумението за тръбопровода) в нарочно изявление съобщи колко е удовлетворен (*very pleased*) от този факт [191]. Сякаш президентът на САЩ съобщава отношението си към всяко споразумение по света! Но нали още Джон Кенеди казваше: „За обезпечаване на дълговременното могъщество и лидерство в света, САЩ трябва да се стремят последният барел нефт на земното кълбо да бъде американски“ [192].

Извън всякакво съмнение, вторият маршрут ще се осъществи на всяка цена. През юни 1998 г. при земетресение пострада нефтеният терминал в Джейхан – тревожен сигнал за неустойчивата в сеизмично отношение територия. Но това няма да спре изграждането на тръбопровода, колкото и да се оскъпи проектът [193].

Ако нефтът стигне до Новоросийск, как той след това ще продължи до европейския и средиземноморския пазар? И тук възможностите са главно две.

- **Първата** възможност си остават Проливите (Босфора и Дарданелите). Но Турция непрекъснато заплашва да наруши Конвенцията за режима на Проливите от Монтьро и

често създава пречки за преминаване на танкерите. Пък и Проливите се задъхват от претоварване – пропускателната им способност не е безгранична.

- **Втората** възможност е нефтът от Новоросийск да се транспортира с танкери до Бургас и оттам да поеме отново по тръбопроводи. Най-обсъжданият вариант е от Бургас тръбопроводът да продължи до гръцкото пристанище на Средиземно море Александруполис (Гюмюрджина), а оттам отново с танкери – до Европа. От него ще спечелят и България, и Гърция, защото част от нефта ще се преработва от тях. Проектът изглежда обаче обречен. Както писа в-к „Капитал“ още през 1997 г.: „Започнахме да договаряме с Русия и Гърция изграждането на сложно и скъпо съоръжение като петролопровода Бургас – Александруполис, без да сме наясно какви са намеренията на собственика на нефта – Каспийския петролопроводен консорциум (СРС – Русия, Казахстан, Оман) и ще може ли да се напълни изобщо тръбата. След тригодишни преговори и излишни харчове за безплодни командировки, едва тази есен беше казано ясно, че проектът не може да тръгне, защото Русия не може да гарантира минималните количества нефт“ [194].

Тогава настъпи часът на АМБО, проект, вървящ по коридор No. 8 (и през Косово!) – Бургас – Скопие – Вльора (албанско адриатическо пристанище). Той е примамлив, макар че Гърция трудно ще се съгласи да бъде заобиколена от север.

Що се отнася до транспортирането на газа, разприте на България с „Газпром“ създадоха огромни шансове за реализация на крайно неизгодния за нас проект за магистрален газопровод „Син поток“ – 215 км по дъното на Черно море, на дълбочина над 2000 м. Срещу него се изказаха резки възражения главно от гледна точка на екологичната му безопасност [195]. По стратегически съображения, първоначално ентузиазираната Турция напоследък охладнява към този проект. В България има мечти и за газопровод от Туркменистан към Иран и Турция, а оттам пътят е през наша територия към Европа [196].

Колкото и важни да са трасетата на тръбопроводите, за Русия те са част от далеч по-важен проблем, свързан с програмата TRASECA (Transport corridor Europe – Caucasus – Asia), стартирана от Комисията на ЕС през май 1993 г. в Брюксел и наречена по-късно „Възраждане на пътя на коприната“. На втората Общоевропейска конференция по транспорта (о. Крит, март 1994) бяха разработени технически проекти, предвиждащи създаване в рамките на TRASECA на железопътни, автомобилни, водни и въздушни магистрали. Русия е крайно разтревожена, че TRASECA цели изграждане на мощен транспортен коридор, който да заобиколи Русия. Още повече, че под предлог за „защита на Евроазиатския транспортен коридор“, САЩ планират да базират постоянно в едно от грузинските пристанища две свои фрегати, а в централната част на Грузия – ескадрила военно-транспортни самолети. Русия задава ред въпроси, вкл. за рентабилността на TRASECA, защото Централна Азия и Европа вече се свързват от две жп магистрали, преминаващи през Русия, по-къси от трасето на TRASECA, като по тях транспортът е по-евтин, по-бърз и по пътя не се минава от железопътен на воден транспорт и обратно [197]. Да добавим, че в Китай се строи жп линия по направление на „Великия път на коприната“. След завършването ѝ, между Азия и Европа ще има път, с няколко хиляди километра по-къс от Транссибирска магистрала (10 хил. километра). Построяването на алтернативен път ще създаде проблеми за Русия, дори и изпитания за нейната териториална цялост [198].

III.13. Структура на държавното управление

Русия е удивително многолика. Калейдоскопът показва частици от пъстрата руска картина: организираната престъпност, даваща разсейки в редица страни по света; Чечня – където една държава, с претенции да бъде велика, дълги година не може да се справи

с петънце земя и „шепа терористи“; ядреното оръжие; стратегическата битка за Каспийско море; Александър Солженицин; по чеховски блестящата фраза на Виктор Черномирдин: „Искахме да го направим колкото се може по-добре, а се получи както винаги“; възродената белокаменна Москва, която блести със златните си кубета на фона на материалната мизерия из руските ширини и дълбини; жестоката гайдаровска шокова терапия; абсурдната Чубайсова приватизация, довела до преминаването в частни ръце само за периода 1992 – 1994 г. на 70% от собствеността [199]; хилядите руски момичета, проституиращи по света; неразгаданият феномен на Владимир Жириновски, звучащ като присмех над Русия и нейния народ; Геннадий Зюганов, говорещ от името на искащите реванш, на загубилите от перестройката и демокрацията. А загубилите не са никак малко и загубиха твърде много. Различни прослойки понесоха различни, но съкровени загуби – власт, КПСС, безгрижен живот, високо положение, лесни пари, Украйна, история, свобода (да – и свобода също), незнание, възможност да не се замисляш, опека, хляб, родина, сигурност, уравниловка и какво ли още не. Но както бе казал Козма Прутков – не можеш да обгърнеш необятното.

Години наред ситуацията в Русия изглеждаше много динамична и събитията се редуваха с отчайваща бързина. Всъщност, в страната имаше установено статукво. То бе свързано с така важния въпрос – кой управлява държавата? Легитимно избрани институции или нелегитимни мощни интереси. Стана очевидно – управляваха интереси, чиито проекции във властта бяха ключови фигури с огромни правомощия. Интереси, превърнали партиите в политически пирамиди, а политическия елит – в клиент и заложник, в когото са инвестирали връзки, влияние, пари и са го дарили с толкова привилегии, че да не рискува да ги загуби. Интереси, които с медийни кампании, валутни спекулации, силови заплахи и прониквания в спецслужбите можеха и могат да дискредитират всяко правителство.

Същината на тези интереси бе многопластова. Те бяха уверени, че картите са раздадени, цените на политиците и комисионните им – уточнени. Промени, но не резки, и преразпределяне на властта, но не прекомерно, можеха да стават, но само вътре във владеещия властта елит. Бунтът срещу статуквото се наказваше безмилостно, понякога с физическо отстраняване на бунтуващия се.

Мощните интереси свързваха нарушаването на статуквото с новите гладни политици, които тепърва трябва да бъдат купувани, обезпечавани с коли, вили, сметки в чуждестранни банки, почивки в чужбина и прочие „полезни за бизнеса“ услуги. Самото „изхранване“ на политическия елит разбира се не затрудняваше така евфемистично наречените от нас „мощни интереси“. Те се опасяваха, че рязкото разместване на пластовете може да запуши вече „продуханите“ канали от чиновници и политици, да накара добре смазаната машина за употреба на властта да заработи на празен ход. В Русия подобно разместване на пластовете винаги носи потенциал за прерастване в революция, съпроводжана с таен или явен терор и експроприация на експроприаторите.

Основните ресурси на Русия за несилово (мирно) въздействие и влияние – стратегическите суровини (нефт, газ, уран, злато, диаманти и др.) са почти феодална собственост на отделни хора или (което е все същото) републики. Това априори изключва(ше) възможността за по-твърда политика за притискане на „непослушните“ и противостоене на логиката на световния пазар.

Част от причините за тази демокрация, построена чрез „велика криминална революция“ (Станислав Говорухин), са скрити в новата конституция, съчинена набързо за Елцин и приета при съмнителни обстоятелства, с подозрения за „натъкмяване“ на крехкото мнозинство в нейна подкрепа.

Демократичните процедури се съблюдават – през 1991, 1996 и 2000 г. имаше избори

за президент, а през 1993, 1995 и 1999 г. – за Държавна Дума. Но Конституцията не гарантира баланс и отговорност на властта. Руският президент е пълновластен господар в страната. Той е най-свободният, най-слабо контролираният и с най-много възможности да действа недемократично президент сред големите и с важно геополитическо значение страни.

Руската Държавна Дума (долната камара на Федералното събрание, т.е. на парламента) е практически безсилна да наложи свое решение на президента, а президентът има правото да я разпусне. Президентът обаче, не може да разпуска горната камара, Съвета на федерацията, чиито членове са по двама души от всеки субект на Федерацията – ръководителите на изпълнителната и законодателната власт на този субект (странна смес на различни видове и нива на властта – хората гласуват за местни органи, а избират представители на федерално равнище). Пакетът законопроекти, внесени от Вл. Путин за възстановяване на „властовия вертикал“ цели лишаване на ръководителите на субектите на Руската Федерация от високите депутатски кресла (и имунитети) в Съвета на федерацията и избиране на тяхно място на истински сенатори – отново по двама от всеки субект на федерацията

Силовите структури са на пълно разположение на президента. Президентът е върховен главнокомандващ на въоръжените сили и ръководи и назначава Съвета за сигурност. Той утвърждава военната дотрина, назначава и освобождава висшето командване на въоръжените сили и осъществява ръководството на външната политика. Президентът въвежда военно или извънредно положение върху цялата територия на Руската Федерация или върху отделна нейна част и незабавно уведомява за това Думата и Съвета на федерацията, който утвърждава тези укази. Съветът на федерацията взема решения за възможността да се използват руски въоръжени сили извън пределите на Руската Федерация. Думата фактически приема само за сведение, без да може да влияе върху тях, решенията на президента по числеността, структурата и дислокацията на въоръжените сили. Парадоксално, но Съветът на федерацията не одобри секретния указ на президента „за мероприятията по възстановяване на конституционната законност и правовия ред на територията на Чеченската Република“, дал началото на военните действия срещу Чечня на 30.11.1994 г. Указът бе обявен по-късно за невалиден от Конституционния съд, но армията продължи да воюва до 1996 г. [200]

Бич за Русия е престъпността – обикновена и организирана. Самият Елцин през 1993 г. нарече страната си „мафиотска държава от световен мащаб“, проядена от корупция от горе до долу и така обхваната от организираната престъпност, че тя „представлява заплаха за стратегическите интереси и националната сигурност“ [201]. През януари 1997 г. вътрешният министър Анатолий Куликов заяви, че престъпните групировки управляват почти половината от икономиката на страната. Броят на убийствата е нараснал от няколкостотин през 1985 г. до 32 хил. през 1994 г. – 2 пъти повече от САЩ, 5 пъти повече от Франция и Германия, 15 пъти – от Великобритания и 22 пъти – от Япония [202]. При обсъждане на руската организирана престъпност в Комисията по международни отношения към Камарата на представителите на Конгреса в присъствието на шефовете на ЦРУ и ФБР Джон Дойч и Луис Фрий, председателят на Комисията Гилман назовава следните числа: „Мафията там обхваща около 1 500 държавни предприятия, 4 000 акционерни дружества, 500 джойнт венчъра и 550 банки. Цитиран е доклад, правен за Съвета на федерацията, според който организираната престъпност контролира около 40% от руския вътрешен продукт. Според администрацията на Елцин между 70 и 80% от частния бизнес в Русия плащат рекет в размер на 10 до 20% от всички продажби на дребно“ [203]. Песимистични прогнози говорят за 8 000 престъпни групировки. В Думата с мандат от 1995 – 1999 г., Л. Радзиховский наброява „банд-фракция“, състояща се от 10 – 15% от депутатите [204].

Изключително сериозни са демографските проблеми на Русия.

Населението на СССР през 1990 г. бе 288.6 млн. (5% от световното), а на РСФСР – 148.2 млн. През 2000 г. в СССР трябваше да живеят 308 млн. В началото на 1999 г. населението в Русия възлиза на 147.1 млн. или 2.5% от световното [205], като през 1989 г. този процент бе 2.9%, а през 2010 г. ще бъде 1.9% [206]. От 1992 г. смъртността превишава раждаемостта и в Русия има абсолютно намаляване на числеността на населението с 200 – 400 хил. на година, въпреки миграцията на хора от бившите републики, компенсираща повече от половината от естественото намаляване. За периода 1992 – 1998 г. населението на Русия е намаляло с 4 млн. души, при над 5 млн. души бежанци и доброволни преместили са да живеят в Русия [207]. През 1999 г. 379 700 души са мигрирали в Русия, предимно от страни от бившия СССР, а Русия са напуснали 214 000, т.е. нетното намаление на населението е 784 500 души!

По равнище на смъртността – 15.6 на 1000 - Русия е в една група със Заир, Танзания, Судан. Дори в най-тежките години на американската Велика депресия този коефициент в САЩ е продължавал да спада от 11.7 през 1925 г. до 11.3 през 1930 г. и 10.0 през 1935 г. [208]

Коефициентът на раждаемост (брой деца родени от една жена през живота ѝ) нужен за простото възпроизводство е 2.1, а в Русия след 1992 г. той пада непрекъснато и през 1996 г. е вече 1.28 (средно за страните от ЕС той е 1.44) [209]. Според последни данни, смъртността е почти два пъти по-висока от раждаемостта, спадът на населението е 0.54% и то намалява с по 2 500 души на ден. Ако тези величини се запазят, през 2050 г. населението на Русия ще бъде едва 116 млн. [210] Но това е апокалиптичен сценарий. Прогнозите на Госкомстат сочат два варианта – оптимистичен и песимистичен. При първия, населението на Русия през 2017 г. ще нарасне слабо – до 153.7 млн., а при втория ще намалее до 143.8 млн. Души [211]. По-тревожни са прогнозите на ООН (Табл. III.4.).

Табл. III.4. 10-те водещи държави в света по население и прогнози на ООН (от 1996 г.) – в млн. души [212].

Място	Страна	1990		1996		2015 – прогноза		2050 – прогноза	
		Население	Страна	Население	Страна	Население	Страна	Население	
1.	Китай	1139	Китай	1232	Китай	1409	Индия	1532	
2.	Индия	853	Индия	944	Индия	1211	Китай	1516	
3.	СССР	288	САЩ	269	САЩ	310	Пакистан	357	
4.	САЩ	249	Индонезия	200	Индонезия	251	САЩ	347	
5.	Индонезия	184	Бразилия	161	Пакистан	224	Нигерия	338	
6.	Бразилия	150	Русия	148	Бразилия	199	Бразилия	243	
7.	Япония	123	Пакистан	139	Нигерия	190	Бангладеш	218	
8.	Пакистан	122	Япония	125	Бангладеш	162	Етиопия	212	
9.	Бангладеш	115	Бангладеш	120	Русия	138	Иран	170	
10.	Нигерия	108	Нигерия	115	Япония	125	Заир	164	
...									
15.							Русия	114	

Броят на децата, починали до 1 година през 1996 г. в Русия е 17.4, а в Западна Европа и Северна Америка – 5 – 9 на 1000, в Япония – 4 [215].

Крайно висока е смъртта на майките при раждане – 44 случая на 100 хил. през 1999 г. или на равнището на Уругвай и Гватемала, докато в страните на ЕС тя е 9 на 100 хил., а в САЩ – 12 на 100 хил. [213] Около 70% от всички бременности след 1994 г. са завършили с аборт, поради това всяко пета съпружеска двойка сега не може да има деца [214].

Русия е на първо място в света както по абсолютния брой на абортите – 2.5 млн. през 1997 г., така и по относителния им брой – около 100 аборта на 1000 жени в детородна възраст в началото на 90-те, докато в САЩ са 20, а в Западна Европа – по-малко от 10 аборта на 1000 жени [216]. През 1992 г. на 100 раждания в Русия са се падали 225 аборта, далеч на второ място е Румъния със 157 аборта на 100 раждания [217]. Днес в детски домове се намират 2.5 пъти повече деца, отколкото след Великата отечествена война! [218]

Повече от 55 години след Войната, в Русия се запазва драматичното преимущество в броя на жените над този на мъжете – на 100 мъже в Русия днес се падат 114 жени, докато в ЕС и Северна Америка те са 105. И ако към 1989 г. делът на жените в Русия най-сетне достига предвоенното равнище (53% през 1939 г., в сравнение с 56% през 1950 г.), сетне той отново започва да расте, поради безпрецедентно високия за мирно време ръст на смъртността сред мъжете. При 55-59 год. делът на жените е 56%, а над 60 г. – 69% (в САЩ – 58%).

Трагична е картината със средната продължителност на живота в Русия. Средно за двата пола през 1986 – 1987 г. тя е била 70 години, сетне започва да пада. Едва напоследък се набелязва слабо нарастване и през 1996 г. е 65.9 год., а през 1997 г. – 66.9 год. Това е с 12 – 15 год. (!) по-малко отколкото в развитите държави: в Западна Европа и Австралия – 76 – 77 год., в Канада – 78 год., в Япония – 79 год. [219] и е на нивото на Латинска Америка – 66 год.

Русия има най-ниската очаквана продължителност на живота за мъжете сред развитите страни – 58 години и най-голямата разлика между очакваната продължителност на живота между мъжете и жените, нараснала от 1987 до 1994 г. с 3.5 год., за да достигне крайно високата стойност от 13 год., докато за последните 4 десетилетия в САЩ тя е 6.1 – 7.8 год., а за американците, достигнали в началото на 90-те 65-годишна възраст тя е само 3.7 год. Все по-вероятна е перспективата на без това измъчените от съдбата руски „бабушки“, да завършат живота си в самотата на вдовството. Впрочем, и очакваната продължителност на техния живот пада от най-високата стойност през 1987 г. – 74.6 год. до 70.8 год. през 1994 г. – най-ниското равнище за последните 40 години, с 9 – 10 год. по-малко, отколкото в САЩ, Канада и Япония! Ако в средата на ХХ век очакваната продължителност на живота на жените в Русия е била близка до тази в Северна Америка, то в неговия край тя е на нивото на Ливан, Саудитска Арабия и Тайланд [220].

Тежките инфекциозни болести се завръщат в Русия. През 1999 г. има нови 123 403 случая на туберкулоза и нивото на заболяване от „жълтата гостенка“ е 76 на 100 хил., при условие, че 40 на 100 хил. значи епидемия. Смъртността от сифилис нарасна 44 пъти след края на СССР, степента на заразеност тук е 234 на 100 хил. Заразените от СПИН нараснаха с 250% за 1999 г. и са 31 000 [221].

Броят на самоубийствата в Русия е 40 на 100 хил. – един от най-високите в света [222]. Кръвен данък продължава да взема алкохолизмът. За периода 1989 – 1993 г. смъртните случаи в резултат на алкохолизъм и алкохолна психоза нараснаха сред жените с 2.6, а сред мъжете – 3.5 пъти [223]. Регистрираните алкохолици са се удвоили след 1992 г. до 2.2 млн. души. Повече от 110 хил. от тях са на 12 – 16 години [224]. Днес 90 % от учениците в Русия имат повече или по-малко сериозни отклонения в здравето. 16% от новородените с родители алкохолици, наркомани, хора без постоянна работа и заплата, изпитващи постоянни стресове от неувереността в утрешния ден, са дебили. А 18% дебилност е пределът, при достигането на който процесът става необратим [225].

III.14. Военният потенциал

Измерението на силата, благодарение на което Русия съхранява статута си на велика държава е ядреният ѝ потенциал. В сянката му остава състоянието на сухопътните войски, военновъздушните и военноморските сили.

Акцентът върху военната сила у Русия е напълно разбираем – твърде горчив за нея бе отминалият ХХ век. Във войни и битки тя загуби 45 – 50 млн. души – практически всеки трети загинал през столетието беше неин поданик [226].

В немалка степен корените на катастрофата, която изживява руската армия са в тресавището Афганистан. Тя започна на 27.12.1979 г., когато по решение на неколцина старци от Политбюро на КПСС, 80 хил. войници нахлуват в Афганистан. За 9 години 620 хил. съветски младежи преминават през пъклото на сражения, водени с невиджана ожесточеност. От тях 14 500 загиват – убити, от рани или болести, 470 хил. са леко и тежко ранени, 416 хил. – заболели, вкл. от коремен тиф, вирусен хепатит, и др. инфекциозни болести. Изтеглянето на Съветската армия (навярно първата истинска победа на общественото мнение за 70 години съветска власт), започнало на 15.05.1988 г., завършва на 15.02.1989 г. С това приключва едно афганско десетилетие, символизиращо най-добре срутването на тази уникална, несъществува дотогава в човешката история държава.

Стремжът на СССР да поддържа военен паритет със САЩ се оказва пагубен за неговата икономика. Никоя държава не може да удържи на такова пренапрягане – да бъде едва ли не равна на другите развити държави взети заедно по ядрени и обикновени оръжия.

СССР имаше повече танкове (60 хил.), бронирани машини, междуконтинентални, със среден обseg и тактически ядрени ракети отколкото останалия свят; разполагаше с 3 пъти повече многоцелеви подводни лодки и 2 пъти повече самолети на тактическата авиация отколкото САЩ; произвеждаше в края на съществуването си 7 пъти повече ракети „земя-въздух“, 3 пъти повече танкове, 4.5 пъти повече бронирани машини, 8 пъти повече артилерийски оръдия, 2 пъти повече ракетно-ядрени оръжия отколкото САЩ. За редица видове въоръжения, освен количествено, това превъзходство бе и качествено. Съветското числено превъзходство над САЩ не се отнасяше само за самолетносачите, големите бойни кораби и бойните вертолетни.

През 80-те години военните разходи на СССР достигат 250 – 300 млрд. дол. и се равняват приблизително на американските разходи, с отчитане на всички специфики и разлики в ценообразуването, себестойността на енергията и суровините, заплатите. При 6 – 6.5% военни разходи от БВП в САЩ, и при условие, че съветският БВП е 50 – 60% от БВП на САЩ, излиза, че военните разходи в СССР са между 10 – 13% от БВП. Делът на тези разходи в държавния бюджет в СССР е 45% – 50%, а в САЩ – 25 – 27%. Въоръжените сили на СССР възлизат на 3.8 – 4.2 млн. души, при 2.2 – 2.3 млн. в САЩ [227].

Само заради извеждането на огромни въоръжения и техника извън зоната на Договора за обикновените въоръжени сили в Европа (ДОВСЕ), зад Урал бяха предислоцирани 60 хил. танка, бронирани машини и артилерийски системи. Върховният Съвет, тогавашният съветски парламент, не само не отпусна пари за тази акция, но и не бе известен изобщо за нея. Да припомним, че САЩ в хода на операцията „Пустинен щит“ през 1990 г., прехвърлиха по-малко от 10 хил. единици бойна техника в Саудитска Арабия и това само на тях им струваше 2.6 млрд. дол. [228], да не говорим за огромната безвъзмездна помощ от техните съюзници за акцията в Залива – Саудитска Арабия (16.8 млрд. дол.), Кувейт (16 млрд. дол.), Япония (10.7 млрд. дол.) и Германия (6.6 млрд. дол.) [229].

Табл. III.5. Производство на военна техника в СССР, 1989 г. [230].

Въоръжения и техника	СССР	САЩ	РМО	200	0
Танкове	1 700	725	КРМБ далечен обсег	200	240
БТР и БМП	5 700	650	КРМБ малък обсег	1 100	180
Полева артилерия	2 500	273	ПЛАРБ	2	1
Артилерия на ПВО	250	0	Ударни подводни лодки	7	5
Бомбардировачи	40	0	Самолетоносачи	1	0
Изтребители/шурмоваци	625	470	Други подводни кораби	11	4
Вертолети	400	280	МБР	140	9
БРПЛ	100	21	Отбранителни разходи, % от БВП*	8.5%	5.9%

*Официални данни.

Заб.: БТР – Бронетранспортъори, БМП – бойни машини на пехотата, ПВО – противовъздушна отбрана, БРПЛ – балистични ракети на подводни лодки, РМО – ракети с малък обсег, КРМБ – крилати ракети с морско базиране, ПЛАРБ – атомни подводни лодки с балистични ракети., МБР – междуконтинентални балистични ракети.

Всички оценки за финансовите и прочие материални усилия на СССР в областта на сигурността са напълно условни. ЦРУ се оказа безсилно да оцени техния мащаб. Както писа Ричард Пърл, заместник-министър на отбраната на САЩ: „Неспособността точно да оцени количеството пари, които СССР вложи в своята чудовищна военна програма, безспорно е един от най-величествените разузнавателни провали на съвременността. Ако се отчетат тези гигантски средства, които бяха предоставени в разпореждане на ЦРУ за установяване на истината за съветските военни разходи, то може без колебание да се твърди, че ние имаме работа с най-скъпо струващия провал в историята на разузнаването“. Чудно ли е, че сенаторът Даниъл Мойнихън внесе в Сената законопроект за разпускането на ЦРУ за допуснатите грешки при оценката за възможностите на съветската икономика и влиянието на военните разходи върху нея [231]. ЦРУ проспана и стремително изгряла звезда на кагебиста Путин. Наричайки го след изборната му победа сериозен човек, който трябва да бъде оценяван по делата му, а не по миналото му в КГБ, Мадлин Олбрайт със стиснати зъби показва, че се е примирила, въпреки цялата си същност, с този не подлежащ на обжалване факт [232]. Клинтън също трябваше да заяви: „Мисля, че той е човек, способен да създаде силна Русия със свобода и плурализъм на първо място“ [233].

Не само ЦРУ – едва ли някой в СССР е можел точно да каже какви са били съветските военни разходи. След официалните данни за тези разходи от 20.2 млрд. рубли, през 1988 – 1989 г. започва своеобразно наддаване. Президентът Горбачов декларира, че те са 77.3 млрд. рубли, или 9% от БВП, тъй като се оказва, че военният бюджет никога не е включвал разходите за закупуване на въоръжения, провеждане на научно-изследователски работи, строителство и т.н. Външният министър Едуард Шеварнадзе, обявява, че военните разходи са 19% от БВП. След него Горбачов ги определя вече на 20% от националния доход и някъде по това време възкликва горчиво, че СССР е най-милитаризираната икономика в света, с най-големите разходи за отбрана [234]. И накрая, началникът на ГЩ на СССР, арм. генерал В. Лобов, заявява, че те са 1/3 и дори повече от БВП [235].

Табл. III.6. Численост на въоръжените сили на САЩ и СССР [236].

	1963	1966	1969	1972	1975	1978	1981	1984	1987
САЩ - в хиляди души	2 700	3 090	3 460	2 320	2 098	2 033	2 168	2 244	2 279
% от общия брой в света	12.9	14.2	14.4	9.2	8.2	7.9	7.8	7.7	7.8
СССР - в хиляди души	3 110	2 780	3 340	3 510	4 100	4 200	4 400	4 500	4 400
% от общия брой в света	14.9	12.8	13.9	15.8	15.8	16.1	16.0	15.5	15.1

Табл. III.7. Дял на САЩ и СССР от световните военни разходи, в проценти (%) [237].

	1963	1966	1969	1972	1975	1978	1981	1984	1987
САЩ	36.1	35.8	36.2	26.7	22.4	21.1	23.2	28.4	29.1
СССР	32.4	31.2	31.0	32.2	32.7	33.3	32.3	31.1	29.8

Табл. III.8. Оценка на СИПРИ за общите военни разходи на СССР, в млрд. рубли, по цени от текущата година[238].

	Военни разходи	БВП	Военни разходи, % от БВП
1987	137.3	825	16.6
1988	138.3	875	15.8
1989	133.7	943	14.2
1990	123.4	1 000	12.3

Заб.: Оценката на ЦРУ за 1988 г. е 163.3 млрд. рубли, или 18.75% от БВП. Включва разходите на Минатом за ядрени въоръжения.

Основните ресурси на Русия за силово (военно) въздействие, въоръжените сили, са деморализирани, в остър недоимък, загубили приоритети и ценности. Съблазънта да се използва армията за намиране на каквито и да било решения е рисково начинание; да не говорим за ядрените оръжия, които са заплаха преди всичко не за територии извън, а в Русия (безопасно съхраняване, разпадане на научния потенциал). Всяка армия е най-силно мотивирана от патриотизма и мисията си на защитница на Отечеството. А днешната Руска Федерация с огромните противоречия и центробежни сили, не е заменила засега бившия СССР във възприемането му като Отечество. Може да се обича СССР като Родина, може да се обича Русия като Родина, но да се обича Руската Федерация като Родина – това все още звучи непривично.

Създадената на 07.05.1992 г. руска армия не се е отърсила от шока през 1989 – 1994 г., когато отстъпи земи, за притежанието или влиянието над които, Русия е дала висока кръвна цена. Бяха изтеглени, както следва: от Германия – 338 хил. военнослужещи (а заедно със специалистите, останалия персонал и семействата – близо 600 хил.), от Чехословакия – 73 хил., от Полша – 35 хил., от Унгария – 52 хил., а също от Афганистан – 120 хил., от Монголия – 27 хил., от Куба – 4 хил., от Литва, Латвия и Естония – 130 хил., и др. Предислоцирани са повече от 40 общовойскове дивизии, над 730 хил. военнослужещи, а заедно с членовете на семействата и гражданския персонал – общо 1.2 млн. души. Превозени са над 45 хил. единици военна техника. Изведени са 5 управления на групи войски, 15 армейски управления, 49 общовойскове дивизии, 70 бригади, 72 авиационни и 24 вертолетни полка. Тогавашният началник на ГЩ на ВС арм. генерал Михаил Колесников нарича това изтегляне „стратегическа операция по прегрупиране на войските на територията на Русия и бившия СССР ... в такива мащаби и в толкова ограничени срокове, каквито историята не познава“ [239]. Сергей Рогов пише, че това е операция, по сравнение с която „Пустинна буря“ е просто дребномащабно учение [240].

От намиращите се през 1989 г. на територията на Европа 42 хил. съветски танка, Русия в съответствие с ДОВСЕ може да има едва 6 100. Към 01.12.1993 г. доскорошната 4 млн. армия на СССР се стопи до 2.34 млн. армия на Русия [241]. От 16-те военни окръга на СССР в Русия остават 8, и то тиловите. Загубени са „колосални

стратегически запаси“, защото извън Русия остават военните окръзи от първия стратегически ешелон – най-добре подготвените и с най-съвременно въоръжение [242]. „Този ешелон – както писа Вадим Макаревич, – прекрати съществуването си. Бяха ликвидирани и главните командвания на направления, цялата инфраструктура и системи за управление. Именно тази част бе основната заплаха за Запада. Разпадането на СССР и образуването на ОНД прочете присъдата и на втория стратегически ешелон. От 6-те големи гранични военни окръга 4 – Белоруският, Прикарпатският, Одеският, Киевският не са в Руската Федерация. Прибалтийският бе ликвидирани, а Закавказкият – съкратен и реформиран в Закавказка група руски войски. Руската армия трябва да се създава практически отново, особено в новите гранични окръзи – Московския и Севернокавказкия. Разрушена бе цялата стратегическа групировка на руските войски. Западът и ОНД вече са на различни равнища на „въоръженост“ [243].

Може би най-осезаемо можем да опишем тази геополитическа драма, ако си представим как уморена, смълчана, въоръжена до зъби едномилionenна армия отстъпва на 1 000 км на изток – без бой, без изстрел, без жертви, с наведени глави, с очи впити в неясното бъдеще. Същата армия, която край Ленинград, Сталинград и Севастопол се бе била за всеки милиметър, за всяка педя земя.

От гледна точка на историята, свиването на Русия стана за миг. Твърди се, че като територия и проблеми Русия е върната към времето на Иван Грозни (1533 – 1584) или поне на Петър I (1682 – 1725) – който първи „проби прозорец към Европа“, но през него влезе не само свеж въздух. Най-вероятно връщането на Русия назад в столетията спира някъде между тези двама велики държавници. Днес тя е изправена сякаш пред същите предизвикателства:

- Огромни, носещи тревоги и незвестност азиатски пространства.
- Бушуващо Закавказие, от което идват само лоши, напоени с кръв вести.
- Крайно стеснен излаз към Световния океан: пристанищата на Балтийско море – Клайпеда, Вентспилс, Рига, Талин са в неприятелски настроени страни, в Русия остават замръзващият Фински залив и отделеният от нея Калининградски анклав [244]. На Черно море от големите пристанища руски е само Новоросийск; а Одеса, Николаев, Крим със Севастопол са в Украйна – за Константин Плешаков на Черноморското направление Русия изживява геополитическа катастрофа [245].
- Отлъчване от Дунавския път, а чрез него и от важни търговски кръстопътища;
- Отрязан достъп до Проливите – като доказателство за обикновеността и безсилието ѝ
- Недостижимо далечни и непосилни за надеждното ѝ присъствие Балкани;
- Обърната с гръб високомерна и лицемерна Европа (по западната граница отстъплението на Русия е 600 – 1300 км).

Проблемите на Военноморския флот са сериозни. Главният му щаб смята, че скоро Русия ще отстъпва по морска мощ 4 пъти на Германия и 2 пъти на Турция. За 10 год. атомните подводници са намалели 2 пъти, големите надводни кораби – 3 пъти. ВМФ има малко над 100 подводници, а бойните надводни кораби от основните класове са под 100. Русия вече няма средиземноморска и индийска ескадри, докато 6-и и 5-и американски флот запазват превъзходството си там [246]. САЩ със своите 12 тежки самолетоносача са далеч над останалия свят.

Трагично е състоянието и на руските военно-въздушни сили. Личният им състав е съкратен от 500 хил. на 150 хил. души, броят на самолетите е паднал от 11 000 на 5 700, като не повече от половината са изправни [247]. Изобщо, в западните армии съвременните оръжия и техника са 60 – 80%, а в руската те са 30% и към 2005 г. могат да стигнат 5 – 7% [248].

Според Закона за отбраната от 1992 г., числеността на руската армия не може да

надвишава 1% от общата численост на населението в Русия, т.е. максимум 1.47 млн военнослужещи. Въпреки това, Въоръжените сили на Русия се състоят от 1.7 млн. души личен състав в системата на МО плюс 0.9 млн. цивилни лица и други 1.1 – 2.0 млн. военнослужещи във Федералната служба за сигурност, вътрешни войски, транспортни войски, гранични войски, военната прокуратура и двадесетина други ведомства [249]. Ген.-полк. Борис Громов пише: „Няма единство и в определянето на числеността на войските на самото МО. 1 млн. 600 хил. души – по данни на МО. У Съвета за отбрана на РФ данните са други – 2 млн. 500 хил. Свой брой на хората в пагони, съставляващи ВС на Русия дава и Министерството на икономиката: 3 млн. 700 хил. души!“ [250]

На 16.05.1996 г., с предизборни цели Б. Елцин издаде популисткия указ No. 722 „За преход към комплектоване на длъжностите на редовия и сержантския състав на Въоръжените сили и другите войски на Руската Федерация на професионална основа“ – за преминаване от пролетта на 2000 г. към професионална наемна армия и флот и отказване от наборната военна служба. Мнението на повечето висши военни бе противоположно, не на последно място поради липса на необходимите финансови средства. Министърът на отбраната Игор Родионов дори обяви, че привикването на наборниците ще продължи до 2005 г., т.е. въпреки указа на неговия върховен главнокомандващ [251].

Продължаващите десетилетие трусове по пътя на военните реформи са все още в началото си. Агонията на руската армия се задълбочава. Тази огромна институция е като пирамида, чиято широка, разляла се из цялата страна основа съществува в мъчителни усилия да свърже двата края; и чийто остър, стремително отправен във висината генералски връх тъне в разкош и корупция. Шерман Гарнет привежда поразителен факт от първата война в Чечня, когато през зимата руските войници, поради липса на друго, са носили маратонки и зимни шапки, закупени с пари на банката „Менатеп“. Авторът се опитва напразно да си представи аналогичната ситуация: САЩ провеждат "Пустинна буря" със съдействието на компанията „Nike“! [252] Владимир Серебрянников нарича руската армия „армия-призрак“ и твърди, че повечето специалисти я смятат – с изключение на някои елитни части – за небоеспособна [253].

Руската армия е в перманентен недостиг на средства. През 1998 г. разходите за отбрана паднаха до 2.8% от БВП и 16.4% от федералния бюджет [254]. Съществуват остри проблеми по физическото оцеляване на войничетата, има случаи на смърт поради глад [255]. Влошените условия за живот намаляват годните за служба в армията младежи. През следващите 18 години, според секретаря на Съвета за Сигурност на РФ Сергей Иванов броят им ще намалее два пъти – от 850 хил. на 450 хил. [256] Тревожна е изправността на оръжията – във военнокосмическите сили 31% от пусковите установки и 67% от орбиталните групировки са надхвърлили гаранционните срокове за експлоатация. Същото е положението с 58% от ракетите във войските със стратегическо предназначение [257]. В изказване пред ветерани от ВС на 23.02.1997 г., военният министър Игор Родионов нарече себе си „министър на разпадащата се армия и умиращия флот“ и пътно обяви военната реформа за прищявка на демократите и „новите руснаци“ [258]. В заявлението на Съвета по външна и отбранителна политика „Днешното положение на руската армия като надигаща се общонационална катастрофа“ се дават следните сценарии, ако политиката на държавата не се промени: изчезване на армията (тих разпад); армейски бунт срещу властта; разпад на армията на редица въоръжени групи и формирования, изкарващи средства за съществуване чрез продажба на оръжия или грабежи; военен преврат, прерастващ или в диктатура, или в гражданска война [259].

Според изследователи от Института по икономика и прогнозиране на РАН,

максималната численост на армията, изхождайки от наличните ресурси, може да се определи на 600 хил., от които 300 хил. – редови състав [260]. По мнението на други експерти, въоръжени сили с обща численост до 0.8 – 1.0 млн. души, при съхраняване на надеждния ядрен щит, ще бъдат способни ефективно да осигурят защитата на Русия от всякакви външни заплахи [261].

От средата на 80-те години военните разходи на СССР, а после на Русия намаляха повече от 10 пъти (в постоянни цени). По население САЩ са само 2 пъти по-големи от Русия, но техният БВП е 12 пъти, а военният бюджет – 10 пъти по-голям от руския (с поправка на покупателната способност на рублата), макар армиите им да са равнобройни. При това американските инвестиции за модернизация на оръжията и техниката са 20 пъти по-големи [262]. Ал. Арбатов пише: „За да се осигури на руската армия издръжка и въоръжаване, сравними с американските, тя трябва да бъде съкратена до 100 хил. души, което е по-малко от армията на Гърция; или да ѝ се увеличи военният бюджет до 1 000 трлн. рубли, което е два пъти повече от целия федерален бюджет на Русия“ [263].

Специална работна комисия, ръководена от Ал. Арбатов прави извода, че „Русия днес не е в състояние нито да издържа своята армия, нито да я съкрати и приведе в съответствие със своите настоящи финансови възможности“ [264].

Табл. III.9. Военен бюджет на Руската Федерация, в трлн. Рубли [265].

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
БВП	611.0	1 631.0	2 256.0	2 675.0	3 350.0	4010.0
Заявка на МО	86.5	125.2	160.0	260.0	310.0	350.0
Отпуснати според Закона за ДБ	40.6	59.4	80.2	104.3	99.5	92.2
% на одобреното към заявеното	46.9	47.4	50.1	40.1	32.1	

Табл. III.10. Военни разходи, в постоянни цени от 1995 г., в млн. дол.[266]

	1989	1990	1991	...	1996	1997	1998
САЩ	373 618	356 994	313 647	...	263 727	262 159	251 836
СССР/Русия	240 000	203 000	23 400	24 900	11 200

Заб.: Няма приведени данни за Русия за 1991 г., тъй като достъпните не са достатъчно надеждни.

Табл. III.11. Военни разходи, като % от БВП [267].

	1989	1990	1991	...	1995	1996	1997
САЩ	5.6	5.3	4.7	...	3.8	3.5	3.4
СССР/Русия	14.2	12.3	4.0	3.7	4.0

Заб.: Няма приведени данни за Русия за 1991 г., тъй като достъпните не са достатъчно надеждни.

Най-убедителният пример за трагичното състояние на руската армия е неспособността ѝ от 1994 г. насам да се справи с чеченския проблем.

Чеченците са сред последните народи от Северен Кавказ, покорени от Русия през XIX век. Заедно със севернокавказските ингуши, карачайци и балкарци, с калмиките, кримските татари, месхетинските турци и волжските германци, те са изселени

насилствено в Средна Азия през 1944 г. В резултат на негодите, една трета от тях умират. През 1956 г. Н. Хрущов им разрешава да се завърнат по родните места [268]. Ал. Адлер пише: „Оформени като личности в резултат от това травматично преживяване, представителите на поколението на хората над 40-год. възраст, родени извън националната територия, живеят с мисълта за отмъщение, с чувството, че всеки момент могат да бъдат убити, да станат обект на етническо прочистване от руснаците, възприемани като неумолими и вековни врагове, а след разрушаването на Грозни през декември 1994 г. – и като палачи“ [269] Въпреки усилията на Русия, конфликтът в Чечня упорито следва курс на интернационализация – „отгоре“ и „отдолу“.

- „**Отгоре**“, чрез негодуванието на Запада по повод крутите мерки на Русия за опазване на целостта си. Парламентарната асамблея на Съвета на Европа лиши руските депутати от право на глас и призова Комитета на министрите на СЕ да пристъпи към изключване на Русия от организацията, ако не покаже напредък при спазването на човешките права. Председателят на Думата Геннадий Селезньов нарече решението „историческа грешка“, председателят на Съвета на Федерацията Егор Строев – „световна глупост“, а външният министър Игор Иванов – „рецидив на Студената война и дискриминация“ [270]. Комитетът на министрите на СЕ естествено отказа да санкционира Русия.

- „**Отдолу**“, с активната подкрепа, която оказват на сепаратистите радикални ислямистки движения и държави. Опитът за износ на свещена война към „братовчедите от планината“ – съседните на Чечня народи засега не успява – „част от самите тях са по-слаби, защото продължават да преговарят с Москва; другите, ингушите на генерал Аушев са половината християни ..., [третите] аварите и лезгинците от Дагестан, които са били пощадени от Сталин през 1945 г. и от 1990 г. играят с картата на вярност към Москва“ [271].

След серия от неуспешни сражения при първата война – през периода 1994 – 1996 г., Русия избра пътя на лошия мир. Секретарят на Съвета за сигурност по онова време ген. Александър Лебед, реши да спечели лаврите на мирносец. Той, заместникът му С. Харламов, началникът на щаба на чеченските войски (бъдещ президент на Чечня) Аслан Масхадов и тогавашният вицепрезидент на Чечня С. Абумуслимов подписаха на 30.08.1996 г. в дагестанския град Хасавюрт „Заявление“ и „Принципи за определяне основите на взаимоотношенията между Руската Федерация и Чеченската република“.

В Заявлението се вписват слова, които по-късно ще сработят срещу териториалната цялост на Русия: „Изхождайки от общопризнатото право на народите за самоопределение, принципите на равноправието, доброволността, свободата на волеизлияние ...“. С договорените Принципи се дава 5-годишен период за уреждане на проблема: „Споразумение за основите на взаимоотношенията между Руската Федерация и Чеченската република, определени в съответствие с общопризнатите норми на международното право, трябва да бъде постигнато до 31 декември 2001 година“ [272]. Това даде така необходимото време на Чечня да преустрои своите формирования, да натрупа необходимите финансови ресурси (немалка от които – от средствата, отпускани от Москва за възстановяване на републиката), да поработи здраво за външна подкрепа, вкл. финансова и военна и по-късно да поднови т.нар. борба за самоопределение. От 1998 г. бойните действия се подновиха – започна Втората чеченска война.

Руските въоръжени сили са силно политизирани, лесни за въвличане в партийната конфронтация и за разсичане на гордиеви възли на политическата безпътница. Хипнозата от пагона, от факта, че военните са се клели пред знамето на родината, е жива в съзнанието на народа. Всяка уважаваща себе си партия включва в челните места на своите партийни изборни листи висши офицери. Така във всеки пореден парламент

„генералското лоби“ е доста силно. Да припомним, че на първите президентски избори кандидатът на Елцин за вицепрезидент бе Героят на Съветския съюз Александър Руцкой.

Ето и по-важните намеси на армията в политическия живот страната.

– Август 1991 г.: Армията подкрепя преврата на ГКЧП (Държавен комитет за извънредното положение), предприет да предотврати подписването на новия съюзен договор. Владимир Серебрянников проследява развитието на преврата от 17.00 ч. на 18 август – моментът на завземане на куфарчето с ядреното копче – до връщането му на Горбачов през първата половина на 20 август [273]. В ръцете на превратаджиите са три от четирите звена на веригата от изпълнение на командата за пускане на ядрените средства (вицепрезидентът Г. Янаев, оглавил страната след „отстраняването“ на Горбачов, министър на отбраната Дм. Язов, началникът на ГЩ И. Моисеев). Извън тяхно подчинение е само главнокомандващият на ракетните войски със стратегическо предназначение арм. Генерал Ю. П. Максимов.

Почти пълна е подкрепа за ГКЧП от генералитета, командването на групите войски, окръзите, флотите, армиите, съединенията и частите; активна е дейността на политорганите и партийните организации сред личния състав в подкрепа на ГКЧП; пресича се пропагандата на демократичните сили, на представителите на руското ръководство сред военнослужащите. 70% от местните органи на властта в Русия поддържат превратаджиите.

Решителна е ролята на президента на Русия Б. Елцин. В Обръщението „Към войниците и офицерите от ВС на СССР, КГБ на СССР, МВР на СССР“ той призовава армията да не се превръща в сляпо оръдие на престъпната воля на група авантюристи, да остане вярна на народа, да не обръща срещу него оръжието си: „Може да се построи трон от щикове, но дълго на него не може да се седи, връщане към миналото няма и няма да има, дните на заговорниците са преброени“. Първите крачки по отношение на въоръжените сили след края на преврата са департизация и деполитизация. С президентски указ е прекратена дейността на организацията на КПСС във ВС, разформирвани са над 1 400 партийни комитети, 30 хил. първични организации, 20 хил. контролни партийни комисии – това са повече от 1 млн. комунисти, сред които около 80% са офицери. Същата участ постига и организациите на ВЛКСМ, в които влизат около 4 млн. млади военнослужащи. Ликвидирани са политорганите, в състава на които служат около 40 генерали и над 90 хил. офицери.

Агонията на СССР преминава в крайната си фаза – до 25.12.1991 г., когато Горбачов подава оставката си като президент и сам издава указ, с който сменя от себе си пълномощията на главнокомандващ на Въоръжени сили на СССР.

– Октомври, 1993 г. – армията разстрелва с танкове и картечници Белия дом, сградата на Върховния съвет, окупиран от заседаващите там депутати, които не са съгласни с указа на Елцин от 22.09.1993 г. за разпускане на парламента.

– Декември, 1994 г. – начало на първата война в Чечня, завършила с подписване на Хасавюртските споразумения. Нейни жертви са десетки хиляди. В края на 1994 започва масово явление – отказ на 50-тина генерали и стотици офицери да изпълняват заповедите на своите началници. В нейния разгар, войната в Чечня подкрепят 8 – 12% от военнослужещите, 80% я осъждат и нямат доверие към президента, правителството и парламента [274]. Драматична е съдбата на Лев Рохлин. Като командир на корпус в Чечня, той нарича ставащото там гражданска война и заявява, че московските политици са забогатели от търговия с нефт и оръжие с дудаевска Ичкерия. Отказва се от званието Герой на Русия, влиза в Думата и оглавява в нея Комисията по отбрана. Създава Общоруското движение за подкрепа на армията, военнослужащите, отбранителната промишленост и военната наука [275]. Това движение е дръзко предизвикателство

срещу Семейството и олигарсите. Лев Рохлин е намерен мъртъв у дома си. Официалната версия е битова драма.

Чувствата на руските бойци са разбираеми. Целите на войната са неясни, командването – некомпетентно, осигуряването – под всякаква критика. Според доклада на парламентарната комисия, начело със Станислав Говорухин, при извеждането на войските на бившия Закавказки военен окръг от територията на Чечня, по споразумение между Дудаев и военното ръководство на ОНД и Русия (не без знанието на Елцин) там са оставени огромни количества въоръжения: танкове – поне 50, БМП и БТР – поне 80, артилерийски системи – над 200, самолети – около 200, вкл. изстребители-бомбардировачи МиГ-21 и Су-17; противотанкови управляеми ракети, ръчни гранати; стрелково оръжие – над 50 хил. единици; стотици хиляди патрони, и др. [276]

В Русия гражданският контрол е още намерение. Министърът на отбраната е военен. Бюджетът за отбрана е недостатъчно прозрачен и непрозрачността му се засилва. Ако през 1998 г. той е бил с 25 пера, през 1999 г. те са само 4 [277].

III.15. Концептуална рамка на националната сигурност

Новост за Русия е приемането на **Концепция за национална сигурност**. Най-напред, такъв документ е утвърден с указ No. 1300 на президента Елцин на 17.12.1997 г.. На 10.01.2000 г. и.д. президентът Путин подписва Указ No. 24 за внасяне на изменения и допълнения в Концепцията от 1997 г., като тя бъде изложена в нова редакция. Концепцията предвижда „прилагане на всички намиращи се на разположение сили и средства, включително ядрено оръжие, в случай на необходимост за отразяване на въоръжена агресия, ако всички други мерки за разрешаване на кризисната ситуация са изчерпани или са се оказали неефективни“ [278]. С тревогата от този текст, на Запад продължи дискусиата за правото на нанасяне на първи ядрен удар. Дискусия, избухнала с нова сила и стигнала на моменти истерия, при приемането на Военната доктрина.

В Концепцията за национална сигурност сред факторите, обуславящи основните заплахи за Русия в международната сфера са приведени:

– Стремехът на отделни държави и междудържавни обединения да принизят ролята на съществуващите механизми за обезпечаване на международната сигурност, преди всичко ООН и ОССЕ;

– Опасността от отслабване на политическото, икономическото и военното влияние на Русия в света;

– Укрепването на военно-политическите блокове и съюзи, преди всичко разширяването на НАТО на изток;

– Възможността от появяване в непосредствена близост до руските граници на чуждестранни военни бази и крупни военни контингенти.

Според Концепцията, заплахите за националната сигурност в международната сфера се проявяват в опитите на други държави да противодействат на укрепването на Русия като един от центровете на влияние в многополярния свят, да попречат на реализацията на националните ѝ интереси и да отслабят нейните позиции в Европа, на Близкия Изток, в Закавказието, Централна Азия и Азиатско-Тихоокеанския регион [279].

Ако за Концепцията от 1997: „Анализът на заплахите за националната сигурност на Руската Федерация показва, че главните от тях в настояще време и в обозрима перспектива нямат военна насоченост“ [280], то новата Концепция твърди: „Нарастват равнището и мащабите на заплахите във военната сфера“. По-нататък тя продължава в същия твърд/hard дух:

„Издигнатият в ранг на стратегическа доктрина преход на НАТО към практиката на силовите (военни) действия извън зоната на отговорност на блока и без санкцията на

Съвета за сигурност на ООН е пълен с възможности за дестабилизация на цялата стратегическа обстановка в света.

Външната политика на РФ е длъжна да бъде насочена към: защита на законните права и интереси на руските граждани зад граница, в това число с прилагане за тези цели на мерки от политически, икономически и друг характер...

Интересите за обезпечаване на националната сигурност на РФ предопределят при съответстващи обстоятелства необходимост от военно присъствие на Русия в някои стратегически важни региони на света. Разполагането в тях на договорна и международно-правна основа, а също и на принципите на партньорство на ограничени воински контингенти (военни бази, сили на Военно-морския флот) трябва да обезпечават готовността на Русия да изпълнява своите задължения, да съдейства за формирането на устойчив военно-стратегически баланс на силите в региона и да дава възможност на РФ да реагира на кризисната ситуация в нейния начален стадий, да способства за реализацията на военнополитическите цели на държавата“ [281].

На Запад са обезпокоени от завръщане на „съветската терминология и система за обозначаване на врага“ – напр. възраждане на словосъчетанието „некоторые страны“ – щампа, за обозначаване на САЩ и другите страни от НАТО. В стремежа за многополюсност те виждат аналог на теорията за основното противоречие на епохата [282]. Струва ни се пресилено да се смята, че от новата концепция лъха враждебност. Западът свикна с безгръбначието на руската външна политика и всяка по-сериозна фраза сега го стряска, той нервничи при всяко излизане от грижовно разписания сценарий на тихо свиване на Русия до рамките на обърквана и загубила хъс за действие регионална държава.

За пръв път в Русия **Военна доктрина** е приета на 02.11.1993 г. от Съвета за сигурност на РФ и утвърдена с Указ No. 1833 на президента Елцин („Основни положения на военната доктрина на РФ“ [283]). Този документ обяви, че Русия не се отнася към нито една държава като към свой противник. Именно в него бе направен за първи път шокиращият отказ от поетия ангажимент Русия да не използва първа ядрено оръжие, както генералният секретар Леонид Илич Брежнев бе декларираше това от името на СССР през 1982 г. – в резултат на превръщането на СССР тогава в първа световна сила в областта на обикновените оръжия.

Със стопяването на съветското превъзходство и задълбочаващото се изоставане в научно-техническо отношение, тревогата на руските военни от този ангажимент нарастна. През декември 1991 г. в-к „Красная звезда“ отбеляза, че благодарение на обещанието на Русия да не използва първа ядрено оръжие, всеки потенциален агресор би могъл с обикновени оръжия да наруши функционирането на руските стратегически ядрени сили или пък така да намали ефективността им, че резултатът да бъде равен по ефект на ядрен удар; че интелигентните оръжия обезсмислят стария ядрен праг на въздържане. Най-силна сред руските стратегии е тревогата от бурния напредък в обикновените високоточни оръжия. С тях САЩ нарушават стратегическия паритет, защото получават огромно преимущество по отношение на първия внезапен удар. Удар, след който Русия няма да е в състояние да отговори адекватно. Идеята, че удари с обикновени оръжия по руските ядрени сили или други жизненоважни обекти ще се смятат за ескалация към използване на оръжия за масово поразяване, т.е., че ще предизвикат ответни ядрени удари, е отразена най-напред във варианта на руската военна доктрина, публикуван в сп. „Военная мысль“, а по-късно и в самата официално утвърдена военна доктрина от 1993 г. [284] В нея Русия заяви, че няма да използва своето ядрено оръжие против която и да е държава-участничка в Договора за неразпространение на ядреното оръжие от 01.07.1968 г., непритежаваща такова оръжие (неядрена държава), освен в случаите: а) на въоръжено нападение срещу РФ, нейната

територия, ВС и други войски или нейни съюзници от неядрена държава, свързана в съюз с друга държава, притежаваща ядрено оръжие; б) на общи действия на такава държава с държава, притежаваща ядрено оръжие, за осъществяване или поддържане на нахлуване или въоръжено нападение срещу РФ, нейната територия, ВС и други войски или срещу нейни съюзници [285].

В утвърдената с Указ на президента Вл. Путин от 21.04.2000 г. нова Военна доктрина е записано: „РФ си запазва правото за употреба на ядрено оръжие в отговор на използването срещу нея и/или нейните съюзници на ядрено или други видове оръжия за масово унищожение, а също в отговор на крупномащабна агресия с прилагане на обикновено оръжие в критически за националната сигурност на РФ ситуации“ [286].

Както бе казано, за отразените в Доктрината условия, при които Русия първа ще нанесе ядрен удар, на Запад се вдигна неистов шум, Западът негласно приема, че за него подобна опция е естествен вариант, но в намеренията на Русия вижда доказателство за вечната ѝ агресивност.

Според руски изследователи, Клинтън подписва в края на 1997 г. секретна директива за новата ядрена стратегия на САЩ, в която се предвижда съдържане на употребата на ядрено оръжие срещу САЩ и техните съюзници със заплахата от масиран и съкрушителен отговорен удар. В тази доктрина се съдържа искане за съхраняване на съществуващите възможности за ядрени удари по военното и гражданското ръководство на Русия и по нейните ядрени арсенали. Такива цели освен в Русия има набелязани и в Китай [287].

Руски автори пишат, че Москва понижава своя ядрен праг и „от ядреното куфарче е избърсана прахта“ [288]. Ала Русия не е безумец и вариантът тя да нанесе първа ядрен удар се допуска теоретично, но не и на практика. Включването му в Доктрината е знак за смиряване на Русия с факта, че никога вече няма да бъде равностойна на НАТО с обикновени въоръжения и затова напомня за ядрената си мощ като последен аргумент за нейната геополитическа великост.

Според Военната доктрина, руските въоръжени сили ще водят бойни действия в локален конфликт на един театър на военните действия. ВС и другите войски могат да се използват във вътрешни конфликти, с основни задачи: разгром и ликвидация на незаконните въоръжени формирования, бандитски и терористични групи и организации, унищожаване на техните бази, центрове за подготовка, складове, комуникации; създаване на условия за пълномащабно регулиране на конфликта на основата на Конституцията и федералното законодателство; възстановяване на законността и правовия ред; обезпечаване на обществената сигурност и стабилност; поддържане на правовия режим на извънредното положение в района на конфликта; локализация и блокиране на района на конфликта; пресичане на въоръжените стълкновения и разединение на противоборстващите страни; изземване на оръжията на населението в района на конфликта; усиляване на охраната на обществения ред и безопасността в районите, прилежащи към района на конфликта [289].

Доктрината класифицира съвременните войни (въоръжените конфликти):

– По **военно-политическите цели**, войните са справедливи (не противоречащи на Устава на ООН, основополагащите норми и принципи на международното право, водени като самоотбрана от страната, подложена на агресия) и несправедливи (противоречащи на Устава на ООН, основополагащите норми и принципи на международното право, попадащи под определението за агресия и водени от страната, предприела въоръжено нападение);

– По **прилаганите средства**, войните биват с употреба на ядрено и други видове оръжия за масово унищожаване и с употреба само на обикновени средства за поразяване;

– По **мащабите**, войните биват локални, регионални и крупномащабни [290].

III.16. Военно-промишленият комплекс – умиращото (?) чудо

Сред истинските богатства на СССР бе Военнопромишленият комплекс. Макар с пристъпи на гигантомания и погълнал огромни ресурси, нужни за други сфери на индустрията, той бе уникално творение на упорит и талантлив народ.

Съветският ВПК бе създаден съгласно идеологическа военна доктрина и с интернационални цели, далеч над потребностите и възможностите на страната. Във военната индустрия и свързаните с нея предприятия бяха ангажирани 4/5 от промишлените мощности на Русия, 3/4 от трудовите и научно-техническите ресурси, 9/10 от научно-изследователските и опитно-конструкторските работи. Тя поглъщаше повече от половината от природните ресурси, материалите и енергията. При това те отиваха към нея директно, без да участват в пазара и да получат от него реалната си цена [291]. В края на 80-те на ВПК се падаше повече от 12% от основния капитал в промишлеността. В машиностроенето (с отчитане на косвените връзки) той даваше 62-80% от общото производство [292]. В изследвания и разработки с военен характер в научни институти и конструкторски бюра участваха 1.68 млн. учени и специалисти [293] – 30 пъти повече от учените във всички институти на Академията на науките на СССР (които също често работеха по поръчки на ВПК) [294]. Този научен и конструкторски потенциал страда днес от оттеглянето на държавата от сектора (както и от общото свиване на търговията с оръжия в глобален мащаб).

ВПК бе кокошка, снасяща златни яйца за съветската политика и икономика. Рекордната година в експортно отношение за него бе 1987 г. – със сключени сделки за придобиване на съветско оръжие за 46.5 млрд. дол. [295] Но данните за продажбите не казват цялата истина. Много от клиентите на Русия бяха неплатежоспособни и/или такива, на които се подаряваше оръжие по идеологически и геополитически причини [296]. Юрий Алексеев привежда следните данни за разплащанията, в процент от общата стойност на доставките за 1986-1990: в брой 33%, на кредит – 40%, безвъзмездно – 27% [297].

Ето само част от причините, отразили се негативно върху търговията с оръжия на Русия [298]: разпадането на Варшавския договор (ВД) и приентирането на Източна Европа към НАТО; конкуренцията на бившите членки на ВД, а и на републики от ОНД (Украйна, Белорусия, Казахстан, Киргизия), които продават оръжия, произведени по руски лиценз или останали от съветската армия; прекратяването на оръжейния износ от Русия на непазарни условия и твърдото изискване да се плаща във валута; санкциите на ООН за доставка на оръжие за страните от бивша Югославия, Ирак, Либия – все сериозни партньори на СССР; свиването на пазара в развиващите се страни, които бяха сред основните съветски клиенти – в Южна Азия (Индия, Афганистан), в Близкия и Средния изток (Иран, Сирия, Либия, Южен Йемен), в Африка (Ангола, Алжир, Етиопия), в Югоизточна Азия (Виетнам, Северна Корея). На такива държави СССР продаваше 70 – 80% от военната си продукция [299].

За Ю. Алексеев да се плаща само с твърда валута не е обосновано: „Първо, това противоречи на практиката в световната търговия, където се използва широка система от кредити, заеми и застраховане на търговските рискове (напр. САЩ през 80-те години са доставяли въоръжения на чужди държави, като са им предоставяли кредити от 40 до 60% от военната продукция и услуги). Второ, не се взема предвид нито реалното валутно-финансово положение на купувачите на руско оръжие, в чиято основа са развиващите се страни без излишък на високоликвидна валута, нито сегашната международна система на търговските плащания, в която немалка роля играят различни компенсационни сделки, съвместно производство и коопериране.

Трето, преминаването към плащания по сделките в твърда валута и в брой на принципа „плащай и вземай“ лиши руския износ на въоръжение от едно от главните му предимства – изгодността в плащането и ниските цени“ [300].

Табл. III.12. Регионална структура на износа на оръжие – 1986-1990 г., в проценти (%) [301].

Регион-вносители	СССР	САЩ
Обем на износа, млн. дол., цени 1985 г.	60 753	53 716
Развити страни, в %	29.9	59.5
Развиващи се страни, в %	70.1	40.5
от тях:		
Близък и Среден Изток	19.6	20.3
Южна и Югоизточна Азия	37.8	16.1
Африка	10.2	0.9
Южна и Централна Америка	2.5	3.2

Руският ВПК, наследил 82% от военните заводи в СССР, произвеждали 87% от въоръженията, изживява тежки дни, трудно се адаптира към реалностите [302]. Днес той включва 2.5 хил. предприятия, 950 института и конструкторски бюра [303]. Инженерният състав се топи, част от него емигрира. Имиграционната служба на САЩ е приела специално законодателство, за облекчен режим за преместване на постоянно местожителство в САЩ на работниците от руския ВПК – 10 години временно жителство и след това – получаване на гражданство [304].

Спадът на производството в отбранителна индустрия е жесток: ако вземем обемът на производство през 1991 г. за 100%, то през 1993 г. той е 64.6%, 1995 г. – 31.2%, 1997 г. – 8.7% [305]. ВПК е на ръба на техническата катастрофа, тече процес на деградация на научната и производствената му база [306]. Денис Прокопенко изобщо смята, че след две години в Русия вече няма да се водят технически разработки в отбранителната област, да се изпитват нови модели изтребители и БТР-и. Той привежда отчаяния извод на генералните директори на почти всички отбранителни фирми, че руският ВПК ще отмре в резултат на целенасочената политика на този, от когото той е бил създаден. 40% от предприятията са на границата на банкрута и с месеци, дори години не изплащат заплати. ВПК дължи на различни организации над 100 млрд. руб. В същото време държавата му дължи повече от 33 млрд. руб. [307]

Голям проблем за Русия е конкуренцията между нейните фирми, която обикновено води само до сваляне на цената. Пример е острата конкуренция между производителите на самолети – ВПК „МАПО-МИГ“ и АВПК „Сухой“, които се конкурират така остро, често нелоялно един към друг, а понякога – и към страната, сякаш са от две враждуващи държави.

ВПК сключи няколко успешни сделки. Важен е пробивът на набъбващия пазар за оръжия в Югоизточна Азия: сделката с Малайзия за продажбата на 18 изтребители МИГ-29СЭ на сума 650 млн. долара; договорът за доставка на 6 изтребители СУ-27СК за ВВС на Виетнам. Добри са продажбите на бойни машини за пехотата (БМП) и реактивни системи за залпов огън на Обединените Арабски емирати и Кувейт, на танкове Т-80, БМП и системи за ПВО на Кипър, на подводници от типа Kilo и на технология за производство на танкове на Иран [308]. Макар че днес около 50 държави са руски клиенти, 60 – 70% от руския експорт на оръжия отива главно в Китай и Индия. На всяка от тях през периода 1994 – 1997 г. са се падали около 30% от общия руски оръжеен експорт [309].

Въпреки възраженията на експерти, военни и политици срещу крупните продажби на оръжие от Русия на **Китай**, алтернатива пред ВПК изглежда няма. Едва ли може да се

намери по-добър купувач – това са милиардни контракти – поне 5 - 6 млрд. дол. през последното десетилетие на XX век. Китай получи 3 дизелно-електрически подводници клас Kilo и има твърда поръчка за четвърта такава, чието строителство завършва в Санкт-Петербург. Закупени са поне 48 изстребители Су-27СК и учебно-боеви Су-27УБК, 24 вертолета Ми-17, има сведения за 70 танка Т-72, 4 – 6 зенитни ракетни комплексни комплекса С-300 ПМУ-1 в комплект с ракетите, неизвестен брой системи за борба с високоточно оръжие „Тор-М1“. Със съдействието на руското Министерство на отбраната, Китай е получил лицензи за производство на самолети МиГ-31 и за производство на 200 изстребителя Су-27, без право на реекспорт. Използвайки затрудненията на Русия, слабата дисциплина, лошото опазване на държавната тайна и стремежа да се печелят пари на всяка цена, само от редовните гостувания на руски специалисти, Китай е икономисал 15 – 20 години и „стотици милиарди долари“ [310].

С **Индия** е подписан договор за закупуване на 120 бойни самолета МиГ-21 (с възможност за още 50) и контракт за доставка на 40 многофункционални изстребители Су-30МКИ за 1.8 млрд. дол.

Пазарът на оръжия е силно политизиран и не съвсем почтен. Русия има все по-малки шансове на него, защото покупката на оръжия върви с предоставяне на гаранции за сигурността, с плащане за удоволствието да си нечий клиент – така е в Персийския залив и Латинска Америка, Южна Корея и Тайван, Турция и Централна Европа. Продава се не само и не главно това, което е необходимо за страната, а това, което трябва да се продаде; потребностите на купувача се определят от волята на продавача; купува се, както пише Константин Макиенко „безсистемно, хаотично“ и затова въоръженията на страните в Персийския залив „поразяват със своята раздутост, разнотипност и съчетаване на закупки, от една страна на остаряло, неефективно в съвременната война въоръжение, а от друга – на ултрасъвременни видове, които лошо обученят туземец персонал е неспособен да усвои както трябва“ [311]. След като все по-силво се разпореждат в глобалната политика, САЩ получават нови възможности да се разпореждат и на пазара на оръжия. А този пазар върви с нуждата от полигони за тестване на новите въоръжения. Понякога с невъоръжено око се вижда как се осигуряват такива полигони – за сметка на кръвта и сълзите на цели народи.

Русия се натъква на абсолютно измислени прегради пред оръжейния ѝ бизнес. Турция, която е сред световните шампиони по закупуване на оръжия, вдигна шум до небесата и заплаши „да предприеме твърди мерки“ срещу сделката между Русия и Кипър за продажба на зенитни ракетни комплекси С-300. С помощта на гръцкото правителство, те бяха пренесени на о-в Крит [312].

Западни фирми предлагат коопериране с руски заводи за производство и осъвременяване на образци съветски оръжия. При повече разсъдък и по-малко предразсъдъци, това за Европа би бил ползотворен път за противодействие на тоталната експанзия на САЩ, превръщаща европейските отбранителни фирми в халета и работилници на американските. Полето за общи усилия е широко – усъвършенстване на **авиониката** (при „индийските“ Су-30 тя ще бъде френска), на **приборите за нощно виждане** (новият вертолет Ка-52 ще има френски системи), на **двигателите** (на новия учебно-тренировачен самолет МиГ-АТ ще се монтират френски двигатели); а с Израел през 1997 г. е сключен контракт за съвместно производство на самолет за далечно радиолокационно откриване – за продажби в трети страни, преди всичко на Китай. Израел ще произвежда радара, а Русия – въздушния носител на базата на транспортния самолет Ил-76 [313]. Създадени са съвместни руско-германски предприятия за модернизация на самолетите МиГ, които са на въоръжение в новите членки на НАТО и за създаване на военно-транспортния самолет Ан-7Х.

Сътрудничеството с фирми от САЩ е спорно от гледна точка на ефективността за

Русия. Пример: ОКБ „А.С.Яковлев“ сключва споразумение с „Lockheed“ с цел създаване на боен самолет с вертикално излитане и кацане от ново поколение. Стойността на контракта за 1997 – 1998 г. е 400 млн. дол. От ОКБ са убедени, че проектът е по-изгоден на американците, които изостават в тази област с 10 – 15 г. Освен това ОКБ предоставя информация за своите разработки на „McDonnell“, „British Aerospace“ и NASA. Същото научно-техническо „сътрудничество“ провежда и „Boeing“ при проекта за създаване на нов сверхзвуков самолет на базата на руския Ту-144. При минимални инвестиции за 10 млн. дол. на първата фаза на проекта (инсталиране в Ту-144 на специално оборудване), американците откарват в САЩ самолета с двигатели от стратегическия бомбардировач Ту-160, за да изучават ... неговото въздействие на околната среда [314].

И днес руски образци оръжия са на световно ниво: самолетите МИГ-29 и СУ-27, танковете Т-72 и Т-80, бойните машини на пехотата БМП-3, реактивните системи за залпов огън „Смерч“, самоходните артилерийски установки „МСТА-С“, зенитните ракетни комплекси „Тунгуска“, „Тор“, „Бук“, С-300В и С-300ПМУ-1, подводните лодки тип Кило [315]. Но изоставането в редица класове въоръжения започва да се проявява не само в рамките на оръжия от едно и също поколение – където нещата не са чак толкова трагични, но повече в това, че американците някъде са цяло поколение напред – като в самолетостроенето, където руските самолети са от четвърто, а американците вече гонят пето поколение.

III.17. Ябълката на раздора

Джордж Буш, Михаил Горбачов, Евгений Примаков свидетелстват за устни гаранции, които Западът дава, че НАТО няма да се разширява на Изток. Държавният секретар Джеймс Бейкър заявява (стенограма на разговора му с Горбачов): „Ние разбираме, че не само за Съветския съюз, но и за другите европейски страни е важно да имат гаранции, че ако Съединените щати запазят в рамките на НАТО присъствието си в Германия, юрисдикцията или военното присъствие на НАТО няма да се разшири с нито един дюйм в източна посока“ [316]. Министърът на външните работи на Германия Ханс-Дитрих Геншер обещава: НАТО няма да се разширява на изток [317]. Съгласно чл. 5 от Договора за окончателното урегулиране по отношение на Германия от 12.09.1990 г. чуждестранни войски, ядрено оръжие и негови носители няма да се разполагат в източната част на Германия и да се разгръщат там. Това се смята от Горбачов за доказателство за поет от Запада ангажимент, че НАТО няма да се разпространява на изток. Министър-председателят на Великобритания Джон Мейджър заявява, че той „не предвижда условия, при които сега и в бъдеще източно-европейските страни биха могли да бъдат в НАТО“ [318]. Бившият канцлер на ФРГ Хелмут Шмит е категоричен: за страните от Централна и Източна Европа няма необходимост да влизат в НАТО по две причини: първо, войските на НАТО не могат да се разгръщат както на тяхна територия, така и на територията на Източна Германия по силата на Договора за окончателното урегулиране по отношение на Германия; второ, такава крачка би се разглеждала от Русия като провокация [319].

Но любовното обещание бе забравено веднага, щом СССР загуби политическата си чест. Всъщност, става дума за една огромна геополитическа измама, за сетен път потвърждаваща, че съветите на Макиавели са вечни: „Мъдрият владетел не е длъжен да бъде верен на дадената дума, ако с това уврежда на себе си, и ако причините, които са го подбудили да я даде, не съществуват вече. На един владетел никога не липсват законни причини, за да прикрие нарушеното обещание. За това могат да се приведат безкрайни примери и да се покаже колко мирни договора, колко обещания за съюз са били погазени и превърнати в празни думи поради вероломството на владетелите.

Който по-изкусно си е служил с хитростта и с измамата, той е постигал повече“ [320].

НАТО е важен символ на победата в Студената война. Победителите рушат само символите на победените, но не и своите символи.

Злощастна роля за отношенията на Русия с НАТО изигра казаното от Б. Елцин на 25.08.1993 г. във Варшава, че въпросът за членството на Полша в НАТО е от нейна, а не на Русия компетенция. Това бе гаф, равносилен на вярата на Горбачов в обещанията на Хелмут Кол, при „съвместното потене в банята“ [321], знак, развързал ръцете на НАТО; сигнал, че Русия ще преглътне разширяването. На 15.09.1993 г. „разкаляният“ се Елцин изпрати писма до западните лидери, вкл. до Клинтън. Възразявайки срещу разширяването на НАТО със страни от Централна и Източна Европа, той лансира идеята Русия и НАТО заедно да предложат гаранции за сигурността на тези държави, та да се отстранят всички опасения от появяване на „вакуум на сигурността“ в тази част на Европа. Ала вече бе късно за китка – на 13.10.1993 г. в Прага, при срещата си с държавните глави на Вишеградската четворки, Клинтън заяви, че въпросът е не „дали“ НАТО ще се разшири или не, а само „кога“ това ще стане [322].

Официалните декларации на Запада по отношение на Русия са премерени и признават Русия като съществен фактор за европейската сигурност. Един през друг западните лидери твърдят, че без Русия не е възможна единна, сигурна и просперираща Европа. Отразявайки тази тенденция, Ханс-Йоахим Шпангер смята доста оптимистично, че: „Ако по-рано НАТО искаше да строи отношенията си с Русия на принципа **a voice not vote** – глас, но не гласуване, то сега действа формулата **a vote not veto** – гласуване, но не вето ... Русия се приближава към това, да стане де-факто политически член на Съюза“ [323].

В този дух разсъждават и някои руски експерти. Русия, казват те, трябва да се държи така, сякаш е пълноправен член на НАТО. Формалното членство в Съюза едва ли има такова голямо значение, защото тя е фактически по-близо до НАТО, отколкото кандидатащите в НАТО страни. Главният проблем на евроатлантическата сигурност изобщо не са страните от Централна и Източна Европа, Прибалтика и даже Украйна, а участието в нея на Русия. Да се построи такава сигурност без изредените държави може, но без Русия е невъзможно [324].

Западна Европа донякъде си дава сметка, че на Русия трябва се гледа като равноправен и стратегически важен партньор. Страните от (про)европейското крило в НАТО осъзнават тази необходимост и отделят с по-висок порядък на важност отношенията с Русия от контактите с другите бивши социалистически страни. В НАТО, винаги, щом от пропаганда се премине към разумно, спокойно търсене на общоприемливи решения, взема връх убеждението, че трябва да се съобразяват с Русия. Дори да го правят далеч по-рядко, отколкото на нея би ѝ се желало, те са готови да го правят достатъчно често, за да се забелязва, че го правят. Както пише „Economist“ – Западът е съгласен да се отнася към Русия като към велика държава, при условие, че Русия няма да се държи като такава. Западът е склонен да допуска Русия до обсъждането на решенията, за да е по-малко притеснението ѝ, че не я допуска до самото вземане на решения.

По разширяването на НАТО в Русия бе постигнат консенсус. Самият ястреб на свръхлибералната икономика и радикалната приватизация Анатолий Чубайс заяви в Давос, за „уникалното съгласие установило се и в самото руско общество, и във всички политически сили на основата на неприемането на разширяването на НАТО“, подчертавайки, че това е единственият въпрос, по който съществува пълно съгласие между него, Зюганов и Жириновски [325]. Ето защо тезата, на П. Стоянов при посещението му в САЩ, че България се стреми към НАТО, за да подобри отношенията си с Русия е меко казана несериозна.

Бунтът на Русия срещу разширяването се сведе до остри думи и нервни жестове (какъв друг би могъл да бъде той?). През 1992 г. в свой доклад, Службата за външно разузнаване писа (признавайки че „Русия не е в правото си да диктува на суверенните държави в Централна и Източна Европа дали да влизат в НАТО или в някакви други международни обединения“ [326]), че при приближаване на НАТО към руските граници дори без враждебни намерения, Генералният щаб ще бъде принуден да разработи планове за предислокация на силите и реорганизация на инфраструктурата. Министърът на отбраната Павел Граčov заяви, че разширяването на НАТО би било враждебен акт по отношение на Русия. През 1994 г. Думата осъди подписването от Русия на „Партньорство за мир“. След ударите на НАТО по позициите на босненските сърби през август 1995 г., Б. Елцин заяви, че разширяването на НАТО е еквивалентно на въздигане отново на Берлинската стена и може да доведе до война в Европа [327].

Разширяването на НАТО бе сериозен удар за Русия – главно поради безпардонния спрямо нея начин, по който то бе направено. Личности от най-висок калибър предупреждаваха за погрешността на този ход. Най-краен в оценките бе самият Джордж Кенан, бивш посланик на САЩ в СССР (март – септември 1952 г.). Той предрече, че „Разширяването на НАТО ще бъде най-сърбоносната грешка на американската политика за всички години след края на Студената война“ [328]. Друг бивш посланик (1987 – 1991 г.) на САЩ в Москва Джек Метлок добави: „Приемът на нови членове в НАТО е нежелателен“ [329]. Професорът от Университета „Джон Хопкинс“ Майкъл Манделбаум нарече крачката „неразумна“ [330]. Томас Фридман писа в „New York Times“: „Това глупаво решение тласна НАТО по един хлъзгав наклон в неизвестна посока. С други думи, разширяването на НАТО е хвърляне в неизвестното бъдеще с главата надолу. Каква лекомислена политика по отношение на най-успешно действащия военен съюз в историята“ [331]

Впрочем, Т. Фридман направи опит нещата да се видят и от несериозната им страна, цитирайки предприемчиви руски специалисти в рекламата: „Променете названието на НАТО, защото руснаците се вбесяват от самата думичка НАТО. Така че защо да не го наречем ТОМАТО (Транс-оушиеник милитъри алайнс енд трийти организейшън [Trans-Ocean Military Alliance and Treaty Organization.] – презокеански военен съюз и договорна организация) или ПОТАТО (Пийс организейшън фор транс-атлентик тайз енд опърейшънс [Peace Organization for Trans-Atlantic Ties and Operations.] – мирна организация за трансатлантически връзки и операции) или може би ВОДКА (Венгърд организейшън фор дифенс, коопърейшън енд асистънс [Vanguard Organization for Defence, Cooperation and Assistance] – авангардна организация за отбрана, сътрудничество и взаимопомощ)“ [332].

Врѣх обаче взеха сериозните – до злост – ястреби като Зб. Бжежински, написал в края на 1994 г., че НАТО или трябва да се разшири, или ще умре [333].

В съзвучие с видимата част на айсберга от добри намерения и искрена загриженост, в Париж на 27.05.1997 г. бе подписан помпозен и донякъде нереалистичен документ с впечатляващото название „Основополагащ акт за отношенията, сътрудничеството и взаимната сигурност между НАТО и Русия“ [334]. Това е политическо, а не юридическо споразумение, което не подлежи на ратификация. В него е заявено, че Русия и НАТО повече не се разглеждат един друг като противници. НАТО пое ангажимент да не разполага на територията на новите членки на постоянна основа съществени бойни сили. Бе заявено, че НАТО няма намерение, планове или причини да разполага ядрено оръжие на тяхна територия, не намира за нужно да променя ядрената си политика или насоченост и не вижда такава нужда да възникне в бъдеще. Русия и НАТО декларираха, че ще се въздържат от употреба на сила един срещу друг както и срещу трета страна, нейните суверенитет, териториален интегритет или политическа

независимост по начин, несъвместим с Хартата на ООН и споразумението от Хелзинки [335] (до Косово бе още далеч).

Ал. Лебед нарече Документа „акт за капитулацията на Русия“ [336], Г. Зюганов – „акт за безусловна капитулация“, депутатите-комунисти – „предателство“ [337].

В съответствие с Основополагащия акт бе създаден работният му орган – Съвместен постоянен съвет (СПС), който се председателства от генералния секретар на НАТО, представител на една от натовските държави по ротационен принцип и представител на Русия. СПС ще осъществява следните дейности: провеждане на консултации (които няма да засягат вътрешни работи на НАТО, нейните членки и на Русия); изработване на тяхна основа на инициативи, по които Русия и НАТО се договарят да правят официални заявления и да предприемат съвместни действия; при постигане на консенсус в хода на консултациите се приемат съвместни решения и се осъществяват съвместни действия във всеки конкретен случай, вкл. участие на равнопоставена основа в планирането и подготовката на съвместни операции, в т.ч. и миротворчески операции под ръководството на СС на ООН или под отговорността на ОССЕ.

За обсъждане на военно-политически въпроси, СПС два пъти в годината провежда срещи на равнището на министри на външните работи и два пъти – на равнището на министри на отбраната. При необходимост, СПС ще заседава на ниво държавни и правителствени ръководители. Създава се Съвместен военен постоянен комитет на равнище началници на ГЩ и постоянни временни представители. В Брюксел, при щаб-квартирата на НАТО е учредено Постоянно представителство на Русия в НАТО, а в Монс, при щаба на Обединените въоръжени сили на НАТО в Европа – военно представителство и длъжност Главен военен представител на Русия в НАТО (на нея е назначен ген.-лейт. Виктор Заварзин). Руските офицери имат фактически статут на гости, който не им позволява да се движат свободно по помещенията на щаб-квартирата на НАТО [338].

При ратифицирането на протоколите за присъединяване на Полша, Унгария и Чехия към НАТО, Сенатът на САЩ изиска от президента да удостовери, че [339]:

– Основополагащият акт и СПС не дават на Руската Федерация правото на вето върху политиката на НАТО.

– СПС няма да бъде форум, на който ще се преговаря с РФ и ще се взема каквото и да е решение по стратегията, доктрината и готовността [бойна] на НАТО и НАТО няма да използва СПС за заместител на преговорите за контрол върху въоръженията, напр. преговорите за адаптацията на ДОВСЕ.

– НАТО няма да дискутира с РФ нито един въпрос от дневния ред, без предварително да е постигнато съгласие за позицията по този въпрос в Северноатлантическия съвет.

Ако не броим епизодичните учения по програмата Партньорство за мир, военното сътрудничество на Русия с НАТО се изчерпва с участието в SFOR (32 хил. военнослужещи от 38 страни) и KFOR (48 хил. от 30 страни), съответно в Босна и в Косово.

Като утеха за решението за разширяване на НАТО, което трябваше да бъде взето в Мадрид на 08-09.07.1997 г., в Денвър (20-22.06.1997 г.) на Русия бе дадено място на срещите на върха на Г-7. Така че ако не Г-8, имаме вече поне Г-7½. На Русия бе обещано за сетен път (напразно) членство в Световната търговска организация. Юрий Давидов нарича онези дни „най-безславната страничка в най-новата история на руската дипломатия“ [340]. При цялото уважение към Е. Примаков [с когото авторът, като председател на Комисията по национална сигурност в 36-о Народно събрание, е имал честта да разговаря официално, в парламента, и неофициално, на вечеря в руското посолство – тогава Примаков бе директор на Службата за външно разузнаване], той ще

остане в историята като външния министър, при когото НАТО се разшири без да зачете мнението на Русия. Разбира се, това стана не заради Евгений Максимович. Вината бе в предните 4 – 5 години (все пак до 05.01.1996 г. външен министър бе А. Козирев), но фактът си е факт – Примаков, заедно с Елцин трябваше да изпият чашата на унижението.

Рядко, но се случва, някой в Русия да предложи тя да стане член на НАТО. Като секретар на Съвета за сигурност на РФ, Иван Рибкин заяви, че Русия „ще бъде член на политическата организация на НАТО“ [341]. А на въпрос смята ли за възможно Русия да се присъедини към НАТО, и.д. президентът Вл. Путин отговори „Защо не? Защо не? Не изключвам такава възможност. Повтарям, в случай, ако с интересите на Русия ще се съобразяват, ако тя бъде пълноправен партньор“ [342]. Но ако при Рибкин имаме дилетантска фантасмагория, то Путин води игра на нерви и тествания – с чукче по коляното. Генералният секретар на НАТО лорд Джордж Робертсън отговаря на същия въпрос общо-взето по същия начин, добавяйки, че засега тази възможност не стои на дневен ред и ще са нужни 10 – 20 години за да може тази идея да се реализира [343]. Иначе е съвсем безсмислено да се обсъжда въпросът за членството на Русия в НАТО, а също и в ЕС – поне в обозримо бъдеще. Русия е твърде голяма и различна, за да бъде интегрирана в тези структури така, както Западът си представя интегрирането – като възприемане на неговите ценности, принципи, строеж на обществото. Русия е многонационална, с преобладаващи славянски дух и православие, нито само европейска, нито само азиатска държава. Абсурдно е да се смята, че тя ще се откаже от правото си на дума в процесите на европейска интеграция. Нима е възможно Люксембург да има право на вето относно разширяването на НАТО и ЕС, а велика Русия да остане безгласен наблюдател на събитията?

След приемането на Полша, Чехия и Унгария, за НАТО е по-добре да даде възможност на Русия да се убеди с течение на времето, че в разширяването няма нищо страшно. Така и Алиансът ще може спокойно да анализира процеса на „поглъщането“ и „смилането“: как ще се отрази на сложния му механизъм приемането и адаптирането на трите бивши соцдържави. Става дума за новите баланси в европейската политика, за разпределянето на финансовото бремене, за съхраняването на консенсуса при вземане на решения, за стандартите и комуникациите при неизбежната еволюция и трансформация на Алианса.

Русия се смири с влизането на трите страни в НАТО, защото не можа да измисли нищо, с което да го спре или поне забави. Но това е последният рубеж, който Русия предава без бой и без адекватна компенсация – както материална, така и морална. Оттук нататък започва позиционна война, мълчалива и безпощадна съпротива, хладен отпор, чиято цел е да се направи цената на членството в НАТО за Прибалтика, Румъния и България толкова висока, че за някои от тези кандидатки (и много повече – за НАТО) тя да се окаже направо непосилна.

Русия помъдрява, разбира, че начинът, по който се държеше – като боксьор, който дири постоянна обмяна на удари – е неизгоден за нея, защото оставя по лицето и достойнството ѝ само синини и кървящи аркади. Тя е решила да смени тактиката, да разчита на бавна и скучна игра, на влизания в клинч, на сепаративни разговори с рефера на ринга, дори на свои клакьори в залата – за да възникнат и други усещания от състезанието, а не само тези, които стигат до публиката благодарение на екзалтираните слова на необективния коментатор.

Колкото разумни да са доводите за отчитане на притесненията на Русия, за илюзията да се гради европейската сигурност без Русия, за необходимостта да се разширява неотклонно територията на същинска, просперираща Европа, да се преместват границите ѝ едновременно на изток и на юг, а не да се създават нови разделителни

линии; неподлежащ на оспорване факт е, че правото на вето, решаващата дума в НАТО имат САЩ. Това е основната причина, поради която въпреки аргументите „за“ и „против“, въпреки предпазливостта на Западна Европа, през 1997 г. бе заявено категорично, че въпросът с разширяването на НАТО няма да бъде обсъждан с Русия, защото е вече (пред)решен. В НАТО всички – с охота или без, вървят след САЩ, разчитат на тяхната политическа, икономическа и военна мощ, на огромните им дипломатически, разузнавателни и финансови възможности; приемат заръките и заповедите на Вашингтон. НАТО владее инициативата в Европа; атлантическото крило на НАТО владее инициативата в НАТО; а САЩ владеят инициативата в това атлантическо крило. Ето затова НАТО се разширява независимо от всичко и въпреки всичко.

III.18. Марко на Косово поле

Балканите ходят по острието на бръснача. Вече написахме, че при разпад на многонационална държава не трябва да се допуска разпадане на носещата ѝ конструкция (напр. Сърбия, Русия). Защото то ще отприщи жесток процес на кантонизация и атомизация, в който ще действа обратната връзка, т.е. при протичането си той ще произвежда вражди и нестабилност, които още повече ще го ускорят.

Трудно е да се интерполират достоверно перспективите пред региона.

– Не е ясно какви са оценките на американския финансов елит за удара, който трябва да понесе Евро-то, за да не може то (напр. до 2003 - 2005 г.) дори да си помисли да оспорва глобалното превъзходство на долара. А че ударите в Косово бяха удари и срещу Евро-то, изобщо не подлежи на съмнение.

– Не е ясно кои още най-нови въоръжения и технологии са планирани за изпитанията в реална среда и реално време. Очевидно бе, че с операцията в Косово наблюдавахме първата фаза на първата полигонна война на XXI век.

– Не е ясно колко надълбоко европеецът е потънал в егоизъм, в материален уют, има ли ресурси и воля за съпротива, има ли предел на търпението му или той е опериран от всякакви помисли и пориви за човешка солидарност. Защо да не допуснем, че когато жизненият стандарт надхвърли някаква горна граница, започват да се развиват симптоми на безчувствена ситост и морално линеене. Напълно възможно е самодоволното съзнание и преялата съвест да не могат и да не искат да разбират проблемите на другите, досаждащи с бедите си.

– Не е ясно къде е пресечната точка на днешните възможности на Русия, истинските ѝ намерения и нейните лостове за въздействие вътре в самия регион при предстоящата неизбежна и решаваща смяна на подхода на НАТО и/или международната общност към противостоенето Белград-Косово.

Когато през септември 1998 г. Примаков стана министър-председател, за нов министър на външните работи на Русия бе назначен опитният дипломат Игор Иванов. Той се изправи веднага лице в лице с ескалацията на събитията в Косово. На среща с държавния секретар М. Олбrait, Иванов загатна за характера си: „Пазарната икономика не означава, че външната политика трябва да бъде пазарна. Русия не търгува със своите национални интереси“ [344].

Руската Дума – главно на думи – оказва силна съпротива срещу ударите на НАТО. През октомври 1998 г. бяха проведени слушания: „Заплахите за европейската сигурност във връзка с разширяването на НАТО (на примера на събитията на Балканите)“. В декларацията „За заплахата от разпалване на военни действия от страна на Организацията на Северноатлантическия договор срещу Съюза на Република Югославия“, депутатите се солидаризираха с позицията на Белград по урегулиране на кризата в Косово и твърдяха, че възможните бомбардировки на НАТО могат да бъдат

оценени като заплаха за националната сигурност на Русия. Думата препоръча на кабинета „да излезе от международните санкции по отношение на Югославия“ и в срочен порядък „да разгледа въпроса за възобновяването на военното сътрудничество на РФ и СРЮ“, „да коригира програмата на РФ и блока НАТО с отчитане на позицията на НАТО по отношение на Югославия“. Взето бе решение да се изпрати делегация на Думата в СРЮ за изучаване и оценка на ситуацията в Косово с поръчение „да обсъди с ръководството на парламента на Югославия въпросът за укрепване на връзките между Югославия и Съюза на Беларус и Русия“ [345]. В най-кървавото за Белград време, Съюзното правителство и Съюзната скупщина наистина приеха Постановление за присъединяване на СРЮ към Съюза на Русия и Беларус, но ръката, протегнатата за помощ не бе поета толкова ентузиазно, колкото гръмки и патетично героични бяха думите на Думата.

НАТО остана глуха към аргументите на Русия и бомбите ѝ започнаха да падат над Югославия, Русия категорично осъди тази „агресия срещу суверенна държава“. Дни преди първите удари, премиерът Е. Примаков летеше към Вашингтон за участие в работата на съвместната комисия, оглавявана от него и вицепрезидента Ал Гор. След като не получи потвърждение, че няма да се стигне до бомбардировки, Примаков предприе безпрецедентен ход – нареди самолетът да завие във въздуха и да поеме към Москва.

Русия прекрати официалните връзки с НАТО; отзова в Москва главния военен представител при НАТО и другите представители в щаб-квартирата на НАТО; спря участието си в Партньорство за мир, Индивидуалната програма за партньорство, Евроатлантическия съвет за партньорство, СПС; замрази изпращането на представители на различни курсове за преподготовка и на научно-технически срещи под егидата на НАТО; прекрати дейността на центъра за документация на НАТО по въпросите на европейската сигурност и напредналите преговори за откриване на Военна мисия за връзка на НАТО в Москва; бойкотира срещата на върха на НАТО и страните-партньори във Вашингтон [346]. Усилията на Москва да се намери дипломатическо урегулиране на конфликта доведоха до участието на В. Черномирдин като посредник, заедно с финландския премиер Марти Ахтисаари. Аплодираната на Запад мисия бе оценена като неуспешна в Русия, защото оказала натиск срещу сърбите да приемат наложеното им споразумение и дала възможност на НАТО да протръби из целия свят за своята победа. С тази мисия Черномирдин изпя лебедовата си, най-последна песен като политик

Войната в Косово бе наречена блестящ успех, вкл. от нашите държавни лидери. Ала както писа в-к „Le Monde“: „Нито един от основните проблеми, поставени в момента на въоръжената интервенция на НАТО на 24.03.1999 г. не бе решен“ [347]. А главните действащи актьори: генералният секретар на НАТО Хавиер Солана, видният пълководец, главнокомандващият ВС на НАТО в Европа ген. Уесли Кларк и ръководителят на умиротворителните сили на НАТО в Косово ген. Майкъл Джексън бяха освободени предсрочно от постовете им.

Експертите от американския институт „САТО“ нарекоха военната операция на НАТО „очевиден провал“ във външната политика на администрацията на САЩ; Кристофър Лейн и Бенджамин Шварц също писаха във „Washington Post“, че войната в Косово се оказа един от най-големите провали на САЩ [348]; респектиращият „The Times“ твърди, че Алиансът загуби войната в Косово и никога не е бил по-слаб, отколкото след нея и даже ехидно подметна: „Силите на Запада миналата година със същия успех можеха да бомбардират Марс“ [349]; а дори Комисията по проблемите на отбраната в Британския парламент определи акцията като „съмнителна по отношение на нейната законност“ и противоречаща на Устава на ООН [350].

Поради проклетията на балканската орис, странното танго по чужда воля на Иван Костов с Хашим Тачи (лидерът на АОК, за чиято политическа параноя пише Stratfor [351]) – този флирт с косоварите зад гърба на Сърбия и Македония, може да се окаже покана към албанската мафия: заповядайте, установявайте се у нас, плетете структури на трафика на оръжия и наркотици, плодете се и се множете. И току виж, след 30 – 40 години България се оказала със същите проблеми като Македония днес. Как може изобщо български премиер да бъде използван за вършене на не най-чистата балканска работа – например, да агитира за план за разделяне на Сърбия на шест части, подхвърлен невинно и провокативно от лидери на унгарското малцинство във Войводина! Да си играеш с огъня, да режеш клона, на който седи България – това означава такова дилетантство. И на края – като за капак, България, унижавайки Сърбия, поиска да открие дипломатическо бюро в Прищина. С подобни действия един ден страната ни може да бъде наричана така, както тя наричаше някога коварните си съседи – разбойница. Обществото ни не може да не се тревожи, че ако вчера бе Босна, а днес – Косово, то утре може да дойде ред на Македония. Какво тогава очаква в други ден България?

Освен Русия и Китай, трета велика страна, Индия бе против ударите на НАТО. Експремиерът ѝ Кумар Гуджрал каза: „Акцията в Косово не бе подкрепена от по-голямата част от населението на света. Много рязко протестираха Индия, Китай, Русия. Взети заедно, ние сме около 2/3 от населението на света. Африканските страни не говореха с пълен глас, но можем да смятаме, че те също са на наша страна. Това се отнася и за Латинска Америка“ [352]. А нашето общество не научи, че Движението на необвързаните държави осъди ударите на НАТО. След Студената война това Движение не играе такава значима роля, но си остава фактор, чиято позиция е знак как светът се отнася към акцията на НАТО. Но не светът на самодоволните и богатите, с които – бедна и опоскана – се нареди и България, а светът на онеправданите и пренебрегвани хора.

Показателно е, че заедно с Русия, от остра, до негативна позиция по отношение на действията на НАТО заеха съответно Беларус, Армения и дори Украйна – все православни, а без Армения – славянски държави.

Аргументът, че България нямала друга алтернатива, освен да даде своето въздушно пространство на НАТО контрастира с позицията на Австрия, която не позволи на самолетите на Алианса да прелитат над нейна територия [353]. През 1986 г. и правителството на Митеран не даде въздушен коридор на самолетите на САЩ, разположени в Англия да прелетят над Франция за разрушаване на щаб-квартирата на Кадафи и спалните му помещения, в резултат на които загинаха невинни хора, включително едно от децата на либийския вожд.

Според Клаузевиц войната е продължение на политиката с други средства. При войната на НАТО в Косово целите станаха производни на средствата. А средствата „къкреха“ дълго – години наред са обсъждани поне 7 варианта за лечение на Косовския тумор: 1. **Сърбизиране** на Косово; 2. **Разделяне** на Косово на две – северната част остава в Сърбия, южната получава независимост; 3. **Възстановяване** на предишния статут на Косово като автономна област; 4. **Повишаване** на статута на Косово до трета след Сърбия и Черна гора, федеративна съставляваща на Югославия; 5. **Изграждане** на конфедерация между Косово и Югославия по подобие на свързането в съюз в Босна и Херцеговина на Мюсюлманско-Хърватската федерация и Босненската сръбска република; 6. **Създаване** на независима държава Косово; 7. **Обединяване** на Косово с Албания и по-късно, с албанизираната част на Македония.

Частица от това „къкрене“ е „тайният“ семинар по управление на конфликти, проведен от американския Институт за мир (USIP, спонсориран от Конгреса на САЩ)

на 22 – 24.06.1998 г. някъде в София. В него вземат участие 22 висши представители на косоварите – политически лидери, вкл. изпълнителният секретар на екипа, преговарящ с Белград, парламентаристи, журналисти от прищинския вестник на косоварите „Коха Диторе“, юристи, политолози и др.

Хенри Кисинджър заяви в „Newsweek“: „Стратегията за налагане на морал от 5000 м височина опустошава Сърбия и превръща Косово в невъзможно за живеене място. Тя няма нито политическо, нито морално оправдание“ [354].

Войната на НАТО срещу СРЮ е нарушение на международното право. В Устава на ООН е казано, че страните-членки „възлагат на Съвета за сигурност главната отговорност за поддържането на международния мир и сигурност“ (член 24, т. 1), а също така, че „Съветът за сигурност определя съществуването на всяка заплаха срещу мира, нарушение на мира или акт на агресия и прави препоръки или решава какви мерки ще бъдат взети за поддържането или възстановяването на международния мир и сигурност“ (член 39). Акцията на НАТО попада под определението на ООН за агресия: „Агресия е използване на въоръжени сили от една държава срещу суверенитета, териториалната цялост или независимостта на друга държава. Агресор е тази държава, която първа употреби въоръжена сила“ (Резолюция No. 3314 от 14 декември 1974 г.).

Роден патент е неологизмът „хуманитарни бомбардировки“. Американският журналист Джон Конъл писа по повод на аналогични бомбардировки в Ирак: „Компютърните видеоизображения на изстреляните от лазерна тръба бомби върху покривите на иракските домове, бяха представяни на целия свят като нещо от рода на компютърна суперигра, впечатлението от която се усилваше от ликуващите викове и аплодисментите на летците при прякото улучване на снарядите. Телезрителите обаче не виждаха как в пламъка на тези взривяващи се бомби умираха хора и не чуваха техните предсмъртни викове“ [355].

Равносметката от операцията на НАТО „Съюзническа сила“ е потресаваща: за 78 дни на военна кампания, 1200 самолета са извършили 26 289 полета, нанесени са 2 300 въздушни удари по 995 граждански и военни обекта. Сумарната мощност на използваните боеприпаси (вкл. 31 хил. снаряда с престъпно използване на обеднен уран, чийто еквивалент е 10 тона необогатен уран [356]) е около 21 700 тона тротил (по 2 кг средно на човек от населението), в това число 152 контейнера с 35 450, забранени за употреба кластерни бомби. Освен ударите на авиацията, въздушната и морската групировки на НАТО изстреляха над 1 000 крилати ракети от типа „Томахок“. Избити са 2 000 цивилни граждани, от които 600 деца, а ранените и осакатените са 6 000 души, сред тях 2 400 деца. Разрушени изцяло или частично са около 30 болници и здравни заведения, 25 факултета, 15 колежа, 100 гимназии, 320 основни училища, 20 студентски общежития, 50 детски градини, 5 библиотеки, 14 летища, 61 моста, 19 жп линии, стотици километри шосейна мрежа, 49 радио-телевизионни предавателни и радиорелейни станции, 345 промишлени и търговски обекта, над 365 манастира, църкви и други религиозни светилища и исторически паметници. В този мрачен списък трябва да се включат разрушеното Китайско посолство и щети на други 19 посолства и резиденции [357].

„Амнести интернешънъл“ обвини НАТО в нарушаване на международното право и призова Международния трибунал по бивша Югославия да проведе разследване и да накаже виновните за смъртта на хиляди мирни жители и за разрушаването на жизнено важни обекти [358]. Тамара Шишманова нарече употребата на бомби с обеднен уран „едно от имената на проклятието, което ни застигна“. Тя цитира говорителя на Международния център за борба срещу употребата на обеднен уран Джон Каталино: „Използването на боеприпаси с обеднен уран прибавя още едно измерение на престъпленията, които НАТО извършва срещу югославските народи, включително и

народа на Косово“ [359].

Действията на НАТО (особено бомбардирането на електроцентрали и болници и прекъсването на снабдяването на населението с питейна вода) са безспорно нарушение на международното право, залегнало в Първия Допълнителен Протокол (от 1977 г.) към Женевските конвенции (от 12.08.1949 г.) относно защитата на жертвите на международни въоръжени конфликти, според който [360]:

– Чл. 52, т. 2. „Нападенията ще се ограничават строго върху военни цели“.

– Чл. 53. „[Забранява се] да се извършват каквито и да било враждебни действия, насочени срещу исторически паметници, произведения на изкуството или места за култова дейност, които са част от културното наследство на народите“.

– Чл. 54, т. 2. „Забранено е да се нападат, разрушават, преместват или правят негодни за използване обекти, които са необходими за оцеляване на гражданското население – като хранителни продукти, посеви, животни, инсталации за и запаси от питейна вода и напоителни съоръжения – специално с цел те да не могат да бъдат използвани от гражданското население или от противниковата страна“.

– Чл. 54., т. 1. „При водене на военни действия ще се полагат грижи за закрила на природната среда срещу обширни, трайни и сериозни щети. Тази закрила включва забрана за използване на методи и средства за водене на война, които предизвикват или биха могли да предизвикат такива щети на природната среда и по този начин нанасят вреди на здравето или оцеляването на населението“.

След ударите на НАТО, косоварите предприеха масови разрушения, убийства, насилия, дори изнасилвания сред сръбското население в провинцията. От началото на 2000 г. за по-малко от половин година в Косово са извършени 533 тежки углавни престъпления, в това число 133 убийства [361]. Към началото на юни 2000 г. в Косово са останали не повече от 100 хил. сърби, над 250 хил. са в изгнание [362], а общо за времето на пребиваване на мисията на ООН и KFOR в Косово, от него са изгонени повече от 350 хил. души от неалбански произход [363]. Изявлението на Олбрайт, че АОК „се е саморазпуснала“, се оказва фикция [364].

За ударите се заговори като за манипулация и лъжа. Поводът за войната бе, че НАТО не може да търпи избиването на десетки хиляди албанци. Тогава, Джеймс Рубин, говорител на Държавния департамент твърдеше, че НАТО не се нуждае да доказва сръбската политика на геноцид, защото е ясно, че се извършват престъпления срещу човечеството [365]. Но ето, че след година „Washington Post“ писа: „Не е имало никакъв геноцид или етническо прочистване. Безспорно бруталните операции на югоармията бяха насочени към изкореняването на АОК, а не към прогонване на албанците“ [366]. Това твърди и Пат Бюканън: „Знаем, че такъв геноцид не е имало. Знаем, че въздушните удари предизвикаха кръвопролитията. Разбрахме, че войната на Клинтън не създаде многоетническа демокрация, а озлобена и отмъстителна държава джудже, където сърбите ги прогонват с огън от жилищата им“ [367]. Stratfor заключи: „Броят на убитите дотук се изчислява в стотици, не в хиляди. Политически алиансът разчиташе в огромна степен на информацията за войната, осигурявана от САЩ. Ако САЩ и НАТО са били в грешка, тогава правителствата на страните от алианса, които бяха подложени на тежка критика по време на войната, като италианското и германското, могат да имат сериозни проблеми. Доверието в лидерството и в разузнавателните източници на САЩ би могло да спадне значително. Може да има още последици, ако се окаже, че твърденията на НАТО за жестокостите на сърбите се окажат фалшиви“ [368].

„Newsweek“ публикува данни от секретно разследване на ВВС на САЩ, съгласно които НАТО е излъгала, че е унищожила 120 танка, 220 БТР, 450 артсистеми при 744 потвърдени въздушни попадения. Оказва се, че при 58 точни попадения са унищожени 14 танка, 18 БТР и 20 артсистеми (останалите точни попадения са срещу лъжливи

мостове и бункери, макети или цивилни коли) и това горе-долу е бройката, която е назовало обвиненото от НАТО в дезинформация сръбско правителство. Списанието нарича бомбардирането на цивилно население терор. Уилям Пфаф в „International Herald Tribune“ задава въпроса „Какви други лъжи са били казани за войната в Косово? Дали наистина етническото прочистване в областта е започнало преди атаките на НАТО?“, за да признае накрая: „Стратегическите бомбардировки допринесоха за победата, но всъщност Русия поднесе победата на НАТО, като каза на Слободан Милошевич, че Москва повече няма да го поддържа“ [369].

Понякога за Русия се пише с презрителни подмятания: тя е способна само на драматични изхвърляния и жестове. А по-добре ли би било тя да премине към действия? Да, отчаян жест е и завземането на летището Слатина в Косово, но вместо той да бъде най-напред осъден, а после осмян от Запада, не бе ли по-добре да се вникне в неговата драматургия на отчаянието?

Преправяйки **S** в „SFOR“ (Стабилизационни сили в Босна) на **K**, та да стане „KFOR“ (Сили в Косово), 200 руски десантчици и 40 единици автобронетанкова техника, водени от отзования представител на Русия в НАТО ген. Виктор Заварзин, „преодоляват 500 километра за 7.5 часа“, за да се доберат от Босна в Прищина. Там те завземат летището Слатина – стратегически обект, при това недалеч от щаб-квартирата на KFOR, възглавявана от британския генерал Майкъл Джексън. Посрещнати са от хиляди сърби „с овации, стрелба във въздуха, музика и сълзи на радост“, с възгласи „Сега вече оставаме тук“, „Повече няма причина да напускаме Прищина“, „Русия ще ни бъде гаранция за защита!“.

Смята се, че целта на марша е да се завземе летището, на което ще кацне впоследствие десант от над 1000 души от Псков, Рязан и Иваново за създаване на зона под руски контрол в северозападния сектор на провинцията. Този десант си остана в Русия, защото България, Румъния и Унгария не му дадоха въздушен коридор.

Сега е вече ред на втория човек след Олбрайт в Държавния департамент Строуб Талбот да обърне обратно самолета, летящ от Москва за Брюксел. В интервю за CNN Игор Иванов заявява, че въвеждането на руските миротворци в Косово е погрешно. Ген. Кларк заповядва на ген. Джексън да извърши въздушен десант и да блокира руските части. Ген. Джексън не се подчинява: „Нямам намерение да започна заради вас трета световна война“ [370]. Представители на силовите структури на РФ критикуват МВнР за „неспособността му да предприеме адекватни мерки“ с цел да осигури въздушен коридор за долитането на руския десант и обвиняват България, Румъния и Унгария, че в угода на НАТО нарушават международно-правните норми [371]. (Те всъщност наистина под натиска на САЩ отказаха на Русия достъп до въздушното си пространство [372]). Въпреки хладното отношение на МВнР към акцията, ден след нея Елцин присвоява на Заварзин званието генерал-полковник.

През май 2000 г. имаше абсолютно аналогичен случай на разнобой между МО и МВнР. В Москва на посещение бе признатият за международен престъпник югославски министър на отбраната ген. Драголюб Ойданич. На Игор Иванов се наложи при заседанието на СПС във Флоренция да се извинява, че това е досадна грешка, че тя повече няма да се повтори, уточнявайки, че Международният трибунал за Югославия действа необективно и се е политизирал. Действително, от 59-те обвинени в Хага 43 са сърби. Москва е против издаването на секретни ордери за арест на международни престъпници, тъй като не е дала съгласие за тази процедура. Тя възразява срещу доминирането в Хагския трибунал на представители на Западна Европа и САЩ и срещу сключения от трибунала без санкцията на СС на ООН меморандум за взаимно разбирателство с НАТО, на основание на който международните сили в Босна участват в задържането на обвиняеми [373].

Това, което Русия предприе в Слатина не е само авантюра, макар за дозата авантюризм да говори фактът, че сетне от НАТО трябваше да помагат с храна и вода на неударимите десантчици. Коментарите не бива да засягат само следствието и да подминават причината. А тя е в твърдо издържаното решение на НАТО да не предостави на Русия самостоятелен сектор за мироопазващи действия в Косово – зона на отговорност, съизмерима с нейното място и роля в международните отношения [374].

След земетръса в отношенията НАТО – Русия по повод Косово, между новия генерален секретар лорд Робертсън и новия президент Путин се разгоря сякаш любов от пръв поглед. За кратък период след началото на възстановяването на отношенията между Алианса и Кремъл, започнало с посещението през февруари 2000 г. на Робертсън в Москва, се състояха няколко заседания на СПС, на които бяха разгледани редица въпроси и сред тях за стратегическите концепции на НАТО и Русия и проблемите на инфраструктурата на ... Полша! [375]

III.19. Где е България?

Опитът на МАПО (Московско авиационно производствено обединение) да продаде на България ескадрила от 14 суперсамолета МиГ-29 СМ спомогна да се убедим колко ниско е нивото на българо-руските военни отношения.

Съгласно съобщения в печата, България сама е поискала такава ескадрила, заявявайки обаче, че няма пари да плати за нея. Според Александър Агеев, зам.-директор на МАПО, те информирали Елцин за предложението и обсъдили варианти как да ни продадат изстребителите – за сметка на нашия външен дълг, напр. срещу брейди-облигации; чрез участие на МАПО в приватизацията на предприятия; с бартер – напр. самолети и резервни части срещу лекарства и други стоки – хранителни, плодове и зеленчуци. Руското Министерство на финансите отпуснало кредит от 450 млн. дол. с изключително благоприятни за България условия – изплащане за срок от над 10 г. след сключване на сделката, гратисен период до 2001 г. с плащания на три транша по 150 млн. дол.

Руските представители започват сериозна кампания. Твърдят, че военно-ремонтният завод в Пловдив ще бъде усилен с оборудване за създаване на българо-руски ремонтен център на същите самолети от Европа, Африка и Близкия Изток, а неговата продукция ще е едно от перата за погасяване на кредита; че ще се даде препитание за 50 хил. работни места, че пазарът за завода е за над 1 млрд. дол. годишно. МАПО не само прави отстъпка от цената на самолетите, но обещава те да бъдат получени „с напълно оборудван боекомплект, както и с резервни части“ [376] В-к „Капитал“, който иначе твърди, че „Противниците на истинските реформи в България сега могат да се познаят освен по отношението към споразумението с МВФ и по това дали искат веднага и много руски МИГ-ове“ [377], изведнъж признава: „Руската оферта е интересна и може би печеливша за момента. Но американският натиск срещу сделката е твърде силен“ [378]. Русофобната „Демокрация“ отделя внимание на офертата без охулващ тон. Цитиран е началникът на ГЩ, летецът, ген.-полк. Михо Михов: „Покривът на родината е прокапал и тече отвсякъде. С наличната бойна авиация можем само да кърпим положението“. Дискусията за сделката приключва внезапно, след фразата на П. Стоянов: „Казано по-простичко за подобна ситуация народът казва: „Цървули няма, гайда иска“ [379].

Дълбочината на взаимното охлаждане между България и Русия се вижда и от преговорите с „Газпром“ за доставките на природен газ за нашата страна. Тези преговори са епопея, която се вихри от 1994 г., но връхната ѝ фаза ни държи под напрежение след 1997 г. Епопеята е илюстрация как в една демокрация не бива да се

водят преговори. Непрозрачност, намеса на лични интереси, силна пропаганда, която цели да заблуди обществото, скриване на резултатите от преговорите, тайни протоколи и анекси към договорите; безплодни посещения на най-високо равнище, вкл. на президента Стоянов, за което симпатизиращият му в-к „Капитал“ написа през 1998 г.: „Не беше направен пробив в отношенията, не беше поставен и не беше решен нито един съществен проблем“ [380].

Ходенето по мъките започна с изтичане на срока на Ямбургската спогодба, според която България срещу участие в строителството на газопровода и съпътстващата инфраструктура, получава „безплатен“ руски природен газ през периода 1989-1998 г.

В последните си дни, на 16.10.1994 г., кабинетът на Любен Беров сключва Междуправителствена спогодба за създаване на българо-руско акционерно дружество за съвместна дейност в горивно-енергийния комплекс с 50%:50% държавно участие чрез „Булгаргаз“ и „Газпром“. Дружеството „Топенерджи“ е създадено конспиративно на 23.05.1995 г., зад гърба на премиера Жан Виденов часове преди посещението на министър-председателя Виктор Черномирдин [381]. Фатално е излизането на преден план в „Топенерджи“ на Андрей Луканов – първи препъникамък, обрекъл България на трусове, спазми и гърчове.

През декември 1995 г., с решение на правителството на Виденов е променен акционерният състав в „Топенерджи“, така че в „играта“ са допуснати частни фирми, а българският дял на акциите изглежда вече така: „Булгаргаз“ – 25.1%, „Мултигруп“ и „Овергаз инк.“ (фирма с участие на „Газпром“) – по 8.25%, „Булбанк“ и Първа частна банка – по 3.2%, „Химимпорт“ – 2%. Участието на „Газпром“ в „Овергаз“ нарушава баланса 50%:50% между България и Русия.

Основният спор е за собствеността върху газопроводната мрежа, която по наследство от социализма е притежание на „Булгаргаз“. Макар неоправдано от българска гледна точка, съвсем разбираемо е желанието на „Газпром“ (чрез „Топенерджи“) да притежава това стратегическо богатство. Евгений Бакърджиев, в качеството си на вицепремиер в кабинета на Иван Костов твърди, че: „На 29 декември 1996 г., след като вече беше в оставка, правителството на Жан Виденов замалко не успя да продаде транзитните ни газопроводи. С разпореждане No. 46 кабинетът Виденов се опита да извади от активите на „Булгаргаз“ всички транзитни газопроводи с обща дължина 647 км., компресорните станции по тях и правото на строеж върху строящите се нови 157 км тръби“ [382].

Привеждат се и такива аргументи газопреносната мрежа да остане държавна собственост – че била изградена с парите на българските данъкоплатци [383]. Сякаш останалото национално богатство бе създадено с парите на занзибарските данъкоплатци, та трябваше да бъде разхаризано по такъв начин.

На 15.04.1997 г., служебното правителство на Стефан Софиянски подписа Спогодба за сътрудничество в областта на природния газ. В нея „Топенерджи“ е определено като транзитър и инвеститор на разширяването на газопроводната система за Турция [384]. Фанфарният звън, който по-късно ще огласи летище София, още е само в главата на една журналистка: „За 40 часа в Москва школуваният администратор Софиянски отметна това, с което изпитаната комсомолска номенклатура преди него не можа да се пребори години наред“ [385]. [Именно тогава Софиянски каза за разговора си с В. Черномирдин за НАТО: „Мен така не са ми се карали от ученик“.] Бившият вече премиер Жан Виденов твърди: „Спогодбата Софиянски-Черномирдин защитава единствено „Газпром“ и неговите български партньори – „Овергаз“ и „Мултигруп“ [386].

Според набързо приетия Закон за концесиите, държавата притежава тръбопроводите и може да ги отдава само на концесия. За „Топенерджи“ това бе мисия невъзможна при кабинета на Костов. Той бе започнал битка с предизвестен край с дружеството,

съпроводена с явна антируска кампания.

Вътрешният министър Богомил Бонев обвини Русия, че с икономически натиск постига политически цели: „Недостойно е една голяма държава да се представя като рекетър спрямо малка държава като България“ [387]. Рем Вяхирев не остана длъжен: „Не обръщам внимание на глупаците никога. Те идват и си отиват, а Газпром си стои и ще си остане. И ще продава газ“ [388].

„Демокрация“ намери за добре да попита истерично: „Управлява ли и до днес „дългата ръка“ на Кремъл в София чрез трансформирания в икономически групировки бивши управления на ДС?“ [389] С минаваща на моменти културния стил кампания, руският посланик Керестеджиянц бе обвинен в някои вестници, извънредно близки до най-високите етажи на правителството, че провеждал „класически шпионски мероприятия“ и направил „колективна вербовка“ на известни публични личности – сред тях Александър Атанасов (брат на Андрей Луканов), ген. Стоян Андреев, Любомир Коларов, ген. Радослав Пешлеевски и др. [390] Посланикът, който не бе най-добрият избор на Русия, заяви пред ИТАР-ТАСС, че това е „скандална измислица с провокационно-политически характер“ [391].

Управляващите се стараеха колкото се може повече да обидят Русия.

– Русия не бе поканена на срещата в София (03.10.1997 г.) на министрите на избраната на страните-участнички в „Партньорство за мир“, страните-членки на НАТО от Югоизточна Европа, Италия и САЩ. Отново се изяви Б. Бонев: Русия не е поканена, защото „просто не е страна-членка на НАТО, нито пък на „Партньорство за мир“ [392]. Явно не знаеше, че от 1994 г. Русия участва в ПзМ.

– Когато външният министър Е. Примаков отказа срещата в Ню Йорк с външната ни министърка (използвайки факта, че тази среща не е уредена по приетия ред), тя, вместо да осмисли отказа, започна менторски да поучава многоопитния си колега: „Междудържавните отношения в цивилизованите държави се водят на масата на диалога, на преговорите. Отказът от диалог означава или нежелание, или неумение да се използват цивилизовани методи“ [393].

– Народното събрание прие на 24.10.1997 г. Декларация за развитие на равноправни и взаимноизгодни отношения с Руската Федерация [394]. Според А. Мигранян: „Такава декларация българският парламент би могъл да приеме и за Хондурас или Кот д'Ивоар“ [395]. В декларацията наред с традиционното: „Република България развива отношенията си с Руската Федерация на трайна основа в дух на приятелство, взаимна изгода и равноправие в съответствие с националните си интереси“, е записано: „Република България изгражда търговско-икономическите си отношения с Руската Федерация на основата на стратегическото взаимноизгодно сътрудничество, на прозрачността, без политически уговорки и без посредници, като се отстояват категорично българските интереси за балансирано развитие на стокообмена“. Тази фраза затрудни мнозина при превода ѝ на английски – на международни конференции наши представители от неправителствени организации трябваше да обясняват дълго какво дирят тези „без политически уговорки“ и „без посредници“ в Декларация, приета на такова високо ниво.

– На руския посланик не бе дадена възможност да произнесе словото си при тържествата на Шипка. Председателят на Съвета на Федерацията Егор Строев и шефът на групата за приятелство с България при Думата проф. Владимир Лисенко, дошли на официалното посещение в България по повод 3 март, бяха извадени от равновесие с неуважителното отношение към тях и заедно с групата руски губернатори преждевременно напуснаха приема в Бояна [396].

- (Кака)Нижеха се такива тези: „В крайна сметка в момента „Газпром“ се опитва да наложи политически модел, който да не позволи на България да има каквото и да е

правителство, което да не е контролирано от Русия. Затова спорът не е за цената на газа, за структурата на газовата доставка, за собствеността върху тръбите, а за суверенитета на България. Газпром не е просто една фирма. Това е министерството на интеграцията на Русия и в този смисъл си позволявам една шега: Ако приемем условията на Газпром, ще заменим доктрината „Брежнев“ с доктрината „Вяхирев“. Общото между двете, че са доктрини за ограничен суверенитет. Според доктрината „Брежнев“ съветската армия влиза в страните, където съветските интереси са застрашени. Доктрината „Вяхирев“ се свежда до това, че Русия не позволява на газа да влиза в страните, в които чувства своите интереси застрашени“ [397].

Какви нелепици! Чрез „Газпром“ Русия продава газ на десетки страни, вкл. на влезли в НАТО бивши сателити. Как в интелигентна глава може да се роди такава параноя? Къде остават транзитът към трети страни, необходимостта от по-големи продажби, спазването на търговските договори... И защо през България, след като тя обижда и загърбва Русия, продължава да тече руски газ, въпреки логиката на политолЪга? Лошото е, че подобни „анализатори“ бяха така всеизвестно близки с правителството на И. Костов, че всичко казано от тях се приемаше като официално становище. А поради трудното, дори невъзможно проникване на други мнения в казионните медии, то минаваше и за позиция на обществото. Тези „експерти“ с чести изяви по националните медии, с лекота истеризираха обстановката, насъскваха общественото мнение спрямо Русия. Но като по сигнал млъкваша тогава, когато се подписваха спогодби, криещи в себе си продажба на национални интереси срещу лично наместване на някой висш политик в схемата.

Макар с мотив без лична корист, уважаваният от автора арх. Христо Генчев се включи в диренето на най-острата дума: „Станалата вече явна и брутална руска агресия срещу България! Агресия, която цели да заграби българските газопреносни мрежи, а с нея и географските предимства на България. Бих нарекъл това грабеж на века! Този, който владее инфраструктурата на България, той е истинският български господар. Получавайки контрола над газопреносната мрежа на България, Русия ще е в състояние да препятства доставките на ирански газ за Европа и на норвежки за Близкия изток“ [398]. Хр. Генчев е безусловно прав обаче, че „За съжаление вместо да активизираме чуждите противоречия, като запазим българското единство, трябва да признаем, че и руските, и американските (и турските, и гръцките) интереси у нас се защитават от едни българи, воюващи срещу други българи и което е ужасното: без оглед на съдбата на останалите българи“ [399].

На Запад „прочетоха правилно“ ставащото и го нарекоха „война за огъня“, „война за руския газ“, „един вид дипломатическа „освободителна война“ [400]. Оксфордският институт за изследвания повтори като ехо тезата: който държи крачето с газа за България, може да сваля и качва правителствата [401]. Това даде повод на А. Мигранян да напише в „Независимая газета“: „В България се разгърна безпрецедентна кампания срещу Русия, а демонизирането на руския газов концерн достигна такава степен, че следва да се очаква, ако тази масирана антируска и антигазпромовска кампания продължи, скоро в тази страна да започнат да плашат децата си с Рем Вяхирев“ [402].

„Булбанк“, ПЧБ и „Химимпорт“ бяха принудени да прехвърлят акциите си на „Булгаргаз“, но „Мултигруп“ и „Овергаз инк“ не се подчиниха. България се отказа от дела си в „Топенерджи“ и „Газпром“ изкупи акциите на всички български фирми. Така „Топенерджи“ е изцяло руска собственост и единствен доставчик на руски газ за страната. Газопроводите си останаха собственост на България.

На 20.03.1998 г. в Москва бе подписан протокол от Евгений Бакърджиев и Рем Вяхирев за основите на бъдещите договори за доставка и транзит на руски газ за и през България. Направен бе опит той да бъде скрит от обществото, въпреки фанфарите, с

които на Аерогарата в София спонтанно организирани посрещачи приветстваха вицепремиера. Протоколът започна да се разпространява на ръка. Премиерът го обяви за фалшив, но той бе публикуван във в-к „Сега“. От него стана ясно, че двете страни „ще търсят възможност за преки доставки на газ от страна на „Топенерджи“ за крайни потребители в България в съответствие с принципите на европейския пазар“ [403]. Освен тази отстъпка (неудовлетворена и досега, защото не можело да се създава конкуренция на „Булгаргаз“ докато срещу него е монополистът „Газпром“ [404]), България прие предложената от „Газпром“ формула за образуване на цената, при която газът ще бъде доставян и се съгласи да намали таксата за пренос на газ през нейна територия [405].

Какво донесе „фанфарният“ протокол за България се видя в средата на 2000 г. – Иван Костов молеше Рем Вяхирев за намаляване цената на газа, а той отговаряше небрежно: „Аз не свалям цените, а ги качвам“, припомняйки дните, когато Костов дори не си правеше труда да чете писмата му, преадресирйки ги към една одиозна личност, за която Вяхирев казваше: „Васил Филипов (не зная него изгониха ли го вече?), направо ужас! Какъв е той по специалност всъщност? Аз такива инженери в Русия не съм срещал“ [406]. „Фанфарният“ протокол заявява огромни годишни квоти за покупка на газ (навярно за ангажимента да усвоим такива обеми някой е получил повече от ведро усмивка), от които България едва смогва да консумира и половината. Но „Булгаргаз“ (т.е. данъкоплатецът в крайна сметка) ще трябва да плаща 75% от цената на невзетите количества. Омразният „Газпром“ засега не е поискал плащане на санкцията [407].

III.20. Бъдещето на Русия като велика сила

Въпросът остава – какви са перспективите за Русия да се върне на голямата сцена? По-лесният отговор е песимистичен – тя няма шансове в обозримо бъдеще да бъде велика сила, с която се съобразяват, от която са респектирани, в чието мнение и воля да се вслушват не по принцип, а принципно. Ето аргументи в подкрепа на този отговор.

– **Силовият аргумент:** Русия дълго още не ще може да обезпечава финансово и да модернизира армията си; оръжията ѝ ще излизат от строя, ще „стареят“, отдалечавайки се от съвременните образци, а престижът на военната служба ще пада стремглаво. С „разсъхваща се“ армия не се отстоява статут на велика сила.

– **Икономическият аргумент:** Стана дума, че дори и да започне да се радва на висок икономически ръст, дори да преодолее много по-бързо от очакваното днешната си депресия, Русия не може да се надява в близките 15 – 20 години на по-висок от 2% дял в световния БВП. Такава икономика не е присъща на велика сила.

- **Ресурсният аргумент:** Транснационалните интереси Русия да си остане в насипно състояние и като евтин суровинен придатък са силни и ще стават още по-силни. Без ресурсите на Русия тези интереси ще имат сериозни проблеми и ниски проценти на печалби. Чрез правни и морални норми, икономически и политически организации, стокови и фондови борси, частни и държавни медии, те имат огромни шансове да не дадат на Русия да стъпи на краката си, да я държат в наркотична зависимост от техните кредити, инвестиции и технологии. Подобна участ не е характерна за страна, която се опитва да играе ролята на велика сила.

- **Културният аргумент:** Консолидиращият потенциал на руската култура и руският език ще отслабва – с терора, на който те са подложени в държавите от бившия СССР и в Централна Европа (там расте поколение, което не само не изучава руски език, но дори е настроено срещу него), с недостига на средства за нормално образование, със самоосъзнаването и „търсенето“ на забравената идентичност от етносите в Русия, с меркантилността на живота и победата на материалното над духовното. Без средства и

канал да сее семената на културата си, да се бори за душите на близки (и далечни!) народи, Русия едва ли ще бъде велика сила.

– **Славяно-православният аргумент:** Доскоро сериозен фактор в голямата политика, именно днес, когато не само по С. Хънтингтън цивилизациите излизат на сцената, славяно-православната цивилизация се намира в криза. Тя скоро ще падне под 5% от световното население, практически единствена е разкъсана невъзсъединимо на две части; ресурсите, заделени за разбиването ѝ са най-големи; през нея минават, разсичащи я противостоянията Запад – Изток и Север – Юг. Освен това славянството е разделено на добро и лошо, на католици и православни, на Европа и Азия. Как тогава е възможно пазителката на духа на славяните, гръбнакът на православието да брани в утрешните цивилизационни сблъсъци и да прокара в тях волята, вярата и влиянието си на велика сила.

– **Дезинтеграционният аргумент:** Пространството, което заема Русия е по-голямо от нейните възможности да го държи под контрол. Прекалено хлабавата федерация, регионалните интереси, външното въздействие са в състояние да развихрят такива центробежни сили, че връзките между субектите на руската държава да станат формални, крепящи са само на инерцията, традициите, егоизма или насилието. Балансиращата на границата на разпада си държава е най-неподходяща (да не говорим, че е дори опасна) за велика сила.

– **Геополитическият аргумент:** Еднополюсната система и подреждането на развитите държави на Запада зад и със САЩ означават, че Русия все така ще бъде смятана като източник на нестабилност и конфликти, като Друга държава (дори Другата държава), към която трябва да се гледа с подозрение, от която винаги ще може да се очаква нещо тревожно. На набедена за чуждокръвна, различна, заредена с имперски амбиции страна, чиято роля в международната сигурност, според геополитическите лидери, трябва да бъде маргинализирана, няма как да бъде позволено да се съхрани като велика сила.

По-трудният отговор на въпроса за перспективите за Русия да се върне на голямата сцена е оптимистичен – Русия има шансове в обозримо бъдеще да бъде велика сила, с която се съобразяват, в чието мнение и воля се вслушват не по принцип, а принципно. Ето сега аргументи, в подкрепа и на този отговор.

- **Силовият аргумент:** Основните измерения на силата на Русия остават непроменени или на много високо равнище – територия, ресурси, човешки и интелектуален потенциал, ценности, култура, даже военна мощ – все пак Русия и сега е единствената държава, способна да разруши с ядрен удар САЩ. При такива солидни козове Русия ще отстои статута си на велика сила.

- **Икономическият аргумент:** Възраждането на Русия не може да бъде едномерно – в една отделна област; то трябва да обхване целия спектър от предизвикателства – сред тях икономическото е само едно, макар най-важното. Стъпките към руското оцеляване и просперитет са комплексни: изграждане на властовия вертикал, извличане на много повече ползи за обществото от добива на стратегически суровини, решителна битка с олигарсите и организираната престъпност, сцепление и консолидация сред народите на Русия, намиране на руския път към новото високотехнологично и информационно общество и др. Това ще оздрави икономиката, ще я изведе на прав път, ще ѝ даде темпове на развитие, количествени и качествени показатели, достойни за велика сила.

- **Ресурсният аргумент:** Държава с такива уникални природни ресурси, източници на енергия и питейна вода (възможно най-критичният за бъдещето глобален проблем) е просто обречена да играе ролята на велика сила.

- **Културният аргумент:** Страна-огнище на духовност, на хуманистични идеи и човеколюбие, с език, на който са творили и с култура, която са градили Пушкин,

Лермонтов, Толстой, Достоевски, Чехов, Есенин – ще бъде вечно в състояние да изпраща човешки, завладяващи послания, да се бори за душите на близки (и далечни!) народи, да бъде несъмнено велика сила.

- **Славяно-православният аргумент:** Славяно-православната цивилизация доказва през вековете своята жилавост, жажда за живот, умението си да понася трудностите търпеливо (дори понякога прекалено търпеливо). Тя е цивилизация, готова да се саможертва за приятелите си, алтруистична е, романтична, но и амбициозна; накратко казано – ортодоксална, т.е. смятаща, че най-правоверно интерпретира Божиите помисли и готова да ги отстоява дори за сметка на собственото си материално битие. Ето защо пазителката на духа на славяните, гръбнакът на православието ще бъде в състояние да брани в утрешните цивилизационни сблъсъци и да прокарва в тях волята, вярата и влиянието си на велика сила.

- **Интеграционният аргумент:** Евразийското пространство, съграждащо Русия рано или късно ще включи инстинкта си за самосъхрание. То трябва да бъде стабилно, единно, иначе просто ще бъде парцелирано на късчета-държавоподобни образувания, всяко наречено на главната стратегическа суровина, която крият недрата му – Петролия, Газландия, Алуминия, Златостан. Ако страните от ЕС се обединяват, за да живеят още по-спокойно и по-богато, субектите на Руската Федерация ще започнат да се сплотяват, за да не живеят още по-неспокойно и по-бедно. Те ще станат гравитационното ядро, около което ще се развият интеграционните процеси на огромна част от постсъветското пространство. Ракетата-носител на тази интеграция, държавата, която ще разпространява вълни на модерност в евроазиатското пространство, е най-подходяща (да не говорим, че е дори жизнено необходима) за велика сила.

- **Геополитическият аргумент:** Съпротивата срещу глобалния еднополюсен модел минава през Русия – тя общува отлично или нормално с недоволните от статуквото, не представлява заплаха за тях, нито за болшинството регионални сили и за държавите с ограничен ресурс за влияние. По мащаби Русия е с големите, по стандарт на живот – с малките. И със силните се чувства комфортно, и със слабите намира общ език, защото живее със същите проблеми. Дори да не бъде лидерът, „звездата“ на глобалната опозиция, Русия може да се окаже моралният авторитет, нейният „капитан“. Такава уникална страна няма как да търси от другите позволение да се съхрани като велика сила.

*

* *

Ето това е Русия – за нея и песимистичните, и оптимистичните отговори са еднакво достоверни, еднакво вероятни. Те са двете страни на една монета. Монетата, която Съдбата с удивително постоянство хвърля през определени периоди от време, за да реши какво да прави с Русия. Щом даже Съдбата бяга от отговорност винаги, когато Русия е на исторически и геополитически кръстопът, значи другояче не може. Русия ще си остане непредсказуема и непредвидима. Колкото за другите – още повече за себе си.

Литература към ГЛАВА ТРЕТА

1. Юрий Скалон, Иван Родин, „Впервые в Думе“, „Независимая газета“, Номер 102 (2164), 6 июня 2000 г.
2. Иван Кръстев, „Какво идва след Елцин“, в-к „24 часа“, 31 август 1998 г., стр. 9; Интервю на Станка Тошева, „Песимистичните прогнози за Русия са много по-вероятни. Политологът Иван Кръстев пред в-к „Капитал“, в-к „Капитал“, 5-11 септември 1998 г., 31 – 33.

3. Анатолий Лукьянов, „Великата революция на престъпността“, 107 – 114, във: „Новият световен ред“, С., Книгоиздателска къща „Труд“, 1999, стр. 110.
4. Сергей Земляной, „Проблема Путина“, „Независимая газета“, Номер 68 (2130), 14 априля 2000 г.
5. Алексей Арбатов, „Российская национальная идея и внешняя политика (мифы и реальности)“, М., Московский общественный научный фонд, 1998 г., <https://www.yabloko.ru/Publ/Articles/arat-17.html>.
6. Хенри Кисинджър, „Дипломацията“, С., Издателска къща „Труд“, 1997 г., стр. 716.
7. Цит. от Лилия Шевцова, във: 116-я конференция Бергедорфского форума, „Россия в Европе: спустя десять лет после завершения холодной войны – политические и экономические вызовы“, 2-3.10.1999 г., „Международная жизнь“, No. 4, 2000 г., 3 – 90, стр. 17.
8. Геннадий Зюганов, „Русия и съвременният свят“, С., Агенция „Русия днес“, 1996 г., стр. 23
9. Александър Флоров, „Руската политика на кръстопът: дилемата между Запада и Изтока“, „Международни отношения“, No. 1, 1993 г., 22 – 30, стр. 23.
10. Алексей Салмин, „Пока не... О фундаменте здания, которое строили начиная с крыши“, „НВО“, Номер 4 (49), 12 априля 2000 г.
11. Александър Флоров, „Руската политика на кръстопът: дилемата между Запада и Изтока“, стр. 23.
12. Артем Улунян, „Российская геополитика: внутри или вовне?“, „ОНС“, No. 2, 2000 г., 61 – 70, стр. 61.
13. Александр Дугин, „Основы геополитики“, М., „Арктогея“, 1997, стр. 56.
14. Геннадий Зюганов, „Русия и съвременният свят“, стр. 23.
15. Эльгиз Поздняков, „Геополитический колапс и Россия“, „Международная жизнь“, No. 8-9, 1992 г., 5 – 15, стр. 7.
16. Э. А. Поздняков, „Россия и национально-государственная идея“, „Военная мысль“, No. 4-5, 1992 г., 50 – 59, стр. 52.
17. Александр Дугин, „Основы геополитики“, стр. 98.
18. Наталия Нарочницкая, „Россия и мировой восточный вопрос“, „Международная жизнь“, No. 4, 1999, 14 – 23, стр. 17.
19. Ibid., стр. 19.
20. Валентин Рог, „Документ, далекий от совершенства“, „НВО“, Номер 5 (178) https://nvo.ng.ru/concepts/2000-02-11/4_not_pecfection.html, 11 февруаря 2000 г.
21. Александр Дугин, „Основы геополитики“, с. 37.
22. Фарийд Закариа, в-к „Ню Йорк таймс“, 31.03.1997 г., „Русия е слаба, а Китай – силен“, БТА-МИНФ, „Анализ и прогнози“, бр. 64, 1997 г., 11 – 13, стр. 12, 11.
23. Михаил Горбачев, двутомник „Жизнь и реформы“, във: „Литературная газета“, брой 43, 25.10.95 г.
24. Роберт Иванов, „Крушение Организации Варшавского договора и Советского Союза. Американская версия“, „Новая и новейшая история“, No. 1, 2000 г., 167 – 174, 173 – 174 [от книгата G.Bush, B.A.Scowcroft, „World Transformed“, N.-Y.-Toronto, 1998, 590 p.]
25. Евгений Примаков, „Година в голямата политика“, С., БРИП, 2000 г., стр. 261.
26. Richard Pipes, „Is Russia Still an Enemy?“, „Foreign Affairs“, Volume 76, No. 5, September/October, 1997, 65 – 78, p. 71.
27. Майкл Мэнделбаум, „Российская внешняя политика в исторической перспективе“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1998 г., 45 – 52, стр. 47.
28. Андрей Здравомыслов, „Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве“, М. „Аспект Прес“, 1999, стр. 48.

29. Гостиный двор „Международной жизни“, „Внешняя политика. Вступая в последний год тысячелетия“, „Международная жизнь“, No. 11-12, 1998 г., 3 – 23, стр. 19.
30. Гавриил Попов, „О стратегии в целом“, „Независимая газета“, Номер 56 (2118), https://nvo.ng.ru/ideas/2000-03-29/8_atall.html?id_user=Y, 29 марта 2000 г.
31. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, С., „Обсидиан“, 1997, стр. 230.
32. Ibid., стр. 50.
33. Вахтанг Чкуасели, „Фундамент безопасности“, „Независимая газета“, Номер 74 (2136), https://www.ng.ru/ideas/2000-04-20/8_fundament.html, 22 апреля 2000 г.
34. Красимира Стоянова, „Тенденции в развитието на външната политика на Русия“, „Международни отношения“, 6, 1996 г., 39 – 56, стр. 42.
35. Евгений Примаков, „Години в голямата политика“, 195 - 196.
36. Елена Гуськова, „Глава 1. Динамика косовского кризиса и политика России“, Московский Центр Карнеги, "Косово: международные аспекты кризиса", 1999 г.
37. М. Мунтян, „Руските реформи в контекста на световното развитие“, „Международни отношения“, No. 4, 1994 г., 72 – 79, стр. 77.
38. Марин Русев, „Геополитическата традиция в Русия – минало и настояще“, „Военен журнал“, No. 1, 1995, 80 – 89, стр. 85.
39. И. Могилевкин, „Россия: пространство как экономическая и политическая категория“, „МЭиМО“, No. 8, 1996, 54 – 65.
40. Красимира Стоянова, „Тенденции в развитието на външната политика на Русия“, стр. 42.
41. Александър Солженицин, „Нашата висша цел е опазването на народа ни“, „Международни отношения“, No. 1, 1995 г., 43 – 49, стр. 48.
42. По изреча на Анатолий Адамишин, във: 116-я конференция Бергедорфского форума, „Россия в Европе: спустя десять лет после завершения холодной войны – политические и экономические вызовы“, 2 – 3.10.1999 г., „Международная жизнь“, No. 4, 2000 г., Москва, 3 – 90, стр. 21.
43. Красимира Стоянова, „Тенденции в развитието на външната политика на Русия“, 39 – 56, стр. 51.
44. Леон Арон, „Внешнеполитическая доктрина посткоммунистической России и ее внутреполитический контекст“, „США*Канада-ЭПК“, No. 1, 1999 г., 48 – 73, стр. 48.
45. Nadir Devlet, „Ethnicity and Power: Relations Between the Central Asian States“, „Perceptions“, Vol. II, No. 1, March – May 1997, 104 – 114, p. 107; Леон Арон, „Внешнеполитическая доктрина посткоммунистической России и ее внутреполитический контекст“, стр. 56.
46. Константин Воронов, „Балтийская политика России: поиск стратегии“, „МЭиМО“, No. 12, 1998 г., 18 – 32, стр. 20, 30.
47. Андрей Здравомыслов, „Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве“, стр. 52.
48. Татьяна Шаклеина, „Российская внешнеполитическая мысль: в поисках национальной стратегии“, Москва, Московский Общественный Научный Фонд, 1997 г.
49. Алан Касаев, Сергей Сокут, Михаил Переплеснин, Эдуард Петров, Алексей Миронов, „Россию ожидает очередная головоломка“, „Независимое военное обозрение“, Номер 95 (2157), https://www.ng.ru/cis/2000-05-26/1_golovolomka.html, 26 мая 2000 г.
50. Раджан Менон, „После империи: Россия и южная часть Ближнего зарубежья“, „США*Канада-ЭПК“, No. 5, 1999 г., 31 – 48, 36 – 37.
51. Алан Касаев, Сергей Сокут, Михаил Переплеснин, Эдуард Петров, Алексей Миронов, „Россию ожидает очередная головоломка“.

52. Ibidem.
53. Оксана Резникова, „Модернизация России и взаимодействие в СНГ“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 58 – 66, стр. 58.
54. Л. Драчевский, „Россия и Белоруссия создают союзное государство“, „Международная жизнь“, No. 1, 2000, 20 – 26, стр. 21.
55. Оксана Резникова, „Модернизация России и взаимодействие в СНГ“, стр. 61.
56. Ibidem.
57. Л. Драчевский, „Россия и Белоруссия создают союзное государство“, стр. 20, 24.
58. Керъл Боджърт, „Ново стратегическо партньорство“, „Нюзуик“, 4 ноември 1997, БТА-МИНФ, „Анализ и прогнози“, брой 216, 8 – 9, стр. 8.
59. Виктор Тимошенко, „Большая политика“ вокруг российского газа“, „Независимая газета“, Номер 108 (2170), https://www.ng.ru/cis/2000-06-15/5_round_gas.html, 15 июня 2000 г.
60. Джеймс Шерр, „Украина в системе европейской безопасности“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 3, No. 2, „Россия и ее западные соседи“, Весна 1998.
61. Сергей Бабурин, „Проблемы государственных границ России на постсоветском пространстве“, „Власть“, No. 12, 1998 г., 43 – 53, стр. 48.
62. „Украина прес“, частно издание за бизнес, политика, история, култура и спорт, бр. 6, юни, 1996 г.
63. Андрей Здравомыслов, „Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве“, стр.56.
64. Алексей Миллер, „Украина как национализирующееся государство“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, „Распад и рождение государств“, Том 2, No. 2, Весна 1997. [64]
65. Леон Арон, „Внешнеполитическая доктрина посткоммунистической России и ее внутреполитический контекст“, стр. 62.
66. Екатерина Черкасова, „Севастополь: еще раз о территориальной проблеме“, „МЭиМО“, No. 9, 1999 г., 108 – 114, стр. 109 – 110.
67. Николай Кучин, „Третья оборона Севастополя“, „Новое время“, No. 44, 1996 г., 6 – 11, стр. 6.
68. Леон Арон, „Внешнеполитическая доктрина посткоммунистической России и ее внутреполитический контекст“, стр. 51.
69. Джеймс Шерр, „Украина в системе европейской безопасности“.
70. Ibidem.
71. Алексей Зудин, „Бизнес и политика в президентской кампании 1996 года“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 1, No. 1, „Властители России“, Осень 1996.
72. Рафис Абазов, „Политика России в АТР: смена парадигм“, „МЭиМО“, No. 2, 1997 г., 23 – 34.
73. Сергей Хенкин, „Сепаратизм в России - позади или впереди?“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, „Распад и рождение государств“, Том 2, No. 2, Весна, 1997.
74. Ibidem.
75. Альгис Празиускас, „Слагаемые государственного единства“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, „Распад и рождение государств“, Том 2, No. 2, Весна 1997.
76. Андраник Мигранян, „Национальный вопрос в России“, „Независимая газета“, Номер 78 (2140), https://www.ng.ru/ideas/2000-04-28/8_faq.html, 28 апреля 2000 г.

77. Alexander Konovalov, „European Security Issues and Security Institutions. Russia's Near Abroad Problem“, George C. Marshall, European Center For Security Studies, „Security In Democratic Societies – A Seminar For Parliamentarians“, 15-24 July 1996, стр. 1.

78. Ibidem.

79. Алексей Арбатов, „Российская национальная идея и внешняя политика (мифы и реальности)“.

80. Константин Плешаков, „Сквозь заросли мифов“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, „Распад и рождение государств“, Том 2, No. 2, Весна 1997.

81. Игорь Севостьянов, „Исламский фундаментализм и исламский экстремизм – это совсем не одно и то же“, „Международная жизнь“, No. 5, 1996 г., 31 – 40.

82. Leokadia Drobizheva, „Power Sharing in the Russian Federation: The View from the Center and from the Republics“, in: Gail W. Lapidus, Svetlana Tsalik, eds., „Preventing Deadly Conflict. Strategies and Institutions. Proceedings of a Conference in Moscow, Russian Federation“, A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Carnegie Corporation of New York, https://www.dartmouth.edu/~crn/crn_papers/Drobizheva2.pdf, 10 – 16, 1997.

83. Ibid., 11 – 13.

84. Ibid., 8 – 11, 17 – 18.

85. Ibid., 15 – 17.

86. (Edts.), „Russian Asymmetric Federation – Regional Economics 101“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 8, No. 6, December, 1997, p. 18 [based on the report of Oxford Analytica, the Oxford (U.K.) based international research group]; Vladimir N. Lysenko, „Distribution of Power: The Experience of the Russian Federation“, in: Gail W. Lapidus, Svetlana Tsalik, eds., „Preventing Deadly Conflict. Strategies and Institutions“, 1997.

87. Анатолий Уткин, „Патриотизм – невидимая рука истории“, „Независимая газета“, Номер 66 (2128), https://nvo.ng.ru/politics/2000-04-12/3_patriotism.html, 12 апреля 2000 г.

88. Андраник Мигранян, „Национальный вопрос в России“.

89. Alexander Tsipko, Moscow, Russia, „A New Russian Identity or Old Russia's Reintegration?“, „Security Dialogue“, PRIO, SAGE Publication, Vol. 25, No. 4, 1994, 443 - 455, p. 451.

90. Сергей Кортунов, „Какая Россия нужна миру?“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 2, No. 1, „В изменившемся мире“, Зима 1997.

91. Alexander Tsipko, The Gorbachev Foundation, Moscow, Russia, „A New Russian Identity or Old Russia's Reintegration?“, 452 – 453.

92. Stratfor, „Russia's Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“, <https://worldview.stratfor.com/article/russias-dwindling-population-ensures-rigid-foreign-policy>.

93. Александр Ломанов, „На периферии „столкновения цивилизаций“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 3, No. 1, „Москва – Пекин“, Зима 1998.

94. Ibidem.

95. В. Н. Матяш, „О месте и роли России в АТР на рубеже столетий“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1996 г.

96. „Политика за национална сигурност на Руската Федерация – 1996 – 2000 година (Проект, публикуван в „НГ-Сценарии“, No. 2, 23 май 1996 – ежесечно приложение на в-к „Независимая газета“), „Военен журнал“, No. 4, 1996 г., 50 – 67, стр. 59.

97. Самюъл Хънтингтън, „Сблъсъкт на цивилизациите и преобразуването на световния ред“, С., „Обсидиан“, 1999 г., стр. 457.

98. Александр Ломанов, "На периферии "столкновения цивилизаций".

99. Андрей Иванов, „Зона доверия. Визит президента России в Китай был кратким, но его влияние на мировую политику будет сказываться еще долго“, „Новое время“, No. 18-19, 1996 г., 34 – 35, стр. 34.
100. Валери Годоров, „Русия и Китай се обединяват срещу американския хегемонизъм“, в-к „168 часа“, 2 – 8 май 1997 г., стр. 20.
101. Текст на руско-китайската декларация за многополюсния свят и новия международен ред, бр. 79, БТА-МИНФ, Анализи и прогнози, бр. 192, 1997 г., 11 – 13.
102. Койт Блэкер, „Россия и Запад. Поворот во внешней политике России, 1994 – 1996 гг.“, „США-ЭПИ“, No. 12, 1998 г., 46 – 59, 51 – 52.
103. Кристоф Бодюф, АПН, „Москва и Пекин склочи́ха в Кремъл брак по сметка“, бр. 79, БТА-МИНФ, Анализи и прогнози, 1997 г., бр. 192.
104. Дмитрий Балуев, „Конфликт, которого никто не ждет“, Moscow Carnegie Center, „Pro et Contra“, Том 3, No. 1, „Москва – Пекин“, Зима 1998.
105. Александър Панарин, „РАХ Americana и Русия“, в-к „Зора“, 22.02.2000 г., стр. 1, 9, 10.
106. Виктор Вишняков, „Россия – Иран и региональная стабильность“, „Международная жизнь“, No. 11-12, 1998 г., 118 – 127, стр. 121.
107. Виж напр. Александр Дугин, „Основы геополитики“.
108. Юрий Федоров, „Каспийская политика России: к консенсусу элит“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том. 2, No. 3, „Бизнес и внешняя политика“, Лето 1997,.
109. В. Ф. Давыдов, „Нераспространение и коммерция, Споры в средствах массовой информации вокруг сделки России с Ираном“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1995 г., 26 – 37.
110. АФП, 12.03.96.
111. Юрий Мельников, Владимир Фролов, „Иранский вопрос во взаимоотношениях Москвы и Вашингтона“, „Международная жизнь“, No. 7, 1995 г., 15 – 24, стр. 21.
112. Койт Блэкер, „Россия и Запад. Поворот во внешней политике России, 1994 – 1996 гг.“, стр. 50.
113. Владимир Батюк, „Вопрос соблюдения договоренностей в российско-американских отношениях“, ввв: „Россия и международные режимы безопасности“, М., Московский общественный научный фонд, 1998 г.
114. Сергей Гончаренко, „Россия и АТЭС“, „МЭиМО“, No. 10, 1998, 88 – 92, стр. 88.
115. Ibidem.
116. Алексей Арбатов, „Российская национальная идея и внешняя политика (мифы и реальности)“.
117. Рачик Фарамазян, „Конверсия российского ВПК: мирохозяйственное измерение“, „МЭиМО“, No. 10, 1997 г., 36 – 46.
118. Алексей Арбатов, „Национальная идея и национальная безопасность“, „МЭиМО“, No. 5, 1998 г., 5 – 21, стр. 15; Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, „ОНС“, No. 3, 1999, 38 – 45, 40 – 41.
119. Валентина Морозова, „Об „утечке умов“ из России в Америку“, „США*Канада-ЭПК“, No. 1, 2000, 109 – 123, 115 – 116; Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, 40 – 41.
120. Владимир Андрианов, „Конкурентоспособность России в мировой экономике“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 47 – 57, стр. 52.
121. Б. Болотин, „Международные сравнения: 1990 – 1997 гг.“, „МЭиМО“, No. 10, 1998, 113 – 138, стр. 113.
122. Евгений Примаков, „Година в голямата политика“, стр. 193.
123. Татьяна Шаклеина, „Российская внешнеполитическая мысль: в поисках национальной стратегии“.
124. Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, 40 – 41.

125. Иван Королев, „Россия в мировой экономике: проблема самоопределения“, „МЭиМО“, No. 10, 1999, 26 – 29, стр. 27.
126. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“, „Международная жизнь“, No. 10, осень, 1998, 97 – 112, стр. 107.
127. Мартин Улф, в-к „Файнаншъл таймс“, 07.05.96.
128. А. Бельчук, „Важный элемент хозяйственной глобализации“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 121 – 127, стр. 126.
129. Виктор Спандарьян, „Международное экономическое сотрудничество и Россия“, „США-ЭПИ“, No. 7, 1995 г., 3 – 15, стр. 8.
130. Виж в-к „Век“, бр. 49, 1997 г.
131. Евгений Примаков, „Россия: реформы и внешняя политика“, „Международная жизнь“, No. 7, 1998 г., 15 – 20, стр. 16.
132. (Edts.), „Foreign Loans Diverted in Monster Money Laundering? The Mafia, Oligarchs and Russia's Torment“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 10, No. 4, August, 1999, 11 – 13, стр. 11.
133. Анатолий Уткин, „Патриотизм – невидимая рука истории“.
134. Георгий Арбатов, „Российско-американские проблемы и задачи“, „США-ЭПИ“, No. 12, 1994, 3 – 12, 4 – 5.
135. [На ученом совете ИМЭМО], „Безопасность для России и Запада“, „МЭиМО“, No. 9, 1999, 3 – 20, стр. 10.
136. Александр Неклесса, „Перспективы глобального развития и место Африки в Новом мире (социально-экономический аспект)“, „МЭиМО“, No. 8, 1995 г.
137. Владимир Шлапентох, „Русия между олигархията, криминализацията и либерализма“, в-к „Капитал“, 20-26.10.1997 г., с. 27.
138. Стивен Холмс, „Чему Россия учит нас теперь? Как слабость государства угрожает свободе“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том. 2, No. 4, Осень 1997, „Гражданское общество“.
139. Поел Карп, „Новое время“, брой 48, 1995 г.
140. Ли С. Волоски, „Государственная власть в новом исполнении“, Русский Журнал. Политика, http://old.russ.ru/politics/articles/20000328_volocki.html, 28 Март 2000 г.
141. Ibidem.
142. Stefan Hedlund, „Russia's Oligarchs Stole the State Machinery“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 10, No. 4, August, 1999, 17 – 19, 18 – 19.
143. „Кой кой е в борбата за властта“, в-к „Капитал“, 11 – 17 август 1997 г., 31 – 33, стр. 34; N. Jensen, „The Big Seven – Russia's Financial Empires“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 9, No. 1, February, 1998, 15 – 17; (Edts.), „The Twelve Oligarchs – What Are They Doing?“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 10, No. 4, August, 1999, p. 16.
144. Кирил Кирилов, „Руските банки вече изместват държавата“, в-к „Капитал“, 23 – 29 септември 1996 г., стр. 22.
145. N. Jensen, „The Big Seven – Russia's Financial Empires“, стр. 17.
146. Кирил Кирилов, „Кой ще управлява Русия през следващия век“, в-к „Капитал“, 11 – 17 август 1997 г., 31 – 33, стр. 31.
147. Георги Катанов, „Здравейте, аз съм вашият президент“, в-к „Капитал“, 6 – 12 май 2000 г., стр. 27.
148. Георги Катанов, „Сто дни по-късно Сергей Кириенко си остава загадка“, в-к „Капитал“, 1 – 7 август 1998 г., стр. 27.
149. (Edts.), „The Twelve Oligarchs – What Are They Doing?“, p. 16.
150. „The Summer the Ruble Collapsed – Default by Default“, „Transition. The Newsletter About Reforming Economies“, Vol. 9, No. 4, August, 1998, 7 – 8.

151. Сергей Рогов, „Россия и США. Испытание кризисом“, стр. 105.
152. Сергей Модестов, Николай Турко, „Стабильность в контексте новых вызовов современному миропорядку“, „Власть“, No. 10, 1999 г., 51 – 56, стр. 52.
153. Игорь Иванов, „Обращение к читателям журнала „Международная жизнь“, „Международная жизнь“, весна, 2000 г., 4 – 5.
154. Анатолий Пороховский, „Россия и мировая экономика (потенциал развития и возможности его реализации“, „США*Канада-ЭПК“, No. 2, 1999 г., 3 – 17, 6 – 7.
155. Николай Загладин, „Новый мировой беспорядок“ и внешняя политика России“, „МЭиМО“, No. 1, 2000, 14 – 26, стр. 15.
156. Жорес Ал. Медведев, „Холодная война закончилась, торговая война продолжается“, стр. 20.
157. Анатолий Пороховский, „Россия и мировая экономика (потенциал развития и возможности его реализации“, стр. 11.
158. Максим Яковенко, „Экономические аспекты интеграции России в мировое хозяйство“, вв: „Россия и международные режимы безопасности“, М., Московский общественный научный фонд, 1998.
159. Андрей Кондаков, „Внешнеторговые рычаги или костыли?“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том. 2, No. 2, „Распад и рождение государств“, Весна, 1997.
160. Жорес Медведев, „Холодная война закончилась, торговая война продолжается“, „Международная жизнь“, No. 10, 1996 г., 14 – 22, 14 – 15.
161. Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, 40 – 41.
162. Валентина Морозова, „Об „утечке умов“ из России в Америку“, 113 – 114.
163. Анатолий Ракитов, „Наука и устойчивое развитие общества“, „ОНС“, No. 4, 1997 г., 5 – 11, стр. 10.
164. Валентина Морозова, „Об „утечке умов“ из России в Америку“, стр. 117.
165. Димитър Аврамов, „Русия пак избра Изтока при невъзможност да достигне Запада“, в-к „Капитал“, 5 – 11 септември 1998 г., 32 – 33.
166. Алексей Шишаев, „Наши дела с Европейским Союзом“, „Международная жизнь“, No. 10, 1999, 100 – 112, 100 – 103.
167. Владимир Савельев, „США – ЕС – Россия“, „Международная жизнь“, No. 9, 1997 г., 14 – 25, стр. 20.
168. Андрей Кондаков, „Внешнеторговые рычаги или костыли?“.
169. Дмитрий Косырев, „Пятый саммит РФ – ЕС удался“, „Независимая газета“, Номер 98 (2160), https://www.ng.ru/world/2000-05-31/6_summit.html, 31 мая 2000 г.
170. Владимир Андрианов, „Конкурентноспособность России в мировой экономике“, 47 – 49.
171. Оксана Резникова, „Модернизация России и взаимодействие в СНГ“, стр. 65.
172. Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, 40 – 41.
173. Ibidem.
174. Вильям Пузанов, „Интеллектуальные потенциалы США и России: на пути к конкуренции умов“, „США*Канада-ЭПК“, No. 12, 1999 г., 76 – 90, стр. 82.
175. Яков Паппэ, „Нефтяная и газовая дипломатия России“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том. 2, No. 3, „Бизнес и внешняя политика“, Лето 1997.
176. Юрий Федоров, „Каспийская политика России: к консенсусу элит“.
177. Чавдар Стефанов, „Автономна република „Газпром“, в-к „Демокрация“, 30.05.2000 г., стр. 9.
178. М. Афанасьев, „Правящая элита России: образ деятельности“, „МЭиМО“, No. 4, 1996 г.
179. Петр Родионов, „Газпром“ в формировании энергетической стратегии России“, „Международная жизнь“, весна 2000, 27 – 31, стр. 28.

180. Тагрул Багиров, „Девиз Московского международного нефтяного клуба – „От соперничества к партнерству и взаимодействию остается неизменным“, „Международная жизнь“, весна 2000, 72 – 74, стр. 73.
181. Игорь Макаров, „Итера“ – один из крупнейших в СНГ поставщиков газа“, „Международная жизнь“, весна 2000, 65 – 71, стр. 65.
182. Боряна Вулова, „Монополната болест разяжда Газпром и ОЕС“, в-к „Пари“, 4 май, 2000 г., стр. 17.
183. Джеймс Шерр, „Украина в системе европейской безопасности“.
184. Виж също и Елена Вл. Митяева, „Международные аспекты освоения нефтяных ресурсов Каспийского моря“, „США-ЭПИ“, No. 2, 1998 г., 32 – 44, стр. 36; Любомир Евстатиев, „Каспийският петрол се изплъзва на Москва“, в-к „Капитал“, 26 май – 1 юни 1997 г., стр. 22.
185. Юрий Федоров, „Каспийская политика России: к консенсусу элит“.
186. Боряна Семкова, „Турция разчита все по-малко на България за природния газ“, в-к „Пари“, 31.10.1997 г., стр. 15.
187. Генрих Трофименко, „Централноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта“, „США-ЭПИ“, No. 11, 1998 г., 21 – 36, стр. 24.
188. Ibid., стр. 31.
189. Жаклин Ячева, „Битката за каспийския нефт. Петрол, политика, пари“, в-к „Банкеръ“, 2 – 8.12.1996 г., стр. 32.
190. Генрих Трофименко, „Централноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта“, стр. 28.
191. „Statement by the President“, THE WHITE HOUSE, Office of the Press Secretary, April 28, 2000.
192. Олег Попов, „Более тридцати лет на мировом рынке“, „Международная жизнь“, весна 2000, 56 – 64, стр. 63-64.
193. Генрих Трофименко, „Централноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта“, стр. 24.
194. Галина Александрова, „Борба за надмощие може да ни изхвърли от енергейните проекти“, в-к „Капитал“, 22 – 28 декември 1997 г., стр. 26.
195. Боряна Семкова, „Турция разчита все по-малко на България за природния газ“.
196. Галина Александрова, „Борба за надмощие може да ни изхвърли от енергейните проекти“.
197. Станислав Чернявский, „Великий шелковый путь“ и интересы России“, „МЭиМО“, No. 6, 1999, 95 – 98, стр. 95-97.
198. Генрих Трофименко, „Централноазиатский регион: политика США и проблемы нефтегазового экспорта“, 24 – 25.
199. Алексей Кива, „Российская олигархия: общее и особенное“, „ОНС“, No. 2, 2000 г., 18 – 28, стр. 27.
200. „Новое время“, No. 24, 1996 г.
201. Джон Лойд, Prospect, New York, „Новата класа в Русия изгражда мафиотски капитализъм“, в-к „Капитал“, 04.05. – 10.05.1998 г., стр. 30.
202. Ibidem.
203. „Руската организирана престъпност е най-бързо развиващият се бизвес в момента“, в-к „Капитал прес“, 16 – 22.09.1996 г., стр. 26.
204. Наталья Кисовская, „Политическая активность предпринимательства в постсоветской России“, „МЭиМО“, No. 2, 2000 г., 40 – 50, стр. 45.
205. Ольга Осколкова, „Россия на демографической карте мира“, „МЭиМО“, No. 2, 2000, 70 – 72, стр. 70.

206. Алексей Салмин, „Россия, Европа и новый мировой порядок“, „Полис“, No. 2, 1999, 10 – 31, стр. 26.
207. Лев Б. Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, 41 – 42.
208. Людмила Лебедева, „Гендерные вызовы и реальность“, „США-ЭПИ“, No. 6, 1996 г., 28 – 35, 29 – 31.
209. Вахтанг Чкуасели, „Фундамент безопасности“.
210. Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“.
211. Виктор Переведенцев, „Послевоенная динамика населения СССР и России“, „Полис“, No. 2, 1995 г., 24 – 33, 31 – 32.
212. Ольга Осколкова, „Россия на демографической карте мира“, стр. 72.
213. Людмила Лебедева, „Гендерные вызовы и реальность“; Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“, <https://worldview.stratfor.com/article/russias-dwindling-population-ensures-rigid-foreign-policy>.
214. Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“.
215. Ольга Осколкова, „Россия на демографической карте мира“, стр. 71.
216. Ibidem.
217. Julie DaVanzo and David Adamson, „Russia's Demographic „Crisis“: How Real Is It?“, RAND Corporation, July 1997, https://www.rand.org/pubs/issue_papers/IP162.html.
218. Ольга Осколкова, „Россия на демографической карте мира“, стр. 70.
219. Ibid., стр. 71.
220. Людмила Лебедева, „Гендерные вызовы и реальность“, 29 – 31.
221. Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“.
222. Ibidem.
223. Людмила Лебедева, „Гендерные вызовы и реальность“, стр. 31.
224. Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“.
225. Лев Москвин, „Новые социальные измерения в современном мире“, стр. 42.
226. Владимир Серебрянников, „Трансформации военной сферы общества“, „Власть“, No. 2, 1998, стр. 8-14, тук стр. 8.
227. За тези и други данни от този род, виж: Сергей Благоволин, „Военная мощь - сколько, какая, зачем“, „МЭИМО“, No. 8, 1989 г., 5 – 19, 6 – 13; Андрей Здравомыслов, „Международные конфликты в постсоветском пространстве“, стр. 41; Алексей Арбатов, „Национальная идея и национальная безопасность“, „МЭИМО“, стр. 15; Сергей Рогов, „Американское государство накануне третьего тысячелетия“, „США-ЭПИ“, No. 11, 1998 г., 3 – 20, стр. 13.
228. Сергей Рогов, „Цена паритета (сопоставление оборонных расходов США и СССР“, „США-ЭПИ“, No. 5, 1991 г., 3 – 16, стр. 11.
229. Стивън И. Амброуз, „Стремеж към глобализъм. Американската външна политика от 1938 до началото на 90-те години“, С., „Петър Берон“, 1995 г., 394 – 408.
230. Сергей Рогов, „Цена паритета (сопоставление оборонных расходов США и СССР“, стр. 6.
231. Виталий Шлыков, „Роковые просчеты американской и советской разведок – 1, 2, 3“, „Международная жизнь“, No. 9, 1996 г., 47 – 55, 52 – 53.
232. „Русия довери бъдещето си на Владимир Путин“, в-к „Капитал“, 1-7.04.2000 г., 31 – 33, стр. 33.
233. Дмитрий Горностаев, „Успех встречи Путина и Клинтона, как и ожидалось, оказался в основном символическим. Главное противоречие российско-американских отношений осталось неразрешенным“, „Независимая газета“, Номер 102 (2164), https://www.ng.ru/world/2000-06-06/1_success.html, 6 июня 2000 г.

234. Сергей Рогов, „Цена паритета (сопоставление оборонных расходов США и СССР)“, стр. 8, 15.
235. Виталий Шлыков, „Роковые просчеты американской и советской разведок – 1, 2, 3“, „Международная жизнь“, No. 9, 1996 г., 47 – 55, стр. 53.
236. Joseph S. Nye, Jr., „Bound to Lead. The Changing Nature of American Power“, 1990, стр. 84.
237. Ibid., стр. 86.
238. Julian Cooper, „Appendix 6D. The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97“, 243 – 259, in: Stockholm International Peace Reserch Institute, „SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Diarmament and International Security“, Oxford University Press, 1998, 638 p., стр. 246.
239. Армейски генерал Михаил Колесников, начальник на ГЩ на ВС на РФ, „Военната реформа и строителството на Въръжените сили на Русия“, в-к „Красная звезда“, 25.05.96., вѡв: „Информационен бюлетин на МО на РБ“, No. 6/96.
240. Сергей Рогов, „Новая Военная доктрина России“, „США-ЭПИ“, No. 7, 1994 г., 3 – 10, 4 – 6.
241. Ibidem.
242. А. Б. Западинский, Н. П. Колесников, В. В. Бондарев, „Национальная безопасность страны и военно-стратегическое равновесие“, „Военная мысль“, No. 3, май-июнь, 1997 г., 2 – 5, стр. 3.
243. Вадим Макаревич, „Новое время“, бр. 38, 1995 г.
244. Илья Могилевкин, „Борьба за российское пространство“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 98 – 106, стр. 99.
245. Константин Плешаков, „Мировой океан и Андреевский флаг“, „Международная жизнь“, No. 11-12, 1996 г., 61 – 66, стр. 63.
246. По в-к „Аргументи и факти“, бр. 37, 1997 г., „Проблемите на руския военноморски флот“, БТА-МИНФ, Анализи и прогнози, бр. 192, 7 – 8.
247. Татьяна Шаклейна, „Российская внешнеполитическая мысль: в поисках национальной стратегии“.
248. Николай Михайлов, „Настало время учредить коллективную ответственность за стратегическую безопасность“, „НВО“, Номер 4 (177), https://nvo.ng.ru/concepts/2000-02-04/4_strategic.html, 4 февраля 2000 г.; Рачик Фарамазян, „Конверсия российского ВПК ...“, стр. 39.
249. Алексей Арбатов, „Военная реформа: доктрина, войска, финансы“, „МЭиМО“, No. 4, 1997 г., 5 – 21, стр. 16.
250. Виталий Шлыков, „Роковые просчеты американской и советской разведок – 1, 2, 3“, „Международная жизнь“, No. 11-12, 95 – 101, 1996 г., стр. 96.
251. Николай Кучин, „Мирная „разборка“, „Новое время“, No. 42, 1996 г., 22 – 23, стр. 22.
252. Шерман Гарнетт, „Медведь, застрѡвший в Великой Тесноте“, или Ограничения российской мощи“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 2, No. 1, „В изменившемся мире“, Зима 1997.
253. Владимир Серебрянников, „Системный кризис и предотвращение насилия“, „Власть“, No. 10-11, 1998 г., 82 – 86, стр. 84.
254. Алексей Арбатов, „Национальная идея и национальная безопасность“, стр. 15.
255. Игорь Игошин, „Лучше накормить свою армию, чем содержать чужую“, „Независимая газета“, Номер 76 (2138), https://www.ng.ru/politics/2000-04-26/3_better.html, 26 апреля 2000 г.; Ида Куклина, „Государство и армия: кто кому должен“, „МЭиМО“, No. 6, 1997 г., 65 – 74, стр. 70.
256. Stratfor, „Russia’s Dwindling Population Ensures Rigid Foreign Policy“.

257. Владимир Серебрянников, „Трансформации военной сферой общества“, стр. 12.
258. Николай Кучин, „Загадка Родионова [реформа в армии]“, „Новое время“, No. 11, 1997 г., 8 – 13, стр. 12.
259. Татьяна Шаклеина, „Российская внешнеполитическая мысль: в поисках национальной стратегии“.
260. „Известия“, 27.06.96.
261. Специальная рабочая комиссия во главе с А. Г. Арбатовым, „Концепция принципов военной реформы Российской Федерации“, „МЭМО“, No. 10, 1997 г., 47 – 55, No. 11, 44 – 55, стр. 47.
262. Алексей Арбатов, „Национальная идея и национальная безопасность“, стр. 16.
263. Алексей Арбатов, „Военная реформа: доктрина, войска, финансы“, стр. 16.
264. Специальная рабочая комиссия во главе с А. Г. Арбатовым, „Концепция принципов военной реформы Российской Федерации“, No. 10, 1997 г., стр. 48.
265. Виж: Роман Попкович, „Законодательные основы обороны“, „Власть“, No. 7, 1999 г., 26 – 31, стр. 29; Julian Cooper, „Appendix 6D...“, стр. 252.
266. Elizabeth Sköns, Agnès Courades Allebeck, Evamaria Loose-Weintraub, Petter Stålenheim, „Appendix 7.a. Tables of military expenditure“, in: Stockholm International Peace Reserch Institute, „SIPRI Yearbook 1999 – Armaments, Disarmament and International Security“, Oxford University Press, 1999, 311 – 313.
267. Ibid., 318 – 321.
268. Paul B. Henze, „Russia and the Caucasus“, „Perceptions“, Vol. I, No. 2, June-August 1996, 53 – 71, стр. 66.
269. Александр Адлер, „Поан“, 20.01.96.
270. Георги Тодорчев, „Сондират Путин“, в-к „Новинар“, 10.04.2000 г., стр. 5.
271. Александр Адлер, „Поан“, 20.01.96.
272. „Заявление“, „Принципы определения основ взаимоотношений между Российской Федерацией и Чеченской республикой“, „Известия“, 03.09.1996 г., стр. 1.
273. Владимир Серебрянников, „Армия и путч“, „МЭиМО“, No. 5, 1992 г., 56 – 71, 60 – 70.
274. в-к „Век“, бр. 39, 1995 г.
275. Валерий Выжutowич, „Вспышка слева“, в-к „Известия“, 23 сентября 1997 г., стр. 2.
276. Явор Генов, „Чеченската война – „Мечка с отрязани нокти“ ли е руската армия?“, „Военен журнал“, No. 3, 1995 г., 82 – 104, стр. 84, 87.
277. Роман Попкович, „Законодательные основы обороны“, стр. 29.
278. Концепция национальной безопасности Российской Федерации, „Независимое военное обозрение“, Номер 1 (174), 14 января 2000 г.
279. Ibidem.
280. Валентин Рог, „Документ, далекий от совершенства“.
281. Концепция национальной безопасности Российской Федерации.
282. Евгений Москвин, „Новая стратегия настораживает Запад“, „НВО“, Номер 2 (175), https://nvo.ng.ru/wars/2000-01-21/1_newstrategy.html, 21 января 2000 г.
283. В-к „Красная звезда“, 19 ноября 1993 г., 1 – 8.
284. Мери Фицджералд, „Руската военна стратегия за подготовка и водене на военни действия от „шесто поколение“, „Военен журнал“, No. 4, 1995, 64 – 78, стр. 73.
285. БТА-Редакция МИНФ-„Печат“, БТА-Военни проблеми, 05.08.1994 г., бр. 15, 13 – 14.
286. „Военная доктрина Российской Федерации“, „НВО“, Номер 15 (188), 28 апреля 2000 г.

287. Владимир Белоус, „Ядерное оружие и концепция сдерживания“, „Власть“, No. 12, 1998, 38 – 42, стр. 41; Юрий Мельников, „Становление и развитие современных российско-американских отношений“, „США*Канада-ЭПК“, No. 12, 1999, 3 – 19, стр. 14.
288. „Военная доктрина Российской Федерации“, „НВО“, Номер 15 (188), 28 апреля 2000 г.
289. Ibidem.
290. Ibidem.
291. Лев Макаревич, „Национальный капитал ждет от властей компромиссов“, в-к „Финансовые известия“, 13.06.1996 г., 1 – 2, стр. 1.
292. И. Липсиц, „Проблемы российской конверсии“, „Экономист“, 14 – 21, 1994 г., стр. 14.
293. Александр Неклесса, „Геометрия экономики“, „МЭиМО“, No. 10, 1996, 70 – 83, стр. 80.
294. И. Липсиц, „Проблемы российской конверсии“, стр. 14.
295. Рачик Фарамазян, „Конверсия российского ВПК: мирохозяйственное измерение“, стр. 40.
296. Александр Котелкин, „Россия и мировой рынок оружия“, „Международная жизнь“, No.8, 1996 г., 25 – 31, стр. 25.
297. Юрий Алексеев, „Световната търговия с оръжие и Русия“, „Военен журнал“, No. 6, 1994, 69 – 82, стр. 70.
298. Александр Котелкин, „Россия и мировой рынок оружия“, стр. 25; Юрий Алексеев, „Световната търговия с оръжие и Русия“, 71 – 72.
299. Юрий Алексеев, „Световната търговия с оръжие и Русия“, стр. 71-72.
300. Ibid., стр. 70.
301. Ibid., стр. 72.
302. И. Липсиц, „Проблемы российской конверсии“, стр. 15.
303. Ю. Шишков, „Россия и мировой рынок: структурный аспект“, „МЭиМО“, No. 2, 1997 г., 5 – 11.
304. Сергей Колчин, Олег Николаев, „Проблемы конверсии в России“, „МЭиМО“, No. 9, 1995, 126 – 135, стр. 129.
305. Сергей Толкачев, Юрий Лазинцев, „Международная интеграция российского ВПК“, „МЭиМО“, No. 3, 1997 г., 111 – 117, стр. 112; Рачик Фарамазян, Виктор Борисов, „Военная экономика Запада и России после холодной войны“, „МЭиМО“, No. 11, 1999, 47 – 55, стр. 52.
306. Рачик Фарамазян, Виктор Борисов, „Военная экономика Запада и России после холодной войны“.
307. Денис Прокопенко, „ВПК – пасынок государства“, „Независимая газета“, Номер 81 (2143), 5 мая 2000 г.
308. Рафис Абазов, „Политика России в АТР: смена парадигм“, 23 – 34; Руслан Пухов, „ВПК осмысливает свои интересы“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том. 2, No. 3, „Бизнес и внешняя политика“, Лето 1997.
309. Руслан Пухов, „ВПК осмысливает свои интересы“; Константин Макиенко, „Опасно ли торговать оружием с Китаем?“, Московский Центр Карнеги, „Pro et Contra“, Том 3, No. 1, „Москва – Пекин“, Зима 1998.
310. Дмитрий Балугев, „Конфликт, которого никто не ждет“; Елена Спрогис, „Китайцы идут?“, Pro et Contra, Vol. 3, No. 1, Moscow Carnegie Center, зима, 1998 г.; Константин Макиенко, „Опасно ли торговать оружием с Китаем?“.
311. Константин Макиенко, „Опасно ли торговать оружием с Китаем?“.

312. Евгений Юрков, „Россия и Греция плодотворно взаимодействуют на Балканах“, „Международная жизнь“, No. 10, 1999, 46 – 55, стр. 55.
313. Руслан Пухов, „ВПК осмысливает свои интересы“.
314. Сергей Толкачев, Юрий Лазинцев, „Международная интеграция российского ВПК“, стр. 116.
315. Александр Котелкин, „Россия и мировой рынок оружия“, стр. 26.
316. Евгений Примаков, „Година в голямата политика“, стр. 215; G. Bush, V. A. Scowcroft, „World Transformed“, стр. 239; Илья Могилевкин, „Борьба за российское пространство“, стр. 104.
317. G. Bush, V. A. Scowcroft, „World Transformed“, стр. 237.
318. Евгений Примаков, „Година в голямата политика“, стр. 216.
319. Юрий Рахманинов, „О причинах и возможных последствиях расширения НАТО“, „Международная жизнь“, No. 7, 1996, 19 – 28, стр. 20.
320. Николо Макиавели, „Избрани съчинения“, С., „Наука и изкуство“, 1985 г., 694 стр., стр. 75.
321. Израз на Ханс Модров, във: 116-я конференция Бергедорфского форума, „Россия в Европе: спустя десять лет после завершения холодной войны – политические и экономические вызовы“, 2-3.10.1999 г., Москва, „Международная жизнь“, No. 4, 2000 г., 3 – 90, стр. 17.
322. Юрий Рахманинов, „О причинах и возможных последствиях расширения НАТО“, стр. 21.
323. Ханс-Йоахим Шпангер, „НАТО на пути к плюралистическому сообществу безопасности“, „Международная экономика и международные отношения“, No. 10, 1997 г., 28 – 35, стр. 34.
324. Сергей Картунов, Сергей Викулов, „Внешнеполитическое измерение военной реформы“, „Международная жизнь“, No. 9, 1997 г., 69 – 79, стр. 70.
325. Алексей Пушков, „Неубедительность натовской аргументации очевидна, компромисс все еще возможен“, „Международная жизнь“, No. 3, 1997 г., 8 – 16, стр. 9.
326. Евгений Примаков, „Година в голямата политика“, стр. 212.
327. Шерил Кросс, „Вопрос о расширении НАТО: в поисках оптимального решения“, „США-ЭПИ“, No. 9, 1996, 47 – 58, стр. 50.
328. Джордж Ф. Кеннан, „Самая роковая ошибка“, „США-ЭПИ“, No. 6, 1997 г., 59 – 60, стр. 59.
329. Джек Ф. Мэтлок, „Не стоит драматизировать ситуацию“, „США-ЭПИ“, No. 6, 1997 г., 60 – 61, 60 – 61.
330. Юрий Рахманинов, „О причинах и возможных последствиях расширения НАТО“, стр. 24.
331. Томас Фридман, в-к „Нью Йорк таймс“, 15 април 1997 г., „НАТО се хвърля в неизвестно бъдеще“, БТА-МИНФ, „Анализ и прогнози“, бр. 74, 1997 г., 9 – 10, стр. 10.
332. Ibid., стр. 9.
333. Zb. Brzezinski, „NATO: Expand or Die?“, „The New York Times“, 28.12.1994, p. 15.
334. „Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security Between NATO and the Russian Federation“, issued in Paris, France, on 27 May 1997, NATO Review, No. 4, July-August 1997, Special insert, Documentation, 7 – 10.
335. В-к „Демокрация“, 28.05.1997 г., стр. 16.
336. Пратеник на „Дума“ в Париж, „НАТО и Русия подписаха акт за взаимно сътрудничество“, 28 май 1997 г., стр. 4.
337. Леон Арон, „Внешнеполитическая доктрина посткоммунистической России и ее внутреполитический контекст“, стр. 68.

338. Павел Иванов, Борис Халоша, „Россия-НАТО: Что дальше?“, „МЭиМО“, No. 6, 1999 г., 5 – 15, стр. 5.
339. Congressional Record: May 4, 1998 (Senate), „Protocols to the North Atlantic Treaty of 1949 on the Accession of Poland, Hungary, and the Czech Republic“.
340. Юрий Давыдов, „Россия и НАТО: „После бала“, „США-ЭПИ“, No. 1, 1998, 3 – 18, стр. 4.
341. Алексей Пушкин, „Неубедительность натовской аргументации очевидна, компромисс все еще возможен“, стр. 8.
342. Владимир Козин, „Кремль и НАТО: перспективы взаимодействия“, „Международная жизнь“, No. 4, 2000, 97 – 104, стр. 97.
343. Вадим Соловьев, „Почему бы России не вступить в НАТО“, „Независимое военное обозрение“, Номер 19 (192), https://nvo.ng.ru/wars/2000-06-02/4_enroll_nato.html?id_user=Y, 2 июня 2000 г.
344. Елена Гуськова, „Глава 1. Динамика косовского кризиса и политика России“.
345. Юрий Давыдов, „Глава 6. Проблема Косово в российском внутривосточном контексте“, в вв: Московский Центр Карнеги, „Косово: международные аспекты кризиса“, 1999 г.
346. Владимир Козин, „Кремль и НАТО: перспективы взаимодействия“, 98 – 99.
347. По в-к Монд, „Най-могъщата военна организация не е в състояние да поддържа реда в Косово“, в-к „Пари“, 10.03.2000 г., стр. 12.
348. „Косово е най-големият провал на американците“, в-к „Сега“, 01.04.2000 г., стр. 8.
349. Макъл Гоув, в-к „The Times“, „Едва сега виждаме загубата в Косово“, „Монитор“, 20 март 2000 г., стр. 19.
350. Ксения Фокина, „Косовский абсурд продолжается“, „Независимая газета“, Номер 106 (2168), 10 июня 2000 г.
351. Stratfor, „Former KLA Commanders Fight over the Spoils of War“, <https://worldview.stratfor.com/article/former-kla-commanders-fight-over-spoils-war>.
352. Л. Истягин, „Косовское назидание архитекторам Нового мирового порядка“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 112 – 120, стр. 12.
353. Мартин Малек, „Австрийская политика безопасности: нейтралитет или НАТО“, „МЭиМО“, No. 2, 2000 г., 27 – 35, стр. 33.
354. Хенри Кисинджър, със съкращения от сп. „Нюзуик“, „Новото световно безредие“, в-к „Труд“, 26 май 1999 г., стр. 8.
355. Генрих Юшквичюс, „Свобода информации прямо связана с развитием“, сп. „Международная жизнь“, No. 7, 1998 г., 106 – 112, стр. 112.
356. Владимир Козин, „Кремль и НАТО: перспективы взаимодействия“, стр. 98.
357. Тамара Шишманова, „Инвентаризация на една хуманитарна интервенция“, в-к „Монитор“, 14 март 2000 г., 18 – 19; Игорь Коротченко, „Балканы ждут Россию“, Номер 4 (177), 4 февраля 2000 г.
358. Ксения Фокина, „Косовский абсурд продолжается“.
359. Тамара Шишманова, „Спасението е да кажем „не“ на НАТО“, в-к „Монитор“, 04.05.1999 г., стр. 13.
360. Емилия Янева (съст.), „Женевските конвенции от 12 август 1949 г. Допълнителните протоколи от 1977 г.“, БЧК, С., „Медицина и физкултура“, 1990 г.
361. Ксения Фокина, „Косовский абсурд продолжается“.
362. Вадим Соловьев, „НАТО и Россия открывают новую страницу сотрудничества“, „Независимая газета“, Номер 19 (192), https://nvo.ng.ru/wars/2000-06-02/1_newpage.html?id_user=Y, 2 июня 2000 г.
363. Ксения Фокина, „Косовский абсурд продолжается“.

364. Цит. по „Косово е най-големият провал на американците“, в-к „Сега“, 01.04.2000 г., стр. 8.
365. Агенция Стратфор, „Къде са масовите гробове в Косово?“, в-к „Сега“, 7 април 2000 г., стр. 13.
366. Цит. по „Косово е най-големият провал на американците“.
367. Пат Бюканън, „Новият световен ред“, в-к „Труд“, 08 януари 2000 г., 24 – 25.
368. Агенция Стратфор, „Къде са масовите гробове в Косово?“.
369. Уилям Пфаф, по „International Herald Tribune“, „НАТО надмина Гьобелс в пропагандата“, в-к „Пари“, 12 май 2000 г., стр. 12.
370. Ольга Коровина, „США и „смена караула в НАТО“, „США*Канада-ЭПК“, No. 4, 2000 г., 64 – 73, стр. 71.
371. „Русские в Косово – как было и что будет“, „Русский Журнал. Политика“, 14 юния, 2000 г..
372. Робърт Кайзер, Дейвид Хофман, в-к „Вашингтон пост“, „София провалила руски план за Косово“, в-к „Демокрация“, 26 юни 1999 г., стр. 15.
373. Вадим Соловьев, „НАТО И Россия откривают новую страницу сотрудничества“.
374. Робърт Кайзер, Дейвид Хофман, в-к „Вашингтон пост“, „София провалила руски план за Косово“.
375. Вадим Соловьев, „Почему бы России не вступить в НАТО“.
376. Димитър Илиев, Интервю с Александър Агеев, „Александър Агеев: С МиГ-ове ще влезете в НАТО по-лесно“, в-к „Стандарт“, 25 март 1997 г., стр. 8.
377. Галина Александрова, Кирил Кирилов, „Битката за България. Русия открито препречи пътя ни към НАТО и Европа“, в-к „Капитал“, 28.04. – 04.05.1997 г., стр. 1, 12, стр. 12.
378. Николай Методиев, „Руснаците се опитват да си върнат лидерството на световния авиопазар“, в-к „Капитал“, 01.09. – 07.09.1997 г., с. 27.
379. Недко Петров, „МАПО-МиГ“ пикира и над кабинета Костов“, в-к „Демокрация“, 03.06.1997 г., стр. 10.
380. Галина Александрова, „Формулата за приятелство с Москва остана ненаписана“, в-к „Капитал“, 5 – 11 септември 1998 г., стр. 34.
381. Веселка Маринова, „Костов получи коледен газов шамар от Русия“, в-к „Дума“, 18 декември 1997 г., стр. 5.
382. Николай Кънчев, „Вицепремиерът Евгений Бояджиев: Всяко правителство би се подписало с две ръце под протокола за газа“, в-к „Пари“, 30 март 1998 г., стр. 12.
383. Галина Александрова, „Няма национална стратегия за пазара и транзита на газ“, в-к „Капитал“, 12-18 януари 1998 г., стр. 15.
384. „България, Балканите, руският газ в дати“, в-к „Капитал“, 13-19 октомври, 1998 г., стр. 33.
385. Виолета Симеонова, „България и Русия – стопихме леда. Мушкаме се в последния миг под крилото на Москва“, в-к „Континент“, 17.04.97 г., стр. 13.
386. Красина Кръстева, „Експремиерът Жан Виденов пред в-к Пари: Все още можем да се възползваме от геостратегическото си положение“, в-к „Пари“, 19.08.1997 г., стр. 4.
387. Неда Попова, „Богомил Бонев: Нелепо е българо-руските връзки да зависят от „Газпром“, в-к „Стандарт“, 26.09.1997 г., стр. 7.
388. Виолета Симеонова, „Глупаците идват и си отиват, „Газпром“ остава!“, в-к „24 часа“, 5 ноември 1997 г., стр. 11.
389. Недко Петров, „ДС – дългата ръка на Кремъл в София“, в-к „Демокрация“, 23 септември 1997 г., стр. 10.

390. Георги Колев, „Газпром“ е шурмовак на руската политика“, в-к „Стандарт“, 06.10.1997 г., стр. 6.
391. Йово Николов, Асен Асенов, „Газгейт“ разкри приятелския кръг на руския посланик“, в-к „Капитал“, 13-19.10.1997 г., стр. 11.
392. Неда Попова, „Богомил Бонев: Нелепо е българо-руските връзки да зависят от „Газпром“.
393. Станка Тошева, „София – Москва: урок по политика“, в-к „Капитал“, 06 – 12.10.1997 г., стр. 14.
394. Декларация на Народното събрание за развитие на равноправни и взаимноизгодни отношения с Руската федерация от 24 октомври 1997 г. (ДВ 98 от 28.10.1997 г.).
395. Андраник Мигранян, „България може да стане неприятел на Русия заради „Газпром“, в-к „Континент“, 05.01.1998 г., стр. 7.
396. Иван Генов, „Българо-руските отношения в незавършената външнополитическа система на България“, „Международни отношения“, No. 2, 1998 г., 43 – 49, стр. 46.
397. Боряна Цачева, „Иван Кръстев: Налагат на България доктрина „Вяхирев“, в-к „24 часа“, 8 октомври 1997 г., стр. 11.
398. Арх. Христо Генчев, „Може да се наложи да изстудуваме българската независимост“, в-к „Континент“, 19.12.1997 г., стр. 7.
399. Арх. Христо Генчев, „Борбата на световните мултаци за съветското наследство в България“, в-к „24 часа“, 28 февруари 1997 г., 12 – 13.
400. Борис Колноки, ““Вестник „Ди велт“: София води освободителна война срещу Москва“, в-к „Труд“, 09.01.1997 г., стр. 11.
401. Георги Даскалов, „Мултигруп в газовата война – нищо за губене“, в-к „Демокрация“, 18 декември 1997 г., стр. 6.
402. Андраник Мигранян, „България може да стане неприятел на Русия заради „Газпром“.
403. Галина Александрова, „Газът предизвика раздори и в „Мулти“, в-к „Капитал“, 06 – 12 април 1998 г., стр. 18.
404. Галина Александрова, „Цената на фанфарите“, в-к „Капитал“, 27 май – 2 юни 2000 г., стр. 19.
405. Георги Ганев, „Компромисът с газа е елемент в икономическата мозайка на България“, в-к „Континент“, 3 април 1998 г., стр. 7..
406. Милка Стефанова, „Едно към едно. Рем Вяхирев: За преговори похарчихме повече, отколкото за доставки на газ“, в-к „Пари“, 5 ноември 1997 г., стр. 8.
407. Галина Александрова, „Цената на фанфарите“.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

IV.1. Националната не-сигурност

Цицерон цитира комедия от поета Гней Невий, в която е зададен актуален и за настоящето въпрос: „Хей, вий, защо тъй бързо си изпуснахте държавата?“. Там отговорът е следният: „Ораторчета нови надойдоха, млади глупчовци“ [1].

Крайно време е да осъзнаем, че България няма ресурси за преодоляване на нов срив, че тя все повече губи жизнено пространство, че все повече не ѝ достигат въздух и желание за оцеляване, че косъмът, на който виси системата за национална сигурност е твърде тънък, че наистина си изпускаме държавата.

За част от бедите ни са виновни турбулентното време и геополитическият хаос. Глобалните процеси са силно неравновесни и сложно нелинейни; поради динамичната им неустойчивост, мънички въздействия водят често до големи последствия. Тъй като политическото планиране рядко отчита тези специфики и работи по линейната схема „причина-следствие“, без да анализира обратните връзки, напълно възможно е „проспиването“ на (много)значими събития. Някои индикатори говорят, че глобалните процеси доближават нова точка на бифуркация, след която са възможни различни и част от тях – небезобидни сценарии.

За останалите неблагоприятия сме си виновни само ние. Омраза, разпри, свади, скандали; силно, понякога грубо външно въздействие – такива плевели се ширят из нивата на националната сигурност. Сякаш върви експеримент – докъде може да се стигне с неразумието и безотговорността, колко още може да се навреди, какво още може да се разруши. Имала страна да пати!

IV.2. Дебат за националната сигурност

След края на социализма и Варшавския договор и загубата на блоковите гаранции, България се изправи пред необходимостта да изгради нова система за национална сигурност. Това трябваше да бъде осъществено при коренна промяна на механизмите, по които функционира обществото и при остър недостиг на ресурси. Всяко от тези условия поотделно прави задачата неимоверно трудна. У нас обаче и двете бяха налице и естествено влязоха в резонанс.

Изграждането на новата система за национална сигурност става хаотично, промяна заради самата промяна – с прекален непрофесионализъм, с недостиг на концептуално мислене, със силни внушения (до налагане на модели) отвън и с догми, заплашващи да ни оставят задълго в ХХ век. Липсват интегративните елементи – сеплението в обществото, общите ценности, стремежът да се направи много повече за България, отколкото за собствената партия или персона. Българският народ се намира в непрекъснат спор по ред проблеми на своето битие и съзнание. Този спор е крайно остър, политизиран, с черно-бели и опростени словесни конструкции. Заради него в България още не е проведена истинска **дискусия** за националната сигурност. Това, което звучи в пространството е главно рефлексия на дошли отвън и не асимилирани от обществото тези, монолог на властта, изпълнен с идеологеми и новогвор, състоящ се предимно от повтаряни до втръсване заклинания. В държавните медии достъп имат главно хора-пропагандатори. Те произнасят истини, които властта обича да чува като свидетелства за нейната правота; истини, доказващи, че управляващите са прави, дори когато грешат.

Дискусия за националната сигурност при връхлитащите глобални и регионални промени е жизнено необходима. Защото българската национална сигурност наистина е

тежко болна. Може да звучи песимистично, ала какво е всъщност песимизмът, ако не реализъм, който си дава сметка, че нещата вървят на зло и нищо хубаво няма на хоризонта. Песимизмът е здраво чувство, което позволява изработване на адекватно поведение пред лицето на гледащите ни право в очите нови рискове и заплахи. Понастоящем само бодри управляващи могат с неизтощим, допингиран от материално самодоволство оптимизъм да стоят безгрижни пред сериозните предизвикателства за България.

Илюзиите са излишни – у нас е трудно да се води смислен дебат за националната сигурност. Особена вина за това носи грубата сила на властта. Има обаче и други причини. Две от тях са безспорни. Първата е страхът на мнозина професионалисти от последствията, ако изрекат мислите си на глас. Идеологическата принуда е заменена с икономическа. Те са преподаватели в силно зависими от властта висши учебни заведения; тяхната кариера като учени е функция на гласуване в научни съвети, силно зависими от същата власт; участието им в разни проекти се определя от фондации, силно зависими пак от нея. А в България от край време властта е зла и отмъстителна.

Втората причина се крие в трудния достъп до информация. Властта се е свила в черупката, почва да мрази собственото си общество, да гледа злобно интеллигентните хора, да им се сърди, че са умни. Тя е заболяла от агорафобия – страхова невроза от големи пространства. Затова предпочита да се свре в нещо по-скрито и по-тясно. Колкото по-скрито и по-тясно, толкова по-добре – в кабинети, в залички, в сепарета, в будоари, в БМВ-та и Мерцедеси.

Едно неинформирано общество трудно може да води смислен дебат. То понякога е принудено да чете в сериозни вестници подобни „разсъждения“: „Ако през България потече руска газ за Балканите и туркменска за Западна Европа, просто няма да имаме нужда от армия за националната си сигурност. Всички ще ни пазят, да не се повредят тръбите им“ [2]. На такова общество трябва да се помага – да се ориентира какво всъщност става. Пък сетне самò да прави своя избор. И самò да си носи последствията от него.

Липсата на дълбоко, перспективно мислене личи отчетливо в Концепцията за национална сигурност, приета от 38-о Народно събрание на 16.04.1998 г. Споделям мнението, че качеството ѝ не надхвърля работата на студенти-политолози от горните курсове. Такъв документ може да се напише за всяка държава, ограничила доброволно правото си на глас в международните отношения. В тази концепция я няма България. Или ако я има, то е заради чистосърдечното признание, което съседите ни навярно са подчертали с дебела линия: „България не е в състояние сама да опазва своята сигурност“. Намерена по-долу е и панацеята: „Сигурността на България се гарантира от световните и евроатлантическите структури за колективна сигурност“ [3].

В националната сигурност не бива да се допускат партизиране, промиване на мозъци, дилетантство. Болно е да се четат близки до властта „експерти“, апелиращи да се приватизира и системата за национална сигурност. Навярно подобен вариант е възможен у нас – не са го поискали, не сме го направили, но преди това е нужно да приватизираме (чрез преговори с потенциален купувач – така комисионната е най-голяма) Държавата – като парламент, правителство и правораздаване, като сбор на данъци и контрол над общественото съзнание. А дотогава България ще се нуждае от ефективна система за национална сигурност и от държавническа мисъл, хвърляща поглед отвъд мизерията на ежедневието – към настъпващото Трето хилядолетие. Никаква интеграция в каквито и да е структури за сигурност не сменя от дневния ни ред тази основна задача – изграждането и укрепването на системата за национална сигурност.

IV.3. Измерения на Системата за национална сигурност

Както всяка друга такава система, и българската система за национална сигурност има **времеви и пространствени** измерения.

- **Измерения във времето:** това означава тази система да се опира на миналото, да се самосъхранява в настоящето и да се подготвя за бъдещето.

-- **Миналото:** то не може да бъде тотално охулено, отречено и разрушено. Ние нямаме друг избор, освен да се опрем на онова, с което разполагаме – въоръжени сили, специални служби, професионалисти, традиции и опит. Абсолютна илюзия или зла умисъл е убеждението, че без трагични последици за страната ни са възможни тук революционни промени и налагане на чужди модели, несъвместими с нашата история, култура и възпитание.

-- **Настоящето:** то е битката ни за оцеляване, заедно с Валутния борд, с нищожния отбранителен бюджет, с рязката външнополитическа преориентация.

-- **Бъдещето:** то носи със себе си нови геополитически и геоикономически предизвикателства, нови технологии, комуникации, въоръжения. За тях трябва да се готвим още от днес, защото утре ще е вече фатално късно.

- **Измерения в пространството:** това означава системата за национална сигурност да отчита националните, регионалните, континенталните и глобалните аспекти на външната политика, отбраната и сигурността.

-- Отчитането на **националните аспекти** на сигурността означава да очертаем най-сетне кръга на българските интереси, цели, приоритети и идеали. То изисква неимоверно усилие на нашия народ за малко повече суверенитет и достойнство; за повече сцепление и заедност, за повече обща воля и разум.

-- Отчитането на **регионалните аспекти** на сигурността ни позволява да разчупим тесните рамки на Балканите, да осъзнаем принадлежността си към Югоизточна Европа и още по-широко – към Средиземноморието. Много рискове и заплахи за сигурността на европейския континент могат да дойдат от южния бряг на Средиземно море, където не бива да се подценяват такива потенциални източници на напрежение като бедността, фундаментализмът, корупцията, наркотрафикът и организираната престъпност, отсъствието на демократични традиции, демографският взрив и бежанските потоци, незаконната търговия с оръжия и арсеналите с ракети, способни на разрушения дори на 1000 км, оскъдните водни ресурси и т.н. Срещу такива рискове и заплахи една разпокъсана и егоистично изолирала се Западна Европа много трудно може да устои без да понесе огромни загуби.

-- Отчитането на **континенталните аспекти** на сигурността отразява усилията на Европа да се запази като фактор в световната политика, да се излекува от икономическата и физическа склероза, да изгради обща политика за сигурност и отбрана. България не може да търси стратегически партньори сред тези, които работят срещу интегрирането и просперитета на Европа.

-- Отчитането на **глобалните аспекти** на сигурността изисква размисъл за реструктурирането на геополитическите пространства, сили и интереси; за нарастващата трансграничност на информацията, културата, интелектуалната собственост, паричните потоци, инвестициите, търговията, трудовите ресурси, „сивото вещество“, екологичните проблеми, престъпността и порнографията.

IV.4. Координатни системи на националната сигурност

Друг подход към предизвикателствата, пред националната ни сигурност е разполагането им в няколко различни **координатни системи**.

- **Координатната система „глобализъм – регионализъм“.** В нея се дирят отговори на въпросите за съдбата на националната държава; за промяната на същностни понятия

– сигурност, независимост, суверенитет, територия, дух; за перспективите на малките народи и за количеството идентичност, памет, език и култура, които те могат да си позволят да съхранят.

-- **Глобализмът** означава изтощаване на ресурсите на Държавата за въздействие, означава отслабване на инструментите, с които правителството оказва контрол и влияние над събитията в собствената му страна. Светът все повече става свят на транснационалните компании и на унификацията: на мисленето, на ценностите и на целите, на критериите за успех и просперитет.

-- **Регионализмът** означава ерозиране на монолитността на Държавата отвътре, нежелание на нейни териториални единици да се идентифицират с централната власт и да виждат в нея авторитета и ресурсите, с които тя може да се заеме с решаването на локалните им проблеми.

Слабата и дезориентирана Държава се обрича на безбъдеще, докато зрялата и сплотена Държава разумно прехвърля правомощия и функции или нагоре по вертикала – към наднационални структури за интеграция и сигурност, или надолу – към регионални структури за местно самоуправление, или по хоризонтала – към неправителствени организации и сдружения с идеална цел.

- **Координатната система „еднополюсен свят – многополюсен свят“**. Тук водещ е геополитическият избор, пред който се изправя малката държава.

В навечерието на всеки нов век човечеството обича да приседне върху някой крайпътен камък и да поразмишлява над съдбините си, да си направи равносметка за делата и пропуснатите шансове през отминаващото столетие.

Ето, че днес светът се събужда от кратката, но сладка дрямка след края на Първата Студена война и разтърквайки все още сънните си очи, започва да осъзнава, че някак прекалено лесно (макар логично) се установи еднополюсен геополитически модел с една-единствена суперсила. Историята доказва, че подобен модел е недемократичен, неустойчив и твърде лесен за изваждане от равновесие, с многобройни структурни дефекти, с ясно изразени огнища на нестабилност и източници на конфликти. Глобалните интереси са много по-пъстри, а заплахите – много по-сериозни, за да може една държава, пък било то САЩ, да ги преодолява успешно. Търсенето на плуралистични алтернативи на този модел е задействано: както „отгоре“ – от държави като Русия, Китай, Франция, Япония, Индия; така и „отдолу“ – от несъгласните и унижените (контрареволуция на клетниците). Те ще бъдат все по-безкомпромисни, радикални, и терористични в битката си с еднополюсното статукво.

Ако комунизмът беше класова борба за нов глобален ред, водена във и от името на слабите, бедните, оНЕправданите, то сега налаганата, управляема и контролирана глобализация може да стане нова такава борба – на силните, богатите, оДАправданите. Ако предната идея за пропадна с трясък, тази може да победи, защото върви ръка за ръка с геополитическата еднополюсност.

Светът не е толкова щастлив, колкото изглежда, видян от Запад. В него може би човек за човека (държава за държавата) да не е вече вълк, но и брат все още не е. Ноам Чомски казва: „Глобалната сума на знаменитите латиноамерикански дългове, които предизвикаха толкова вълнения в света, е от същия порядък, от който са изнесените от латиноамериканските привилегировани длъжници капитали в чужбина. Още веднъж се потвърждава истината за чуждестранната помощ: бедните от богатите страни плащат на богатите от бедните страни за услугите, които те са правили на богатите от богатите страни“ [4]. Както пише Уилям Пфаф: „Един ден трескавият стремеж на Запада да глобализира света и да унищожи всичко, което се е намирало там преди него, може да заприлича на случая с библейските свине от Гадарин, които се втурнали към езерото и се удавили“ [5].

- **Координатната система „атлантизъм – европеизъм“.** Тя е свързана тясно с алтернативите пред българската външна политика. А те са краен брой: изолация, неутралитет, регионализъм, ортодоксия, атлантизъм и европеизъм.

-- **Изолацията** е само теоретична хипотеза, която изобщо не си струва да се обсъжда, защото е равна на геополитическо безумие или самоубийство. Такава политика по принцип е била присъща или за велики сили, които отказват да поемат отговорности за глобалната сигурност (напр. САЩ веднага след Първата световна война); или за определен тип маргинални политически режими, които – мнителни, подозрителни като Албания през Студената война, насаждат у своя народ психологията на обсадената крепост; или за страни, на които международната общност налага такава санитарна карантина – това са т.нар. държави-бандити (мошенички), *rogue states* или *государства-изгои* (Ирак, Либия, Куба, Северна Корея – според американската класификация).

-- **Неутралитетът**, като неучастие във военни и военнополитически съюзи е фундаментален проблем, в никакъв случай не заслужаващ хулите и остракизма, на които е подложен от яростни атлантици. От една страна, науката Геополитика привежда силни възражения срещу членството в НАТО на държави като нашата и смята, че е противопоказано „пришиването“ ни към атлантически, „морски“ съюз, извечен враг на континентална Европа (Евразия). От друга – България и при трите световни войни през XX век – Първата, Втората и Студената, направи погрешен стратегически избор на Големия брат и се оказа в лагера на победените. Резонен е въпросът – а какви са гаранциите, че тя този път ще се ориентира правилно?

Но защитниците на тази алтернатива сочат и доста сериозни аргументи в полза на своята теза – напр. следния важен факт, произтичащ от членството ни в НАТО. Ако да речем, между Русия и Турция избухне конфликт и Русия предприеме въоръжено нападение срещу Турция, то бидейки член на Алианса, България автоматически ще е задължена (по член 5 на Вашингтонския договор) да разглежда това като нападение срещу себе си и да окаже помощ на Турция, предприемайки индивидуално и съгласувано с останалите страни от НАТО такива действия срещу Русия, каквито смята за необходими, вкл. употреба на въоръжена сила. Това разбира се е малко вероятна хипотеза, но тя достатъчно добре илюстрира възможните ограничения на суверенитета, които се определят от членството ни в НАТО.

Проблемът с неутралитета има още две страни. Първо, в Западна Европа той може да се възприеме (а за не малка част от противниците на НАТО у нас е наистина така) като претекст за отказ от членство в НАТО, а не толкова като резултат от отговорен анализ на целите на външната ни политика. И, второ, неутралитетът при всички случаи трябва да бъде признат и уважаван от Великите сили и съседните държави.

Тенденциите в европейските процеси, балансът на силите и интересите в региона и обективните нагласи в обществото дават основания да се твърди, че неутралитетът ще тласне България към изолация, а националната ни сигурност към прекомерни усилия, финансово напрежение и милитаризиране, които тя не би могла нито да си позволи, нито да издържи. Неутралитетът може да се окаже неудачен експеримент, последствията от който трудно ще бъдат преодолен от и без това изтерзаното ни от социални експерименти общество.

-- **Регионализъмът** – означава политика, съсредоточаваща всички усилия в рамките на нашия регион. Като страна, чиято подкрепа мнозина се стремят „да напазаруват“; като доказан фактор за стабилност, България има свои шансове да се превърне в говорител на региона (какъвто днес няма, защото няма и общ език, на който той да говори), най-добре изразяващ неговите интереси. Макар че в такъв случай тя ще трябва да отстоява интереси, не винаги съпадащи с националните – цената, която се плаща за подобна привилегирована позиция. България съхранява нормални отношения с всички

страни в региона. Добрият прием, който те ѝ оказват, стремежът ни (дебалансиран напоследък) за еднакво близка и без задни мисли дистанция с тях, бързото възвръщане към умереност и деидеологизиране на външната политика, което безусловно ни предстои, могат да ни направят надежден и желан посредник и партньор не само при регулиране на регионални спорове (сложни за решаване, поради исторически обусловени страхове и вражди и постоянно търсене на подсмисъл, на корист), но и в сериозни проекти, изискващи общи усилия и добра воля. Доверието на Запада към нас като европейска (европейската) държава в региона може да ни донесе морални поощрения, но и материални изгоди като център и дистрибутор на фондове за региона.

Недостатъците при такова самозатваряне в региона не са за подценяване – ние можем да си останем със стеснен хоризонт и регионален манталитет, да продължим да говорим на архаичен, балкански диалект, да бъдем въввлечени против волята си в местни конфликти, да се откъснем от процесите в Европа.

-- **Ортодоксията** е условно название за алтернативата, която преекспонира православно (или/и славянското) направление на външната ни политика. Не е точно тази алтернатива да се смята изцяло вкоренена в миналото, в сантиментите и позивите на паметта. Сериозни причини България да свърне един ден внезапно от поетия път и да потърси ново спасение на живота и душата си в „ортодоксията“ са следните: 1. Умората от демокрацията и дългото чакане в предверието на европейските институции; 2. Раждането на радикално мнозинство, презиращо пазарната икономика заради мизерията, в която то се намира. 3. Настъплението, което се води срещу (част от) православието и славянството; 4. Завръщането към етноса и религията – като отхвърляне на културното влияние на Запада и като условие за общи действия с цивилизации, протестиращи срещу господството и хедонизма на Запада.

България не може да се затвори в своя етнос, в своята религия и култура. Подобна алтернатива едва ли ще ни донесе по-голяма сигурност и по-добро бъдеще. Вероятно е тя да ни създаде повече врагове, отколкото приятели, да ни накара да се чувстваме закрепостени сред илюзии и надежди, чието сбъдване е невъзможно. Макар това, че сме славяни, че сме православни, да е част от нашата същност, да формира нашите личности, не бива да мислим, че то е главното ни достойнство и ни прави особен тип хора, различни от неславяните и неправославните, че само по този критерий трябва да се интегрираме със себеподобните. Главното, по което трябва да дириим близост са демократичните ценности, уважението към правата, свободата и морала, историята и културата на другия. Всеки фундаментализъм е опасен, защото разделя и противопоставя и отричайки правото на мнение у другия, лесно преминава към отричане на правото му да съществува. Това, че Иван Костов погребва национализма е огледално доказателство за вредността от крайностите. Национализмът е нужен! Той е здравословен, прагматичен и конструктивен, ако е човечен и умерен, ако прави твоя род и родина по-щастливи и по-успешни, без това да е за сметка на чуждото щастие и успех.

-- **Атлантизмът и европеизмът** са алтернативи, вписващи се в нашата европейска и евроатлантическа интеграция, но отчитащи тенденциите в НАТО, баланса между европейското и атлантическото крила в Алианса.

Всяка интеграция е жертва на суверенитет. Невъзможно е България скоро да има потенциал, който да ѝ позволи диалог с водещите страни в НАТО. Влизайки в НАТО, страната ни ще си дава сметка, че всичките ѝ сетнешни действия трябва да изхождат от максимата, че което е добро за НАТО е добро и за нея, без обратното да е винаги вярно. При своето политическо, икономическо и военно планиране България ще трябва да държи максимално гореща връзка с Брюксел (Вашингтон, Берлин, Париж), да синхронизира ходовете си с тях, да прилага техните стандарти за оценка на заплахите и

рисковете, да пренастройва системата си за национална сигурност така, че тя да е в унисон с изискванията на Съюза.

Атлантизмът успоредява българските позиции с тези на САЩ и най-верните им партньори – Великобритания, Турция, Холандия. И днес нашият часовник отчита Вашингтонско време, чрез висшите ни политици и чиновници говори американският интерес. Това носи определени предимства, защото създава впечатление, че сме изцяло под защитния чадър и протекциите на световната суперсила. Но то може да ни отчужди от Европа, тя да види в наше лице троянски кон *made in USA* и така да затвори вратите си за нас като перспектива за членство в ЕС.

България подценява ролята на държавите, които се стремят да засилят европейските позиции, постове и ангажименти в НАТО, да дадат шанс на по-ясно изразена европейска идентичност в Съюза. Интегрираща се Европа с обща и неделима сигурност е не само континентален, но и наш приоритет. Ние сме неоспорима част от Европа, а не доброволен придатък на който и да било друг континент.

Европеизмът е именно такава алтернатива: винаги, във всеки спор, във всяка дилема да сме с Европа, да изповядваме нейните принципи, нейните възгледи за конфликтите, да проектираме националните си интереси в общоевропейските интереси. Така ще се опитаме да намерим достойно място в европейските интеграционни усилия, в разширяването на европейското пространство на сигурността. Ала и тук се крие риск – да заложим на карта, каквато в геолодката няма. Т.е. да инвестираме в по-самостоятелна, по-смела, силна и еманципирана Европа, в Европа с повече Европа и с по-малко САЩ, а тази Европа да не се състои. Дори да няма намерение да се състои.

- **Координатната система „индустриално общество – информационно общество“**. Националната ни сигурност, съхранявайки стратегическите ценности на индустриалното производство, трябва да се обърне с лице към XXI век, към прииждащите информационни технологии.

Големият учен и хуманист Алвин Тофлър говори за трите вълни на епохална промяна, трасиращи пътя на човечеството – Аграрната, Индустриалната и Информационната революции. Всяка от тези революции се свързва с нейния основен източник на блага: съответно Земята, Енергията и Информацията; всяка има свой символ: Лопатата, Конвейера и Компютъра.

Става дума не просто за три типа производствени отношения – земеделие, индустрия и комуникации, а за различни начини на междучовешко общуване, на водене на война и създаване на културни ценности; за различни технологии и институции; изобщо – за различни социални системи, които Тофлър нарича „цивилизации“. С изключение на най-изостаналите, във всяка държава днес присъстват в различни пропорции и трите „цивилизации“, намирайки се както в динамично сътрудничество, така и в конкуренция и конфликт една с друга.

Утрешните конфликти според Тофлър ще бъдат между обществата от Втората и Третата вълни – индустриалните и информационните общества. Едните ще останат за дълго в XX век, без да могат както барон Мюнхаузен да се изтеглят от там сами за косите. Другите ще се устремят с експоненциални темпове напред. Толкова напред, че сякаш ще преминат в друго измерение.

IV.5. Предизвикателства пред националната сигурност

Сред основните предизвикателства към нашата национална сигурност ще отделим десет, свързани с десет ключови за България проблеми. С тях за жалост списъкът не се изчерпва. Националната сигурност се подчинява на печален закон: колкото повече намалява, толкова повече области от живота обхваща. И всичко у нас става национална сигурност – от изтичането на мозъци и емиграцията на младите, през разпада на

културата, образованието и здравеопазването, през наркоманията и проституцията, та до корупцията, разпродажбата на националното богатство и агонията на армията.

Предизвикателството все още не е заплаха. Дали то ще се материализира и ще даде разсейки, дали ще стане самосбъдващо се предсказание, зависи от отговора, който като народ, нация и общество ще намерим сили му дадем.

IV.5.1. Проблемът с Региона

За Бисмарк географията е единствената постоянна величина в политиката. Никой не може да избяга от географското си положение. А нашата орис е да сме заклещени завинаги в Югоизточна Европа – регион със стратегическо значение за континенталната и глобалната сигурност; с тревожни огнища на конфликти. Регион, в който се възраждат стари похвати на великите сили от времето на Версай – да сблъскват своите интереси; да говорят едно, а да вършат друго; да разсичат хладнокръвно територии, народи и съдби; да насъскват държавите помежду им; да им внушават нецивилизованост, ограниченост, вечно чувство за непълноценност и вина (ето как „първият демократично избран премиер на България⁴ вижда своя регион: „За балканските държави се оказва типично или да се колят, или да проявяват пристъпи на, ако трябва да го кажа учтиво, емоционалност, което едва ли има много общо с разумната политика“ [6]); да изолират региона от същинска Европа, превръщайки го в неин заден двор; да налагат в него не силата на правото, а правото на силата. Регион-полигон, където се тестват нови поколения оръжия, нови визии за управлението на конфликтите и за устройството на света.

Югоизточна Европа е място, където си дават среща XIX, XX и XXI век. В него се противопоставят и си взаимодействат различни култури; различни икономически системи и социални проекти, различни стандарти на живот и дух; различни възгледи за бъдещите функции на Държавата, Войника, Политика и Религиозния водач; различни подходи към сигурността. От сближаването или отдалечаването на тези цивилизационни различия зависи дали развитието тук ще тръгне в посоката на черните пророчества на Самюъл Хънтингтън за сблъсъка на цивилизациите или регионът ще се интегрира – с възможно най-малка жертва на ценности, идентичност и вяра – в света на новите технологии, комуникациите и информационните общества, на добрата стара и лекуваща се от самодоволството демокрация, на хуманизиращите се социални отношения.

Много често името – знак, с който се назовава нещо, за да се обективизира неговата същност, заживява свой самостоятелен живот и по някаква обратна връзка започва да влияе на обозначеното чрез него нещо, да го моделира, да предопределя развитието му. Затова, произнасяйки „Югоизточна Европа“ трябва да се замисляме дали това название няма като зъл дух, изпуснат от бутилката, изведнъж да получи власт над пространството, чието название носи и да тласне събитията в него в някаква неочаквана и неизгодна посока.

Какво всъщност е „Югоизточна Европа“ ? Южната част на Източна Европа, която бе отдадена доброволно в сферата на влияние на СССР, за да служи като санитарен кордон, отделящ Запада от комунизма; или източната част на Южна Европа – зоната на стратегически интереси за Запада, заради която възникна Доктрината Труман. Зоната, чието присъствие в НАТО, а по-скоро присъствието в която на НАТО, изобщо не се подлагаше на съмнение независимо от характера на режимите и нивото на демокрацията в нея.

Да вземем основните цивилизационни противоречия: Север – Юг (богати и бедни държави) и Запад – Изток (демократични и недемократични държави). Не означава ли „Югоизточна“ Европа, че и при двете противоречия тя е отдясно на тирето, т.е. в

тяхното сечение, в най-уязвимата им зона, като част от Юга (бедните) и от Изтока (недемократичните) едновременно?

В нашия регион протича стремително процес на настаняване на САЩ, на изтласкване на Русия и маргинализиране на ролята на Европа. Геополитиката не си е отивала от Югоизточна Европа. В Европа външните граници стават вътрешни (*de jure* в Германия, *de facto* в Европейския съюз), а на Балканите и в бившия СССР вътрешните граници стават външни. Това се съпровожда винаги с обилно кръвопускане. Дали обаче някой не добавя хладнокръвно антисъсирващи кръвта емулсии – та да изтече тя колкото се може повече?

Ето резултатът – сега имаме освирепялото Косово, убило Валентин Крумов – приятел от детството. И беззащитната Македония – от умиращата държавност на която чрез опасна мутация може да се роди хибрид от две републики – Славянска, със столица Скопие и Албанска, със столица Охрид! (Кон)Федерация, която подобно на Босна ще може да живее само на системи и с външно присъствие.

Дори беглият поглед към многобройните инициативи за нашия регион, последна сред които е Пактът за стабилност, показват, че главното са думи, думи, думи. Пълна импотентност да се направи нещо значимо и трайно. С една стотна от парите, хвърлени за бомбардировки над Югославия, можеше да се постигне сто пъти по-добър ефект за сигурността и мира на Балканите.

Отчасти, но само отчасти, можем да се опитаме да разберем Западна Европа, когато тя се притеснява от налагащото се разделение на труда: САЩ да отговарят за войната, ЕС – за мира.

По време на битката за Косово, поне 70% от усилията на НАТО бяха американски; американските разузнавателни средства откриха почти всички цели за бомбардиране, американските самолети и вертолетите извършиха 2/3 от бойните полети на НАТО, практически всяка ракета с точно насочване се изстрелваше от американски самолет [7].

А на регионалната конференция за Югоизточна Европа, 29 – 30.03.2000 г., в Брюксел, бяха заделени 2.3 млрд. дол. за проектите „Бърз Старт“ за подобряване на инфраструктурата (вкл. вторият мост на Дунав) и за укрепване върховенството на закона в региона. От тях делът на ЕС е 66%, на САЩ – 3%. ЕС даде 63% от военнослужещите в KFOR, САЩ – 15%. ЕС осигури 75% от финансирането на мисията на ООН в Косово UNMIK, САЩ – 13%. При двете конференции на донорите за Косово, проведени под егидата на Световната банка, ЕС се нае да поеме 60% от разходите за възстановяване на провинцията, САЩ – 20% [8].

България заема изключително място от геополитическа гледна точка – в ядрото на Балканския полуостров и Югоизточна Европа. През нея минават или ще минат енергийни, суровинни, транспортни, информационни и финансови магистрали. Това я прави средище на важни инфраструктурни проекти.

България има силни шансове в укрепването на регионалната сигурност. Тя може да докаже, че и на Балканите са приложими европейските стандарти в областта на човешките права и свободи, в гражданския контрол над военните, в регулирането на споровете и ранното сигнализиране на конфликтите.

Най-голямата грешка, която интегрираща се Европа може да направи е да започне да се отделя с изкуствени стени и бариери – икономически, военни, политически, културни – от своята югоизточна част. Така могат да възникнат концентратори на напрежение, които ще придобият енергия, способна да взриви европейската сигурност. Добрата политика, която Европа трябва да води тук е на протегнатата ръка, на инвестиции в просперитета и човешкия фактор.

Необходими са не повече и по-големи организации за сигурност, а повече и по-

голяма сигурност. Нужни са промени във философията на разширяването. Засега то се осъществява бавно, същността на структурите се мени още по-бавно или не се променя въобще – нито дневният им ред, нито посоката на тяхното развитие. Важно е не просто механично разширяване на институциите (с подозрения за друг геостратегически подтекст – преместване на Желязната завеса на изток, на границата между католико-протестантска и православна Европа), а разширяването на пространството на сигурността. В това е смисълът на европейската интеграция и само така тя ще бъде ефективна.

Сигурността на Балканите е ключов елемент от сигурността на Европа. Без пълноценното им интегриране, европейската сигурност не би могла да бъде нито пълноценна, нито неделима. Този извод, който за хората от региона е очевиден, трябва да бъде осмислен от западноевропейските държави и превърнат в нормална демократична практика. Но той може да се окаже и игнориран, оставен на волята на събитията, на метода на пробите и грешките. По този начин все някога той отново ще бъде направен от същинска Европа – но на далеч по-висока цена и за сметка на изоставането ѝ от други, много по-динамично и рационално развиващи се региони на света.

Отказът на Европа да надрасне историческите заблуди; да наруши своето спокойствие, да спомогне за регулирането на проблемите в задния си двор е равносilen на отказ да се участва в надпреварата за водеща роля в света през новия век. Подобен отказ води до ескалиране на събитията, до милиони човешки драми, до угроза за европейската сигурност. Босна и Косово са книга, която всички трябва да се научат да четат, включително и между редовете ѝ.

IV.5.2. Проблемът с Глобалния еднополюсен модел.

Когато светът започва да се консолидира срещу еднополюсния модел, у нас властта изтегля нашите позиции изключително към единствения му полюс. Съмненията в поетия от България курс на служба по всички възможни начини на този полюс, наистина са сериозни. Превръщането на страната в платцдарм за изтласкване на Русия от Балканите (отчитайки традиционните руски интереси на полуострова) – е продукт на атавистично мислене. Всяко управление, избрало този път, макар той да изглежда печеливш, рискува да се окаже марионетно, а при повече безочие – и компрадорско. То би могло да натика България в центъра на сива зона, да я допревърне в коридорна държава с обслужващи функции.

Интересът на САЩ към България очевидно е завишен. Ала тяхното поведение спрямо нас едва ли ще излезе извън схемата на отношението им към другите държави, градирано в скалата на американските приоритети.

- Най-значими за САЩ са тези „велики“ сили, които в глобалната политика ги следват плътно и неотлъчно (напр. Великобритания и Япония).

- На второ място са развити западни държави, без които трудно може да бъде наложено каквото и да е важно решение (напр. Франция и Германия).

- На трето място идват т.нар. **пивотни** [9] държави, намиращи се на острието на американския стратегически интерес, отношенията с които са специални, без значение колко демократичен е управляващият им режим (напр. Турция, Египет, Израел, Пакистан). Малко след преврата в Пакистан, Клинтън отиде там на крака на хунтата, завзела властта по насилствен начин. Независимо от строгите му изказвания, превратаджиите получиха подкрепа и легитимност. Ето това е да си стратегически партньор на САЩ, да си пивотна държава. Следваш курс на защита на американските интереси, а другото – права, демокрация, законност – то важи по принципа „колкото, толкова“. Същото се отнася и за Турция, където насилието към кюрдите е държавна

политика, а властта и икономиката са сочени често сред най-криминализираните.

- Четвърти са регионални фактори, с които няма (още) такава близост, но на които САЩ държат и прощават редица своеволия, „купуват“ от тях подкрепа в големи количества, ухажват ги (напр. Казахстан, Узбекистан, Азербайджан).

- Пети сред държавите, към които САЩ се отнасят подчертано позитивно са страни на ключово геополитическо място, които са по-ценни като територия за дислоциране, отколкото като общество-партньор (напр. Панама, Албания).

България едва ли може да попадне на по-високо от петото място в тази схема. Стремещът на САЩ да се разположат у нас се определя от нашето златно стратегическо положение, а не от грижата за нас като развита нация. Напротив, такава нация е далеч по-главоболна, непредсказуема и неуправляема.

В кратката нова история на българо-американските отношения особено важни са два случая, които показват, че макар САЩ да имат силно лоби в изпълнителната власт, парламента, финансовия елит и неправителствения сектор, респектът към тях, към американските принципи, ценности и практики няма дълбоки корени в нашето общество и се създава и налага главно отгоре.

През юни-август 1997 г. „гръмна“ идеята за демонтиране и унищожаване на българските ракети SCUD и SS-23 (ракетни комплекси, дислоцирани на територията на България в 4 дивизиона с по 2 ракетни установки и разполагащи с касетъчни, т.е. разделящи се бойни глави с голяма мощност [10]). Тя бе разкрита още в началната ѝ фаза – чрез нон-пейпър САЩ настояваха тези ракети да бъдат унищожени като остатък от Студената война и морални остарели за използване за отбрана. САЩ се опасяваха, че „някои части, напр. системите за управление, могат да бъдат потенциално средство за разпространение, ако попаднат в държави, които разработват свои ракетни системи“. Разразилият се скандал накара правителството да декларира, че „на този етап унищожаването на ракетните комплекси SS-23 и SCUD не отговаря на националните интереси на Република България... Тези ракетни комплекси са част от средствата за гарантиране на сигурността на страната и имат силен възпиращ ефект“ [11].

В нормалните държави подобна акция по (най-малкото) дискредитирането на стратегически важни за отбраната ракетни комплекси, се определя като „тайна операция“, целяща да постави обществото пред свършен факт. Вместо това, верен (тогава) на управляващите политолог написа, че парламентарното питане (което предотврати нарязването на ракетите) „не може да бъде квалифицирано по друг начин, освен като пряк удар по българската национална сигурност и българския национален интерес“ [12].

Аналогичен през октомври – ноември 1999 г. бе случаят с американските военни бази в България. Пентагонът инициира (според български разузнавачи) секретни разговори за тези бази, водени 4 месеца с крайно ограничен кръг висши наши участници – 7 – 8 цивилни и 3 – 4 военни, върху основата на обстоен доклад за достойнствата и недостатъците на възможните варианти за бази (особено край Добрич – за военноразузнавателни цели). Когато информацията изтече (в сп. „Експерт“ – руско издание!) и се разгоря поредният скандал, Петър Стоянов бе принуден да заяви, че идеята е негова и не е обсъждана (!?) със САЩ. Междувременно американският посланик у нас Ричард Майлс пророни: „По този въпрос много глупости имаше“, а официалният говорител на руското външно министерство Владимир Рахманин заяви: „Изявленията на българския президент Петър Стоянов не съдействат за укрепването на сигурността и стабилността в Европа, особено в югоизточната ѝ част“. Накрая, П. Стоянов все пак каза, че една от темите (на нея той много държи), които ще обсъжда с президента Клинтън при посещението му през ноември в България е „за предоставяне на инфраструктурни обекти на българска територия на сили на НАТО при

необходимост, при нужда, както и за съвместни учения“ [13]. Трудно е да повярва човек, че нещата стават ето така – сядат двамата президенти в креслата, разговарят за това онова и изведнъж нашият се почесва и казва – „апропо, Бил, отдавна се каня да ти предложа един инфраструктурен обект“. Нищо подобно – при такива срещи всяка тема отдавна е изгладена напречно и надлъжно с тежката ютия на дипломацията, която ютия в случая е силно асиметрична.

Такава политика за национална сигурност има малко общо с демокрацията.

Твърде често у нас се прекалява с до болка познатото усърдие в обичта към Големия брат – чрез вземане на желаното за действително и с използване на партийна пропаганда. Главният редактор на „Демокрация“ Невен Копанданова писа при посещението на П. Стоянов в САЩ през 1998 г., че България е поставена „като възможно най-силния кандидат за членство в НАТО“ [14]. Точният текст от Декларацията бе: „Двамата президенти се съгласиха, че участието на България в Партньорство за мир, засиленият диалог с НАТО и Евро-атлантическия съвет за партньорство са ключови средства за превръщането на България във възможно най-силния кандидат за членство в НАТО“ [15].

Това не е най-лошият пример за начина, с който се прави пропаганда по най-лоши образци от отреченото тоталитарно време. В самото навечерие на срещата на върха на НАТО в Мадрид, 08 – 09.07.1997 г., където бе взето решението Чехия, Полша и Унгария да бъдат поканени в Алианса, външната ни министърка даде интервю на официоза „Демокрация“, в което сподели: „Струва ми се, че в Мадрид ще спечелят четири държави – Чехия, Полша, Унгария и България“ [16]. На 02.10.1999 г. министърът на отбраната каза пред официоза: „До 1999 г. можем да изградим боеготова армия както за България, така и за Северноатлантическия съюз“ [17]. А на следващия ден, в словото си на срещата на министрите на отбраната от Югоизточна Европа в София, бе ред на президента да заяви: „Аз съм убеден, че до пролетта на 1999 г., като резултат от изпълнението на нашата национална програма за присъединяване към НАТО България ще отговори на всички критерии за членството в съюза“ [18].

Независимо от подобрения имидж на България в очите на НАТО, даже в най-успешната за страната ни среща на върха на Алианса – тази по случай неговата 50-годишнина (на 24 – 25.04.2000 г. във Вашингтон), след като бе предоставила небето си за операцията в Косово, България бе спомената в Заключителното комюнике едва на шесто място сред потенциалните кандидатки за членство – след Румъния, Словения, Естония, Латвия, Литва и пред Словакия и Македония [19].

Опасенията за рисковете от тясното обвързване със САЩ се пораждат от перспективата нашият регион да стане американски протекторат Балкания – отделен чрез река Дунав от същинска и интегрирана Европа, т.е. Европа. Има индикации, че Европа може да даде на лизинг тази зона на САЩ. Зловеща метафора са разрушените мостове над Дунава – да няма свързващи звена между двете земи. Така Европа ще се сдобие с ахилесова пета, която ще я направи далеч по-уязвима. А съдбата на ахилесовата геополитическа пета винаги е печална – кръв до кръв, кръст до кръст, скръб до скръб. Такава пета има две времеви измерения – минало и настояще. И никога – бъдеще.

България днес може да се оприличи на желязото, което се кове, докато е горещо, на глината, която се меси, та да ѝ се придаде форма, най-изгодна на водещите глобални интереси. За да се превърне в субект в международните отношения, а не в маргинален обект на влияние и принуда, за да не се срине до коридорна държава с обслужващи функции, с която се съобразяват рядко, а вземат насериозно още по-рядко, България е длъжна да проявява във външната си политика много достойнство, да не тича вечно запъхтяна с голям букет и тръпнеща от вълнение за посрещане на поредния Голям брат.

Тя трябва да доказва, че не е най-послушната и безхарактерна държава в региона; че не е готова да направи невъзможното само за да я потупат по рамото (ако не и по-долу) с общи фрази и обещания за светло бъдеще; че не се държи като наложница, която с все сили се старее да обслужи повелителя си, в разрез дори със своите желанийца; че не се престаравя като слугиня, на която самодоволният, сластолюбив господар неизбежно ще задене веднъж полите в кухнята.

На Балканите не може да бъде другояче. Най-опасно за една държава тук е да следва сляпо чужда воля, да води политика, която внушава на своя народ цивилизационна непълноценност и изчегъртва базисни съставки и стойности от идентичността му. Такава политика се превръща в заплаха за националната сигурност и на нея трябва да се дава отпор, по възможност – в рамките на демокрацията. Другото би имало далеч по-висока цена. Ала точно такава цена всеки народ е готов да плати, когато няма повече какво да губи.

Обществото трябва да отстоява своите интереси и сигурност, а не интересите и сигурността на властта, станат ли несъвместими с неговите собствени. Когато тази несъвместимост надхвърли разумните предели, обществото има право да откаже да се подчинява на властта. Нещо повече – то ще оцелее само ако посегне на интересите и сигурността на тази власт.

Върху всяка страна в насипно състояние е напълно логично да се оказва силно въздействие. Изпълнената с осезаем външен натиск среда не е само бедствие, тя е и предизвикателство, дразнител, шанс. Никой обаче не може да обясни защо за своята сигурност България харчи по-малко от съседите си както от гледна точка на това, от което тя се нуждае, така и от гледна точка на това, което може да си позволи. Политическият елит е длъжен да се опита да отвоюва поне малко, поне капчица суверенитет за България. Такава драстична жертва на суверенитет като сегашната не може да се компенсира с нищо. Тя е най-прекият път към заразяването на обществото ни с комплекс за малоценност, с чувство за агония в периферията на развития свят.

А какви са перспективите пред еднополюсния геополитически модел? Изправени сме пред три сценария за развитие в обозримото бъдеще.

- **Първият** сценарий води до стабилизиране на еднополюсния модел. Този модел ще се закрепят и задълбочи, ще се превърне в способно да се самовъзпроизвежда статукво.

- **Вторият** сценарий води до налагане на нов двуполусен модел. Вариантите тук са крайно ограничени. Само Китай и ислямският свят, надхвърлящи поотделно 1 милиард души, са потенциални кандидати да се превърнат във втори полюс. Ала докато Китай може, но едва ли ще иска това, то ислямският свят иска, но едва ли ще може да хвърли такава предизвикателство към САЩ.

Китай е динамично развиващ се, силен интелектуално, с древни традиции, религия, философия и култура, с мощна диаспора. Нещо повече – той расте по територия, връщайки си Хонгконг и Макао, без да се отказва от мисълта за Тайван. Но да бъдеш другият полюс – това за Китай е много скъпо удоволствие, изискващо пренапрежение, отговорност за събития буквално из целия свят. Съдбата на СССР е отлична илюстрация за такова пренапрягане. Освен това Китай е затворен в един етнос („китаецът е само жълт“) като ценностна система – тя не е универсална, не би била възприета и споделена от останалите. Китай е травмиран от досега си с Другия свят през последните векове – бил е само разграбван, разбиван, унижаван. Съмнително е, че ще има амбиции за експанзия – дори като борба за сфери на влияние. По-вероятно е Китай да се стреми към позиция, при която всеки ще се съобразява с него, без той да трябва да се съобразява с всеки. Идеалният втори. Само в Америка вторият – това е всъщност първият губещ.

Ислямът е съвсем друг случай. Огромните му човешки и материални ресурси (60%

от нефтените запаси) са прекрасен инструмент за въздействие на такава велика, кипяща, агресивна религия, в която „религията е политика, а политиката – религия“ [20], която освен това е и идеология, т.е. възглед за решителна промяна на света. Ислямът има вече глобално присъствие – в Азия, Африка и Европа. Неговите проблеми обаче са повече от решенията за тях. Ислямът няма държава-лидер, която да тегли мощно напред останалите. Самата религия е разделена – главно на сунити и шиити; разделението върви и по етноси, нации и раси – араби, тюрки, перси, негри... Ислямът днес е непримирим и експанзионистичен към другите религии, има радикално, фундаменталистско крило. Той не може да внуши доверие до такава степен, че да стане желан лидер. А благодарение на огромните си маси бедни хора, той е повече разрушител на статуквото, отколкото съзидател на бъдеще.

- **Третият** сценарий води до преход към някаква форма на многополюсна, многофакторна система. И Збигнев Бжежински (анализирайки бъдещото ядро на трансконтиненталната сигурност), и Хенри Кисинджър (предричайки новия световен ред през XXI век), разсъждават върху тази перспектива. Двамата включват в своите прогнози най-малко 6 основни играчи в бъдещата система на международната сигурност: САЩ, Европа, Китай, Япония, Русия и Индия. А Самюъл Хънтингтън поставя на централно място основните цивилизации – западна, синоистка (т.е. „китайска“), японска, индуистка, ислямска, славянско-православна, латиноамериканска и африканска; и предсказва, че огнищата на бъдещите конфликти ще са по линиите, разделящи тези цивилизации.

Табл. IV.1. Относителен дял на населението под политическия контрол на различните цивилизации (в проценти, според границите през 1994 г.) [21].

Година	Население на света, в млрд.	Запад-на	Синоистка	Японска	Индуистка	Ислямска*	Православна**	Латиноамерикански	Африканска	Други
1995	5.8	13.1	24.0	2.2	16.4	15.9	6.1	9.3	9.5	3.5
2010	7.2	11.5	22.3	1.8	17.1	17.9	5.4	10.3	11.7	2.0
2025	8.5	10.1	21.0	1.5	16.9	19.2	4.9	9.2	14.4	2.8

* Изчисленията не включват държавите от ОНД и Босна.

** Изчисленията включват ОНД, Грузия и бивша Югославия.

Под сянката на еднополюсния модел често не никне нищо – няма развитие, стимул, мотивация. Това за мнозинството народи не е оптималният вариант и съпротивата срещу него изглежда неизбежна. За Зб. Бжежински „най-опасният сценарий би бил голяма коалиция на Китай с Русия, а може би и с Иран – една „антихегемонистка“ коалиция, скрепена не от идеология, а от общо усещане за несправедливост“ [22]. С. Хънтингтън се тревожи за възможното драматично противостояние West vs. Rest (Западът срещу останалите), и особено срещу все същия потенциален съюз на Русия, Иран и Китай, като водещи държави на славянско-православната, ислямската и синоистката цивилизации.

В допълнение ще приведем следния исторически факт. Макар и да отмирал постепенно, в някои общества (например у ацтеките), канибализмът съхранил за дълго своя престижен, елитарен характер, превръщайки се в особена привилегия само за управляващата знатна прослойка [23]. Така тя доказвала своята богоизбраност и непогрешимост, правото си единствена да вижда по-далеч от другите и да знае най-добре какво, как и докога трябва да се прави.

Безспорно, освен почетен, това било и доста прагматичен ритуал. Защото съвсем недвусмислено подсказвал участието на несъгласните с него.

IV.5.3. Проблемът с Глобалния икономически модел.

Налагащият се икономически модел се основава на абсолютизацията на пазара и частната собственост; на конкуренцията и гонитбата на икономически ръст за сметка на солидарността и социалната чувствителност; на тоталната либерализация на икономиката и оттеглянето на държавата от нея; на свободната от ограничения и граници търговия; на безпрепятственото и бързо придвижване на капитали. В глобален мащаб за първи път в историята цялата власт е под контрола на мощния транснационален капитал. Той сваля и качва правителства, чертае световния дневен ред, определя правилата на играта. Световният финансов пазар „претака“ повече от 3 трилиона долара в месец от една държава в друга. От тях 2 трилиона долара са пари, които не се контролират от държавата или другите официални институти. Частният капитал има повече ресурси отколкото централните банки на такива страни, като САЩ [24].

Този икономически модел „изяжда“ невъстановимите ресурси и околната среда и изостря противоречията между петте типа различни в материално (и морално) състояние държави: 1. Свъръхразвити; 2. Развити; 3. Развиващи се; 4. Изостанали в развитието си; и 5. Деградиращи. Колкото и динамичен да е, той е реакционен, елитарен. Най-важното, не е универсален, защото е твърде добър за т.нар. „златен“ 1 милиард богати и сити хора, които разполагат с 80% от световния БВП. Ала е твърде лош за останалите 5 милиарда бедни и гладни хора с 20% от световния БВП. За тях е отредена участта на втори сорт население. Статистиките показват, че докато Западът прекрочва в Третото хилядолетие, голяма част от света страда от недъзи, характерни за Средновековието. Семейството на бедните, на водещите мизерно съществуване, на болните телом и духом, на лишените от шанс и перспективи не само не намалява, но дори расте.

Броят на гладните хора в света нарасна от 460 млн. през 1970 г. на 550 млн. през 1990 г. и ще достигне през 2000 г. 600 – 650 млн. души [25]. Към средата на 90-те години, 57% от населението на света са живяли в страните с най-ниски доходи – от 90 до 750 долара БВП на глава от населението; около 20% са живяли в страните с доходи от 800 до 2 800 дол. БВП на човек годишно; 8.5% – в страните с доходи от 3 000 до 8 300 дол.; и 15% („златният милиард“) – в страните с най-високи доходи, от 9000 до 38 000 [26]. Днес 1.3 млрд. души в света живеят с по-малко от 1 долар на ден. През последните 15 години доходите на глава от населението са намалели в повече от 100 държави [27]. Съотношението между благосъстоянието на богатите и бедните е нараствало през годините така: 1820 г. – 3:1, 1913 г. – 11:1, 1950 г. – 35:1, 1973 г. – 44:1, 1992 г. – 71:1, 1997 г. – 727:1 [28].

Онеправданите мислят, че социалното им бедствие още дълго време ще бъде тяхна неизбежна съдба и това ги радикализира, зарежда ги с желание за реванш, за решения, отричащи сегашния ред. Първо идва, разбира се, желанието им да „споделят“ бедите си с охолния свят и да го държат отговорен за тях. Той пък ще се отделя от новите варвари чрез нови Берлински и Китайски стени.

Даже най-безмилостният финансов спекулант Джордж Сорос пише: „Аз се боя сега, че освободеното от задръжки интензифициране на капитализма *laissez-faire* и разпространяването на пазарните ценности във всички области на живота заплашват нашето отворено и демократично общество. Безпрепятственото преследване на личния интерес води до непоносими несправедливост и нестабилност“ [29]. А Патрик Кенън го допълва: „В един *laissez-faire* свят никога не биха били построени пирамидите в Гиза и в Тикал, нито пък биха били издигнати катедралите в Париж и в Кьолн. Ако зависеха изцяло от пазара, Микеланджело никога не би изрисувал Сикстинската капела, Колумб

не би отплавал в океана, Теди Рузвелт никога не би прокопал Панамския канал, държавни и подкрепяни от държавата магнати никога не биха опасали света с железопътни и телеграфни линии. Жълтата треска, маларията и детският паралич биха били ендемични болести, а атомната енергия все още не би била позната. Човек никога не би стигнал до Северния полюс, да не говорим за Луната. Пазарът поощрява скромните амбиции, които носят бързо материално удовлетворение и комфорт, но обезсърчава грандиозните мечти, върху които се строи цивилизацията. Той се превъплъщава изцяло в Санчо Панса и не оставя място за Дон Кихот“ [30]. Това е повод за размисъл над модела на икономически реформи, който твърдо и хладнокръвно става безалтернативен за страната ни. В него материалният успех е единственият критерий за достойнствата на човека. Няма социална среда от връзки – родови, приятелски или други – която да поглъща част от негативните преживявания, да компенсира част от разпиляната психическа енергия, да подава ръка на падналия. Така е винаги, когато върху обществото се налага чужда схема, без потребните защитни и компенсаторни механизми.

Европа е разпъната на кръст. Тя не е изчерпала цивилизационната си мисия, но стои пред сложна дилема – дали ще крепи този крайно либерален вариант, задълбочаващ пропагандата, отделяща я от огромното мнозинство от човечеството, или ще спомога в търсенето на неегоистични, по-универсални, справедливи модели, щадящи Земята и нейните жители. Европа може да реши да брани статуквото, да е защитник на „златния“ милиард срещу останалия свят. Но това няма да я направи по-сигурна и по-щастлива. Така тя ще бъде с тези, които налагат своя агресивен и егоистичен вариант на глобализация, ще се окаже сред главните цели на контрареволуцията на клетниците.

IV.5.4. Проблемът с Демокрацията.

Вярно е, че още Алексис дьо Токвил, изучавайки САЩ през XIX век стига до извода, че демокрацията е господство на посредствеността [31], че Оскар Уайлд писа: „Възвишени надежди се възлагаха някога на демокрацията. Но демокрация означава просто налагане със сопи на народа от народа и в името на народа“ [32], а Реймон Арон смята, че „Всички демократични общества са лицемерни и не могат да не бъдат такива“ [33]. И все пак днес демокрацията започва да се изражда във формална процедура, а политическата класа се изолира от реалните тежнения на обществото, развивайки до съвършенство уменията си да се възпроизвежда във властта. Политиците имат свой дневен ред, чиито приоритети понякога се разминават драстично с приоритетите на редовите хора. Срастването на традиционните партии с властта прави политическите елити податливи на корупция. Няма европейска държава, в която подозренията и обвиненията в използване на политическия пост за лично благодетелстване, да не са станали постоянна практика. Различна е само причината за „умората“ на хората от политиката. На Запад те стават инертни и безразлични поради презадоволеност и висок стандарт, а у нас – в следствие на немотията и битието, превърнало се в борба за оцеляване. Така в едната крайност демокрацията линее и ерозира, а в другата вземат връх авторитарните методи срещу опозиция, медии, съдебна система. Укрепва терорът на пасивните и доволни мнозинства – там, или на радикалните и агресивни (да не се разбират само етнически) малцинства – тук.

Повече партии, борещи се за власт е по-добре, отколкото, партията да е една, но това не пречи да възникне аналогичен на еднопартийния многопартиен елит, който превръща политическата борба в преразпределение на властови позиции и ресурси за лична изгода – менят се лицата във властта, но не и манталитетът им. Този негативен опит на Западна Европа се усвоява отлично от новите котерии в Източна Европа, схванали бързо, че с процедурите на демокрацията може да се пази присъствието във и

около властта, почти толкова успешно, колкото със средствата на тоталитаризма. Оказа се, че днес президент в САЩ може да бъде само или синът на предишния президент, или вицепрезидентът на настоящия. Всичкото е в крайно стеснените рамки на яко вцепили се във властта, окостенели, практически непроменими елити. Колкото остра да е борбата помежду им, основен проблем е съвместната им битка с другите, третите, посягащите към техния статут не само на избрани, в политическия, но и на Избрани, в религиозния смисъл хора.

На международната сцена е остра липсата на ярки личности с мъжество и визия. Демокрацията е болна, щом дава път на политици от средна ръка и без принципи, на комплексари, сребролюбци или похотливци. които не си струва да уважаваш, камо ли да признаваш правото им да водят, да чертаят пътя на човечеството през сложните и опасни предизвикателства на глобализацията.

САЩ трябваше след личности като Айзенхауер, Кенеди, Кисинджър, да стигнат до Клинтън и Олбрайт. Великобритания след Чърчил, Тачър, Хърд, и Германия след Аденауер, Кол, Геншер сега имат Блеър и Кук, Шрьодер и Фишер. За Солана не си струва да говорим. Особено на фона на Вьорнер.

Политиката винаги е ползвала двойни стандарти, проблемът е в мащаба на прилагането им. Западът изповядва философията на политическия реализъм: за постигане на главната цел – повече сигурност и максимална защита на националните интереси – са позволени всички средства; моралът е вторично и условно понятие. Реалистите са близо до марксизма, защото са исторически материалисти, т.е. за тях историята е материален процес, сблъсък на интереси, в който слабостта отстъпва, а силата взема връх. Слабостта трябва да бъде компенсирана, на силата може да се опонира само като бъде балансирана с друга сила. Некомпенсираната слабост и небалансираната сила са еднакво опасни угрози за стабилността.

В свят на стратегически егоизъм и оголен материализъм, властта у нас често демонстрира трогателна „безкористност“ на гърба на страната и народа. Бива идеализъм, но чак пък толкова...

IV.5.5. Проблемът с Националната държава.

Дали цялата същност на Великата промяна, настъпила с разкъсването на Желязната завеса не бе свързана с окончателната загуба на Държавата в нейната битка срещу частните интереси? Оттогава шагреновата ѝ кожа стремително се свива. Смачквана отвън и разпирана отвътре, националната държава става „твърде малка за големите проблеми и твърде голяма за малките проблеми“ [34]. Губят изконно съдържание понятия като териториална цялост, независимост, суверенитет, сигурност, държавна тайна (Военната ни доктрина позволява износа на държавни тайни към НАТО, т.е. към Турция и Гърция: „В интерес на интеграционната си политика, Република България обменя информация, включително съставляваща държавна и служебна тайна, със страни и организации, с които има подписани споразумения за взаимна защита на секретната информация, по решение на Министерския съвет“ [35]). Националната държава вече в никакъв случай не е основният, камо ли единственият притежател на информацията. Излизането на преден план на регионални (или групови) интереси често води до странни (и не безобидни) съчетания на интереси, когато региони (или групи) в една държава са много по-близо и дори се кооперират с региони (или групи) в други държави за действия или натиск срещу собствените им правителства. Засилва се влиянието на външни интереси върху вътрешните процеси. Обществото все по-рядко се самовъзприема като единен организъм с общи цели и приоритети.

Отговор чакат редица въпроси: Държавата физическо пространство ли е или ще се превръща все повече в духовно пространство? Ще съществуват ли след 50 – 100 – 150

години всички днешни държави и народи? В такъв случай колко от нашата идентичност и памет трябва да отстъпим, колко от суверенитета и независимостта си да пренесем в идните десетилетия, за да ни има и по-нататък? Какво е най-ценното от българската държава, което трябва да оцелее и се съхрани на всяка цена? Територията, навярно. Но ако някой ден се окаже, че из нея бродят само несретници, изпаднали зад борда на новото време – не успели да се адаптират към стремглавия бяг на промените? Или е много по-целесно да се опитаме да опазим у младите българи, разпръсващи се по света (включително у тези, които си отиват, за да не се върнат обратно) паметта за българската им принадлежност, корени, род и родина? Но как да стане това? Как България, приобщавайки се към Европа и света да остава притегателно гравитационно ядро за своите деца и внуци? Как да се определи кой е по-полезен за родината: този, който тук и сега понася неволите на оцеляването и се мъчи да спре процеса на полуразпад на нрави, ценности и структури; или този, който търси своята реализация някъде там, по света, за да натрупа знания, пари и позиции, с които да се докаже като можеща личност? Какво означава да си българин в света на транснационалните компании, на унификацията: на мисленето, на ценностите, на начините по които се използва Държавата за създаване на оптимални условия за частните интереси?

Съдбата ще ни постави един ден (когато стане – ако не е станало – технологично възможно) въпроса за създаването и постоянното попълване на информационна банка от най-важните събития, постижения, документи, личности, победи и поражения на нацията – съхранени в тримерни образи, които носят в себе си паметта, духа, отпечатъка от идентичността ни.

За жалост, Европа днес е семпла и ленива. Европейските политици вършат историческа грешка – те хвърлят на кладата на глобализацията най-свидната рожба на нашия континент – националната държава. Европа тежко ще понесе последствията от този акт. Несъмнено обаче, именно тук, в своята родина, националната държава ще изживее макар и кратък, но бурен втори ренесанс.

IV.5.6. Проблемът с Престъпността.

Огромният ръст на престъпността в България се превръща във фактор, който систематично мъчи обществото и убива надеждите за по-добра участ. Основна причина за него е влошаващата се икономическа ситуация, която ражда мизерия, отслабва задръжките, обезценява човешкия живот. България е изправена пред много тежки проблеми на обикновената и организираната престъпност. Те имат глобални, регионални и национални измерения.

- **Глобалните измерения** са резултат от:

1. Процесите на глобализация. Макар че по генезис и същност нашата организирана престъпност е национален феномен, тя от самото си начало бе свързана с „чужди, повечето транснационални престъпни структури, в резултат на което страната се оказва обхваната от процеса на глобализиране на престъпността“ [36] Българската организирана престъпност бързо и качествено усвои чужди ноу-хау, опит и похвати.

2. Отслабването на националната държава. Престъпността се глобализира с изключителни темпове, а хората, в своите надежди за твърда и решителна борба с нея, все така гледат с надежда главно към своята държава.

3. Налагането в световен мащаб на либералния икономически модел.

4. Кризата на демокрацията.

- **Регионалните измерения** на проблемите на България, свързани с обикновената и организираната престъпност, са следствие от:

1. Уникалното геополитическо разположение на региона: през него минават разнообразни коридори и пътища, вкл. на нелегалния трафик на хора, оръжия и

наркотици. Особено опасни са пътищата на наркотиците. Транспортираното по тях „бяло злато“, остава с нарастващи количества в България и въздейства с огромна деструктивна сила върху младите. На наша територия пътят на наркотика се раздвоява – единият продължава за Западна Европа, а другият завива към Албания. Наркомафията е част от Армията за освобождение на Косово, която според „The Times“ е „начело по контрабанда на наркотици, която осигурява 40% от продажения в Европа и САЩ хероин“ [37]. АОК показва, че дрогата умножава силата на един народ – колкото по-голяма е търговията му с нея, толкова по-модерно въоръжен и опасен в отстояването на интересите си е той.

2. Силната конфликтност на региона ни, дължаща се на различни причини: обременена историческа памет, негативно влияние на великите сили, сериозни етнически и религиозни противоречия, неимоверна динамика на събитията след края на Студената война (държавите тук от 6, за късо време станаха 10, а политически ясновидци вещаят поне 2 – 3 нови държави). Парадоксално, но високата степен на конфликтност в региона, взаимните подозрения и омрази имат и позитивно въздействие – те засега възпират възникването на транснационални балкански синдикати, които да обединят усилията на мафиотските кланове в отделните балкански държави.

3. Санкциите, наложени на Югославия. Те станаха съществена причина за криминализирането на икономиките на страните от региона. Понеже санкциите са прегради пред свободната обмяна на стоки, хора и капитали, с налагането им автоматично възникват престъпни структури, специализиращи се в тяхното заобикаляне и реализиращи огромни печалби, наричани понякога UN-долари [UN = ООН]. Тези групировки са заинтересовани от продължаване на санкциите. Те имат възможности да лобират на най-високо равнище, търсят услугите на видни политици, вкл. на важни проатлантически организации, имащи директна връзка с ... Комитета по санкциите при Съвета за сигурност на ООН, откъдето са получавани разрешения за внасяне или транзит през Сърбия на забранени стоки, под предлог че са за хуманитарни цели. Известни дейци с публично изявени антисръбски възгледи, спокойно въртят покрай санкциите бизнес със сръбски фирми.

4. Съществуването в региона на малцинства или народи, които са още на предмодерна, традиционна фаза на развитие, със силно чувство на семейна, родова или племенна солидарност – питателна почва за възникване на кланове на организирана престъпност. Подобни кланове, с представители в Западна Европа и САЩ, станаха проводници на престъпност, която те „изнасят“ от региона към континента, и „внасят“ от континента към региона. В АОК освен трафиканти на наркотици, оръжие и крадени коли, освен хора с фашистки възгледи [38], има и професионални убийци. Но АОК бе сериозно подкрепена от Западна Европа и особено от САЩ. Не е ли опасно посланието към всеки такъв синдикат – натручай сила, оръжия и пари като бандитски и терористичен клан, после прегърни цел, която да се харесва в Европа и САЩ, и бъди уверен, че всички грехове ще ти бъдат простени, дори ще бъде полагана грижа за теб и насила ще те направят ключов фактор в твоя регион. Така Западът дава лоши уроци по морал. Или признава, че организираната престъпност, като военна мощ, финансови ресурси, участие във властта, е вече първокласен геополитически играч, с когото великите сили са готови или принудени да си сътрудничат на равни начала за решаването на сложни регионални проблеми. При това иде реч за регион, за който Буркхардт Любер казва: „В градината на всеки сръбски селянин расте поне едно дърво, което е много по-старо от САЩ“ [39].

- **Националните измерения** на проблемите на България, свързани с обикновената и организираната престъпност, се определят от:

1. Събитията през началната фаза на прехода към демокрация, когато част от

управляващата номенклатура и главно нейните най-агресивни, безпринципни представители, предприеха скрити от обществото енергични усилия да трансформират политическата си власт в икономическа. Изградени бяха групировки, под контрола на лица от висшата номенклатура или техни подопечни, свързани със специалните служби. Оттогава са митовите за момчета от контингента на спецслужбите – агенти или доносници, превърнали се за броени дни – като Пепеляшка в приказката – в управители на дружества, в мениджъри, дори в банкери. Оттогава са сагите за раздавани куфарчета с много пари от висши представители на комунистическия елит, чрез които подобни момчета са били назначавани за бизнесмени. И ако за куфарчетата се носят легенди с не съвсем доказана вярност, то знаещи хора твърдят, че голяма част от новия икономически и финансов елит са били щатни и нещатни агенти на службите, подставени лица на силните от задкулисието. Няма нищо чудно в тези истини и полуистини, защото комунистическата власт бе изградена от хора, преплетени с контакти и връзки, с обща кръв и общи дела, сплотени от солидарността на предишното си положение и от стремежа да не се окажат аутсайдери в новото общество. Поне най-прозорливите сред тях знаеха, че и при демокрацията умните, хитрите и пресметливите живеят добре, дори по-добре отколкото при комунизма.

2. Превръщането на прехода към пазарна икономика в присвояване - по незаконни, полузаконни и законни начини – на създаденото с всеотдайния труд на българския народ огромно национално богатство. Списъкът от средства за присвояване на националното богатство е неизчерпаем – „фалиране“ на банки чрез лоши кредити; декапитализиране на предприятия чрез приватизация на мениджмънта или чрез заставане на входа (снабдяване със суровини) и на изхода (разпореждане с готовата продукция); валутни и търговски спекулации и фиктивен внос/износ на стоки; фалшифициране на документи; данъчни престъпления и укриване на доходи; износ на капитал от страната; т.нар. пирамиди и др.

Дълго време дребният и средният бизнес бяха малтретирани от силови групировки – „мутри“ или „борци“, въвели свой данък „сигурност“ или „защита“. Чрез рекет, изнудване, насилие, всеки бизнесмен трябваше да им плаща, за да му се гарантира безопасност от нападение – от тях или подобни на тях. Когато тези бандитски формирания, или поне главатарите им, натрупаха огромни състояния, те заявиха, че „гущерът ще отреже опашката си“, т.е. че ще се разделят с уличните престъпници, чрез които налагаха себе си и волята си над другите. Незаконните пари бяха инвестирани в легален бизнес и сега тези лица са легитимни субекти в националната икономика; те са с властта и са ѝ благодарни, че тя ги легитимира. Властта също е доволна – тя си приписва заслугата, че се е справила със силовите групировки. Нищо подобно, тя им е помогнала да сменят козината си, създала е условия да се радват безнаказано на плодовете на своята предишна престъпна дейност. Егор Гайдар бе писал: „Тия подстригнати мускулести момчета, които ние често виждаме на улиците, са наемната армия на организираната престъпност. А организираната престъпност винаги има като свой източник корупцията. В основата на всичко, което трябва да се направи, е да се премахне този източник на организираната престъпност – да се скъса връзката между собствеността и властта“ [40].

В България корупцията е употребата на властта, а не само „злоупотреба с обществено служебно положение с цел лично облагодетелстване“, каквото е определението за корупция на Световната банка в доклада ѝ за световното развитие от 1997 г. [41] Съгласно най-широко възприетата мярка за корупция в света – индекса на „Transparency International“ за корупционните възприятия, България е оценена с 2.9 (от 10). „Това означава високо ниво на корупция, която е проникнала в тъкътата на обществото и е в състояние да влияе на цялата икономика ... [Подобно] ниво на

корупция, съчетано с очевидната неспособност на държавата да прилага в действителност приетите от самата нея правила, не просто подпомага утвърждаването на стопанска култура, основана на присвояването. Коефициент на корупция от 2.9 означава, че тази „пиратска“ стопанска култура става по-силна от своите алтернативи и започва да доминира стопанския живот и да изтласква всичко друго“ [42].

С други думи, самият преход към пазарна икономика в България ражда политическа криминализация, създава почва за убеждението, че пазарната икономика в българския вариант е джунгла, естествено състояние на война на всеки срещу всеки, и по-скоро – на силния срещу слабия, на хитреца срещу глупака. Властта, а по-общо – политическата класа е съучастник в създаването на подобна криминална атмосфера; тя носи пряка отговорност за ставащото, поради нежеланието си да се бори ефективно с престъпността.

С всяка измината година властта в България централизира все повече ресурси за управление – можем да говорим за нейната свръхцентрализация. Расте броят на разрешителните и лицензионните режими. Все по-рядко може да се прави успешен бизнес без близост с властта. Подпомагат се свои фирми, фирми на приятели, партийни фирми – да заемат ключови позиции в икономиката, да присвояват предприятия, земи, недвижима собственост. Заради подобни явления другото име на Властта в България е Корупция. Политиката в България се превръща в най-успешния бизнес, в най-безрисковото предприятие, с най-висок процент на печалба. Властта си харесва сивата икономика и я поощрява. Сивата икономка е по-щедра от реалната икономика към държавните чиновници и политиците.

Предприетите усилия за борба с престъпността изостават от динамиката на живота, ефектът от тях е слаб, почти нулев. Съзнателно или не, властта приема неефективни закони и постановления, не се стреми те да заработят, гледа на тях като на пропаганда, на симулация на загриженост. С тях се предлагат традиционни мерки в нетрадиционна ситуация. Мерки, присъщи на XX век, докато светът вече говори за заплахите от XXI век – напр. срещу сигурността в Киберпространството. Има и искреност в стремежа да се победи престъпността, ала тази искреност се разминава с реалните действия. Може би причина за това е слабостта на властта, неумението ѝ да решава такива проблеми, но липсата на опит не може да служи за извинение. Управлението на страната не е училище за начинаещи.

3. Очевидната неподготвеност на държавата и гражданите за последвалия началото на прехода взрив на престъпността. Демокрацията се жадуваше като рай, а пътят към него също бе постлан с добри намерения. Смяташе се, че демокрацията ще съхрани положителното и ще преодолее отрицателното на стария строй. Нямахме представа какво ни очаква, нямахме готовност за предстоящото – като менталитет, норми, структури за борба с престъпността. Бяха приети много демократични закони, но те внушиха, че демокрацията е пълна свобода и безнаказаност. Държавната собственост бе набедена за виновник за лошото функциониране на обществото и имаше сляпа вяра в приватизацията. А се оказа, че приватизацията, може да ражда престъпност, да я укрепва, да бъде идеално място за правене и изпиране на мръсни пари.

4. Постоянното спадане на жизненото равнище на българина през периода 1989 – 2000 г. От времето на гарантирана сигурност и нормално качество на живота (ако не на високо, то на прилично равнище – безплатно образование и здравеопазване, възможност за ежегодна почивка на море или планина), българинът бе тласнат в катастрофално обедняване. Бедността става нетърпима, безработицата расте. Несгодите удрят по правото съзнание на редовия човек. Най-драматично те се отразяват върху ромите, при които криминалната активност превишава 15 – 20 пъти активността на българите и турците при престъпления против собствеността, и 7 – 8 пъти - при

престъпления против личността [43]. Икономическите реформи и техните последствия генерират престъпност, тласкат хората към нея, особено маргиналните слоеве от обществото, изпадащи безвъзвратно от защитните социални мрежи на обществото. Ненапразно Даниъл Бел пише: „Престъпността е форма на „неорганизирана“ класова борба и групите, които стоят най-ниско на обществената стълбица, винаги са извършвали преобладаващия брой престъпления“ [44].

Българското общество наистина е отчаяно и разтревожено от очевидната неспособност и нежелание на държавата и политическата класа да се борят ефективно с организираната престъпност и многобройните заплахи и рискове: улична, организирана престъпност и тероризъм; корупция; разграбване на националното богатство; трафик на наркотици; незаконна търговия с оръжие; „пране“ на пари; проституция; кражба на моторни превозни средства, трафик на хора и „бели робини“, износ на стратегически суровини и редки метали, на човешки органи и кръв, на редки животни и културни и исторически ценности; агресивни религиозни секти; компютърни престъпления и престъпления срещу интелектуалната собственост; престъпления, свързани с хазартните игри и др. Вместо да опазва сигурността, държавата сама ражда несигурност и става инструмент за насилие срещу отделния човек. Въпреки предприетите мерки, вкл. на специален закон срещу изпирането на мръсните пари, механизмите за тяхното изпиране работят и спиралата в България се върти на пълен ход: мръсни пари → изпиране → инвестиране в легален бизнес → пари плюс.

Организираната престъпност в региона не преследва само икономически цели, както гласят класическите определения за нея. Организираната престъпност на Балканите има и откровени политически цели и затова отдавна е част – явна или прикрита – от властта. Въпросът е не дали тя е във властта, а колко от нея притежава. Заради това тук не може да се направи класическата разлика между организирана престъпност и тероризъм, който според теорията преследва само политически цели. Напротив – тероризмът в нашия регион преследва и икономически цели. Защото властта на Балканския полуостров винаги има силно икономическо измерение.

Борбата с обикновената и организираната престъпност не е по силите на нито едно правителство, ако то действа изолирано, само, без подкрепата на правителствата в съседните държави и в Европа като цяло. Престъпността не е национален, нито само регионален, тя е много по-сериозен, в частност, континентален, общоевропейски проблем. На нея може да се противодейства по-успешно, със задружните усилия на страните в Европа. За тази цел:

-- Европа трябва да надрасне егоизма и материалните си интереси и да бъде последователна в борбата с всички деяния на организираната престъпност. Европа говори много за организираната престъпност, но с някои свои действия и бездействия подпомага нейното развитие. Тя не може да не се интересува или да се интересува слабо от цвета и миризмата на парите, вливащи се в нейните финансови вени. Мръсните пари от бившия СССР се „утаяват“ в западни банки, мафията от бившия СССР си купува къщи в райски европейски кътчета и си живее там охолно, а Европа се радва, че бизнесът върви, че ѝ се инжектират ресурси. От Балканите също се преливат средства в Европа и бедните ни държавици спонсорират богатите европейски икономики.

Необходими са спешни мерки срещу организираната престъпност. Някои идеи са спорни: 1. По-решително нарушаване на принципа на банковата тайна; 2. Отслабване на принципа на невинността на обвиняемия, когато вината му не е доказана – ако съществуват сериозни подозрения за дейността му (напр. той да бъде длъжен да докаже, че огромните пари са спечелени по легитимен начин); 3. Приемане и твърдо прилагане на закони за конфискация на собствеността, придобита по незаконен начин.

Европа може да се мръщи, може да я втриса при мисълта как с подобни мерки ще

намира отговор на въпроса за оптималното съотношение между човешки права и сигурност, а по-общо – между демокрация и сигурност. Но другояче би разсъждавала тя, ако ножът на престъпността опре до кокала ѝ.

-- Европа трябва да осъзнае, че балканските държави не могат сами да се справят с престъпността. Още повече – когато самата тя им дава пример с корупция по всички нива на управлението. За региона ни са лансирани немалко инициативи и във всяка от тях се говори за борба с престъпността, но инициативите са повече от действията и много повече от фондовете в тяхна подкрепа. Балканите се нуждаят от сериозни европейски инвестиции в сигурността, в укрепването на границите: информационно, инфраструктурно, организационно. Това не са балкански, а европейски граници.

-- Европа трябва да хвърли усилията си в борбата с престъпността в нова посока, да смени решително акцента от лекуване към превенция. Престъпното явление е лечимо, докато не се е превърнало в болест. Стане ли болест, то е вече nelечимо. Превенцията – това означава приобщаване на региона към Европа, повдигане на неговото жизнено равнище, реализиране на мащабни инфраструктурни проекти. Докато европейецът говори за човека от Балканите като за Другия, докато Европа не се отърси от самодоволството, склерозата, бавното мислене и ленивото действие, тя ще бъде втори клас геополитически играч, когото вътрешните проблеми го разяждат така, както болестта разяжда старческото тяло, когото неправилният образ на живот не позволява да възстанови организма си, да води другите, да служи за пример.

-- Европа трябва да даде нови приоритети и задачи на своите специални разузнавателни служби. Тези служби продължават да се дебнат, да се работят, да интригантстват една срещу друга. Вместо да се гледат лице в лице – с недоверие, подозрение и омраза, специалните служби трябва да се обърнат с лице срещу общия противник – организираната престъпност и тероризма. Тогава арсеналът от способности, процедури, методи и средства, който те владеят, ще бъде използван по същество, ще се покаже воля за решаване на острите проблеми, ще се даде отпор с адекватна мощ, на един многолик, безжалостен и безскрупулен противник, който пръв, и най-добре от всички се ориентира в процесите на глобализацията, прекрасно се ползва от най-новите технологии и скоро може да предяви претенции за власт, която ако не бъде възпряна днес, утре може да се окаже много по-силна от способността на човечеството да ѝ противодейства ефективно. Време за губене няма. Докато не е станало късно, престъпността трябва да бъде сведена под прага на търпимостта, да бъде направена поносима. А какво все пак е престъпността? „Нищо друго освен форма на преразпределение на богатата. Насилствено. Вън от закона“ [45]. Ще добавим – Организираната престъпност е форма на преразпределение на властта. Насилствено. Вън от закона.

IV.5.7. Проблемът с Информационното общество.

През Третото хилядолетие, светът навлиза в епохата на информационното общество. Държавите, които изпуснат влака-стрела, водещ към тази епоха, ще си останат немодернизирани, Тофлърови „информационни бедняци“ – тънещи в деинтелектуализация, обезмозъчаване, компютърна неграмотност. В тази посока, след краха на електрониката ни, във времето на Интернет, върви нашето образование, копиращо чужди модели и отказващо се от добрите си традиции. Резултат – не на последно място – от налагана или доброволно възприета визия за бъдещето на нашия народ и неговите златни деца. Само след 5 – 10 години всеки, който не борави с компютър, няма връзка тип Интернет, не говори английски, е изправен пред участта да бъде неграмотен, неук, втори сорт. Дори българинът да не отиде в Европа, тя се разширява и идва при него с цялата си пъстрота от информация, звуци и образи, с

уникалните приложения на е-технологиите в търговията, индустрията, транспорта, културата, развлеченията. Българинът трябва да посрещне Европа със самочувствие и по-важното, със способности и умения да се впише равностойно в нея.

Анализирайки различните аспекти на новата информационна епоха, Кристиано Герман говори за възникване на двукласово информационно общество, състоящо се от изпадналия от потока на развитие *offline* пролетариат и намиращия се в потока на развитие *online* елит. *Offline* пролетариатът е отрязан от информацията, от ноу-хау, а значи, и от по-добро бъдеще. Тези хора не бива да очакват изход от противоречията или появяване на нови перспективи. В тази ситуация „информационно бедните“ от всички страни са хвърлени на произвола на съдбата, принудени са сами да се грижат за себе си. Според Кр. Герман: „Поради значителния и все повече увеличаващ се брой на губещите, лозунг на новото движение за съпротивление трябва стане: „*Offline* пролетарии от всички стани, съединявайте се!“ [46].

IV.5.8. Проблемът с Българската армия.

Армията е лимфен възел на обществото. Когато е възпален, обществото се бори с връхлетяла го инфекция или е безнадеждно болно от политическа левкемия. Съгласно древна като света схема, първият симптом за раздяла със суверенитета е отказът (доброволен или принудителен) на държавата да определя сама своята външна политика и политиката за отбрана и сигурност.

Военните реформи са неотложни и неизбежни. Това състояние на армията повече не може да продължава. Тя агонизира, задавайки си Хамлетов въпрос – дали наистина е потребна на обществото и политиците или те гледат на нея като на някакъв тоталитарен атавизъм? Армията е не само институция, която брани страната от въоръжена атака, но и базисна част от самата Държава. Освен отбранителни, нейните функции са интегративни, социални, културни и свързани с идентичността на обществото. Не напразно в издържаната в строг юридически дух конституция само за армията и нейните задачи се използват възвишени, идеални, не ясни в юридически смисъл думи (всеки за себе си разбира по различен начин понятията „дълг“ и „чест“, „измяна“ и „предателство“): „Чл. 59. (1) Защитата на Отечеството е дълг и чест за всеки български гражданин. Измяната и предателството към Отечеството са най-тежки престъпления и се наказват с цялата строгост на закона“ [47].

Въпросът за съдбата на армията е твърде сериозен, за да не продължава още дълго родният наш парадокс – „Колкото по-малко гаранции имаме за националната сигурност, толкова по-малка става армията ни“. Този въпрос трябва да се анализира с мисъл за региона и през призмата на европейските цели. Съчетаването на националните интереси, регионалната специфика и европейските принципи изисква висш политически и военен пилотаж.

С всеки изминат ден нашата армия агонизира, обезкостява се, лишава се от отбранителната си функция. Постепенно ѝ остават само три третични приоритета: 1. Пушечно месо за мироподдържащи операции в горещи точки в региона и извън него; 2. Опазване на Балканските граници на Европа от терористи и наркотрафиканти; 3. Жандармерия – с полицейски статут и военни функции (може и обратното), за борба със социалния протест.

На българските политици и военни им липсва както обща, така и разумна представа каква армия трябва да бъде нашата. Изглежда ние никога няма да искаме армията, която имаме и няма да имаме армията, която искаме. Ала ако самото общество не пожелае ясно и твърдо да има армия, тя просто ще експлодира. С това ще настъпи краят на нейната славна и горда история. Ние завинаги ще се лишим от боеспособна армия и ще се сдобием с манифактура, която ражда кариеристи, произвежда вестовои,

ординарци, адютанти, пъдари, прислуги, миманс в бутафорни паради и главното, да повторим, обикновено пушечно месо.

Има реформи, съхраняващи възможността, в случай, че се наложи, системата да се разгърне отново, да възстанови своя потенциал и защитни сили. Ала има „реформи“, разрушаващи най-съществени връзки и качествени характеристики. След тях остава сбор от нефункционални въоръжения и логистика. В огромната си част всичко, което се прави днес у нас е на път да загуби обратимостта си и да падне окончателно под жизнено необходимия минимум.

Да се закрие гарнизон не е голяма философия. Но заедно със сградния фонд (който ще бъде поредният разграбен или продаден на безценица), си отиват завинаги уникални специалисти, които и от сън да ги вдигнеш, знаят кога, как и какво трябва да се прави; познават до тънкости нещата от тактиката, историята, географията, индустрията, та до най-малките детайли от терена, на който би им се наложило да действат. А нашите съседни получават ново облекчение за стратегическото си планиране и още повече уют и ресурси в борбата за влияние.

Има редица причини за сегашното състояние на армията. Една от тях е „забравена“ в публичния дебат. Тя е закодирана във факта, че след 1989 г., макар с известни колебания, в България беше наложен модел на граждански контрол над въоръжените сили, повтарящ класическата Теория на разделението, представена в знаменитата книга на С. Хънтингтън „Войникът и Държавата“ [48]. Съгласно нея, водещи в гражданско-военните отношения са политиците; те вземат всички значими решения и определят кое е добро или лошо за обществото; а военните са затворени в своята професия и имат право на мнение само по професионални военни проблеми. Ала този модел е характерен за друг тип общество. Не напразно в най-чист вид той функционира в САЩ, където приоритетите на държавата, жизненият стандарт, армията и манталитетът са различни.

Присаждането на наша почва на модел, не отчита спецификите ни: културни, исторически, политически, е сред основните причини българските военни да се чувстват второ качество хора, изолирани от социалния живот, лишени от инициатива и грижа за тях. Те коментират, понякога през стиснати зъби и със зле прикрито раздражение, самочувствието, безкритичността, дилетанството и корупцията на политиците. Според убежденията на твърде много военни, изразявани само в частни разговори и в много тесни професионални кръгове, страната се руши с всеки изминат ден и никой не носи отговорност за това.

С буквалното и формално прилагане на един чужд модел нашите военни са остранени и самоотстранени от водовъртежа на събитията, а това заплашва да ги отдели напълно от обществото, да ги превърне в маргинална група, чиито основни характеристики са липсата на перспективи, авторитет и адекватно заплащане.

Ако моделът на гражданско-военните отношения отчиташе повече българските ценности и традиции, ако поощряваше съвместното дискутиране на проблемите и търсенето на решения между четирите върха на правоъгълника „политици-военни-медии-гражданско общество“, ако бе поставил в основите си интегрирането на усилията им, то много от нещата у нас биха изглеждали далеч по-оптимистично.

Измъкнем ли се от родните неволи и проследим развитието на Войника и на Държавата, ще видим значими изменения както в съдържанието им, така и в тяхната релация. Не ги ли осмислим, ще браним крепости, отдавна превзети през други, немислими довчера проходи, врати и мостове.

Въпреки традициите и сантиментите, нещо важно от военното битие си отива. Повечето ритуали изостават от живота, изглеждат обредно и архаично. Нуждаят се от преосмисляне елементи като наборна войска и дисциплина, стоене с ръце по шевовете

и козируване, униформи и казарми. Службата се превръща от призвание в принуда, от дълг – в задължение. Обществото е в морална криза, нарушена е спойката му с армията, младежите смятат казармата за загубено време, а тежките условия и проявите на насилие в нея не само не способстват, а дори подкопават родолюбието, след като то минава през подобна тегоба, свързана с риск за физическо оцеляване. Това, заедно с демографските проблеми, с все по-сложната техника и ред други причини, предопределят необходимостта от постепенно (но не чак толкова постепенно) преминаване към професионална армия.

Ала професионалната армия не е панацея. В САЩ и Великобритания, където армията е професионална, към нея се устремяват все повече представители на по-необразованите, бедни и малцинствени слоеве от населението. Алкохолизмът и наркоманията, хомосексуализмът стават ежедневие. Навлизането на жените в казармите (сочено като частично решение на демографския дефицит) отваря нови проблеми – сексуално насилие, оргии, чести забременявания.

От кого брани Войникът Държавата си – от хипотетичния завоевател ли? Та „завоевателят“ може би отдавна е тук и има лоби във висшата власт, държи под контрол банковата система, управлява индустрията, налага монополни цени на стратегическите суровини, владее информационното пространство, сугестира с ценностна експанзия персонално и общественото съзнание, привлича сивото вещество на Държавата и то изтича неудържимо. Ако една държава е богата на нефт в недрата си, въпреки че за това тя няма никаква заслуга, получава баснословни суми от източването му, но за източването на нейните интелектуални ресурси (в които тя е инвестирала огромни средства), никой нищо не ѝ плаща.

Може би, докато Войникът седи тихо и мирно в казармата, Държавата се гърчи под дилетантско или корумпирано управление, под икономически срив, страда от удари на организирана престъпност и тероризъм, секти и наркотици...

Стана дума в Глава Втора, че вече се разработват и внедряват оръжията на ХХI век – с компютри, сензори, лазери, умни, всечуващи, всевиждащи, издръжливи при всякакви условия. На хвърлей време от нас са инфовойните, при които по електронен път ще се разрушават базите данни на противника, ще се парализират неговите жизнени системи – отбранителна, транспортна, енергийна и банкова.

IV.5.9. Проблемът с Идентичността.

Най-важните елементи на идентичността ни – православието, славянският произход, българският език, кирилицата са под натиска на обективни процеси и субективна воля, подлагани са все по-често на изчегъртване, осмиване и хули.

В устрема да докажат, че сме досущ Запада в цивилизационно отношение, управляващите са близки до мисълта, че съзидат неща от нашата същност са малоценни за нас, че това, което ни отличава от Запада ни прави второсортни, че то е резултат на историческа заблуда, на ход в задънена улица, на грешен стратегически избор, на варварство или на все неща от този род.

В политическия речник е нужна голяма прецизност, защото решаването на краткосрочни тактически цели може в дългосрочен аспект да предизвика стратегически загуби. Тезата за членството в НАТО като цивилизационен избор е непродуктивна и носи повече минуси, отколкото дивиденди. Смяната на цивилизационната принадлежност е отстъпване от собствената идентичност, тя би могла да се сметне от обществото за безусловно приемане на чужди норми, за даване на нещо скъпо срещу неясни гаранции. Преекспонирането на цивилизационното новопричастие внася излишни емоционални елементи, извежда на преден план не получаването на нещо реално (благополучие, сигурност) в резултат на рационално поведение и прагматизъм, а

жертвата на нещо съкровено (идентичност, нравственост) и така оценката се пренасочва в сферата на ирационалното, на моралните категории за добро и зло.

Членството в НАТО има цивилизационни измерения. Но е пресилено то да се обвързва с отказ от неща, които са част от това, което ни прави българи. Народът не бива да се подлага на подобни изпитания, да бъде каран съобразно волята на управляващите да прескача от една цивилизация в друга. Нашият народ има ясна цивилизационна идентичност и тя не е прекъсвана и унищожавана от векове. Да се посяга върху нея е пряка заплаха от **деидентификация**. И без това в България има симптоми на криза на идентичността. Младите хора отказват да се идентифицират със собствената си страна, отказват да ѝ вярват, да ѝ раждат деца, да служат в армията ѝ.

Въпросът с религията изглежда решен. Набегът срещу **православната църква**, нейното политизиране, глумливият тон в медиите, засилващата се атеистичност на днешното време си казват своето – обществото все по-малко се интересува от църковния разкол и за съжаление - от религията ни изобщо.

Периодически под ударите попада и **славянството** ни – с внушения, че ние не сме славяни или с приписвани на славянското племе недъзи и изостаналост. За целта спомага систематичното демонизиране на Русия, Беларус и Сърбия.

Напоследък с учестен ритъм мишена става **кирилицата** - че е плод на заговор, че е нашата Берлинска стена, отсякла ни за векове от Европа [49].

Най-щаден от хули е **българският език**, може би защото нашият народ засега не може да си се представи като народ без него. Но за сметка та това глобализацията неизбежно ще стеснява периметъра на употребата му.

Има ред други слаби места на нашата душевност, които могат да бъдат ерозирани от неумело или престаравачо се „надпрепускване“ към Европа. Особено беззащитна срещу тенденциозна намеса е българската история. Много събития в нея се нуждаят от преосмисляне, трябва да се отсеят зърната на истината от идеологическата плява. Но това не означава тя да бъде охулена тотално. Ние сме такива, каквито сме и е опит за духовно убийство на нацията да се отрича всичко, което се е просмукало в същността и гените ни. Илюзия е, че без него ще станем по-големи и по-добри европейци. Така само можем да продадем на безценица собствената си идентичност, без да получим в замяна повече почит и европейски шансове.

Резултатът е печален – у нас са формирани вече представи за самите себе си – чужди, в духа на възгледи, които нямат за приоритет защитата на националните интереси. И тези възгледи са нетрайни, повърхностни, без ясна представа за целите на съществуването, за нашите ценности и стремежи. Така ние постепенно се откъсваме от корените си, отдалечаваме се от нас самите, забравяме себе си, обезличаваме се, т.е. оставаме без лице.

IV.5.10. Проблемът с Емиграцията на младите хора

С пропаганда може да се докаже всяка „правилна“ теза, но срещу един факт няма никакъв контрааргумент. Младите хора бягат с всички възможни средства и по всички възможни пътища от България. Те гласуват с краката си, срещу изтръгването на всичко, което ще ги съхрани като човеци и мислещи същества. Настоящи и бъдещи учени, умни хора или просто добри специалисти, студенти – всички искат да отидат и отиват, за да останат **там**. От 1.7 млн. млади българи на възраст 20 – 35 г., 270 хил. са емигрирали, а поне още 410 хил. са предприели конкретни действия с тази цел – подали са документи за зелена карта. Общо 680 хил. или 40% от „младите хора в страната вече са емигранти или очакват своя шанс и стягат куфарите си“ [50]. На подобна селекция и изтичане на мозъци трудно ще издържи която да е държава. В резултат, България е застрашена от **деинтелектуализация**.

IV.6. Европа

Нашият европейски дебат трябва да отчита значимите плюсове и минуси на днешна Европа, която днес се дели на четири части: 1. **Просперираща**, т.е. присъединена; 2. **Възраждаща се**, т.е. присъедняваща се; 3. **Оцеляваща**, т.е. присъединима; и 4. **Колабираща**, т.е. неприсъединима. Европа е склонна да реши, че ако се разпростре от Атлантика, съответно – на изток до Урал; на югоизток – до границите на Турция със Сирия, Ирак и Иран; и на юг – до африканското крайбрежие на Средиземно море, то нейният дирижабъл ще се окаже претоварен и няма да се отлепи от земята, за да полети към надпревара за геополитическо и геоикономическо лидерство с други региони – със Северноамериканския и Югоизточноазиатския; с други цивилизационни светове – напр. с ислямския свят. Съвсем реална е тогава опасността Европа да започне да изхвърля цели държави като торби с пясък от коша на своя дирижабъл – та той най-сетне да набере височина. Ненужните нямат шанс и тогава – горко им. Неумолима истина е, че България разполага с не повече от 3 – 4 години – да направи и невъзможното, но да не бъде изхвърлена през борда като тежест, дърпаща надолу европейския дирижабъл. Затова всякакви антиевропейски залитания могат да се окажат фатални за съдбата ни.

Без лидерство и визия, скована от институционална склероза, мъчена от безработица, Западна Европа се залъгва с илюзии. В отбраната и сигурността тя просто се е превърнала в клиент на САЩ, изпадайки в почти наркотична зависимост от техните пари, оръжия и логистика, идеи и воля – резултат от сключената (или наложената) след Втората световна война сделка на Западна Европа със САЩ „сигурност срещу суверенитет“. Европейският истаблишмънт е индоктриниран с вяра в трансатлантическата връзка – евфемизъм, забулващ факта, че САЩ имат решаваща дума в сигурността на Европа.

Пристрастяването на Европа към американската помощ в такава важна сфера, заплахата тя да играе в нея вторична, второстепенна роля е сред най-сериозните предизвикателства към нашия континент. Зб. Бжежински е ехиден: „Факт е, че Западна Европа, а това в нарастваща степен важи и за Централна Европа, си остава до голяма степен американски протекторат, като съюзните държави пазят спомена за васалите и сателитите от древността“ [51]. Нерядко САЩ унижават Европа с еднолични решения – напр. разширяването на НАТО и бомбардировките в Югославия, когато на европейските лидери се падна честта да убеждават своите народи в правилността на решенията на Белия дом. А тонът, с който Олбрайт позволява на европейците да имат своя идентичност в отбраната и сигурността само в рамките на НАТО, е арогантен.

Отношението на САЩ към Европа е психологически обременено – то пази спомена за първите американски заселници, които са били – заслужено или не – утайката на Европа, отритнатите от нея. От създаването си и досега САЩ „имат зъб на Европа“, гледат на нея преднамерено и се стремят да не допуснат да бъде тя единна, интегрирана, самостоятелна.

Европа прави плахи (но ги прави!) стъпки – към създаването до 2003 г. на т.нар. еврокорпус в рамките на ЕС – европейски сили за бързо реагиране с численост 50 – 60 хил. души, както и на специален полицейски контингент до 5 хил. души за участие в операции по предотвратяване на кризисни ситуации. ЕС смята за целесъобразно да възложи ръководството на корпуса на военните органи на НАТО и да изпълнява с негова помощ общозначими задачи. В основата на идеята е англо-френският проект от Сен Мало (декември, 1998 г.) [52]. Присъствието на Англия в него е опит на Тони Блеър да води политика, обърната към Европа и към САЩ едновременно, но и гаранция за САЩ, че процесът няма да излезе извън техен контрол. А назначаването на

Хавиер Солана за висш представител за общата политика в областта на външните отношения и сигурността на ЕС, е намигване към САЩ, показващо опасението на сегашните лидери на ЕС да не би в своята еманципация в сигурността Европа да отиде прекалено далеч. Все пак, в европейския принос наистина назряват промени, щом многократно целуваната, на така и не разбудена спяща красавица Западноевропейският съюз ще се слее с ЕС и така „въоръжената ръка“ на ЕС ще стане част от тялото си, а не неефективна протеза; щом САЩ са склонни да се съгласят командването на Южно-Европейския театър на военните действия (ТВД) с щаб-квартира в Неапол да се оглави от европейски генерал. Висши офицери от европейски държави ще възглавят и силите за бързо разгръщане на НАТО, регионалните командвания на Северно-Европейския и Южно-Европейския ТВД със щаб-квартири в Брунsum и в Неапол и едно от командванията на ВМС НАТО на Южно-Европейския ТВД в Неапол [53]. Но за да не се отиде твърде далеч в мечтите, ще припомним записаното от Сената на САЩ при ратификацията на протоколите за приемане в НАТО на трите вишеградски държави:

- Силното лидерство на САЩ в НАТО спомага за и защитава жизненоважните интереси на националната сигурност на САЩ.

- САЩ поддържат своята лидираща роля в НАТО чрез разполагане на свои въоръжени сили в Европа, чрез обезпечаване на военни командири на ключовите командвания на НАТО, и чрез присъствие на свои ядрени сили на територията на Европа [54].

Безспорен факт е, че Европа не умее да разрешава ефективно конфликти по своята периферия. Липсват ѝ както необходими за целта военни средства: напр. спътниково разузнаване и тежки транспортни самолети, компютризиращи и точни въоръжения и системи за прицелване, бойни средства за нощно виждане и съвременно комуникационно оборудване, така и воля.

С тревога видни европейци пишат за отсъствието на единна политика на континента спрямо глобализацията. Европа е особено уязвима за нейните въздействия. Поради родството си със САЩ, поради това, че е достатъчно богата, за да си доставя нейните плодове и „блага“ в пълен обем, тя няма имунитета и съпротивителните сили, с които разполагат другите цивилизации - срещу МакКултурата, културата на трите М – Макдоналдс, Мики Маус и Мадона.

Европа има всички дадености и ресурси да остане ключов играч върху голямата шахматна дъска – благодарение на традициите и културата, на количеството и качеството на населението, на военния потенциал и огромния пазар, който представлява. Тя уважава индивидуалностите, не претопява различията между тях. Още няма случай на яростен антиевропеизъм по света, на изгорено синьо, 12-звездно европейско знаме. Докато антиамериканизмът е често явление, а кадрите на изгорени американски знамена са почти ежемесечие.

Европа не е фундаменталистка, изживяла е своите кръстоносни походи, своята реформация, научила се е да бъде търпима, да цени другото мнение. Даже Африка, настрадала се толкова от нея, я зове обратно, иска да бъде реколониизирана, за да се спаси от участта на септична яма на човечеството.

Европа едва ли ще посегне на нашата същност, на българското у нас. Докато САЩ ще продължат офанзивата си срещу православието, подбуждани от личности от ранга на Зб. Бжежински. А както казахме по-горе, смачкването на православието ще доведе до счупването на гръбнака на българската идентичност. Мисъл на атинския философ Антистен дава точна рецепта за отношението ни към САЩ: да не се отдалечаваме твърде много, за да не замръзнем и да не се приближаваме твърде много, за да не изгорим.

Макар Европа да няма ясни интереси на единен организъм, ако тя иска да оцелее

като глобален фактор, ще трябва се вземе в ръце, да се сплоти.

IV.7. Европейският съюз и/или НАТО

В началото на прехода членството на България в НАТО бе вписано в европейския контекст на новата външна политика, диреща мястото ни в европейските и евроатлантическите структури, сред които континентът ни отделяше водещо място на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ). Силно влияние оказваше идеята на Парижката Харта за нова Европа – за обща и неделима европейска сигурност. Затова в приетата с консенсус Декларация на Народното събрание от 21.12.1993 г. се говореше за приобщаването ни към европейските и евроатлантическите структури за сигурност и „за интегрирането на държавите от Централна и Източна Европа в НАТО ... в интерес на укрепването и гарантирането на европейската сигурност“ [55].

По-късно, под натиска на САЩ, започна преориентирането на системата за международни отношения към силно еднополюсен модел, съпроводено със задълбочаване на второстепенната роля на Европа с изтласкване на Русия от континента и от ключови региони в него (напр. Балканския), с маргинализиране на такива организации, върху които се крепеше мирът през Студената война и които САЩ не можаха да поставят под свой контрол – като ОССЕ и ООН.

Първа на дръвника на новия световен ред падна главата на ОССЕ. През 70-те години ОССЕ бе носител на визията, че светът е обща лодка и всеки в нея трябва да гребе в името на общото оцеляване и преодоляване на общите заплахи. Това бе духът на Хелзинки, който някога ще се появи отново – както духът на бащата на онзи, който трескаво се питаше да бъде или да не бъде.

След ОССЕ дойде редът на другата фундаментална организация – ООН. В сложния двуполусен свят тя служеше за намиране на мъдър баланс между интереси, сили и принципи. Днес превъзходството на САЩ е така явно, че те налагат силово своите интереси, сили и принципи. На тях структура, в която трябва да се вслушват в гласа и волята на другите, не им е особено потребна. Затова държат кранчето на финасовия кислород за ООН и ѝ дължат 1 млрд. долара. 74 конгресмени гласуваха веднъж за изтеглянето на САЩ от ООН. Резултатът е налице – описан най-добре във „Financial Times“: ООН започва да наподобява хор от гръцките трагедии, който коментира събитията, без да им влияе [56]. „Пренебрежението и съсипването на ООН може един ден да се окажат най-трайното външнополитическо наследство на Клинтън“ [57]. ООН стигна дотам в своята криза, че вече я наричат Организация на разединените нации или United Nothing – Обединено нищо (игра на думи с английското название United Nations).

Днес САЩ залагат на организации, намиращи се под техен контрол, където важи не демократичният принцип „1 държава – 1 глас“, а (*de facto* или *de jure*) принципът на богатия и силния: „1 долар – 1 глас“ [58] (НАТО, МВФ, Г-7) – между впрочем, в тях Русия не участва или е с правата на беден (и просещ) роднина.

Това забави трансформацията на НАТО от военен в политически съюз и засили милитаристичното ѝ измерение. НАТО започна да набляга на здравите мускули, на простички военни игри от типа „летиш и стреляш (от 60 хил. фута височина)“, да разширява зоната си на отговорност – тя вече не е само територията на страните-членки, а обхваща цяла Европа. Нещо повече, М. Олбрайт говори настоятелно, че НАТО трябва да разшири своя географски обхват извън европейския континент („beyond Europe“) и да се развие в „сила за мир от Близкия Изток до Централна Африка“. Дългогодишният представител на САЩ в НАТО Робърт Хънтър предава тази идея така: „Съюзниците по НАТО са длъжни да решат въпроса за разширяването на

своята дейност извън пределите на Европа – потенциално в Северна Африка, зад Кавказкия хребет, в Близкия Изток и в Персийския залив“ [59]. Действително, ако НАТО може да се намеси в Косово, тя теоретично може да се намеси навсякъде [60]. Подобна амбиция се чете и в новата Стратегическа концепция на Съюза [61]. В НАТО има среди, стремящи се да превърнат Алианса в пожарна команда, в бърза медицинска помощ и световен полицаи, в инструмент за поддържане на еднополюсния глобален модел, за крепеж на американското лидерство.

В унисон с тази тенденция, една активна, добре финансирана кампания у нас измести самия смисъл на членството в НАТО. То бе превърнато в ярка декларация за трансатлантическа вяност с цивилизационни акценти!

Членството ни в НАТО трябва да бъде върнато в своята точно изведена насоченост – в рамките на европейския процес. Само усилията за европейско модернизиране на страната дават надежда за оцеляване и просперитет. За България няма друго бъдеще, освен **във** и **със** Европа. Добро за България е това, което я приближава към интегрираща се Европа и ѝ гарантира достойно място в нея. Българската идентичност е съзвучна с европейската, социалната насоченост на бита и културата ни са по-близки с европейските, отколкото с американския краен индивидуализъм. България трябва най-напред да се обърне с лице към Европа и едва тогава да се надява за членство в нея. Но отварянето на България към Европа крие и рискове, то не трябва да бъде стихия „щурм унд дранг“, а съзнателен процес, в който балансът, разумът, здравословният национализъм са условия за избягване на крайностите.

Главен приоритет на българската външна политика е членството в ЕС. А членството в НАТО е много повече средство, отколкото цел. Грешна е тезата за членството в НАТО като единствена цел и дори самоцел за България. При цялата обвързаност на ЕС и НАТО, знак за равенство между тях не може да се сложи. И затова ако сближаването с НАТО скъсява дистанцията с ЕС – то трябва да бъде стимулирано. Кой разумен човек би възразил с необорими аргументи срещу присъединяването на България и към ЕС, и към НАТО. Ала както е напълно вероятно дълги години да останем извън двете организации, така не можем да изключим възможността да се задоволим с членство само в едната от тях. Ако това се случи и на България се наложи да избира – или ЕС, или НАТО, приоритетът е очевиден: членството в ЕС надхвърля по смисъл и стойност членството в НАТО. ЕС гарантира и трите най-сериозни потребности на нашето общество – жизнен стандарт, демокрация и сигурност. Докато НАТО решава само проблема със сигурността, а първите два – с ред уговорки, доколкото те не са нейна (на НАТО) водеща задача – да си спомним изостаналостта на Португалия до влизането ѝ в ЕС, феодалната мизерия, царяща и днес в някои далечни райони на Турция. Вариантът „Финландия“ – членство само в ЕС (плюс добри отношения с Русия) е далеч за предпочитане от варианта „Турция“ – членство само в НАТО (плюс конфронтация с Русия). Обратното – да влезем в НАТО с цената на отказ от ЕС, ще има дългосрочни последици. То може да ни изправи пред следните рискове:

- България да получи утешителна награда под формата на полу-, а всъщност псевдоевропейска, непълноценна интеграция.

- България да стане поредното общество-участник в експериментите на нови подходи за ранно сигнализиране на конфликти, превантивна дипломация, управление на кризи и мироподдържащи операции.

- България да се окаже в стрес от изместването на демократичните ценности на заден план, защото, както казахме, за държава на острието на американските интереси е важно да следва тези интереси стриктно, а човешките права, просперитетът, гражданските свободи са с по-нисък приоритет.

- България да загуби частично геополитическата си значимост, защото ще се

превърне в част от защитния тил на Турция – както логистично, така и като планиране на политика за сигурност. Българското отбранително пространство ще започне да се разтваря в турското, ще се превърнем в тил на държава, която има сериозни проблеми както с Европа, така и с всички свои съседи. Ние ще заприличаме на онези варварски племена, разполагани край границите и приемани в армиите на римската, а сетне на византийската империи, за да ги охраняват в замяна на някои, оказали се сетне доста съмнителни привилегии.

А защо пропускаме варианта вместо България да влезе в НАТО, НАТО да влезе в България и „интеграцията“ ни да спре? Тази опция се игнорира прекалено лесно.

При влизането си в ЕС през 1995 г., Финландия подписа договор от 80 хил. страници, а Испания, при приемането ѝ за член на НАТО, сложи подписа си под документ от 8 страници [62]. Докато при ЕС критериите и изискванията са прекалено високи, сложни и многобройни, то при НАТО те са главно политически. „Приемането в НАТО“ зависи преди всичко от стратегическия избор на НАТО. Само отчасти държавата кандидатства за членство в НАТО, много повече и по-упорито нея я кандидатстват (ухажват, агитират, убеждават, принуждават) да влезе в НАТО – ако приемането ѝ отговаря на интересите на Алианса.

Основната геополитическа ос на Европа е оста Север-Юг. По нея се е извършвало европейското разширяване и обединение, тя сочи направлението на европейското възраждане, оцеляване и просперитет. Докато оста Запад – Изток е носила на континента главно разделяне от стени и железни завеси, втори роли в световните дела. По нея САЩ осъществяват въздействието си върху Европа. Затова абсолютният акцент върху Коридор № 8 (от Адриатика през южните Балкани и по пътя на коприната) е спорен избор на нашата външна политика, в разрез с европейския интерес. Той настройва Гърция срещу ни (а тя държи ключа за инфраструктурните фондове на ЕС). Чрез него България ще заседне в група от държави и псевдодържави – Босна, Черна гора, Албания, Косово, Македония и Турция, без шанс за скорошно членство в ЕС. България не бива да допусне нова недалновидна алтернатива – „или САЩ, или Европа“, при която изборът да бъде в полза на САЩ, а цялата концепция за национална сигурност да се сведе до стиха „като US няма втора, тъй велика на света ...!“. Ако този път обществото ни не попадне в капана на черно-бялото мислене, ще даде знак за съзряване и дори помъдряване.

Американските интереси не са априорно зло, а обективна реалност – като природно явление и ние не бива да им се сърдим, че ги има, нито да се правим, че ги няма, а да се стремим да минимизираме негативните и да оптимизираме позитивните последици от тях за страната ни.

От отговора на задалите се на нейния хоризонт предизвикателства, пред България има две алтернативи: да се реинтегрира в Европа като разумен стратегически посредник или да агонизира в периферията на континента, смирявайки се с ролята на санитарен кордон и сателит. Тези алтернативи означават: България да бъде част от пространството на общите ценности, от модерното европейско общество или да стане транзитна, коридорна територия и обслужваща държава, чийто народ ще се нагърби с дейности, които достигналият висок стандарт европеец не би се захванал да върши.

Първата алтернатива дава уникален шанс – да се реализираме пълноценно едновременно и като българи, и като европейци. Втората алтернатива ще ни обрече на унило съществуване, затворено в пространство без надежда и изход, ще ни превърне във вътрешни емигранти или ще ни тласне да се спасяваме по единично – по-далеч от тук, където да си българин означава най-злата орис.

Кои са опорите на убеждението, че европейският избор и вграждането на ценностите на европейската демокрация в мотивационната ни и морална системи, стават ключов

елемент в усилията за превръщане на България в правова държава със стабилна икономика и висок жизнен стандарт?

- Без приобщаване към интегрираща се Европа, България не може да реши проблемите на своята отбрана и сигурност. Тази цел е изпълнима само в рамките на европейска система за колективна сигурност. Всяка опция, която разчита единствено на собствени усилия е в разрез с изграждането на обща европейска политика в областта на външните отношения и сигурността и ще доведе до пренапрягане и колапс на нашата система за национална сигурност.

- Без приобщаване към интегрираща се Европа, България не може да реши проблемите на инфраструктурна си модернизация, на технологичното обновление на индустрията и на оцеляването на селското ѝ стопанство.

- Без приобщаване към интегрираща се Европа, България не може да реши проблемите на прехода към информационното общество. Изгубим ли се някъде из лабиринта, водещ до това общество, означава, както казахме, да превърнем децата си в утрешни информационни бедняци.

- Без приобщаване към интегрираща се Европа, България не може да реши проблемите по съхраняване и развитие на уникалното си културно и научно богатство. Опазването на българщината минава през отвоюване на свое място в европейското разнообразие. Илюзия е да си мислим, че чрез самозатваряне и изолация ще опазим повече от това, което ни прави българи.

България трябва да върви близо до главното течение на европейската политика. Но дали сляпото днешно упование в грубата сила приляга на мъдра Европа е спорно. Нашата сигурност не може да стои с гръб към НАТО, но в никакъв случай националната ни сигурност не е само НАТОиална сигурност.

Ала ние трябва да си даваме сметка, че всяка политика се прави не във виртуалното пространство, а в реално време и среда. През последните години някои процеси у нас са отишли твърде далеч. Резките движения могат да имат неблагоприятни последици за страната. Това изисква балансирано, разумно, съизмеримо с европейския избор поведение, лекуване на рани и натрупани подозрения в отношенията с наши съседи, а не създаване на нови. Повече не бива да изпращаме сигнали за готовност да се борим отново за званието Най-близък сателит, да се показваме като държава, способна на манекенска външна политика, т.е. да разхожда с поклащаща се походка и оголени прелести скроени и ушити от друг пищни, но не ставащи за нормално облекло, дрехи.

Необходимо е обаче, Европа да си изясни докъде се простират границите ѝ, а водещите европейски държави да сблизят понятията си за европейска интеграция. Засега всяка от тях влага тук свое индивидуално разбиране. Все още Европа възприема себе си като механичен сбор от съюзи, организации, зони с различна степен на икономическо развитие, с различна степен на сигурност. Ред държави (напр. Белгия, Холандия, Гърция) се опасяват, че при по-бърза и по-дълбока интеграция ще загубят привилегирования статут на избрани, ще станат редови, по-незначителни. Както беше писано някъде, Германия се стреми към по-голяма Европа, за да бъде в центъра ѝ, а Франция – към по-малка Европа, за да остане в центъра ѝ. По думите на германски дипломат, Германия не желае повече на Запад от нея да е Запад, а на Изток – Изток; тя желае отвсякъде за нея да е Запад. А в политически и икономически план значението на Германия несъмнено ще нараства. Не само Германия се европеизира, но и Европа се германизира. Това трябва да се отчита от българските политици при порива им за интегриране в европейските структури. То е повод за размисъл, за внимателен прочит на историята и поуците от нея. Миналото е едновариантно, без право на избор с днешна дата, но бъдещето е многовариантно и какво ще бъде то, зависи и от избора ни днес.

Европа има две ключови алтернативи като вектори на нейната интеграция:

1. **Европа на олимпийските кръгове.** При това интегриране различните организации, институции и процеси се пресичат и допълват, а участието в тях е въпрос за избор на отделните държави – т.нар. коалиции на желаещите. Темповете естествено са по-бавни, но така се дава възможност за по-широк обхват на интеграцията чрез включване на повече държави в повече съвместни дейности и усилия.

2. **Европа на концентричните кръгове.** Такова интегриране означава приемане на нови членки на вълни (през сравнително дълги периоди от време) и отделянето на относително малко ядро от държави, което ще се консолидира и хомогенизира с бързи темпове, ще увеличава дистанцията с другите и най-важното – от един момент нататък ще започне да развива собствени интереси и приоритети. Наистина, това е по-дълбока интеграция и по особено съществени направления, но затова пък с ограничен брой пълноценни участници.

Независимо, че интеграцията е водещ европейски интерес, съвпадащ с нашия национален интерес, на нас никак не ни е безразлично как на практика ще се реализира тя. В този смисъл е съвсем естествено, че първият от тези два варианта е далеч по-добрият, ако не и единственият за България.

IV.8. Цената на НАТО

Преди да се вземе решение за разширяването на НАТО, бе изследвана неговата цена. Най-сериозни бяха анализите на РАНД Корпорейшън [63] (от 1996 г., нататък в текста - RAND), Бюджетната служба на американския Конгрес [64] (1996, CBO) и Министерството на отбраната на САЩ [65] (1997, DoD).

Съгласно RAND, разходите по разширяването на НАТО трябваше да бъдат между 10 и 110 млрд. дол. за 10 – 15 години, съгласно CBO – между 21 и 126 млрд. дол. за 10 – 15 години, а съгласно DoD – между 27 и 35 млрд. дол. за 13 години. Всяко проучване определи различен процент от разходите, които ще се поемат от новоприетите страни-членки.

CBO и RAND бяха направили изчисленията си при 4 нови членки – Полша, Унгария, Чехия и Словакия, докато DoD бе засекретило броя им. Предполага се, че това са Полша, Унгария и Чехия, получили покана за членство в Мадрид през юли 1997 г., където именно САЩ наложиха твърдо това свое решение.

За улеснение, в изчисленията приемаме еднакъв усреднен срок от 13 години за всички проучвания, т.е. до 2010 г. И за трите анализа ще се спрем на най-вероятната опция, която не предвижда разполагане на въоръжени сили на НАТО върху територията на новоприетите държави. Основните разходи при нея са за укрепване на отбранителните способности и бойната готовност на новите членки (те трябва да поемат главната грижа за защита на своите граници), за модернизиране на въоръженията и въздушната им отбрана (напр. за да могат да разпознават своите и чуждите самолети), за подобряване на тяхната оперативна съвместимост с НАТО, на тяхната логистика, пътища, пристанища, жп линии и на състоянието на системата им С³I (командване-контрол-комуникации-разузнаване). Паралелно с това новите членки на НАТО ще се ангажират със заделяне на сухопътни войски и ВВС за участие в широк спектър акции – от операции за поддържане на мира и регулиране на кризи, до оказване на пряка военна помощ на новоприетите държави в случай на остра нужда. Това означава разходи, свързани с усъвършенстване и строителство на бази, летища, складове за боеприпаси и горива на територията на новите членки, както и за провеждане на мащабни съвместни учения.

Съществените различия в посочените от RAND, CBO и DoD разходи се определят от мащаба на очакваните структурни и финансови усилия – напр. каква степен на модернизация се предвижда, какви комуникации ще се изградят, колко и какви части

ще бъдат ангажирани, колко и какви самолети, бронетехника, артилерия ще бъдат заделени или закупени.

Таб. IV.2. Цената на разширяването на НАТО.

Автор на проучването	Брой на новите страни членки	Общо разходи за разширяването, млрд. \$	Процент от разходите, постигнати от новите членки	Общо разходи за новите членки, млрд. \$	Усреднени разходи за 1 страна – нов член, млрд. дол.	Усреднени разходи за 1 страна – нов член за 1 година (млн \$)
RAND	4	30 – 52	19 %	5.7 – 9.9	1.4 – 2.5	110 – 190
CBO	4	61 – 79	69 %	42 – 54.5	10.5 – 13.6	810 – 1 050
DoD	3	27 – 35	50 %	13.5 – 17.5	4.5 – 5.8	350 – 450

Логично е да се приеме, че разходите на България няма да са по-малки от усреднените разходи за една държава, пресметнати според тези проучвания. Дори да не се абсолютизират въпросните количествени оценки, от тях могат да се направят смислени качествени изводи. Нека припомним също така, че от близо 4 години няколко пъти съм привел данни от собствените изчисления, съгласно които „цената“ на българското членство в НАТО възлиза на 4-6 млрд. долара за период от 10 – 15 години [66]. Това по логиката на приетите условия означава между 300 – 460 млн. долара годишно – данни, напълно съизмерими с тези на Пентагона. А понеже Военното министерство на САЩ чертае стратегията на разширяването на НАТО, неговите прогнози би трябвало да са най-точни.

Неимоверно големите суми, приведени и в трите проучвания, стреснаха лидерите на НАТО, защото можеха да повлияят доста негативно на процеса на ратификация на протоколите за приемане на новите членки. НАТО разсече гордиевия възел, като омаловажи тези три авторитетни анализа и постанови, че разширяването ще излезе буквално без пари – около 1,5 милиарда долара за повече от 10 години. Това бе политическа декларация, но цитираните проучвания са до голяма степен обективни и не обслужват така откровено голямата политика.

При цялата условност на приведеното дотук е ясно, че за България, чийто отбранителен бюджет е 270 – 300 млн. долара, подобни суми са пряко силите ѝ. Освен това, с всеки изминат месец дори сред най-разгорещените привърженици на приемането на България в НАТО връх взема песимизмът. Сигналите, които се излъчват от Брюксел към София намекват едно и също – „рано ви е“. И за да не бъде съвсем преждевременна надеждата за членство в НАТО, България трябва да предложи насреща много сериозни аргументи като свои стратегически предимства, та да накара страните от НАТО да променят рязко намеренията си, да я припознаят и да се решат на допълнителни разходи, с които да заплатят голяма част от цената на нашето членство в НАТО.

Какви да бъдат тези аргументи, има ли такива (без загуба на достойнство, суверенитет и идентичност) – това може да се каже само от държавници с визия и мъжество. И то – след като са се опрели на интелектуалния потенциал на българските учени и експерти в системата за национална сигурност.

Иначе е тревожно, че НАТО засега предлага на България не Партньорство за мир, а Партньорство за война. Това ни превръща в съ-Участник, в коридор, в писта за изстребители, летящи срещу опърничав съсед.

Членството в НАТО винаги има индивидуални особености, които са въпрос на (нелеко) договаряне. При следващ етап на разширяване на НАТО обаче, всеки, който бъде приет трябва да е готов да се подчини на писани без него и не тъкмо в негов интерес правила, норми и принципи. Но НАТО не е просто сбор от тези правила, норми

и принципи. НАТО е нещо много повече: общо пространство от общи интереси и донякъде – от общи ценности, които съдържат в себе си целесъобразност, стояща далеч над сухата буква на устава. Необходимостта от гъвкавост и адаптивност не се интересува чак толкова как се съгласуват с Вашингтонския договор от 1949 г. някои условности и детайли. НАТО няма да бъде НАТО – без самочувствието, убеждението, вярата, че е лидер в борбата за демокрация, за отстояване на принципите на западното общество и че лидер на този лидер са САЩ.

А на нас е нужно спокойствие. Докога реакциите ни ще са първосигнални? Наистина, в планове на САЩ (и НАТО) има смущаващи моменти. Но колкото болезнена да е идеята за разполагане на наша територия на чужди войски и ядрено оръжие, паниката е излишна. Особено що се отнася до ядреното оръжие – само безумци биха подкрепили подобна идея, защото тя е въвн от времето и въвн от пространството, няма да се приеме от народа и ще донесе на adeptите ѝ фатални морални щети.

Възнасянето на НАТО в култ или пророчествата за бедите, които Алиансът ще ни донесе, са активни мероприятия за осъществяване на политически цели. Членството в НАТО не може да предхожда, да бъде причина, а само евентуално следствие от развитието на нашата страна, от процесите ѝ на демократизация, от промените в европейската архитектура за сигурност.

Време за губене, за хамлетовски страсти „То НАТО or not to NATO“ (да бъдем или не в НАТО) днес няма. Това е проблем, който може да разпилее отново огромна енергия, да отблъсне немалко хора, които ги боли за родината, да раздуха въглените на острата поляризация. Допускат се грешки, големи грешки, дори престъпни грешки (Косово е такава грешка; и поука за нас, че могат да се подкрепят ценности, но не и бомби, разрушаващи тези ценности!), но нито една опция не бива да се затваря, голото отричане е също идеологизация. Дебатът не е за и против НАТО, а за националните интереси и против това, което ги нарушава.

Задачите пред страната ни са няколко:

- Присъединяване на България към интегрираща се Европа;
- Преодоляване на духовната и материална мизерия, в която затъва обществото;
- Изправяне на гръбнака на националното достойнство и самочувствие;
- Връщане на доверието към демокрацията, като начин на управление, политическа култура и гражданска активност.

Всичко, което спомага за решаването на тези задачи е в съзвучие с националните интереси. Останалото ни отрежда съдбата даже не на опитни мишки, а на сиренцето в капана. Кое в края на краищата винаги бива изяждано.

IV.9. Между Сцила и Харибда

Българското общество бе карано години наред да се раздира от спорове за и против НАТО. Алиансът бе противопоставен до такава неразумна степен на Русия, че да се смята за добър вкус черно-бялото мислене „или НАТО, или Русия“, вместо много по-разумното „и НАТО, и Русия“.

Големи обществени интереси у нас се идентифицират и чрез отношението си към НАТО и Русия. То е силно поляризирано и повтаря старото ни деление на фили и фоби. Силите на промяната (всъщност – на радикалната промяна) се идентифицират с НАТО, силите на статуквото (по-скоро – на постепенната промяна) се идентифицират с Русия. Има известно разчупване, но то е по върховете на левия елит. Иначе и двата лагера все така се изживяват като затворени общности, с поведение на малцинства и сплотеност на диаспори.

В годините след 1989-а е налице тенденция на сравнително охлаждане към Русия (отчасти поради разочарование от процесите там и от отношението ѝ към България).

Тази тенденция се влияе слабо от управляващото мнозинство. Факт е наличието на твърдо русофилско ядро, което понякога е склонно да мисли повече за интересите на Русия, отколкото за националните ни интереси.

Отношението към НАТО е на приливи и отливи, с леко покачване, с преодоляване на крайно негативните нагласи и насаждания образ на врага То следва характера на управлението и затова сме свидетели на скокове от 20 – 30 процента в одобрението или отхвърлянето, които съвпадат със смяната на управляващата партия и в голяма степен се обясняват със склонността на българина да казва не това, което мисли, а това, което властта иска да чуе от него. Подобно поведение е резултат от горчивия му опит – властта у нас твърде често е била арогантна и нетърпима към различните от нейното мнения.

Някои стереотипи са удивително живи. Те са току под повърхността и едва-едва са хванали корица. Разчоплиш ли ги (войната в Косово) – кървят.

По пътя към Европа България разполага с безценен стратегически плюс – отношенията с Русия. България запази много добри отношения с Русия и независимо от конюнктурното поведение на част от водещите политици, тя не страда от антируски страхове и фобии. Пред България има огромен шанс – с прагматизъм, разумно, използвайки своите шансове, дадености и плюсове да построи напълно приятелски и делови, взаимноизгодни и открити отношения с Русия. Още през 1994 г. писах, че България може да бъде мост между Русия и Запада, да спомага за преодоляването на изолацията на Русия, да променя отношението към нея, да обяснява, че „Русия“ не е неприлична дума, да посредничи в предаването и превеждането на посланията между мислещия с шаблони Запад и потисканата от подозрения и мнителност Русия, да приближава Русия към Европа. България е най-подходяща за адвокат на Русия в процеса на разширяване на европейските структури – процес, в който Русия си няма никого и всеки, за да се покаже по-католик и от папата, гледа да я обиди, да я унижи. Този избор е печелившият, защото прехвърля стремето на отишлия си век и води към новото хилядолетие, но за него се иска мъжество. Въпреки настъпилото охлаждане между двете държави, още не е късно тази инвестиция да бъде умно и разумно направена. Тя е с голям процент на възвръщаемост и не противоречи на интеграцията в европейските структури.

Естествено, България е суверенна държава. Тя има право сама да чертае външнополитическия си курс, точно така както има задължението сама да изстрада последствията от него. Русия ще мине някак без България, но България няма да спечели, ако тръгне към конфронтация с Русия. Такава е нашата орис. Сурова реалност е, че икономиката, армията, отбранителната ни индустрия са твърде зависими от Русия, за да си позволим да игнорираме позицията ѝ. Няма реална възможност в обозримо бъдеще да преинем изцяло на западно въоръжение, защото: 1. България не разполага с необходимите за целта милиарди долари; 2. Нашият ВПК не може да се преустрои в тази насока без сътресения за цялата икономика; 3. Това би означавало да зачеркнем десетилетия на натрупани навици, традиции, професионални качества; 4. Връзката между въоръжението в армията и произвежданото от ВПК е пряка; 5. Наивно е да се смята, че ще пробием лесно на нови, натовски пазари, ала е сигурно, че ще загубим старите, откъдето малко или много, но още дълго „ще капе“ и за нас; 6. Има опасност да изложим страната си на ненужни геополитически рискове, да я превърнем в ново поле за конфронтация между САЩ и Русия.

Паралелно със засилване на отношенията с НАТО е нужно внимателно, с опазване на националните интереси, коопериране на военните ни заводи и институти с партньори от ОНД (Русия, Украйна, Беларус) и Централна Европа (Чехия, Словакия, Унгария) – напр. по формулата за „бартер“: от тях лицензи и ноу-хау за модернизация на нашите

танкове Т-72, самолети МиГ-21 и МиГ-23, ракетна артилерия, от нас дялове в съвместни предприятия с перспективи за общи пазарни пробиви. През 1993 г. в доклад за Северноатлантическата асамблея (Парламентарната асамблея на НАТО) предлагам наш, източноевропейски вариант на плана „Каскад“. Тогава тази идея звучеше еретично, после обстоятелствата и острата нужда я направиха реалност – Русия ни подари 100 танка Т-72 и 100 БМП. Такива решения България трябваше да търси не само с Русия, а и с други страни от ОНД, имащи същите проблеми с унищожаването на техниката. За жалост подаръкът на Русия даде много повече поводи за спекулации и обиди, отколкото реално изигра роля за укрепване на българската национална сигурност.

Русия винаги е имала съществени интереси на Балканите. Тя ще продължи да ги отстоява и, ако се наложи, да ги налага с настойчивост и енергия. Само слепците могат да игнорират този факт. И да предлагат себи си в ущърб на националните интереси. Ние не можем да допуснем глупаво или високомерно да обтегнем до край отношенията с Русия. Защото е очевидно, че Русия ще реагира негативно на нашите стремежи към НАТО. Ако бъдем приети в Алианса, съюзните гаранции биха били сериозна компенсация за ущърба в диалога с Русия. А и Русия има свой стратегически разговор с НАТО и това ще спомогне много от проблемите ни да бъдат урегулирани. Но кой ще очертае перспективите пред България, ако тя се окаже пред затръшнатата врата на НАТО, а зад гърба ѝ са вече изгорените мостове с Русия ?

Големите държави хвърлят огромни усилия за влияние, присъствие, добро отношение. В ход влизат натиск, лобиране, финансови инжекции, дейност на спецслужбите. Докато русофилството на нашия народ – за добро или лошо е исторически факт. Днес то на Русия ѝ излиза даром. Далеч по-прагматично би било тя да си плати за него. Изразът е грубичък, но същината му е България да печели от русофилството си, вместо неразумни „държавници“ арогантно да го разписват или пилеят ей-така - дарявайки го за потупване по рамото. Вярно, кабинетът на Костов е антируски, но и Русия десетилетие ни третира, както не третира и враговете си. Това навярно е цената на геостратегическите игри, в които България обективно не може да участва. Но то е и цената на махалото, залитнало в срамна крайност (хули, апели за съдене на Русия) и на „щастieto“ вече 10 години България да се управлява от политици, които изтощават силиците ѝ с конфронтация по проблемите на националната сигурност.

Най-скъпо продава своите стратегически достойнства тази държава, която знае най-точно цената си. Нищо по-лесно от това – да заживееш в свят, така отдалечен от реалността, че да стане измислен. Като европейска държава, България трябва да държи на отношенията си с Русия и да ги опазва от разрыв. За тази цел отдавна са измислени ефективни процедури и институции:

- Последователно, открито и равнопоставено сътрудничество и партньорство;
- Съвместни комитети, комисии и сесии за регулиране на възникнали проблеми, за преодоляване на недоверието и подозренията.
- Редовни политически консултации за координиране на позициите;
- Равноправни – както за Запада – икономически и политически условия за руски инвестиции у нас;
- Цивилизовано отношение към руските исторически и културни паметници;
- Отказ от инспириране в държавните медии и в медиите, задкулисно дирижирани от властта, на антируски кампании;
- Взаимодействие в борбата с организираната престъпност, незаконния трафик на оръжие, наркотици и ядрени материали;

- Надеждни гаранции от наша страна, че никакви международни ангажименти на България няма да бъдат насочени срещу интересите и сигурността на Русия (това означава, ако е нужно – отказ от разполагане у нас в мирно време на чужди войски и ядрено оръжие);

- Уважителен тон към външнополитическите позиции на Русия и максимално въздържане от негативни оценки по вътрешнополитически действия на Русия (ако не засягат пряко нашите национални интереси);

- Подкрепа (при същото условие) за усилията на Русия, да съхрани респекта към себе си като към Велика сила и др.

Да смятаме, че България може да си позволи напълно независима външна политика е наивност. Пространството ни за маневриране е твърде стеснено. За България въпросът все по-често е не „дали“, а „как“. Не дали ще протече даден процес, а как той ще протече. Не дали ще бъде взето едно решение, а какви характерни особености ще съдържа то. Ако имаме шанс, той е в нюансите, в детайлите, там, където е възможен избор, където все още имаме право да правим национално отговорна политика – останалото е наложена отвън воля. В генералното, във фундаменталното – там нещата се предрешават и решават от големите.

Ние трябва така да разиграем картите си, че да не допуснем на 100 процента това – дали България да членува в НАТО или да не членува, да се реши извън нас. Дължни сме да се стремим с максимални усилия да попадаме колкото се може по-малко в контекста на дебата Русия – НАТО, да не ставаме фикция, функция, следствие на него. Макар че Русия така хладнокръвно продължава да не смята за актуално членството ни в НАТО и не привежда публично аргументи на несъгласие с него, все пак се забелязва несъвместимост между възгледите на Русия и НАТО за България и нейното членство в Алианса. За Русия максимумът на отстъпките е: България да влезе в НАТО, но НАТО да не влезе в България. За НАТО минимумът на отстъпките е: НАТО да влезе в България, а България да не влезе в НАТО.

Истината не е нито в единия край на спектъра – пълно политическо обвързване с НАТО, без да се държи сметка за последствията от него за нашата икономика; нито в другия край на спектъра – пълно икономическо обвързване с Русия, без да се държи сметка за последствията от него за нашата политика. Дано намерим мъдрост и инстинкт за самосъхранение, та да проумеем, че еволюцията на НАТО и Русия може да протече не само без нас, но и въпреки нас. Всъщност, главната ни стратегическа цел е еднозначно определена – когато някой ден пътищата на НАТО и Русия се пресекат и те интегрират усилията си, все още да има държава България и тя да се окаже именно в там – в зоната на пресечната точка. Защото това ще бъде зона не само с повишена, но и без съмнение – с гарантирана сигурност. Ала нека го кажем отново – тази зона ще бъде не балканска и евроазиатска, а европейска зона. България е европейска страна и това не бива да бъде забравяно при никакви обстоятелства, при никаква цена. Завръщането на България в Европа, разбирано като приобщаване към европейските структури, процеси, жизнен стандарт, радости, тревоги и идеали е ключова цел за нашето общество, за смисъла и съдържанието на прехода ни към демокрация.

Дочува се възглас: България излезе най-сетне на световната магистрала! Ала на тази магистрала има 4 типа държави. Първите успяват да тръгнат напред – към високо технологичното информационно общество. Вторите, без да се усетят, крачат в обратната посока – към миналото. Третите с години махат напразно с ръка – някой да ги вземе на автостоп. Само че другите профучават край тях с голяма скорост и даже не си правят труда да ги забележат. Най-жалки са четвъртите – обикновени магистрални труженички от най-древната професия. Дано един ден не се окаже, че такъв е бил нашият цивилизационен избор и ние отчаяни да се питаме тогава – кой изтика по този

начин България на световната магистрала и натрупа добри комисионни от нейния черен труд?

Удивително безгрижни към превратностите на времето, ние клечим в днешния ден, втреничили сме се в миналото и вече дори не страдаме, когато поредните илюзии се рушат така леко, както са създадени. И като последица от всичкото това, сме на път да живеем с утехата: „Няма нищо страшно!“. Горко на страна, за която този вопъл е най-сериозната гаранция за нейната национална сигурност.

IV.10. В търсене на сигурност

В океана на голямата политика бушуват страховити вълни и веят още по-страховити ветрища. Дървеният сал на нашата държава е твърде беззащитен, за да си позволи да ги пренебрегва с напъни за прекалена самостоятелност, още повече че някои сред нас срещу 10% разпродават даже гредите от сала, докато той се клатушка все по-малък и по-несигурен.

Нашето общество търси трескаво гаранции за сигурността си. За страна като България – на Балканите и още повече – с изтощени ресурси за съпротива, суверенитетът и сигурността са скачени съдове – повече сигурност означава по-малко суверенитет, както и повече суверенитет значи по-малко сигурност. България неизбежно ще размени суверенитет срещу сигурност, но не целия суверенитет срещу абсолютна сигурност (ако такава изобщо съществува). Ала в тази размяна има някаква граница, защото без суверенитет, сигурността няма никакво значение. И обратно – за малките страни в голямата геополитика абсолютният суверенитет означава нулева сигурност. Възникват коварни въпроси: Суверенитет – срещу какво? Сигурност – на каква цена?

Има няколко неизбежни стъпки в тази сложна и усложняваща се ситуация.

1. Да се потърси национално съгласие сред основните политически сили и интелектуалния елит по приоритетите и целите на външната ни политика.

2. Да се следва курс на модернизиране на обществото, на превръщането му в гражданско общество, на приобщаване към европейското пространство, на отстояване на европейската ни принадлежност и идентичност.

3. Да се разширява хоризонтът на обикновения човек, живеещ в мърсотия и сред престъпност, уморен и разочарован от демокрацията. Бремето на грижите стъква всякакви податки на съвременно, европейско самочувствие. Хоризонтът на българина е сплескан. Политиците трябва да повдигнат този хоризонт, да го разведрят. Обществото ни показва явни признаци на умора от промените. То изпитва все по-остър дефицит от сигурност на всички нива и особено драматично това става на персонално ниво – като тотална загуба на личната сигурност. Преодоляването на психологическата подтиснатост, на това заикляне в битови неволи, на това принудително отчуждаване от Европа е приоритетна задача на политическия ни елит. Народът трябва да бъде обединяван, воден, разбуден. Не можеш на един народ насила да му дадеш демокрацията, насила можеш само да го поробиш отново.

4. Да се уеднаквят политическият и ценностният език, съдържанието и начинът на изказа ни с останалите страни от Централна Европа. След като се стремим към общност, към едно и също пространство, трябва да се опазваме от опасността да останем неразбрани, говорещи на архаичен диалект, когато става дума за същностни принципи на демокрацията и интеграцията.

5. Да се ценят и опазват от разрыв отношенията ни с Русия.

6. Да се държи балансът с НАТО и Русия. Но това да не се разбира като стремеж да останем еднакво отдалечени от тях, а напротив – като стремеж да бъдем еднакво приближени към тях. Само на пръв поглед това са несъвместими позиции. Имаме

достатъчно ресурси да си обезпечим правото на нормален, равнопоставен диалог както с НАТО, така и с Русия, стига да очертаем кръга на възможните компромиси и да степенуваме по важност (от)стъпките, които неизбежно трябва да направим – къде с разум, къде с хитрост, къде със скърцане на зъби, а където трябва – с всичкото това накуп. От нас зависи в немалка степен дали минусите от тези болезнено прагматични, но жизненонеобходими двупосочни действия ще се натрупват и увеличават неудържимо, или ще се неутрализират взаимно, та да се въртим около нулата в държавното салдо, или нещо много повече – ще накараме тези минуси да се умножават и по законите на най-елементарната аритметика от всеки два от тях да се получава по един плюс за страната ни.

7. Да се заяви, че ако бъдем поканени да станем член на НАТО, въпросът за приемането на тази покана и за конкретните условия и вид на членството ни ще бъдат решени чрез референдум – както в Испания, например.

8. Да се осъзнае, че потоците от суровини, транспорт, съобщения, информация, стоки, капитали от и за Западна Европа задължително ще минат през страната ни. Нужно е внимателно (за да не скъсае нишката) усилие да се накара Западът да инвестира сериозно в комуникации и инфраструктура, които ще обслужват и неговите интереси, икономика, сигурност.

*
* *

Докато се движи из морските дълбини, подводницата има шанс да изплува на повърхността. Легне ли на дъното, с нея е свършено – остава завинаги там. Морето я натиска с чудовищната си водна маса, а отдолу нагоре вече няма подемна сила. Ето защо – макар и под водата, макар задъхваща се от липса на кислород, заплитаща се из водораслите, България трябва на всяка цена да продължи да плува, да се съпротивлява, да се бори, да иска да оцелее. За нищо на света тя не бива да се отчайва, не бива да се предава. А най-важното е – в никакъв случай и при никакви обстоятелства не бива да ляга безпомощна на дъното.

За да оцелее, България трябва да маха с лапички. Така, както махало мишлето, което паднало в гюма с мляко. Махало, махало, избило маслото, стъпило на него и се спасило. Живият организъм се бори, съпротивлява се, стреми се да оцелее. Не го ли направи България, значи тя или не е все още жива, или вече не е организъм.

Литература към ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

1. Цицерон, „Етически трактати“, С., „Народна култура“, 1984 г., стр. 92, 23.
2. Иван Колев, „София и Москва пред прелом в новите си отношения“, в-к „Стандарт“, 26.09.1997 г., стр. 7.
3. Концепция за националната сигурност на Република България, „Държавен вестник“, брой 46, 22.04.1998 г.
4. Аврам Ноам Чомски, „Петата Свобода или Власт и Идеология“, С., „Агато“, 1998 г., 86 – 87.
5. Цит. по „International Herald Tribune“, 02.01.97.
6. Филип Димитров, „На Балканите евтини победи не може да има“, в-к „Демокрация“, 19.05.1994 г., стр. 5.
7. Джордж Халзман, „НАТО: Большая сделка“, „НВО“, Номер 4 (177), Сетевая версия, 4 февруля 2000 г.

8. The White House, „Working for Greater Stability in Southeast Europe. Fact Sheet“, Office of the Press Secretary (Lisbon, Portugal), May 31, 2000.
9. Робърт О. Чейз, Емили Б. Хил, Пол Кенеди, „Пивотните държави и стратегията на САЩ“, „Международни отношения“, No. 3, 1996 г., 33 – 42.
10. Любомир Михайлов, „СС-23 е уникален комплекс“, в-к „Труд“, 01.08.1997 г., стр. 25.
11. Лидия Филева, „БСП изстреля SS-23 срещу правителството“, в-к „Капитал“, 4-10 август 1997 г., стр. 9.
12. Огнян Минчев, „Автоголовете във външната политика са недопустими“, в-к „Демокрация“, 05.08.1997 г., стр. 11.
13. Цит. по в-к „Монитор“, 01.10.1999 г. и 04.11.1999 г.
14. Невен Копанданова, „Съединените щати са готови да заложат на България“, в-к „Демокрация“, 16.02.1998 г., 10 – 11.
15. Съвместна декларация „Партньорство между България и САЩ за една нова ера“, в-к „Демокрация“, 16.02.1998 г., 10 – 11.
16. „В Мадрид ще спечелят четири държави – Полша, Чехия, Унгария и България. С министъра на външните работи Надежда Михайлова разговаря Милена Бояджиева“, в-к „Демокрация“, 07.07.1997 г., стр. 6.
17. „До 1999 г. можем да изградим боеготова армия както за България, така и за Северноатлантическия съюз. С министъра на отбраната Георги Ананиев разговаря Недко Петров“, в-к „Демокрация“, 02.10.1997 г.
18. Петър Стоянов, Президент на Република България, Слово на срещата на министрите на отбраната от Югоизточна Европа, София, 03.10.1997 г., 4 стр., стр. 2.
19. „An Alliance for the 21st Century“, Washington Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, D.C. on 24th April 1999.
20. Митко Новков, „За възможността на Града Божи и епохата на посттоталитаризма“, „Демократически преглед“, Книга 41/42, „Есен-Зима“, 1994 г., 9 – 24, стр. 19.
21. Самюъл Хънтингтън, „Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред“, С., „Обсидиан“, 1999 г., стр. 85.
22. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, С., „Обсидиан“, 1997, стр. 67.
23. Цитира се Акоп Назаретян, „ОНС“, No. 1, 1992 г., стр. 97.
24. Н. Иванова, „Глобализация и проблеми оптималной стратегии развития“, „МЭиМО“, No. 3, 2000 г., 12 – 18, стр. 12.
25. Борис Хорев, „Прогнозные оценки роста мирного населения“, „ОНС“, No. 1, 1999, 115 – 123, стр. 115.
26. Виктор Рымалов, „Новые демографические контуры“, „Международная жизнь“, No. 9, 1997 г., 105 – 112, стр. 112.
27. James Gustave Speth, „The Plight of the Poor. The United States Must Increase development Aid“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 3, May/June, 1999, 13 – 17, стр. 13.
28. Георги Тодорчев, „Без паспорт в новия век“, в-к „Новинар“, 04.01.2000 г., стр. 5.
29. Цит. по Arthur Schlesinger, Jr., „Has Democracy a Future?“, „Foreign Affairs“, Volume 76, No. 5, September/October, 1997, 2 – 12, p. 8.
30. Патрик Кенън, „Залезът на демокрацията“, С., „Обсидиан“, 1995 г., стр. 71.
31. Александр Солженицин, из „Как нам обустроить Россию“, „Комсомольская правда“, 1990 г., стр. 11.
32. Джон Лукач, „Крайт на ХХ век и крайт на модерната епоха“, С., „Обсидиан“, 1994 г., стр. 162.

33. Реймон Арон, „18 лекции за индустриалното общество“, С., „Любомъдрие“, 1995 г., стр. 84.
34. Arthur Schlesinger, Jr., „Has Democracy a Future?“..., p. 12.
35. Военна доктрина, „Военен журнал“, No. 3, 1999 г., 42 – 51.
36. Боян Станков, „Престъпността в България и нейните жертви“, С. „Паралакс“, 1999, стр. 15.
37. Макъл Гоув, в-к „The Times“, „Едва сега виждаме загубата в Косово“, „Монитор“, 20 март 2000 г., стр. 19.
38. Chris Hedges, „Kosovo's Next Masters“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 3, May/June, 1999, 24 – 42, 26 – 27.
39. Эдуард Михневский, „Косовский загон“, 2000 г., <http://russ.ru/journal/archives>.
40. Цит. по „Литературная газета“, брой 49, 06.11.95.
41. Георги Ганев, „Корупцията и качеството на българската икономическа среда“, стр. 14, в-к „Капитал“, 31 октомври – 6 ноември 1998 г.
42. Ibidem.
43. Боян Станков, „Престъпността в България ...“, стр. 17.
44. Даниел Бел, „Културните противоречия на капитализма“, С., „Народна култура“, 1994 г., стр. 271.
45. Кольо Колев, „Бумерангът на престъпността“, в-к „Пари“, 6.12.1995 г., стр. 6.
46. Кристиано Герман, „Победители и побежденные в информационном мире“, „Международная жизнь“, No. 10, 1997 г., 44 – 50, стр. 50.
47. Конституция на Република България, „Държавен вестник“, бр. 56, 13.07.1991 г.
48. Самюъл Хънтингтън, „Войникът и Държавата“, С., Издателство на МО „Св. Георги Победоносец“, 1998 г.
49. Боян Владимиров, „Кирилицата – българската Берлинска стена“, в-к „Капитал“, 18 – 24 май 1998 г., стр. 55.
50. Кольо Колев, „Цветът на нацията се изнася зад граница“, в-к „Труд“, 11.11.1999 г., стр. 11.
51. Збигнев Бжежински, „Голямата шахматна дъска“, стр. 71.
52. Franco-British Summit: Joint Declaration on European Defense, December 4, 1998, Saint Malo, France.
53. Джордж Халзман, „НАТО: Большая сделка“.
54. Congressional Record: May 4, 1998 (Senate)], „Protocols to the North Atlantic Treaty of 1949 on the Accession of Poland, Hungary, and the Czech Republic“, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-105erpt14/html/CRPT-105erpt14.htm>.
55. Декларация на Народното събрание от 21 декември 1993 г., „Държавен вестник“, брой 110, 1993 г.
56. Доминик Моази, „Файненшъл таймс“, „Границите на войната“, в-к „Сега“, 30.03.1999 г., стр. 10.
57. Michael Hirsh, „The Fall Guy. Washington's Self-Defeating Assault on the U.N.“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 6, November/December 1999, 2 – 8, pp. 3, 7.
58. По израз на Александър Неклеса, във: „Конец цивилизации или конфликт истории“, „МЭМО“, No. 3, 1999 г., 32 – 38, стр. 33.
59. Robert Hunter, „Maximizing NATO“, „Foreign Affairs“, Vol. 78, No. 3, May-June, 1999, p. 190.
60. Gary T. Dempsey, „Washington's Kosovo Policy“, „Policy Analysis“, CATO Institute, October 8, 1998, No. 321, p. 20, <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa321b.pdf>.
61. „Стратегическа концепция на Организацията на Северноатлантическия договор“, „Военен журнал“, No. 3, 1999 г., 66 – 78.

62. Израз на Рене Нюберг, във: 116-я конференция Бергедорфского форума, „Россия в Европе: спустя десять лет после завершения холодной войны – политические и экономические вызовы“, 2-3.10.1999 г., Москва, 3 – 90, стр. 20.

63. Ronald D. Asmus, Richard L. Kugler and F. Stephen Larrabee, „What Will NATO Enlargement Costs?“, „Survival“, Vol. 38, No. 3, Autumn 1996, 5 – 26.

64. „The Costs of NATO Expansion“, Congress Budget Office Papers, March 1996.

65. Administration (Department of Defense), Report to the Congress on the Enlargement of the North Atlantic Treaty: Organization: Rationale, Benefits, Costs and Implications, Report, submitted to Congress pursuant to Section 1048 of the Fiscal Year 1997 Defense Authorization Act.

66. Николай Слатински, „Външни и вътрешни измерения на националната сигурност“, 128 – 147, във: Георги Генов, ред., „Алтернативи на политиката на сигурност на Република България в условията на демократичен преход“, С., „Албатрос“, София, 1998 г., стр. 142.